

अधिकार-सूची ।

					पृष्ठसंख्या.
८ द्वादशानुप्रेक्षाधिकारः	...	....	...	..	१
' ९ अनगारभावनाधिकारः	...	...	...	...	३६
१० समयसाराधिकारः	...	...	..	...	९४
११ शीलगुणप्रस्ताराधिकारः	....	...	...	...	१५१
१२ पर्यतिनामाधिकारः	..	...	...	....	१७३
प्रशस्तिपाठ.	...	...	...	...	३२५

श्रीवट्टकेरस्वामिकृतो मूलाचारः ।

श्रीवसुनन्दिसिद्धान्तचक्रवर्तिविरचितटीकासहित ।

द्वादशानुप्रेक्षाधिकारः ।

सिद्धे णमंसिदूण य ज्ञाणुत्तमखधियदीहसंसारे ।
दह दह दो दो य जिणे दह दो अणुपेहणा वुच्छं ॥१॥

सिद्धान् नमस्कृत्य च ध्यानोत्तमक्षपितदीर्घससारान् ।

दश दश द्वौ द्वौ च जिनेान् दश द्वे अनुप्रेक्षा वक्ष्ये ॥ १ ॥

टीका—सिद्धान् लब्धान्मस्वरूपान् । नमसित्वा प्रणम्य । क्विविशिष्टान् ?
ध्यानेनोत्तमेन क्षपितो दीर्घससारो यैस्ते ध्यानोत्तमक्षपितदीर्घससारान्
शुद्धध्यानविषयमिथ्यात्वासयमकपाययोगान् । दश दश बीप्सावचनं चैतत्
विशतितीर्थकरणं, द्वौ द्वौ चतुश्रतुविंशतितीर्थकराश्च जिनेान् प्रणम्य । दश
द्वे च द्वादशानुप्रेक्षा वक्ष्ये इति सवध । ध्यानमध्ये या द्वादशानुप्रेक्षा
सूचितास्तासां प्रपचोऽयमिति ॥ १ ॥

१ ध्यानमध्ये या द्वादशानुप्रेक्षा सूचितास्तासां प्रपचोऽयमिति प्रतिज्ञावाक्येन
सूचितास्तासां प्रपचोऽयमिति प्रेस-पुस्तके षट् ।

प्रतिज्ञावाक्येन सूचितानुप्रेक्षानामान्याह,—

अध्रुवमशरणमेगत्तमण्णसंसारलोगमसुचित्तं ।
आसवसंवरणिज्जरधम्मं बोधिं च चित्तेज्जो ॥ २ ॥

अध्रुवमशरणमेकत्वं अन्यत्संसारलोकं अशुभत्वं ।

आस्रवसंवरनिर्जराधर्मं बोधिं च चितयेत् ॥ २ ॥

टीका—अध्रुवमनित्यमशाश्वतं । अशरणमत्राणं । एकत्वं महायत्न द्वितीय-
स्याभावो न मे द्वितीयः । अन्यत्वं पृथक्त्वं शरीराद्यन्योऽप्यति भावनं । संसार-
श्चतुर्गतिपरिभ्रमणं प्रदेशानामुद्धर्तनं परिवर्तनं च । लोकं वेत्तासनदृष्टीमृद्गासं-
स्थानं । अशुभमवमसुचित्तं सर्वदुःखस्वरूपं । आस्रवं कर्मागमद्वारं मिथ्यात्वादिकं ।
संवरं कर्मागमद्वारनिरोधनं सम्यक्त्वादिकं । निर्जरा कर्मनिर्गमनं । धर्ममुत्तमक्षमा-
दिलक्षणं । बोधिं सम्यक्त्वादिलाभं चान्तकाले संन्यासेन प्राणत्यागं चिन्तयेत् ।
एवंप्रकारा द्वादशानुप्रेक्षा ध्यायेदिति ॥ २ ॥

तासु मये तावदनि यताभेदमाह,—

ठाणाणि आसणाणि य देवासुरमणुयइद्धिसोकराहं ।
माटुपिटुसयणसंवासदा य पीदी वि य अणिच्चा ॥ ३ ॥

स्थानानि आसनानि च देवासुरमनुजद्धिसौल्यानि ।

माटुपितृस्वजनसंवासता च प्रीतिरपि च अनित्यानि ॥ ३ ॥

टीका—स्थानानि ग्रामनगरपत्तनदेशपर्वतनदीमटवादीनि, अथवा देव-
न्द्रचक्रधरबलद्वेषस्थानानि, अथवेशाकुहग्विशादिस्थानानि, तिष्ठन्ति सुखेन
जीया येषु तानि स्थानानि । आसन्ते सुखेन विशन्ति येषु तान्यासनानि गग्था-
द्धानि सिद्धासनादीनि, अथवा अशनानि नानाप्रदाग्भोजनानि उत्तरप्राशन-
शब्देन चाशनानादीनां ग्रहणत्, देशभागुराभ मनुष्याभ देवासुरमनुष्यास्तेषां

ऋद्धिर्भिभूतिर्हस्त्यश्वरथपदातिद्रयसुवर्णादिकायां पूर्वावस्थाया अतिरेकं,
मौल्यानि शुभद्रव्येन्द्रियजनितानद्रूपाणि । माता जननी, पिता जनकं,
स्वजना बान्धवास्तौ सवासता सहैकत्रावस्थान । प्रीतिरपि तै सह स्नेहोऽपि ।
अनित्या इति सबध । एतानि सर्वाणि स्थानादीन्यनित्यानि नात्र शाश्वतरूपा
बुद्धिं कर्तयेति ॥ ३ ॥

तथा,—

सामगिंदियरूप मदिजोषणजीवियं बलं तेजं ।

गिहसयणासनमंडादिया अणिच्चेति चिंतेज्जो ॥ ४ ॥

सामग्रीन्द्रियरूपं मतिर्यौवनजीवित बल तेजः ।

गृहशयनासनमंडादीनि अनित्यानीति चिंतयेत् ॥ ४ ॥

टीका—सामग्री रज्यगृहाणुपकरण, इहस्त्रिंशत्पद्विस्तृत्कृतस्यस्युक्ति-
जकोशादीनि, इन्द्रियाणि चक्षुरादीनि, रूप गौरवर्णादिरमणीयता, मतिर्बुद्धिः
पर्वापरविचेचन, यौवन द्वादशवर्षेभ्य उर्ध्वं वयपरिणामं, जीवितमायुं, बल
सामर्थ्यं, तेज शरीरकान्ति प्रतापो वा, पुरुषैरानीतानर्थान् गृह्णन्तीति गृहाः
त्रियस्तत्सहचरितप्रासादादयश्च, शयनानि तुलिकापर्यंकादीनि सुसकारणानि,
आसनानि वेत्रासनपीठिकादीनि सुखहेतूनि शरीरादीनि वा पुत्रमित्रदासीदा-
सादीनि च, भाडादीनि च शृठिमरिचहिगुत्रस्त्रकर्पासरूप्यताम्रादीनि सर्वाण्यनि-
त्यानि अभुवाणि इत्येव चिन्तयेत् व्याघेदिति ॥ ४ ॥

अशरणस्वरूपमाह,—

ह्यगयरहणरबलवाहणाणि मंतोसधाणि विज्जाओ ।

मच्चुभयस्स ण सरणं णिगढी णीदी य णीया य ॥५॥

ह्यगजरथनरबलवाहनानि मंत्रौषधानि विद्याः ।

मृत्युभयात् न शरणं निकृतिः नीतिः च ॥ ५ ॥

टीका—अखगजरथनरवलवाहनानि मंत्रौषधानि च विशाञ्च प्रज्ञान्या-
दयो मृत्युभयात्प्रस्थितान् शरणं न त्राणं न रक्षा, निवृत्तिर्वचना, नीतिश्चाण-
क्यविद्या “ स्वपक्षपरपक्षवृद्धिहानिप्रतिपादनोपायो नीतिः ” । सा च सामो-
पप्रदानभेददंडरूपा । तत्र प्रियहितवचनमंगं स्वाजन्यं च साम, नानाद्रय-
प्रदानमुपप्रदानं, त्रासनभर्त्सनादिभेदः, ताडनं छेदनं दंडः, निजा बाधवा
भ्रात्रादयश्चैवमादीनि मृत्युभये सत्युपस्थिते शरणं न भवंतीति चिन्तनीय-
मिति ॥ ५ ॥

तथा,—

जन्मजरामरणसमाहिदह्नि सरणं ण विज्जदे लोए ।
जरमरणमहारिउवारणं तु जिणसासनं मुच्चा ॥ ६ ॥

जन्मजरामरणसमाहिते शरणं न विद्यते लोके ।

जरामरणमहारिपुवारणं तु जिनशासनं मुक्त्वा ॥ ६ ॥

टीका—जन्मोत्पत्ति, जरा वृद्धत्वं, मरणं मृत्यु, एतैः समाहिते सयुक्ते
मुष्टु संकलिते शरणं रक्षा न विद्यते लोकेऽस्मिन्निति, जरामरणमहारिपुवारणं,
जिनशासनं मुक्त्वाऽन्यच्छरणं न विद्यते लोके इति संबंधः ॥ ६ ॥

तथा;—

मरणभयह्नि उवगदे देवा वि सइंदया ण तारंति ।
धम्मो त्ताणं सरणं गदित्ति चित्तेहि सरणत्तं ॥ ७ ॥

मरणभये उपगते देवा अपि सेन्द्रा न तारयंति ।

धर्मस्त्राण शरणं गतिरिति चित्तयाशरणत्वं ॥ ७ ॥

टीका—मरणभय उपगत उपभियने देवा अपि सेन्द्रा देवेन्द्रसहिताः
सुरासुराः न ताग्यन्ति न प्रायन्ते तस्मान्दर्मो जिनपराग्यातस्त्राणं रक्षणं शरण-
माश्रयो गतिश्चेति भावय चित्तयाशरणत्वं, यस्मात्त कश्चिदन्य आश्रय, धर्मो

एकत्वस्वरूपमाह,—

सयणस्त परियणस्त य मञ्जे एको रुवंतओ दुहिदो ।
वज्जदि मञ्चुवसगदो ण जणो कोई समं एदि ॥ ८ ॥

स्वजनस्य परिजनस्य च मध्ये एकः रुजार्तः दुःखितः ।
व्रजति मृत्युवशगतः न जनः कश्चिदपि समं एति ॥ ८ ॥

टीका—स्वजनस्य भ्रातृयपितृयादिकस्य, परिजनस्य दासमित्रादिकस्य
च मध्ये, एकोसहायः, रुजार्तो व्याधिग्रस्तो दुःखितः व्रजति मृत्युवशगतो
न जनः कश्चित् तेन सममेति गच्छति ॥ ८ ॥

तथा,—

एको करेइ कम्मं एको हिंढदि य दीहसंसारे ।
एको जायदि मरदि य एवं चिंतेहि एयत्तं ॥ ९ ॥

एकः करोति कर्म एकः हिंढते च दीर्घसंसारे ।
एकः जायते म्रियते च एवं चिन्तय एकत्वं ॥ ९ ॥

टीका—एकः करोति शुभाशुभं कर्म, एक एव च हिण्डते भ्रमति दीर्घ-
संसारे, एको जायते, एकश्च म्रियते, एवं चिन्तय भावयैकत्वमिति ॥ ९ ॥

अन्यत्रस्वरूपमाह,—

मातृपितृसयणसंबंधिणो य सव्वे वि अत्तणो अण्णे ।
इह लोग बंधवा ते ण य परलोगं समं णंति ॥ १० ॥

मातृपितृस्वजनसंबंधिनश्च सर्वेपि आत्मनः अन्ये ।
इह लोके बांधवास्ते न च परलोकं समं यन्ति ॥ १० ॥

लोके बाधवा किञ्चित्कार्यं कुर्वन्ति ते न परलोकं समं यन्ति गच्छन्ति-
नामुत्र लोके बाधवास्तो भवन्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

तथा,—

अण्णो अण्णं सोयदि मदोत्ति मम णाहओत्ति मण्णतो ।
अत्ताणं ण दु सोयदि संसारमहाणवे बुद्धं ॥ ११ ॥

अन्य अन्यं शोचयति मृत इति मम नाथ इति मन्यमान
आत्मानं न तु शोचयति संसारमहाणवे बुद्धिः ॥ ११ ॥

टीका—अन्यं कश्चिदन्यं जीवं शोचयति मृतो मम नाथ इति मन्य-
मान, आत्मानं न तु शोचयति संसारमहाणवे संसारमहासमुद्रे मग्नमिति ॥११॥

शरीरादप्यन्यत्रमाह,—

अण्णं इमं शरीरादिगं पि जं होज्ज बाहिरं दव्व ।
णाणं दंसणमादात्ति एव चिंतेहि अण्णत्त ॥ १२ ॥

अन्यत्र इदं शरीरादिकमपि यत् भवेत् षट्चिद्रव्यं ।
ज्ञानं दर्शनमात्मा इति एव चिंतय अन्यत्र ॥ १२ ॥

टीका—शरीरमप्यन्यत्रिदं, किं पुनर्यद्दृष्टिर्द्रव्यं नान्यदिति ? तस्माज्ज्ञान-
दर्शनमात्रेणैव चिन्तयान्यत्रमिति ॥ १२ ॥

संसारस्य स्वरूपं विवृण्वन्नाह,—

मिच्छत्तेणो छण्णो मग्ग जिण्णदेशिदं अपेक्खंतो ।
भमिहदि भूमकुटिल्ले जीवो संसारकंतारे ॥ १३ ॥

मिथ्यात्वेन आह्वसो मार्गं जिनदेशितं अपश्यत् ।
संसारकांतारे ॥ १३ ॥

टीका—मिथ्यात्वेनाल्लभोऽत्र दानतमसा समंतादावृतः ' मार्गः सम्यग्दर्शनज्ञानचारिणाणि ' तं जिनदर्शितं जिनेन प्रतिपादितमपश्यन् अज्ञानाद्भ्रमन्ययं जीवः, संसारकान्तारे संसाराट्टव्या, भीमे भयानके, कुटिलेऽर्थावगहने मोहप्रव्यादिनिग्रह इति ॥ १३ ॥

चतुर्विधं संसारस्वरूपमाह,—

दृश्ये खेत्ते काले भावे य चदुष्टिहो य संसारो ।

चदुग्दिगमणिवद्धो बहुष्ययारेहिं षादृव्यो ॥ १४ ॥

द्रव्यं क्षेत्रं कालः भावश्च चतुर्विधश्च संसारः । •

चतुर्गतिगमननिवद्धः बहुप्रकारैः हातव्यः ॥ १४ ॥

टीका—संसारं संसारः परिवर्तनं, तच्चतुर्विधं द्रव्यपरिवर्तनं क्षेत्रपरिवर्तनं कालपरिवर्तनं भावपरिवर्तनं, भवपरिवर्तनं चात्रैव दृष्ट्यन्यमन्यत्र पंचविधस्योपदेशादिति । तत्र द्रव्यपरिवर्तनं द्विविधं नोऽकर्मपरिवर्तनं कर्मपरिवर्तनं चेति । तत्र नोऽकर्मपरिवर्तनं नाम त्रयाणां शरीराणां पञ्चां पर्यातीनां योग्या ये पुद्गला एकेन जीवैरेकस्मिन् समये गृहीताः श्लिग्धरुक्षवर्णगंधादिभिन्नास्तत्रिमन्दमव्यभावेन च यथावस्थिता द्वितीयादिषु समयेषु निर्जर्णास्ततो गृहीतानंतवारानतीत्य मित्रकान्तानंतवारान्प्रगृह्य मध्ये गृहीतान्तवारान् समतीत्य तेनैव प्रकारेण तस्यैव जीवस्य नोऽकर्मभावमापद्यन्ते यावत्तावत्समुदितं नोऽकर्मद्रव्यपरिवर्तनमिति । कर्मद्रव्यपरिवर्तनमुच्यते—एकस्मिन् समये जीवैरेकेनाष्टविधकर्मभावेन ये पुद्गला गृहीताः समयाधिकामावलिकामतीत्य द्वितीयादिषु समयेषु निर्जर्णास्ततो गृहीतान्गृहीतान्भिन्नानंतवारानतीत्य त एव कर्मस्कन्धास्तेनैव विधिना तस्य जीवस्य कर्मभावमापद्यन्ते यावत्तावत्कर्मद्रव्यपरिवर्तनमिति । क्षेत्रपरिवर्तनमुच्यते—सूशमनिगोतजीवोऽपर्यातकः सर्वजघन्यप्रदेशशरीरो लोकस्याष्टम्यप्रदेशान् स्वशरीरमव्यप्रदेशान् कृत्वोत्पन्नः क्षुद्रभवग्रहणं जीविन्वा

लोके बांधवा किञ्चिन्कार्यं कुर्वन्ति ते न परलोकं समं यन्ति गच्छन्ति-
नामुत्र लोके बांधवास्ते भवन्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

तथा,—

अण्णो अण्णं सोयदि मदोत्ति मम णाहओत्ति मण्णंतो ।
अत्ताणं ण दु सोयदि संसारमहण्णवे बुद्धं ॥ ११ ॥

अन्यः अन्यं शोचयति मृत इति मम नाथ इति मन्यमानः
आत्मानं न तु शोचयति संसारमहार्णवे बुद्धितं ॥ ११ ॥

टीका—अन्यः कश्चिदन्य जीवं शोचयति मृतो मम नाथ इति मन्य-
मानः, आत्मानं न तु शोचयति संसारमहार्णवे संसारमहासमुद्रे मममिति ॥ ११ ॥

शरीरगदप्यन्यन्वमाह,—

अण्णं इमं शरीरादिगं पि जं होज्ज बाहिरं दच्चं ।
णाणं दंसणमादात्ति एवं चित्तेहि अण्णत्तं ॥ १२ ॥

अन्यत् इवं शरीरादिकमपि यत् भवेत् षहिरं दच्चं ।
ज्ञानं दर्शनमात्मा इति एवं चित्तय अन्यत्वं ॥ १२ ॥

टीका—शरीरगदप्यन्यदिदं, किं पुनर्यद्बहिर्द्रव्यं नान्यदिदि ? तस्माज्ज्ञानं
दर्शनमात्मेत्येवं चिन्तयान्यत्त्वमिति ॥ १२ ॥

संसारस्य स्वरूपं विप्रवृत्त्याह,—

मिच्छत्तेणो छण्णो मग्गं जिणदेसिदं अपेत्तंतो ।
भमिहदि भीमकृटिल्ले जीयो संसारकंतारे ॥ १३ ॥

मिष्यात्येन आछणो मार्गं जिनेवेदितं अपश्यन् ।
संसारकान्तारे ॥ १३ ॥

टीका—मिथ्यात्वेनाउभोऽथ द्वानतमसा समंतादावृतः ' मार्गः सम्यग्दर्शनज्ञानचारिणाणि ' तं जिनदर्शितं जिनेन प्रतिपादितमपश्यन् अज्ञानाद्भ्रमत्ययं जीवः, संसारकान्तारे संसाराटव्यां, भीमे भयानके, कुटिलेऽर्तीवगहने मोहवल्यादिनिबद्ध इति ॥ १३ ॥

चतुर्विधं संसारस्वरूपमाह,—

दृष्ट्वे खेत्ते काले भावे य चतुर्विहो य संसारो ।

चतुर्गतिगमणनिबद्धो बहुप्ययारेहिं णादव्यो ॥ १४ ॥

द्रव्यं क्षेत्रं कालः भावश्च चतुर्विधश्च संसारः । •

चतुर्गतिगमननिबद्धः बहुप्रकारैः हातव्यः ॥ १४ ॥

टीका—संसारं संसारः परिवर्तनं, तच्चतुर्विधं द्रव्यपरिवर्तनं क्षेत्रपरिवर्तनं कालपरिवर्तनं भावपरिवर्तनं, भवपरिवर्तनं चात्रैव दृष्टव्यमन्यत्र पंचविधस्योपदेशादिति । तत्र द्रव्यपरिवर्तनं द्विविधं नोऽकर्मपरिवर्तनं कर्मपरिवर्तनं चेति । तत्र नोऽकर्मपरिवर्तनं नाम त्रयाणां शरीराणां पण्णा पर्याप्तिना योग्या ये पुद्गला एतेन जीवनेऽस्मिन् समये गृहीताः स्निग्धरूक्षवर्णगंधादिभिन्नास्तविमन्द्रमन्यभावेन च यथावस्थिता द्वितीयादिषु समयेषु निर्जोर्णास्ततो गृहीतानंतवारानतीत्य मिश्रकौश्रानंतवारान्प्रगृह्य मध्ये गृहीतौश्रानंतवारान् समतीत्य तेनैव प्रकारेण तस्यैव जीवस्य नोऽकर्मभावमापद्यन्ते यावत्तावत्समुद्भितं नोऽकर्मद्रव्यपरिवर्तनमिति । कर्मद्रव्यपरिवर्तनमुच्यते—एकस्मिन् समये जीवनेकेनाष्टविधकर्मभावेन ये पुद्गला गृहीताः समयाधिकामावालिक्वामतीत्य द्वितीयादिषु समयेषु निर्जोर्णास्ततो गृहीतानगृहीतान्मिश्रानंतवारानतीत्य त एव कर्मस्वन्धात्तेनैव विधिना तस्य जीवस्य कर्मभावमापद्यन्ते यावत्तावत्कर्मद्रव्यपरिवर्तनमिति । क्षेत्रपरिवर्तनमुच्यते—सुश्रमनिगोतजीवोऽपर्याप्तकः सर्वजघन्यप्रदेशशरीरो लोकम्याष्टमन्यप्रदेशान् स्वशरीरमध्यप्रदेशान् कृत्वोत्पन्नः क्षुद्रभवग्रहणं जीवित्वा

लोके बाधवा किञ्चिन्कार्यं कुर्वन्ति ते न परलोकं समं यन्ति गच्छन्ति—
नामुत्र लोके बान्धवास्ते भवन्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

तथा,—

अण्णो अण्णं सोयदि मदोत्ति मम णाहओत्ति मण्णंतो ।
अत्ताणं ण दु सोयदि संसारमहण्णवे बुद्धं ॥ ११ ॥

अन्यः अन्यं शोचयति मृत इति मम नाथ इति मन्यमानः
आत्मानं न तु शोचयति संसारमहार्णवे बुद्धितं ॥ ११ ॥

टीका—अन्यः कश्चिदन्यं जीवं शोचयति मृतो मम नाथ इति मन्य-
मानः, आत्मानं न तु शोचयति संसारमहार्णवे संसारमहासमुद्रे मग्नमिति ॥११॥

शरीरादप्यन्यन्वमाह,—

अण्णं इमं शरीरादिगं पि जं होज्ज बाहिरं दव्वं ।
णाणं दंसणमादात्ति एवं चिंतेहि अण्णत्तं ॥ १२ ॥

अन्यत् इदं शरीरादिकमपि यत् भवेत् बाहिर्द्रव्यं ।

ज्ञानं दर्शनमात्मा इति एव चिंतय अन्यत्वं ॥ १२ ॥

टीका—शरीरमन्यन्यादिद्, किं पुनर्यद्बहिर्द्रव्यं नान्यदिनि ? तस्माज्ज्ञानं
दर्शनमात्रमेतदेवं चिन्तयान्यत्वमिति ॥ १२ ॥

संसारस्य स्वरूपं विवृण्वन्नाह,—

मिच्छत्तेणो छण्णो मग्गं जिणदेशिदं अपेक्खंतो ।
भमिहदि भीमकूटिछे जीवो संसारकंतारे ॥ १३ ॥

मिथ्यात्वेन आछन्नो मार्गं जिनेदेशितं अपश्यत् ।

संसारकांतारे ॥ १३ ॥

टीका—मिथ्यात्वेनाउभोऽभ्रद्वानतमसा समतादावृत 'मार्गं सम्य-
दर्शनज्ञानचारिणाणि' त जिनदर्शित जिनेन प्रतिपादितमग्र्यन् अज्ञाना-
ञ्जमत्यय जीव, ससारकान्तारे ससारान्या, भीमे भयानके, कुन्तिलेऽर्त्तं वगहने
मोहवल्यादिनिबद्ध इति ॥ १३ ॥

चतुर्विध ससारस्वरूपमाह,—

द्वये खेत्ते काले भावे च चतुर्विहो च संसारो ।

चतुर्गतिगमणनिबद्धो बहुप्ययारेहि णाद्वयो ॥ १४ ॥

द्रव्य क्षेत्र काल. भावश्च चतुर्विधश्च ससार । •

चतुर्गतिगमननिबद्ध बहुप्रकारै ज्ञातः ॥ १४ ॥

टीका—ससारं ससारं परिवर्तन, तत्रुर्विधं द्रव्यपरिवर्तन क्षेत्रपरिवर्तन
कालपरिवर्तन भावपरिवर्तन, भवद्विवर्तन एतेषु दृष्टयमन्या पञ्चविध्यो-
पदेशादिति । तत्र द्रव्यपरिवर्तनं द्विविधं नोऽकर्मपरिवर्तनं कर्मपरिवर्तनं चेति ।
तत्र नोऽकर्मपरिवर्तनं नाम त्रयः इर्गगणः पणः पर्याप्तानां योग्या ये
पुद्गला एतेन जीवनकर्मिन् एतेषु गृहीता श्रिगणक्षवर्णगणशदिभिन्नास्तन्मिन्द्र-
मध्यभावेन च यथावधिना द्वितीयादिषु समयेषु निर्जीर्णास्ततो गृहीतानतवा-
गनतीत्य मिश्रकेश्वानतवारान्ग्रथ मये गृहीतोश्चानतवारान् समतीत्य तेनैव
प्रकारेण तस्यैव जीवस्य नोऽकर्मभावमापयन्ते यावन्नावसमुदित नोऽकर्मद्रव्य-
परिवर्तनमिति । कर्मद्रव्यपरिवर्तनमुपयते—एकमिन् समये जीवनेकेनाष्ट-
विधकर्मभावेन ये पुद्गला गृहीता समयाधिकानावन्मिन्कामतीत्य द्वितीयादिषु
समयेषु निर्जीर्णास्ततो गृहीतानगृहीतान्मिश्रानतवागनतीत्य त एव कर्मस्व-
न्धास्तेनैव विधिना तस्य जीवस्य कर्मभावमापयन्ते यावन्नावकर्मद्रव्यपरिवर्त-
नमिति । क्षेत्रपरिवर्तनमुच्यते—सूक्ष्मनिर्गतजीवोऽप्ययानकं सर्वत्रघन्यप्रदेशशरीरो
लोकम्याष्टमयप्रदेशान् स्वशरीरमयप्रदेशान् कृत्वाप्यत्र श्रुतभवग्रहण जीवि वा
मृतं स एव पुनस्तनैवावगाहने दिरुद्वयमन्या

तीना च परिवर्तनक्रमो वेदितव्यस्तदेतत्सर्वं समुदित भावपरिवर्तनमिति । च-
 शब्देन सूचित भवपरिवर्तनमुच्यते—नरकगतौ सर्वजघन्यमायुर्दशवर्षसहस्राणि
 तेनायुषा तत्र कश्चिद्दुत्पन्न पुन परिभ्राम्य तेनैवायुषा तत्रैव जात एव दशवर्ष-
 सहस्राणां यावन्तं समयास्तावत्कृत्वस्तत्रैव जातो तत्रैव मृतश्च पुनरेकैकसमायाधि-
 कभावेन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि परिसमापितानि, तत प्रच्युच्य तिर्यग्गतावन्तर्मु-
 हर्तायुः समुत्तन्न पूर्वोक्तेनैव क्रमेण त्रीणि फल्योपमानि तेनैव परिसमापितानि, तथैव
 मनुष्यगतौ देवगतौ च नरकगतिवत्, अयं तु विशेष—एकत्रिंशत्सागरापरमाणि
 परिसमापितानि यावत्तावद्भवपरिवर्तनमिति । एव चतुर्विध पञ्चविधो वा
 ससार' चतुर्गतिगमननिबद्धो नरकतिर्यङ्गनुप्यदेवगतिभ्रमणहेतुको बहुप्रकारे
 षट्सप्तादिभेदैर्ज्ञातव्य इति ॥ १४ ॥

तथा षड्विधससारमाह,—

किं केण कस्य कथं च केवचिरं कतिविधो य भावो य ।
 छहि अणिओगद्वारं सत्त्वे भावाणुगंतव्वा ॥ १५ ॥

कः केन कस्य कुत्र वा कियच्चिरं कतिविधं च भावश्च ।

षड्भिरनियोगद्वारैः सर्वे भावा अनुगतव्या ॥ १५ ॥

टीका—क' ससार' ? ससरणं ससारश्चतुर्गतिगमनरूपं, कन भावनं ससार' ?
 औदयिकापशमिकक्षायोपशमिकपारिणामिकादिभावनं, कस्य ? ससारिजीव
 स्याद्विधं नर्माप्रबन्धनारकतिर्यङ्गनुप्यदेवरूपस्य, क' ससार' ? मिथ्यात्वासयमक-
 पाययोगेषु तिर्यग्लोके वा, कियच्चिरं ससार' ? अनाग्रनिधनोऽनादिसनिधनं,
 कतिविधं ? कतिप्रकारेण । अनेन प्रकारेण ससारं एकविधो द्विविधस्त्रिविधश्च-
 तुर्विधं षड्विधं पञ्चविधं इत्यादि, न केवलं ससारं षड्भिरनियोगद्वारैर्ज्ञायते

ससारे दुःरगनुभवमाह,—

तत्थ जरामरणभयं दुक्खं प्रियविप्पभोग वीहणयं ।
अप्पियसंजोगं वि य रोगमहावेदणाओ य ॥ १६ ॥

तत्र जरामरणभयं दुःखं प्रियविप्रयोगं भीषणकं ।

अप्रियसंयोगमपि च रोगमहावेदनाश्च ॥ १६ ॥

टीका—तत्रैवंविधे ससारे जरामरणभयं जन्मभय दुःखं, जरामरणभवे जन्ममयं वा दुःखं कायिकं वाचिकं मानसिकं, प्रियेण विप्रयोगः पृथग्भाव इष्टद्वियोगदुःखं, भीषणं च महाभयानकं, अप्रियेण संयोगोऽनित्येन सहेकत्र वासो-
द्वयं दुःखं चाप्रियं, रोगान् कामश्वासउर्दिकुष्ठयाध्यादिजनितवेदनाभ्यानुवर्तीति संबन्धः ॥ १६ ॥

तथा,—

जायंतो य मरंतो जलथलसचरेसु तिरियणिरएसु ।

माणुम्मे देवत्ते दुक्खमहस्साणि पप्पोदि ॥ १७ ॥

जायमानश्च म्रियमाणः जलस्थलसचरेषु तिर्यङ्गरकेषु ।

मानुषे देवत्ते तु खसहस्राणि प्राप्नोति ॥ १७ ॥

टीका—तत्र ससारे जायमानो म्रियमाणश्च जलचरेषु स्थलचरेषु सच-
रेषु च मानुषे तिर्यङ्गु नगकेषु च दुःखसहस्राणि प्राप्नोति, मनुष्यत्वे देवत्वे च
पुत्रानानि दुःखसहस्राणि प्राप्नोतीति संबन्धः ॥ १७ ॥

टीका—ये केचन भोगा देवा मानुषाश्चानुभूता सेवितास्तेषु भोगेषु अनंतवारान् दुःखं च प्राप्त, नरकेषु तिर्यग्योनिषु च दुःखमनंतवारान् प्राप्तमिति ॥ १८ ॥

तथा,—

संजोगविष्यओगा लाहालाहं सुहं च दुक्खं च ।
संसारे अणुभूदा माणं च तहावमाणं च ॥ १९ ॥

संयोमविप्रयोगा लाभोऽलाभ सुखं च दुःख च ।

संसारे अनुभूता मानं च तथापमानं च ॥ १९ ॥

टीका—अस्मिन् संसारे जीविन सयोगा इष्टसमागमा, विप्रयोगा अनिष्ट-समागमा, स्वेष्टस्तुनो लाभ प्राप्ति, अलाभोऽप्राप्तिश्चेते सर्वेऽप्यनुभूतास्तथा सुख दुःखं चानुभूत, तथा मान पूजा, अपमान परिभवश्चानुभूतमिति ॥ १९ ॥

संसारानुप्रेक्षामुपसंहरन्नाह,—

एवं बहुप्पयारं संसारं विविहदुक्खथिरसारं ।

णाऊण विचिंतिज्जो तहेव लघुमेव णिस्सार ॥ २० ॥

एवं बहुप्रकारं संसारं विविधदुःखस्थिरसारं ।

ज्ञात्वा विचिंतयेत् तथैव लघुमेव निस्सार ॥ २० ॥

टीका—एव बहुप्रकार मसार विविधानि दुःखानि स्थिरः सारो यस्यासौ विविधदुःखस्थिरसारस्तं ससार ज्ञात्वा लघुमेव शीघ्र निस्सार चिन्तयेत् भावयेदिति ॥ २० ॥

लोकानुप्रेक्षा विवृण्यन्नाह,—

एगविहो खलु लोओ दुविहो तिविहो तहा बहुविहो वा
दब्बेहिं पज्जएहिं य चिंतिज्जो लोयमव्भावं ॥ २१ ॥

धर्माधर्माकाशानि गतिरागतिः जीवपुद्गलानां च ।

यावन्तावल्लोकः आकाशमतः परमनंतम् ॥ २३ ॥

टीका—धर्माधर्मौ लोकाकाशं च यावन्मात्रे जीवपुद्गलानां च गतिरागतिश्च यावन्मात्रं तावल्लोकोऽतः परमित ऊर्ध्वमाकाशं पंचद्रव्याभावोऽनंतमप्रमाणं केवलज्ञानगम्यमिति ॥ २३ ॥

पुनरपि कस्य संस्थानमित्याह,—

हेट्टा मज्झे उवरिं वेत्तासणझल्लरीमुदंगणिभो ।

मज्झिमवित्तारेण तु चोद्दसगुणमायदो लोओ ॥ २४ ॥

अधो मध्ये उपरि वेत्तासनझल्लरीमृदंगनिभः ।

मध्यमविस्तारेण तु चतुर्दशगुण आयतो लोकः ॥ २४ ॥

टीका—अधप्रदेशे मध्यप्रदेशे उपरिप्रदेशे च यथासंख्येन वेत्तासन-
झल्लरीमृदंगनिभः, अधो वेत्तासनाकृतिर्मध्ये झल्लर्याकृतिरूर्ध्वं मृदङ्गाकृतिरिति,
मध्यमविस्तारप्रमाणेन चतुर्दशगुणः, मध्यमविस्तारस्य प्रमाणमेका रज्जुः सा
च चतुर्दशभिर्गणिता लोकस्यायामो भवति, वातवलय्यादधस्तादारभ्य यावन्मो-
क्षस्थान तयोर्मन्य आयाम इत्युच्यते । स आयामश्चतुर्दशरज्जुमात्र इति । घना-
कारेण यदि पुनर्मीयते तदा त्रिचत्वारिंशदधिकत्रिंशतरज्जुमात्रो भवतीति ॥ २४ ॥

तत्र लोके जीवा किं कुर्वन्तीत्याह,—

तत्थणुहवंति जीवा सकम्मणिव्वत्तिय सुहं दुक्खं ।

जम्मणमरणपुणव्वभवमणंतभवसायरे भीमे ॥ २५ ॥

तत्रानुभवन्ति जीवाः स्वकर्मनिर्वर्तितं सुखं दुःखं ।

जन्ममरणपुनर्भवं अनंतभवसागरे भीमे ॥ २५ ॥

टीका—तत्र च लोके जीवा स्वकर्मनिर्वर्तित स्वत्रियानिष्पादितं सुरं
दु सं चानुभवन्ति, अनंतभवसागरे च जन्ममरणं पुनर्भवं च पुनरावृत्ति च
भीमे भयानके कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ २५ ॥

पुनर्ग्यसमंजसमाह,—

मादा य होदि धूदा धूदा मादुत्तणं पुण उवेदि ।
पुरिसो वि तत्थ इत्थी पुमं च अपुमं च होइ जए ॥ २६ ॥

माता च भवति दुहिता दुहिता मातृत्वं पुनरुपैति ।

पुरुषोपि तत्र स्त्री पुमांश्च अपुमांश्च भवति जगति ॥ २६ ॥

टीका—अस्मिंद्दोके संसारे माता च भवति दुहिता सुता, दुहिता च
पुनर्मातृत्वमुपैति प्राप्नोति, पुरुषोऽपि तत्र जगति स्त्री भवति, न्यपि पुमान्,
पुंयोऽपुमान्पुंमञ्चं च लोके भवतीति संबन्धः ॥ २६ ॥

पुनरपि लोकगतसंसारविस्फतां दर्शयन्नाह;—

होऊण तेयसत्ताधिओ दु बलविरियरूवसंपण्णो ।
जादो वच्चधरे किमि धिगत्थु मंसारवासस्स ॥ २७ ॥

भूत्या तेज.सत्त्वाधिकस्तु घलर्यार्यरूपसंपन्नः ।

जातः धर्योगृहे कृमिः धिगस्तु संसारवासम् ॥ २७ ॥

धिग्भवतु लोऋधर्मं देवा अपि च सुरपतयो महर्द्धिकाः ।
भुक्त्वा च सुरमनुष्यं पुनरपि दुःसायदा भवन्ति ॥ २८ ॥

टीका—धिग्भवतु लोऋधर्मं लोकस्वरूपं, यस्मादेवा सुपुनयोऽपि महर्द्धिका महाविभूतयो भूया सौम्यमनुष्यं सुरमनुष्यं भुक्त्वा पुनरपि दुःसायदा भवन्ति—दुःसायदा भोक्तारो भवन्तीति ॥ २८ ॥

लोफानुप्रेक्षामुपगंतरन्नाह,—

णाऊण लोकासारं निस्सारं दीर्घगमणसंसारं ।
लोकगगसिहरवासं ज्ञाहि पयत्तेण सुहवासं ॥ २९ ॥

ज्ञात्वा लोकसारं निस्सारं दीर्घगमनसंसारं ।
लोकामशिररवासं ध्यायस्व प्रयत्नेन सुहवासं ॥ २९ ॥

टीका—एवं लोकस्य सारं निस्सारं तु ज्ञात्वा दीर्घगमनं संसारं च ज्ञात्वा संसारं चापर्यन्तमवबुध्य लोकामशिररवासं मोक्षस्थानं सुहवासं निरुपद्रवं ध्यायस्व चिन्तय प्रयत्नेनेति ॥ २९ ॥

अशुभानुप्रेक्षास्वरूपं निरूपयन्नाह,—

णिरिएसु असुहमेयंतमेव तिरियेसु बंधरोहादी ।
मणुएसु रोगशोकादियं तु दिवि माणसं असुहं ॥ ३० ॥

नरकेषु अशुभमेकांतमेव तिर्यक्षु बंधरोधादयः ।
मनुजेषु रोगशोकादयस्तु दिवि मानसं अशुभं ॥ ३० ॥

टीका—नरकेष्वशुभमेकान्तनः सर्वकालमशुभमेव, तिर्यक्षु महिषाश्ववाग्णाजादिषु रोधादयो बधनधारणदमनदहनताडनादयः, मनुष्येषु रोगशोकादयस्तु, दिवि देवलोके मानसमशुभं परप्रेषणवाहनमहर्द्धिकदर्शनेन मनोगतं सुषु दुःसमिति ॥ ३० ॥

तथार्थद्वारेण दुःखमाह;—

आयासदुःखवैरभयसोगकलिरागदोसमोहाणं ।
असुहाणमावहो वि य अर्थो मूलं अणत्थाणं ॥ ३१ ॥

आयासदुःखवैरभयशोककलिरागद्वेषमोहानाम् ।
अशुमानामावहोपि च अर्थो मूलमनर्थानाम् ॥ ३१ ॥

टीका—आयासोऽर्थार्जनतत्परता, दुःखमसातवेदनीयकर्मोदयनिमित्तासु-
खरूपं, वैरं मरणानुबंधः, भयं भयकर्मोदयजनितत्रस्तता, शोकः शोककर्मो-
दयपूर्वकेऽवियोगजः संतापः, कलिर्वचनप्रतिवचनकृतो द्वन्द्वः, रागो रतिकर्मो-
दयजनिता प्रीतिः, द्वेषोऽरतिकर्मोदयोद्भूताऽप्रीतिः, मोहो मिथ्यात्वासंयमादिरूप
इत्येवमादीनामशुमानामावहोऽवस्थानं, अर्थः स्त्रीवस्त्रसुवर्णादिरूपः, अथवैतान्य-
शुभान्यावहति प्रापयतीति आयासाशुभावहः, अनर्थानां च सर्वपरिभवानां च
मूलं कारणमर्थस्तस्मात्तेन यच्छुभं तच्छुभं एव न भवतीति ॥ ३१ ॥

तथा कामसुखमन्यशुभमिति प्रतिपादयति,—

दुग्गमदुल्लहलाभा भयप्रचुरा अल्पकालिया लघुया ।
कामा दुःखविवागा असुहा सेविज्जमाणा वि ॥ ३२ ॥

दुर्गमदुर्लभलाभा भयप्रचुरा अल्पकालिका लघुकाः ।
कामा दुःखविपाका अशुभाः सेव्यमाना अपि ॥ ३२ ॥

टीका—दुःखेन कृच्छ्रेण गम्यन्त इति दुर्गमं विपमस्था दुरारोहाः, दुर्लभो
लाभो येषां ते दुर्लभलाभाः स्वेप्सितप्राप्तयो न भवन्ति, भयं प्रचुरं येभ्यस्ते भय-
प्रचुरा दंडमारणबंधनादिभयसहिताः, अन्यकाले भवा अन्यकालिकाः सुष्ठु
स्तोककालाः, लघुया निःसाराः, के ते ? कामा मैथुनाप्रभिलापा दुःखं विपाक
फलं येषां बंधनादि ते दुःखविपाका दुःखानसानाः अशुभाः सेव्यमाना अपि,
त्याऽपि न सरामस्तीति भावः सर्वाशुभमेवेति ॥ ३२ ॥

आहारादपि न सुप्त भवतीत्याह,—

असुप्तविलिविले गर्भे वसमाणो वस्तिपटलपच्छणो ।
मातृश्लेष्मलालाइयं तु तिच्चासुहं पिबति ॥ ३३ ॥

अशुच्याविले गर्भे वसन् वस्तिपटलप्रच्छन्नः ।

मातृश्लेष्मलालायित तु तीव्राशुभं पिबति ॥ ३३ ॥

टीका—अशुच्याविले मूत्रपुरीषश्लेष्मपित्तरुधिरादिव्रीभस्ते, गर्भ उद्राभ्य-
तरे, वसन् सात्प्रिमान, वस्तिपटलप्रच्छन्न जरायुरावृत, मातृश्लेष्मलालायित
जनन्या चर्वित श्लेष्मलालासमन्वित रस तीव्र दुर्गन्ध पिबति यत एवभूतो
मूलाहारस्तत कथमाहारत् सुप्तमित्याहारोऽप्यशुभरूप एवेति ॥ ३३ ॥

शरीरमन्यशुभमिति निरूपयन्नाह,—

मंसद्विसिंभवसरुहिरचर्मपित्तंतमुत्तकुणिपकुडिं ।
बहुदुक्खरोगभायण शरीरमशुभं विजाणाहि ॥ ३४ ॥

मासास्थिश्लेष्मवसारुधिरचर्मपित्तात्रमूत्रकुणिपकुटीं ।

बहुदु खरोगभाजन शरीरमशुभं विजानीहि ॥ ३४ ॥

टीका—मासास्थिश्लेष्मवसारुधिरचर्मपित्तात्रमूत्रकुणिपाशुचिकुटीं गृहमे
तेषा बहुदु खरोगभाजन शरीरमिदशुभमशुचि विजानीहीति ॥ ३४ ॥

तस्मात्,—

अत्थं कामसरीरादियं पि सध्वमशुभत्ति णादूण ।
णिद्विज्जंतो झायसु जह जहासि कलेवरं असुइं ॥ ३५ ॥

टीका—अर्थ स्त्रीवस्त्रादिकं, कामं मैथुनादिकं, शरीरादिकमपि सर्वमशुभ-
मिति जाति ज्ञात्वा निर्वेदं गच्छन् ध्यायस्व चिन्तय यथा जहाँसि कुत्सितकले-
वरमशुचि, शरीरवैराग्यं संसारवैराग्यं च सम्यक् चितयेति ॥ ३५ ॥

अशुभानुप्रेक्षां संक्षेपयन्नाह,—

मोक्षूण जिणकसादं धम्मं सुहमिह दु णत्थि लोगम्मि ।
ससुरासुरेषु तिरिएसु णिरयमणुएसु चित्तज्जो ॥ ३६ ॥

मुक्त्वा जिनख्यातं धर्मं शुभमिह तु नास्ति लोके ।

ससुरासुरेषु तिर्यक्षु नरकमनुजेषु चितयेत् ॥ ३६ ॥

टीका—ससुरासुरेषु नरकतिर्यङ्मनुष्येषु जिनख्यातं धर्मं मुक्त्वा शुभ-
मिहान्यन्नास्ति, एवं चिन्तयेत्, लोके धर्ममन्तरेणान्यच्छुभं न भवतीति
जानीहि ॥ ३६ ॥

आम्रवानुप्रेक्षां प्रकटयन्नाह,—

दुक्खमभयमीणपउरे संसारमहण्णवे परमघोरे ।
जंतुं जं तु णिमज्जादि कम्मासवहेदुयं सव्वं ॥ ३७ ॥

दुःखमभयमीनप्रचुरे संसारमहार्णवे परमघोरे ।

जंतुः यत्तु निमज्जाति कर्मास्रवहेतुकं सर्वं ॥ ३७ ॥

टीका—दुःखमभयान्येव मीना मत्स्यास्त एव प्रचुरा भूता यस्मिन् स
दुःखमभयमीनप्रचुरस्तस्मिन् संसारमहार्णवे परमघोरे सुप्तु रोद्रे जन्तुर्जीवो यस्मा-
न्निमज्जाति प्रविशति तत्सर्वं कर्मास्रवहेतुकं कर्मादाननिमित्तमिति ॥ ३७ ॥

ए आम्रवा इत्याशंकायामाह,—

रागो दोसो मोहो इंदियसण्णा य गारवकसाया ।
मणवयणकायसहिदा दु आसवा होंति कम्मस्स ॥३८॥

रागः द्वेषः मोहः इन्द्रियसंज्ञाश्च गौरवकषायाः ।

मनोवचनकायसहितास्तु आस्रया भवन्ति कर्मणः ॥ ३८ ॥

टीका—रागद्वेषमोहपंचेन्द्रियाहारभयमैशुनपस्मिहसंज्ञाः ऋद्विगौरवसगौरवसातगौरवकषायाश्च मनोवचनकायसहिता एषं सर्व एते कर्मण आस्रवा भवन्ति—कर्मण्येतेरागच्छन्तीति ॥ ३८ ॥

रागार्दन् वित्रैचपन्नाह,—

रंजयेद्वि असुहकुणपे रागो दोसो वि दूसदी णिच्चं ।

मोहो वि महारिवु जं णियदं मोहेद्वि सद्भावं ॥ ३९ ॥

रंजयति अशुभकुणपे रागो द्वेषोपि द्वेषि नित्यं ।

मोहोपि महारिपुः यन्नियतं मोहयति सद्भावं ॥ ३९ ॥

टीका—रागो जीवं कुणपे वस्तुनि रंजयति—कुत्सिते द्रव्येऽनुरागं कारयति रागः । द्वेषोऽपि शोभनमपि द्वेषि—सम्यग्दर्शनादिषु द्वेषं कारयति । नित्यं सर्वकालं, । मोहोऽपि महारिपुर्महापैठी यस्मान्नियत निश्चयेन मोहयति सद्भावं—जीवस्य परमार्थरूपं तिरयतीति ॥ ३९ ॥

यत एवंभूतो मोहोऽतस्त कुत्सयन्नाहः—

धिन्द्री मोहस्त सदा जेण हिदत्थेण मोहिदो संतो ।

ण विबुज्झदि जिणवयणं हिद्वसिवसुहकारणं मग्गं ॥

धिक् धिक् मोह सदा येन हृदयस्थेन मोहितः सन् ।

न विबुध्यते जिनवचनं हितशिवसुखकारणं मार्गम् ॥ ४० ॥

टीका—अर्थ स्त्रीवस्त्रादिक, काम मैथुनादिक, शरीरादिकमपि सर्वमशुभ-
निती जगति ज्ञात्वा निर्वद गच्छन् ध्यायस्व चिन्तय यथा जहाँसि कुसितकले-
रमशुचि, शरीरवैराग्य ससारवैराग्य च सम्यक् चितयेति ॥ ३५ ॥

अशुभानुप्रेक्षा सक्षेपयन्नाह,—

मोक्षूण जिणकखादं धम्म सुहमिह दु णत्थि लोगम्मि ।
ससुरासुरेषु तिरिएसु णिरयमणुएसु चितेज्जो ॥ ३६ ॥

मुक्त्वा जिनख्यात धर्म शुभमिह तु नास्ति लोके ।

ससुरासुरेषु तिर्यक्षु नरकमनुजेषु चितयेत् ॥ ३६ ॥

टीका—ससुरासुरेषु नरकतिर्यङ्मनुष्येषु जिनरयात धर्म मुक्त्वा शुभ-
मिहान्यन्नास्ति, एव चिन्तयेत्, लोके धर्ममन्तरेणायच्छुभ न भवतीति
जानीहि ॥ ३६ ॥

आप्तवानुप्रेक्षा प्रकटयन्नाह,—

दुक्खसभयमीणपउरे संसारमहण्णवे परमघोरे ।
जंतुं जं तु णिमज्जादि कम्मासवहेदुयं सव्वं ॥ ३७ ॥

दुःखसभयमीनप्रचुरे संसारमहार्णवे परमघोरे ।

जतु यत्तु निमज्जति कर्मास्त्रयहेतुक सर्वं ॥ ३७ ॥

टीका—दुःखसभयान्येव मीना मत्स्यास्त एव प्रचुरा भूता यस्मिन् स
दुःखसभयमीनप्रचुरस्तस्मिन् संसारमहार्णवे परमघोरे सुष्ठु रौद्रे जन्तुर्जीवो यस्मा-
न्निमज्जति प्रविशति त सर्वं कर्मास्त्रयहेतुक कर्मादाननिमित्तमिति ॥ ३७ ॥

ॐ आप्तवा इयाशकायामाह,—

रागो दोसो मोहो इदियसण्णा य गारवकसाया ।
मणवयणकायसहिदा दु आसया होति कम्मस्स ॥३८॥

रागः द्वेष मोहः इन्द्रियसङ्गाश्च गौरवकपायाः ।

मनोवचनकायसहितास्तु आत्त्रया भवंति कर्मणः ॥ ३८ ॥

टीका—रागद्वेषमोहपचेन्द्रियाहारभयमथुनपस्मिहसङ्गा ऋद्धिगौरवसगौरवसातगौरवकपायाश्च मनोवचनकायसहिता एव सर्व एते कर्मण आत्त्रया भवन्ति—इर्माण्येतेरागच्छन्तीति ॥ ३८ ॥

रागादीन् विवेचयन्नाह,—

रजेदि असुहकुणपे रागो दोसो वि दूसदी णिच्चं ।

मोहो वि महारिपु जं णियदं मोहेदि सबभावं ॥ ३९ ॥

रजयति अशुभकुणपे रागो द्वेषोपि द्वेष्टि नित्य ।

मोहोपि महारिपु यन्नियतं मोहयति सद्भाय ॥ ३९ ॥

टीका—रागो जीव कुणपे वस्तुनि रजयति—कुत्सिते द्रव्येऽनुराग कारयति राग । द्वेषोऽपि शोभनमपि द्वेष्टि—सम्यग्दर्शनादिषु द्वेष कारयति । नित्य सर्वकाल, । मोहोऽपि महारिपुर्महापैरि यस्मान्नियत निश्चयेन मोहयति सद्भाव—जीवस्य परमार्थरूप तिर्यतीति ॥ ३९ ॥

यत एवभूतो मोहोऽतस्त कुत्सयन्नाह,—

धिद्धी मोहस्स सदा जेण हिदत्थेण मोहिदो संतो ।

ण विबुज्झदि जिणवयणं हिदूसिवसुहकारणं मग्ग ॥

धिक् धिक् मोह सदा येन हृदयस्थेन मोहित सन् ।

न विबुध्यते जिनवचन हितशियसुखकारण मार्गम् ॥ ४० ॥

क्विविशिष्ट ? हितशिवसुखकारण मार्ग—एनातवादिपरिकल्पितसुरनिमित्तमा
र्गविपरीत येन मोहेन न विबुध्यते त मोह धिग्भवन्त्रिति ॥ ४० ॥

रागद्वेषौ कुत्सयन्नाह,—

जिणवयण सद्वहाणो वि तिव्वमसुहगदिपावयं कुणइ ।
अभिमूदो जेहिं सदा धित्तेसि रागदोसाणं ॥ ४१ ॥

जिनवचनं श्रद्धधानोपि तीव्रमशुभगतिपाप करोति ।

अभिमूतो याभ्यां सदा धिक् तौ रागद्वेषौ ॥ ४१ ॥

टीका—याभ्यां रागद्वेषाभ्यामभिभूतं कदचित्तोऽयं जीवो जिनवचन
श्रद्धधानोऽपि तत्त्वस्विसहितोऽप्यशुभगतिहेतुकं तत्र पापं करोति श्रेणिकादिवत्,
धिग्भवतस्तौ रागद्वेषौ, इति दर्शने सत्यपि रागद्वेषो पुरुषस्य पापं जनयति इति
तयोर्निराकरणे सधर्मं कार्यं इति ॥ ४१ ॥

विषयाणां दुष्टत्वमाह,—

अणिहुदमणसा एवे इंदियविसया णिगेण्हिदुं दुक्खं ।
मंतोसहिहीणेण व दुट्ठा आसीविसा सप्पा ॥ ४२ ॥

अनिभूतमनसा एतान् इन्द्रियविषयान् निग्रहीतुं दुःखं ।

मंत्रौषधहीनेन इयं दुष्टा आशीविषाः सर्पा ॥ ४२ ॥

टीका—एकाग्रचित्तमन्तरेणैतानिन्द्रियविषयान्निग्रहीतुं दुःखमेतेषां स्पर्श-
रसगन्धस्पर्शशब्दविषयाणामिन्द्रियाणां निग्रहं कर्तुं न शक्यते चरचित्तेन । यथा
मंत्रौषधहीनेन दुष्टा आशीविषाः सर्पां वशीकर्तुं न शक्यन्त इति ॥ ४२ ॥

तानि कुत्सयन्नाह,—

धित्तोसिमिंदियाणं जेसिं वसदो दु पावमजाणिय ।

पावदि पावविवागं दुक्खमणंतं भयंगदिसु ॥ ४३ ॥

धिक् तानि इन्द्रियाणि येषां वशतस्तु पापमर्जयित्वा ।
प्राप्नोति पापविपाकं दुःखमनंतं भवगतिषु ॥ ४३ ॥

टीका—धिग्भवतु तानीन्द्रियाणि, येषामिन्द्रियाणां वशतो वशं गतः
पापमर्जयित्वा च पापं संगृह्य प्राप्नोति, तस्य पापस्य विपाकं फलं भवगतिषु
च दुःखमनंतं प्राप्नोतीति ॥ ४३ ॥

संज्ञागौरवाणां स्वरूपमाह,—

सण्णाहिं गारवेहिं अ गुरुओ गुरुगं तु पावमज्जणिय ।
तो कम्मभारगुरुओ गुरुगं दुक्खं समणुभवइ ॥ ४४ ॥

संज्ञाभिः गौरवैश्च गुरुगुरुकं तु पापमर्जयित्वा ।
ततः कर्मभारगुरुः गुरुकं दुःखं समनुभवति ॥ ४४ ॥

टीका—आहागदिसंज्ञाभिर्गौरवैश्च गुरुः सन् गुरुकं तु पापमर्जयित्वा
पापभारं स्त्रीकृत्य ततः पापभारेण गुरुर्भूत्या ततो गुरुकं दुःखं समनुभवतीति ॥ ४४ ॥

कपायास्रवस्वरूपमाह,—

क्रोधो माणो माया लोभो य दुरासया कसायरिञ्ज ।
दोससहस्सावासा दुक्खसहस्साणि प्रापयंति ॥ ४५ ॥

क्रोधः मानः माया लोभश्च दुराश्रयाः कपायरिपवः ।
दोषसहस्रावासाः दुःखसहस्राणि प्रापयंति ॥ ४५ ॥

टीका—क्रोधमानमायालोभा दुराश्रया दुष्टाश्रयाः कपायरिपवः दोषसहस्राणामावासाः दुःखसहस्राणि जीवान् प्रापयंति—दुःखसहस्रैः कपाया जीवान् संबन्धयन्तीत्यर्थः ॥ ४५ ॥

पुनरप्यास्रवानाह,—

हिंसादिपिहं पंचहिं आसवदारेहिं आसवदि पावं ।
तेहितो ध्रुव विणासो सासवणावा जह समुद्रे ॥ ४६ ॥

हिंसादिभिः पंचभिः आस्रवद्वारैः आस्रवति पापं ।

तेभ्यो ध्रुवं विनाशः सास्रवनौः यथा समुद्रे ॥ ४६ ॥

टीका—हिंसानृनस्तेयाप्रह्नपरिग्रहैः पंचभिरास्रवद्वारैरास्रवति कर्मोपट्टोक्ते
पापं । तेभ्यश्चाश्रितेभ्यो ध्रुवो निश्चयल्पो विनाशो जीवस्य भवति । यथा साम्रवा
नौः पोतः समुद्रे निमज्जति, एव कर्मास्रवैर्जातः ससारसागरे निमज्जतीति ॥४६॥

आस्रवानुप्रेक्षामुपसंहरन्नाह,—

एवं बहुप्पयारं कम्मं आसवदि दुट्टमट्टविहं ।
जाणावरणादीयं दुःखविवागं ति चिंतज्जो ॥ ४७ ॥

एवं बहुप्रकारं कर्म आस्रवति दुष्टमष्टविधं ।

ज्ञानावरणादिकं दुःखविपाकमिति चिंतयेत् ॥ ४७॥

टीका—एवं ज्ञानावरणादिकं कर्माष्टविधं भेदेन बहुप्रकारं दुष्टं वाऽऽस्र-
वति यस्मात्तस्मात्तस्मात्तं दुःखविपाकमिति कृत्वा चिन्तयेत् भाष्येदिति ॥४७॥

यस्मादेवमाश्रवैः कर्मास्रवति तस्मात्संहरन्नाह,—

तम्हा कम्मासवकारणाणि सव्वाणि ताणि रुंधेज्जो ॥
इंदियकसायसण्णागारवरागादिआदीणि ॥ ४८ ॥

तस्मात् कर्मास्रवकारणानि सर्वाणि तानि रोधयेत् ।

इन्द्रियकपायसंज्ञागीरवरागादिकादीनि ॥ ४८ ॥

टीका—तस्मान्कर्मास्रवकारणानि सर्वाणि यानि तानि निरोधयेत् निवा-

रयेत् । कानि तानि ? इन्द्रियकपायसंज्ञागौरवगगादिकानि । यस्मादेते, कर्मा-
गच्छति तस्मादेतानि सर्वाणि निरोधयेदिति ॥ ४८ ॥

रुद्धेषु येषु यद्रवति तदाह,—

रुद्धेषु कसायेसु अ मूलादो होंति आसवा रुद्धा ।
दुष्मत्तमिह निरुद्धे वणम्मि णावा जह ण एदि ॥ ४९ ॥

रुद्धेषु कपायेषु च मूलात् भवंति आसवा रुद्धाः ।
दुर्वहति निरुद्धे वने नोः यथा न एति ॥ ४९ ॥

टीका—रुद्धेषु च कपायेषु च मूलादारभ्य मूलत आसवाः सर्वेऽपि रुद्धा
सम्यक् पिहिता भवति यथा दुर्वहति वने पानीये—दुष्टे वहति स्रोतसि जले,
अथ वणे—प्रिरे, दुष्टे वहति, निरुद्धे विधृते, नाव नैति जल यथा । अथवा
नालिकेरादित्वभिर्नद्धा नो सास्रवा सत्यपि नयति प्राप्नोति परतीर, अथवा
नैति विनाश । कपायेषु निरुद्धेषु आस्रवा रुद्धा यथा नाव नैति जलं रुद्धेषु,
यथा च सास्रवा नोर्दुर्वहति पानीये निरुद्धे मूलतस्तस्या नाम सर्वेऽपि आस्रवा
निरुद्धा भवति ततः सा नोर्नयति प्रापयतीष्टस्थानमानयति वा स्वेषु वस्तु
विनाश च न गच्छति, एव कपायेषु रुद्धेषु मूलत सर्वेऽप्यास्रवा निरुद्धा भवति
ततो यद्यपि योगादिद्वारे सास्रवो जतुस्तथाऽपि रत्नत्रय माक्षपत्न
नयतीति ॥ ४९ ॥

इन्द्रियसत्वरस्वरूमाह,—

इन्द्रियकसायदोसा णिग्धिप्पंति तवणाणविणएहिं ।
रज्जुहि णिग्धिप्पंति हु उप्पहगामी जहा तुरया ॥ ५० ॥

इन्द्रियकपायदोषा निगृह्यन्ते तपोज्ञानविनयैः ।

रज्जुभिः निगृह्यते खलु उत्पथनाग्निनो यथा तरगा ॥ ५० ॥

टीका—इन्द्रियाणि कपाया द्वेषाश्चेते निगृह्यन्ते निरुध्यन्ते यथासंख्यं तपसा ज्ञानेन विनयेन । इन्द्रियाणि तपसा निगृह्यन्ते, कपाया ज्ञानभावनया वशीक्रियन्ते, द्वेषो विनयक्रियया प्रलयमुपनीयते । यथोत्पथगामिन उन्मार्ग-यायिनस्तुरगा अश्वा निगृह्यन्ते वशतामुपनीयन्ते रज्जुभिर्वरत्राभिः सत्विति ॥५०॥

चारित्रसंवरस्य स्वरूपमाहः—

मणवयणकायगुत्तिन्द्रियस्त समिदीसु अप्पमत्तस्स ।

आसवदारणिरोहे णवकम्मरयासवो ण हवे ॥ ५१ ॥

मनोवचनकायगुत्तेन्द्रियस्य समितिषु अप्रमत्तस्य ।

आस्रवद्वारनिरोधे नवकर्मरजआस्रवो न भवेत् ॥ ५१ ॥

टीका—मनोवचनकार्यैर्गुत्तेन्द्रियस्य समितिषु चेर्याभाषैपणाऽऽदाननि-
निक्षेपोच्चारप्रप्रवणसंज्ञिकास्त्रप्रमत्तस्य सुष्ठु प्रमादरहितस्य चारित्रवत् आस्रव-
द्वारनिरोधे यैर्द्वारैः कर्मागच्छति तेषां निरोधे सति नवकर्मरजस आस्रवो न
भवेत्—अभिनवकर्मगमो न भवेदिति ॥ ५१ ॥

पुनरपि संक्षेपत आम्रवं संवरं चाह,—

मिच्छत्ताविरदीहिं य कसायजोगेहिं जं च आसवदि ।

दंसणविरमणणिग्गहणिरोधणेहिं तु णासवदि ॥ ५२ ॥

मिथ्यात्वाविरतिभिः च कपाययोगैः यद्य आस्रवति ।

दर्शनविरमणनिग्रहनिरोधनैस्तु न आस्रवति ॥ ५२ ॥

टीका—मिथ्यात्वाविरतिकपाययोगैर्यत्कर्माम्रवति तत्कर्म सम्यग्दर्शन-
विरतिनिग्रहनिरोधनैस्तु यथासंख्यं नाम्रवति नागच्छतीति ॥ ५२ ॥

सपरानुप्रक्षा संक्षेपयन् तस्याश्च फल प्रतिपादयन्नाह,—

संवरफलं तु णिव्वाणमेत्ति संवरसमाधिसंजुत्तो ।
णिच्चुज्जुत्तो भावय संवर इणमो विमुद्धप्पा ॥ ५३ ॥

सवरफलं तु निर्वाणमिति संवरसमाधिसंयुक्तः ।
नित्योद्युक्तो भावय सवरमिम विशुद्धात्मा ॥ ५३ ॥

टीका—सवरफलं निर्वाणमिति कृत्वा सरेण समाधिना चाथवा सपर्या-
नेन सयुक्तं सन् नित्योद्युक्तश्च सर्वात् यत्नपर भावयेत् सपरं विशुद्धात्मा
सर्वद्वन्द्वपरिहीण—सपरं प्रयत्नेन चिन्तयेति ॥ ५३ ॥

निर्जरास्वरूपं विवृण्वन्नाह,—

रुद्धासवस्स एवं तवसा जुत्तस्स णिज्जरा होदि ।
दुविहा य सा वि भणिया देशतो सव्वदो चेय ॥५४॥

रुद्धासवस्थ एवं तपसा युक्तस्य निर्जरा भवति ।
द्विविधा च सापि भणिता देशत सर्वतश्चैव ॥ ५४ ॥

टीका—रुद्धासवस्थं पिरितकर्मामगमद्वारस्थैव तपसा युक्तस्य निर्जरा
भवति—कर्मशातनं भवति । साऽपि च निर्जरा द्विविधा भणिता, देशत सर्वतश्च
सर्वैर्मुक्तेषु निर्जरा सर्वैर्कर्मनिर्जरा चेति ॥ ५४ ॥

देशनिर्जरास्वरूपमाह,—

संसारे संसरंतस्स खओवसमगदस्स कम्मस्स ।
सव्वस्स वि होदि जगे तवसा पुण णिज्जरा विउला ॥५५॥

संसारे संसरत क्षयोपशमगतस्य कर्मणः ।
सर्वस्यापि भवति जगति तपसा पुनः निर्जरा विपुला ॥ ५५ ॥

टीका—संसारे चतुर्गतिसंसरणे, संसरतः पर्यटतः, क्षयोपशमगतकर्मणं किञ्चित् क्षयमुपागतं किञ्चिदुपशान्तं किञ्चित्तत्त्वरूपेण स्थितं कर्म तस्य कर्मणो या निर्जरा सा सर्वस्यैव जीवस्य भवति जगति सा च देशनिर्जरा तपसा पुनर्निर्जरा विपुला—तपोग्निना भस्मीकृतस्य सर्वस्य कर्मणो निर्जरा सकलेति ॥५५॥

सकलनिर्जराया' फलं स्वरूपं चाह,—

जह धातू धम्मंतो सुज्झदि सो अग्निणा तु संतत्तो ।
तवसा तथा विमुज्झदि जीवो कम्मंहे कणयं व ॥५६॥

यथा धातु' धम्म्यमानः शुध्यति सोऽग्निना तु संततः ।

तपसा तथा विशुध्यति जीवः कर्मभ्य कनक इव ॥ ५६ ॥

टीका—यथा धातुर्धम्म्यमान' शुष्यति किट्टकालिमादिरहितो भवति अग्निना तु संतत' सन्, तथा तपसा विशुष्यति कर्मभ्यो जीव' सर्वकर्मविमुक्त' स्यात्कनक इव । यथा धातुर्धम्म्यमानोऽग्निना संतत' कनकः स्यात्तथा जीवस्तपसा संतत' सिद्धः सपश्यत इति ॥ ५६ ॥

तपसो माहात्म्यमाह,—

णाणवरमारुदजुदो शीलवरसमाधिसंजमुज्जलिदो ।
दहइ तवो भववीयं तणकट्टादी जहा अग्गी ॥ ५७ ॥

ज्ञानवरमारुतयुतं शीलवरसमाधिसंयमोज्ज्वलितं ।

दहति तपो भववीजं तृणकाष्ठादिकं यथा अग्निः ॥ ५७ ॥

टीका—ज्ञानवरमास्तयुतं मयादिज्ञानवृत्तात्सहितं, शील व्रतपरिरक्षणं, वरसमाधिरेकाग्रचिन्तानिरोध, पचनमस्मृतिमहितः सयमः प्राणिदया इन्द्रियनिष्कर्षतैरुज्ज्वलितं प्रज्वलितं दीप्त तपो दहति भववीजं संसारकारणं । तृणका-

यथाऽग्निर्दहति तथेति ॥ ५७ ॥

पुनरपि,—

चिरकालमाजिदं पि य विंहुणादि तवसा रयत्ति णाऊण ।
दुविहे तवम्मि णिच्चं भावेद्व्वो हवदि अप्पा ॥ ५८ ॥

चिरकालमर्जितमपि च विधूयते तपसा रज इति ज्ञात्वा ।

द्विविधे तपसि नित्यं भावयितव्यो भवति आत्मा ॥ ५८ ॥

टीका—चिरकालं सस्या(म)तीतसमयं कर्माजितमपि तपसा विधूयत
इति ज्ञात्वा तपसि नित्यं निरन्तरमात्मा भावयितयो भवतीति ॥ ५८ ॥

भाषितात्मा स नु कि स्यादित्याह,—

णिज्जरियसव्वकम्मो जादिजरामरणबंधणविमुक्को ।
पावदि सुखमणंतं णिज्जरणं तं मणसि कुज्जा ॥ ५९ ॥

निर्जाणसर्वकर्मा जातिजरामरणबंधनविमुक्तः ।

प्राप्नोति सुखमनंतं निर्जरणं तन्मनसि कृत्वा ॥ ५९ ॥

टीका—ततो निर्जाणः सर्वकर्मनिर्मुक्तो जातिजरामरणबन्धनविमुक्तः
प्राप्नोति सौख्यमनुलमनंतं, तन्निर्जरणं मनसि कृत्वा विधायेति ॥ ५९ ॥

निर्जरानुप्रेक्षा व्याख्याय धर्मानुप्रेक्षास्वरूपं विवेचयन्नाह,—

सव्वजगस्स हितकरो धम्मो तित्थंकरेहिं अञ्खादो ।
धण्णां तं पडिवण्णा विसुद्धमणसा जगे मणुया ॥६०॥

सर्वजगतो हितकरो धर्मः तीर्थकरैः आरयातः ।

धन्यास्त प्रतिपन्ना विशुद्धमनसा जगति मनुजाः ॥ ६० ॥

टीका—सर्वस्य जगतो भज्यलोकस्य हितकरो धर्म उत्तमक्षमादितक्षण-
स्तीर्थकरैराख्यात प्रतिपादितस्त धर्म ये प्रतिपन्नास्त धर्ममधिष्ठिता ये पुण्या
विशुद्धमनसा शुद्धभावेन ते धन्याः पुण्यवन्तः कृतार्था जगतीति ॥ ६० ॥

धर्मानुरागे कारणमाह,—

जेणेह पाविद्वं कल्याणपरंपरं परमसोक्खं ।

सो जिणदेसिद्धम्मं भावेणुववज्जदे पुरिसो ॥ ६१ ॥

येनेह प्राप्तव्य कल्याणपरपरा परमसोरय ।

स जिनदेशित धर्म भावेन उपपद्यते पुरुष ॥ ६१ ॥

टीका—येनेह—येन जीवेनास्मिन्नलोक कल्याणपरपरा मागल्यनरन्तर्य परमसारय प्राप्तय स जीवा जिनदेशित तीर्थंकरारयात धर्म भावेनोपपद्यते पुरुष परमार्थतो धर्म श्रद्धाति सेवते—वापक्रिया मनागपि नाचरतीति ॥ ६१ ॥

धमस्य विख्यानाह,—

ग्वतीमद्दवअज्जवलाघवतवसजमो अकिचणदा ।

तह होइ बंभचेरं सच्च चाओ य दसधम्मा ॥ ६२ ॥

क्षातिमार्द्धचार्यलाघवतप सयमा अकिचनता ।

तथा भवति ब्रह्मचर्य सत्य त्यागश्च दशधर्मा ॥ ६२ ॥

टीका—शान्त्यार्जवमार्द्धवलाघवतपसयमा आकिचन्य तथा ब्रह्मचर्य सय त्यागश्चैव धमा दशविधो भवति ज्ञातय इति ॥ ६२ ॥

धर्मभावनाफलमाह,—

उवसम दया य सती वड्डइ वेरग्गदा य जह जह से ।

तह तह य मोस्ससोवस अक्खीण भावियं होइ ॥ ६३ ॥

उपशमो दया च क्षांति वर्धते वैराग्यता च यथा यथास्य ।

तथा तथा च मोक्षसौरय अक्षीण भावित भवति ॥ ६३ ॥

टीका—उपशम इन्द्रियनिग्रहे पुरुषत्यापागे, दयाऽनुकंपा, क्षान्ति श्रोधा-
नेत्युक्तापद्रवमहन, एते विगता च यथा यथा वर्द्धन्ते—वैराग्यकार-

णेन वृद्धिं गच्छन्ति यथा यथास्य जीवस्य तथा तथा तस्य जीवस्य मोक्ष
सौरयमक्षयं भावितं भवतीति ॥ ६३ ॥

धर्मानुप्रेक्षामुपसंहर्तुकामः प्राह;—

संसारविसमदुग्गे भवगहणे कह वि मे भमंतेण ।

दिहो जिणवरदिहो जेहो धम्मोत्ति चिंतेज्जां ॥ ६४ ॥

संसारविषमदुर्गे भवगहने कथमपि मया भ्रमता ।

दृष्टो जिनवरदिष्टो ज्येष्ठो धर्म इति चिंतयेत् ॥ ६४ ॥

टीका—संसारविषमदुर्गे भवगहने भवेत्याकुले कथमपि भ्रमता पर्यटता
मया जिनरोपदिष्टो ज्येष्ठः प्रधानो धर्मो दृष्ट इत्येवं चिन्तयेदिति ॥ ६४ ॥

बोधितुर्लभतास्वरूपमाह,—

संसारहि अणंते जीवाणं दुल्लहं मणुस्सत्तं ।

युगसमिलासंजोगो लवणसमुद्रे जहा चेव ॥ ६५ ॥

संसारे अनंते जीवानां दुर्लभं मनुष्यत्वं ।

युगसमिलासंयोगो लवणसमुद्रे यथा एव ॥ ६५ ॥

टीका—संसारेऽनंतेऽत्यन्तदुर्घे जीवानां दुर्लभं मनुष्यत्वं मनुष्यजन्म,
यथा लवणसमुद्रे युगसमिलासयोगः । पूर्वसमुद्रभागे युगं निक्षिप्तं, पश्चिमसमुद्र-
भागे समिला निक्षिप्ता, तस्याः समिलाया युगविवरे यथा प्रवेशो दुर्लभस्तथा
जीवस्य चतुरशीतियोनिलक्षमध्ये मनुष्यता दुर्लभमेवेति ॥ ६५ ॥

मनुष्यत्वे लब्धेऽपि यदुर्लभं तद्राह,—

देशकुलजन्म रूवं आऊ आरोग्ग वीरियं विणओ ।

सवणं महणं मदि धारणा य एदे वि दुल्लहा लोए ॥६६॥

देशकुलजन्म रूपं आयुः आरोग्यं वीर्यं विनयः ।

श्रवणं महणं मतिः धारणा च एतेपि दुर्लभा लोके ॥ ६६ ॥

अनुप्रेक्षाभिः एवं य आत्मानं सदा विभावयति ।

स विगतसर्वकर्मा विमलो विमलालयं लभते ॥ ७४ ॥

टीका—एवमनुप्रेक्षाभिरात्मानं य सदा भावयेयोजयेत्सः पुरुषो विगत-
सर्वकर्मा विमलो भूत्वा विमलालयं मोक्षस्थानं लभते प्राप्नोतीति ॥ ७४ ॥

द्वादशानुप्रेक्षावसाने कृतकृत्य आचार्यं परिणामशुद्धिमभिदधन्मंगलं
फलं वा वाञ्छंश्चाह,—

ज्ञाणेहिं स्ववियकम्मा मोक्षगगलमोडया विगयमोहा ।

ते मे तमरयमहणा तारंतु भवाहि लहुमेव ॥ ७५ ॥

ध्यानैः क्षपितकर्माणः मोक्षार्गलभेदका विगतमोहाः ।

तेऽह्मान् तमोरजोमथनाः तारयंतु भवात् लघु एव ॥ ७५ ॥

टीका—ये इमा अनुप्रेक्षा भावयित्वा सिद्धिं गतास्ते ध्यानैः क्षपितक-
र्माणो मोक्षार्गलच्छेदका विगतचारित्रिमोहास्तमोरजोमथना मिथ्यात्वमोहनीय-
ज्ञानावरणादिविनाशकास्तारयंतु भवात्संसारच्छीघ्रमेवास्मानिति ॥ ७५ ॥

पुनरप्यनुप्रेक्षा याचमान प्राह,—

जह मज्झ तस्मिं काले विमला अणुपेहणा भवेजण्हू ।

तह सव्वलोगणाहा विमलगदिगदा पसीदंतु ॥ ७६ ॥

यथा मम तस्मिन् काले विमला अनुप्रेक्षा भवेयुः ।

तथा सर्वलोकनाथा विमलगतिगताः प्रसीदंतु ॥ ७६ ॥

—यथा येन प्रकारेण मम तस्मिन्नंतकाले विमला अनुप्रेक्षा द्वादश-

प्रकारा भवेयुस्तथा ते सर्वलोकनाथा विमलगति गताः प्रसीदतु प्रसन्ना भवतु
द्वादशानुप्रेक्षाभावना मम दिशत्विति ॥ ७६ ॥

इति श्रीमद्ब्रह्मेराचार्यवर्येविनिर्मितमूलाचारे वसुनया-
चार्यप्रणीतटीकासहिते द्वादशानुप्रेक्षकनामाऽ-
ष्टम परिच्छेद समाप्त ।*

१ प्रथम द्वितीयफार्ममुद्रणानन्तरमेक मूलपुस्तक सम्प्राप्तं, अतोऽत्र फार्मद्वये या
व्युद्धय सजातास्ता अत्र विलिप्यते । अथ्यायप्रारभेऽधोलिखित श्लोक-
पाठश्च विद्यते—

अनन्तपदलामाय यत्पदद्वन्द्वचिन्तनम् ।

जगद्गृहं स व पायाद्देवस्त्यागादिगम्भरः ॥ १ ॥

द्वादशानुप्रेक्षाधिकारमष्टम प्रपचयन् तावदादौ नमस्कारपूर्वक प्रतिज्ञावाक्यमाह—
प्रथमपृष्ठे यः पाठोऽस्माभि स्वयुद्धया सयोजित स एव मूलपुस्तके वर्तते न तु
टिप्पणस्य ।

द्वितीयपृष्ठे ' चक्षणादीनां ग्रहणात् ' अस्य स्थाने ' वेनासनादीनां ग्रहणात् '
इति पाठः ।

एकादश त्रयोदशपृष्ठेऽपि अस्माभिः सयोजितपाठ एव न तु टिप्पणस्य ।

अष्टादशपृष्ठे तु ' जहासि ' स्थाने ' त्यजसि ' इति पाठः ।

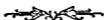
चतुर्विंशतितमे पृष्ठे अस्माभि स्वयुद्धया य पाठ कल्पित स एव मूलपुस्तके न
तु टिप्पणगतः ।

पञ्चविंशतितमे पृष्ठे तु ' सर्वतश्च ' स्थाने ' सर्वतश्चैव ' पाठ अन्यथास्माभि
सयोजित न तु टिप्पणविहितः

* प्रधावसानेऽस्य स्थानेऽय पाठ —

इत्याचारइतौ वसुनन्दिभृतावतारायामष्टम प्रस्ताव समाप्तः ।

अनगारभावनाधिकारः ।

अनगारभावनाख्य नवममधिकार व्याख्यातुकामस्तावदादौ शुभपरिणाम-
निमित्त मगलमाह,—

वदित्तु जिणवरारणं तिहुयणजयमंगलोववेदाणं ।
कांचणपियंगुविट्टुमघणकुंदमुणालवण्णारणं ॥ १ ॥

वदित्वा जिनवरान् त्रिभुवनजयमंगलोपेतान् ।
कांचनप्रियगुविट्टुमघनकुंदमृणालवर्णान् ॥ १ ॥

टीका—जिनवरान् वदित्वा, किविशिष्टान्? त्रिभुवने या जयश्रीर्यञ्च मगलं
सर्वकर्मदहनसमर्थं पुण्यं ताभ्यामुपेतास्तत्र स्थितास्तौस्त्रिभुवनजयमंगलोपेतान्
प्रकृष्टश्रिया युक्तान् सर्वकल्याणभाजनौश्च । पुनरपि किविशिष्टान्? कांचन
सर्वाधिकं सुवर्णं, प्रियगु-शिरीषपुष्परूपद्रव्यकान्तिं, विट्टुमं प्रवालद्रव्यं सुरमणी-
यरत्नभावद्रव्यं, घनं सुष्ठु रम्यनवजलधरं, कुन्दो रमणीयपुष्पविशेषं, मृणाल
मुग्धपरमकोमलनालं, एतेषां वर्णवदूर्णं येषां ते कांचनप्रियगुप्रवालघनकुन्द-
मृणालवर्णास्तान् कांचनप्रियगुप्रवालघनकुन्दमृणालवर्णान् । अर्हतामुपादानाय
वर्णविशेषणमुपात्तं, नामस्थापनाद्रव्यजिनपरिहाराय भावजिनोपादानाय चाव-
शेषविशेषणं । उत्तरसूत्रे वक्ष्यामीति क्रिया तिष्ठति तथा सह सवधं । क्रियासापेक्ष
नमस्कारकरणं नियक्षणिकयोगचार्याकमीमासकैकान्तनिगकरणार्थं चेति ॥ १ ॥

अनगारभावनासूत्रार्थं प्रतिज्ञामाह,—

अणयारमहरिसीणं णादंणरिदंइंदमहिदाणं ।
वोच्छामि विविहसारं भावणमुत्तं गुणमहंतं ॥ २ ॥

अनगारमहर्षीणां नागेन्द्रनरेन्द्रमहितानां ।

वक्ष्यामि विविधसारं भावनासूत्रं गुणमहत् ॥ २ ॥

टीका—न वियतेऽगारं गृहं कथादिकं येषां तेऽनगारास्तेषामनगाराणां महान्तश्च ते ऋषयश्च महर्षयः सम्यगृद्धिप्राप्तास्तेषां महर्षीणां, नागेन्द्रनरेन्द्रेन्द्र-महितानां श्रीपार्श्वनाथसंजयतद्युपसर्गनिवारणेन प्राधान्यान्नागेन्द्रस्य पूर्वनि-पातोऽथवा बहूनां नियमो नास्ति, मोक्षार्हत्वात्तदन्तरं नरेन्द्रस्य ग्रहणं, पश्चाद्-व्यन्तरादीनां ग्रहणमेतैरेयं पूजितास्तेषामनगाराणां भावनानिमित्तं विविधसारं सर्वशास्त्रसारभूतं सूत्रं गुणैर्महद्ब्रह्मिण्यमि, अर्हतः प्रणम्यानगारसूत्रं वक्ष्यामीति संबन्धः ॥ २ ॥ .

स्वकृतप्रतिज्ञानिर्वहणाय दश संग्रहसूत्राण्याह,—

लिङ्गं वदं च सुद्धी वसतिविहारं च भिक्षा णाणं च ।

उज्झणसुद्धी य पुणो वक्कं च तवं तथा ज्ञाणं ॥ ३ ॥

लिङ्गस्य व्रतस्य च शुद्धिः वसतिविहारश्च भिक्षा ज्ञानं च ।

उज्झनशुद्धिः च पुनः वाक्यं च तपः तथा ध्यानं ॥ ३ ॥

टीका—* लिङ्गं निर्गन्धरूपता शरीरस्य सर्वसंस्काराभावोऽचेलकत्वलोच-प्रतिलेखनग्रहणदर्शनज्ञानचरित्रतपोभावश्च, व्रतान्यहिसादीनि * । शुद्धिशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्ध्यते, लिङ्गस्य शुद्धिलिङ्गशुद्धिलिङ्गानुरूपाचरणं । व्रतानां शुद्धि-र्वतशुद्धिर्निर्वाच्यता । अत्र प्राकृतलक्षणेन षष्ठ्यर्थे प्रथमानिर्देशः कृतः । वसतिः स्त्रीपशुपाण्डकाभावोपलक्षितप्रदेशः परमवैराग्यकारणस्थानं । विहारो नियतवासो दर्शनादिनिर्मलाकरणनिमित्तं सर्वदेशविहरण । भिक्षा चतुर्विधाहारः । ज्ञानं यथावस्थितवस्त्वगमो मत्यादिकं । उज्झनं परित्यागः शरीरायममत्वं । शुद्धिशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्ध्यते । वसतिशुद्धिविहारशुद्धिर्भिक्षाशुद्धिर्ज्ञानशुद्धि-

रुज्जनशुद्धिः । अत्रापि प्राकृतलक्षणे षष्ठ्यर्थे प्रथमा । पुनरपि च वाक्यं स्त्रीकथा—
द्विविरहितवचनं । तपः पूर्वसंचितकर्ममलशोधनसमर्थानुष्ठानं । तथा ध्यान शोभ-
नविधानेनैकामचिन्तानिरोधन । अत्रापि शुद्धिर्द्रष्टव्या च शद्भात्सर्वेषुपि स्वगतसर्वमे-
दसंप्रहणार्था द्रष्टव्या इति ॥ ३ ॥

एतेषा सूत्राणां पठे प्रयोजनमाह,—

एदमणयारसुत्तं दसविधपद विणयअत्थसंजुत्तं ।

जो पढइ भत्तिजुत्तो तस्स पणस्संति पावाइं ॥ ४ ॥

एतानि अनगारसूत्राणि दशविधपदानि विनयार्थसंयुक्तानि ।

यः पठति भक्तियुक्तः तस्य प्रणश्यन्ति पापानि ॥ ४ ॥

टीका—एतान्यनगारसूत्राणि दशविधपदानि दशप्रकाराधिकारनिवृद्धानि
नवैकैदशसंख्यानि न भवति, विनयार्थसंयुक्तानि विनयप्रतिपादकानि सूत्रार्थ-
संयुक्तानि च यः पठति भक्तियुक्तस्तस्य प्रणश्यन्ति पापानि इति ॥ ४ ॥

पुनरपि सूत्राणां स्तवनमाह,—

णिस्सेसदेसिदमिणं सुत्तं धीरजणबहुमदमुदारं ।

अणगारभावणमिणं सुसमणपरिकित्तणं सुणह ॥ ५ ॥

निशेषवर्शकानीमानि सूत्राणि धीरजनबहुमतान्युदारराणि ।

अनगारभावनानीमानि सुश्रमणपरिकीर्तनानि शृणुत ॥ ५ ॥

टीका—निशेषदर्शकानीमानि सूत्राणि सर्वशोभनाचारासिद्धांतार्थप्रति-
पादकान्येतानि सूत्रपदानि, * धीरजनानां तीर्थकरणधरदेवानां बहुमतानि सुशु-
मतानि बाहुल्येन वाभिमतानि, उदारराणि स्वर्गापवर्गाफलदायकानि, अनगार-
भावनानीमानि शोभनभ्रमणानां परिकीर्तनानि सुसंयतजनकीर्तनव्यापकानि
शृणुत हे साधुजनाः ! बुध्यध्वमिति * ॥ ५ ॥

न केवलमेतानि वक्ष्ये महर्षीणां गुणांश्च वक्ष्यामीत्याह,—

पिग्मंथमहरिसीण अणयारचरित्तजुत्तिगुत्ताणं ।

णिच्छिदमहातवाणं वोच्छामि गुणे गुणधराणं ॥ ६ ॥

निर्मथमहर्षीणां अनगारचरित्रयुक्तिगुत्तानाम् ।

निश्चितमहातपसां वक्ष्यामि गुणान् गुणधराणाम् ॥ ६ ॥

टीका—निर्मथमहर्षीणां सर्वगन्थविमुक्तयतीना, अनगारचरित्रयुक्तिगुत्ताना
अनगाराणा योऽय चारित्रियोगस्तेन गुत्ताना सवृताना, निश्चिन्तमहातपसा
द्वादशविधतपस्युत्ताना गुणधराणा गुणान् वक्ष्यामीति ॥ ६ ॥

तावह्निगशुद्धि विवेचयन्नाह,—

चलचपलजीविदमिण णाऊण माणुसत्तणमसारं ।

णिविण्णकामभोगा धम्मम्मि उवट्ठिदमदीया ॥ ७ ॥

चलचपलजीवितमिदं ज्ञात्वा मनुष्यत्वमसारं ।

निर्विण्णकामभोगा धर्मे उपस्थितमतयः ॥ ७ ॥

टीका—चलमस्थिर प्रतिसमय भिन्ध्वर, चपल सोपघात विद्युत्फुरण-
मिवाविदितस्वरूप, जीवित प्राणधारण चलचपलजीवित आवीचीतद्भक्-
स्वरूपेणायुक्षयरूपमिदं ज्ञात्वा, मनुष्यत्व मनुष्यजन्मस्वरूप, असार परमार्थ-
रहित, निर्विण्णकामभोगा स्वेष्टवस्तुसमीहा काम उपभोग स्यादिकः
भोग सकृत्सेवितस्य पुनरसेवन तानूलकुकुमादि तद्विषयो निर्वेदोऽनभि-
लापो येषां ते निर्विण्णकामभोगा, धर्मे चारित्रे नैर्ग्रन्ध्यादिरूप उपस्थितम-

१ 'विद्युत्फुरणवदेव विदितस्वरूप प्रतियादनमेतदिति' इति प्रेस-पुस्तके पाठ ।

२ आवीचीशब्द प्रेस-पुस्तके नास्ति । ३ 'नासार परमार्थरूप ज्ञात्वा' इति प्रेस-

पुस्तके । ४ 'पुनरपि सेवन' इति प्रेस-पुस्तके ।

तिका गृहीताचेलकत्वस्वरूपा इत्यर्थः, तात्पर्येण नैर्मन्थ्यस्वरूपप्रतिपादन-
मेतदिति ॥ ७ ॥ ,

पुनरपि तत्स्वरूपमाह,—

णिम्मालियसुमिणाविय धणकणयसमिद्धबंधवजणं च ।
पयहंति वीरपुरिसा विरत्तकामा गिहावासे ॥ ८ ॥

निर्माल्यसुमनस इव धनकनकसमृद्धबंधवजनं च ।

प्रजहंति वीरपुरुषाः विरक्तकामा गृहवासे ॥ ८ ॥

टीका—निर्माल्यसुमनस इवोपभोगितपुष्पनिचयमिव धनं गोश्वमहिष्या-
दिकं, कर्नकं सुवर्णादिकं ताभ्या समृद्धमाह्य धनकनकसमृद्धं बंधवजनं स्व-
जनपीरजनादिकं परित्यजन्ति गृहवासविषये विरक्तचित्ताः सन्तः । यथा शरीरसं-
स्पृष्टं पुष्पादिकमकिचित्करं त्यज्यते तथा धनादिसमृद्धमपि बंधुजनं धनादिकं
चाथवा गृहवासं चेति संबंधं परित्यज्यन्तीति ॥ ८ ॥

एव नैर्मन्थ्यं गृहीत्वा तद्विषया शुद्धिमाह,—

जम्मणमरणुव्विग्गा भीदा संसारवासमसुमस्स ।

रोचंति जिणवरमतं पावयणं वट्टमाणस्स ॥ ९ ॥

जन्ममरणोद्विग्ना भीताः संसारवासे अशुभात् ।

रोचन्ते जिनवरमतं प्रवचनं वर्धमानस्य ॥ ९ ॥

टीका—जन्ममरणेभ्यः सुषुद्धिग्रा निर्विण्णा भवन्नस्तद्दयाः संसारवासे
यद्दृष्टं दुःखं तस्माच्च भीताः सन्तः पुनर्ये रोचन्ते समिच्छन्ति जिनवरमतं
प्रवचनं, रोचन्ते वा मतं मुनिभ्यो वृषमार्दना जिनवराणां, मतं वर्द्धमानमट्टा-
रकस्य प्रवचनं द्वादशागचतुर्दशपूर्वम्बरूपं समिच्छतीति ॥ ९ ॥

१ 'कनके' अर्थे शब्दः प्रेम-पुम्नरे नास्ति । २ बन्धुजन रा-पुस्तके । ३ मय-
पुस्तके रा-पुस्तके ।

तथा,—

प्रवरवरधम्मतिथं जिणवरवसहस्स वड्डमाणस्स ।
तिविहेण सद्दहंते य णत्थि इदो उत्तरं अण्णं ॥ १० ॥

प्रवरवरधर्मतीर्थं जिनवरवृषभस्य वर्धमानस्य ।

त्रिविधेन श्रद्धधति च नास्ति इत उत्तरमन्यत् ॥ १० ॥

टीका—प्रवराणां वरं प्रवरवरं श्रेष्ठादपि श्रेष्ठ धर्मतीर्थं जिनवरवृषभस्य वर्द्ध-
मानस्य चतुर्विंशतितीर्थकरस्य त्रिप्रकारेण मनोवचनकायशुद्ध्या श्रद्धधति भाव-
यन्ति । इत ऊर्ध्वं नास्त्यन्यादिति कृत्वास्माद्द्वर्द्धमानतीर्थकर्तार्यार्थादन्यत्तीर्थं नास्ति
यतोऽनया लिंगशुद्ध्या सम्यग्दर्शनशुद्धिर्ज्ञानशुद्धिश्च व्याख्यातेति ॥ १० ॥

तपःशुद्धिस्वरूपं निरूपयन्नाह,—

उत्साहणिच्छिदमदी ववसिद्ववसायवद्धकच्छा य ।
भावाणुरायरक्ता जिणपण्णत्तम्मि धम्मम्मि ॥ ११ ॥

उत्साहनिश्चितमतयो व्यवसितव्यवसायवद्धकक्षाश्च ।

भावानुरागरक्ता जिनप्रज्ञते धर्मे ॥ ११ ॥

टीका—उत्साह उद्योगो द्वादशविधे तपसि तन्निष्ठता तस्मिन्नितान्तं
निश्चितमतयस्तत्र कृतांदराः, व्यवसितव्यवसायाः कृतपुरुषकाराः, बद्धकक्षाः
सुसंयमितात्मानः कर्मनिर्मूलनसंस्थापितचेतोवृत्तयः, भावानुरागरक्ताः परमार्थ-
भूतो योऽयमनुरागोऽर्हद्भक्तिस्तेन रक्ता भाविताः, अथवा भावविषयः पदार्थ-
विषयोऽनुरागो दर्शनं ज्ञानं च ताभ्या रक्ताः सम्यगोर्कीभूताः, जिनप्रज्ञते धर्मे
भावानुरक्तास्तास्मिन् बद्धकक्षाश्चेति ॥ ११ ॥

चारिवशुद्धिस्वरूपमाह,—

धम्ममणुत्तरमिम कम्ममलपडलपाडयं जिणवखादं ।
संवेगजायसद्धा गिण्हंति महव्वदा पंच ॥ १२ ॥

धर्ममनुत्तरमिम कर्ममलपटलपाटकं जिनाख्यातं ।

संवेगजातश्चद्धा गृह्णन्ति महाव्रतानि पंच ॥ १२ ॥

टीका—धर्ममुत्तमक्षमादिलक्षणमनुत्तरमद्वितीयमिम कर्ममलपटलपाटन-
समर्थ जिनाख्यात गृह्णन्ति महाव्रतानि च संवेगजातहर्षा, अथवा धर्मोय कृत्वा
गृह्णन्ति महाव्रतानि पंच । अनेन तात्पर्येण लिगशुद्धिर्व्याख्याता वेदितव्या ॥ १२ ॥

कानि तानि महाव्रतानीत्याशकाया व्रतशुद्धि च निरूपयंस्तावद्गतान्याह,—
सञ्चवयणं अहिंसा अदत्तपरिवज्जणं च रोचति ।

तह बंभचेरगुत्ती परिग्गहादो विमुत्तिं च ॥ १३ ॥

सत्यवचनं अहिंसा अदत्तपरिवर्जनं च रोचते ।

तथा ब्रह्मचर्यगुत्तिं परिग्गहात् विमुक्तिं च ॥ १३ ॥

टीका—सत्यवचनं हिंसाविरति अदत्तपरिवर्जनं रोचन्ते सम्यग्भ्युपा-
च्छन्ति तथा ब्रह्मचर्यगुत्तिं समिच्छन्ति परिग्गहादिमुक्तिं च लिगग्रहणोत्तरकारुं
प्रयच्छन्तीति ॥ १३ ॥

यद्यपि ध्यतिरेकमुत्सेनावगतं प्राणिवधादिपरिहारस्तथापि पर्यायार्थिकक्षि-
प्यव्रतिबोधनाधान्वयमाह,—

पाणिवह मुसावादं अदत्त मेहुण परिग्गहं चैव ।

तिविहेण पडिक्कते जावज्जीव दिढधिदीया ॥ १४ ॥

प्राणिवध मृषावाद् अदत्त मैथुन परिग्गहं चैव ।

श्रिविधेन प्रतिकामति यावज्जीव दृढधृतयः ॥ १४ ॥

—पनिव्रामति परित्यजतीति पृथगभिसव्ययते, प्राणिवध परिक्रा-

मान्ति परिहरन्तीत्यर्थः, तथा मूषावादं, अदत्तपटणं, मैथुनप्रगंगं, पग्निं च
त्यजन्ति मनोवचनकार्यैर्याजर्त्विजं मरणान्तं दृढधूनयो मुनयः—स्थिरमतिमुक्ताः
साधवः प्राणियथादिकं सर्वंहालं परिहरन्तीति ॥ १४ ॥

वतविषयां शुद्धिमाह,—

ते सर्वग्रन्थमुक्ता अममा अपरिग्रहा जहाजादा ।
वोसदृचत्तदेहा जिणवरधम्मं समं णंति ॥ १५ ॥

ते सर्वग्रन्थमुक्ता अममा अपरिग्रहा यथाजाताः ।

व्युत्सृष्टत्यक्तदेहा जिनवरधर्मं समं नयन्ति ॥ १५ ॥

टीका—ते मुनयः सर्वग्रन्थमुक्ता मिथ्यात्ववेदकपायगगहाम्यगत्यतिशोद्ध-
भयजुगुप्सा इत्येतेभ्योर्दशाभ्यन्तरप्रथैर्मुक्ताः, अममाः स्नेहपाशाभिर्निर्गताः, अपरि-
ग्रहाः क्षेत्रादिदशविधपरिग्रहाभिर्निर्गताः, यथाजाता नाग्न्यागुप्तिं गताः, व्युत्सृष्ट्यक्त-
देहा मर्दनाभ्यंगोद्धर्तनस्नानादिदेहसंस्काररहिता एवभूता जिनवरधर्मं चारित्र्यं
युगपन्नयन्ति भवान्तरं प्रापयन्तीति ॥ १५ ॥

कथं ते सर्वग्रन्थमुक्ता इत्याशंकायामाह,—

सर्वारंभाणियत्ता जुत्ता जिणदेशिदम्मि धम्मम्मि ।

ण य इच्छंति ममत्तिं परिग्रहे वालमित्तम्मि ॥ १६ ॥

सर्वारंभनिवृत्ता युक्ता जिनदेशिते धर्मं ।

न च इच्छन्ति ममत्वं परिग्रहे वालमात्रं ॥ १६ ॥

टीका—यतस्ते मुनयः सर्वारंभेभ्योऽसिमपिडूपिचाणिज्यादि यापारेभ्यो
निवृत्ता जिनदेशिते धर्मं चोयुक्ता यतः श्रामण्यायोग्यवालमात्रपरिग्रहविषये
ममत्वं नेच्छन्ति यतस्ते सर्वग्रन्थविमुक्ता इति ॥ १६ ॥

कथ त्वममा इत्याशंकायामाह,—

अपरिग्रहा अपिच्छा संतुष्टा सुद्विदा चरित्तम्मि ।

अवि णीए वि सररीरे ण करंति मुणी ममत्तिं ते ॥१७॥

अपरिग्रहा अनिच्छाः संतुष्टाः सुस्थिता चारित्रे ।

अपि निजेपि शरीरे न कुर्वन्ति मुनयः ममत्वं ते । १७ ॥

टीका—यस्मादपरिग्रहा निराश्रया अनिच्छा सर्वाशाविप्रमुक्ता संतुष्टा. सतोपपरायणाश्चारित्रे सुस्थिताश्चारित्रानुष्ठानपरा, अपि च निजेऽपि शरीरे आत्मोपशरीरेऽपि ममत्व न कुर्वन्ति मुनयः, अथवाऽविनीते शरीरे ममत्व न कुर्वन्ति ततस्ते निर्ममा इति ॥ १७ ॥

अथ कथ ते निष्परिग्रहा कथ वा यथाजाता इत्याशंकायामाह,—

ते णिम्ममा सररीरे जत्थत्थमिदा वसंति अपिएदा ।

सवणा अप्पडिचद्धा विज्जू जह दिट्ठणट्ठा वा ॥ १८ ॥

ते निर्ममाः शरीरे यत्र अस्तमिता वसन्ति अनिकेताः ।

श्रमणा अप्रतिबद्धा विद्युद्यथा दृष्टनष्टा वा ॥ १८ ॥

टीका—यतस्ते शरीरेऽपि निर्ममा निर्मोहा, यत्रास्तमितो रविर्यस्मिन् प्रदेशे रविरेस्त गतस्तस्मिन्नेव वसन्ति तिष्ठति, अनिकेता न किञ्चिदपेक्षन्ते, श्रवणा यतयः, अप्रतिबद्धाः स्वतंत्रा, विद्युद्यथा दृष्टनष्टा ततोऽपरिग्रहा यथाजाताश्चेति ॥ १८ ॥

वसन्तिशुद्धि निरूपयन्नाह,—

गामेयरादिवासी णयरे पंचाहवासिणो धीरा ।

सवणा फासुविहारी विवित्तएगंतवासी य ॥ १९ ॥

ग्रामे एकराश्रिवासिन नगरे पंचाहवासिनो धीरा ।

श्रमणा. प्रासुकविहारिणो विवित्तेकांतवासिनश्च ॥ १९ ॥

टीका—वृत्त्यावृतो ग्रामस्तास्मिन्नेकरात्रं वसन्ति तत्रैकयैव राज्या सर्वसंवेद-
नात्, चतुर्गोपुरोपलक्षितं नगरं तत्र पंचदिवसं वसन्ति पंच दिनानि नयन्ति यतः
पंचदिवसैः सर्वतीर्थादियात्रायाः सिद्धिरुत्तरत्र ममत्वदर्शनात्, धीरा धैर्योपेताः,
श्रमणाः, प्रासुकविहारिणः सावयपरिहरणशीलाः, विविक्ते स्त्रीपशुपाण्डकवर्जिते
देशे एकान्ते प्रच्छन्ने वसंतीत्येवं शीला विविक्तैकांतवासिनः, यतो विविक्तै-
कांतवासिनो यतश्च निरवशाचरणशीला यतो ग्राम एकरात्रवासिनो नगरे
पंचाहर्वासिनश्चोत्तरत्रौद्देशिकादिदर्शानामोहादिदर्शनाच्च न वसंतीति ॥ १९ ॥

एकान्तं मृगयतामेतेषां कथं सुखमित्याशंकायामाहः—

एकान्तं मृगयता सुसमणा वरगंधहस्तिणो धीरा ।
शुक्लज्ज्ञाणरदीया मुक्तिमुहं उत्तमं पत्ता ॥ २० ॥

एकान्तं मृगयमाणाः सुश्रमणा वरगंधहस्तिनः धीराः ।
शुक्लध्यानरतयः मुक्तिमुखमुत्तमं प्राप्ताः ॥ २० ॥

टीका—एकान्तमेकत्वं विविक्तं मृगयमाणा अन्वेषयंतः सुश्रमणा वर-
गंधहस्तिन इव धीराः शुक्लध्यानरतय उत्तमं मुक्तिमुखं प्राप्ताः । यथा गंधहस्तिन
एकान्तमभ्युपगच्छंतः सुखं प्राप्नुवन्ति तथा श्रमणा एकान्तं मृगयमाणा अपि
सुखं प्राप्ता यतः शुक्लध्यानरतय इति ॥ २० ॥

कथं ते धीरा इत्याशंकायामाहः—

एषाङ्गो अविहला वसन्ति गिरिकंदरेषु सत्पुरिसा ।
धीरा अदीणमणसा रममाणा वीरवयणम्मि ॥ २१ ॥

एकाकिनः अधिकला वसन्ति गिरिकंदरेषु सत्पुरुषाः ।
धीरा अदीनमनसो रममाणा वीरवचने ॥ २१ ॥

टीका—एकाकिनोऽसहाया, अविक्ला अविह्वला धृतिसतोषसत्वोत्सा-
हाद्रिसपन्ना वसति सतिष्ठते गिरिकद्रासु पर्वतजलदारितप्रदेशेषु, सत्पुरुषा
प्रधानपुरुषा, धीरा, अर्दीनमनसो वैन्यवृत्तिरहिता, रममाणा क्रीडतो रति कुर्वतो
वीरवचने । यत एकाकिनोऽपि वैकल्यरहिता अर्दीनभावा वीरवचने भेदभावेन
गतिं कुर्वाणा गिरिकद्रासु यतो वसति धीरा सत्पुरुषाश्चेति ॥ २१ ॥

अतश्च ते धीरा,—

वसधिषु अप्पडिबद्धा ण ते ममत्तिं करंति वसधीसु ।
सुण्णागारमसाणे वसंति ते वीरवसदीसु ॥ २२ ॥

वसतिषु अप्रतिबद्धा न ते ममत्व कुर्वति वसतिषु ।

शून्यागारमशानेषु वसति ते वीरवसतिषु ॥ २२ ॥

टीका—वसतिष्वप्रतिबद्धा स मदीय आश्रयस्तत्र वय वसाम इत्येवम-
भिप्रायरहिता, ममत्व न कुर्वति वसतिषु निवासनिमित्तमोहमुक्तास्ते साधवः,
शून्यगृहेषु श्मशानेषु श्रेतवनेषु वसन्ति ते वीरवसतिषु यतो वीराधिष्ठितेषु
स्थानेषु महाभयकरेषु सस्कृतवसतिविषये मुक्तसगा अपसंगा वसन्त्यतस्तेष्व
केऽन्ये शूरा इति ॥ २२ ॥

पुनरपि सत्व्यावर्णनायाह,—

पद्मारकंदरेसु अ कापुरिसभयकरेसु सप्पुरिसा ।
वसधी अभिरोचंति य सावदबहुघोरगंभीरा ॥ २३ ॥

प्राग्भारकदरेषु च कापुरुपभयकरेषु सत्पुरुषेभ्यः ।

वसतयोऽभिरोचते श्वापदबहुघोरगंभीराः ॥ २३ ॥

टीका—प्राग्भारेषु पर्यतनितत्रेषु कन्दरेषु जलहतिवृत्तप्रदेशेषु चैवप्रका-
रेषु दुर्गप्रदेशेषु, कापुरुपभयकरेषु सन्वर्हानिपुरुषभयजनकेषु वसतयोऽभिरोचन्ते

१ गिरि स-पुस्तके पाठ । २ अर्वागं स-पुस्तके । ३ 'पुनरपि' शब्द प्रेस-पुस्तके
नस्ति ।

सत्पुरुषेभ्यः अवस्थानमभिवाञ्छन्ति सत्पुरुषाः सत्त्वाधिकाः श्वापदबहुघोरगंभीरा
वसतय इत्यभिसंबन्धः सिंहव्याघ्रसर्पनकुलादिबाहुल्येन रौद्रगहनस्थानेष्ववा-
समभिवाञ्छन्तीति ॥ २३ ॥

तथा;—

एयंतम्मि वसंता वयवघतरच्छअच्छभल्लाणं ।
आगुंजियमारसियं सुणंति सद्दं गिरिगुहासु ॥ २४ ॥

एकांते वसंतो वृकव्याघ्रतरक्षुक्रक्षभल्लानां ।

आगुंजितमारसितं शृण्वन्ति शब्दं गिरिगुहासु ॥ २४ ॥

टीका—एकान्ते गिरिगुहासु वसंतः संतिष्ठमाना वृकव्याघ्रतरक्षुक्रक्षभल्ला-
दीनामागुंजितमारसितं शब्दं शृण्वन्ति तथाऽपि सत्वान्न विचलन्तीति ॥ २४ ॥

तथा;—

रत्तिंचरसउणाणं णाणारुदरसिदभीदसद्दालं ।
उण्णावेति वणतं जत्थ वसंता समणसीहा ॥ २५ ॥

रात्रिंचरशकुनानां नानारुतरसितभतिशब्दालं ।

उन्नादयन्ति वनातं यत्र वसन्ति श्रमणसिंहाः ॥ २५ ॥

टीका—रात्रौ चरन्तीति रात्रिंचरा उलूकादयस्तेषां शकुनीनां नानारु-
तानि नानाभीतिशब्दाँश्च *अलमत्यर्थं उण्णावेति *उन्नादयन्ति प्रतिशब्दयन्ति
वनातं वनमध्ये, उद्धतशब्दं सर्वमपि वनं गह्वराटवीं कुर्वन्ति यत्र वसन्ति
श्रमणसिंहा इति ॥ २५ ॥

तथा;—

सीहा इव णरसीहा पव्वयतडकडयकंदरगुहासु ।
जिणवयणमणुमणंता अणुविग्गमणा परिवसन्ति ॥२६॥

* पुष्पमध्यगतः पाठः प्रेस-पुस्तके नास्ति ।

सिंहा इव नरसिंहाः पर्वततटकटककंदरगुहासु ।

जिनवचनमनुमन्यंतो अनुद्विग्नमनसः परिवसन्ति ॥ २६ ॥

टीका—सिंहा इव सिंहसदृशा नरसिंहा नरप्रधानाः पर्वततटकटके “पर्वतस्याधोभागस्य सामीप्यं तटं ऊर्ध्वभागस्य सामीप्यं कटकं” पर्वततटकटक-कन्दरागुहासु जिनवचनमनुगणयन्तो जिनागमं तत्त्वेन श्रद्धधाना अनुद्विग्नमनस उल्लङ्घितमानसाः परि—समन्ताद्वसन्तीति ॥ २६ ॥

तथा;—

सावदसयाणुचरिये परिभयभीमंधयारगंभीरे ।

धम्माणुरायरक्ता वसन्ति रत्तिं गिरिगुहासु ॥ २७ ॥

श्वापदसदानुचरिते परिभयभीमे अंधकारगंभीरे ।

धर्मानुरागरक्ता वसन्ति रात्रौ गिरिगुहासु ॥ २७ ॥

टीका—श्वापदसदानुचरिते सिंहव्याघ्रादिभिः सर्वकालं परिसेविते परिभयभीमे समंताद्भयानकेऽन्धकारे आदित्यकिरणानामपि दुष्प्रवेशे गंभीरे सुष्ठु गहने वने इति संबंधः । धर्मानुरागरक्ताश्चरित्रानुष्ठानतत्परा रात्रौ वसन्ति गिरिगुहास्विति ॥ २७ ॥

तादृग्भूते वने रात्रौ केन विधानेन वसन्तीत्याशंकायामाह;—

सज्झायझाणजुत्ता रत्तिं ण सुवंति ते पयामं तु ।

सुत्तत्थं चिंतता णिद्दाय वसं ण गच्छन्ति ॥ २८ ॥

स्वाध्यायध्यानयुक्ता रात्रौ न स्वपन्ति ते प्रयामं तु ।

सुप्रार्थ चिंतयंतः निद्राया वशं न गच्छन्ति ॥ २८ ॥

टीका—स्वाध्याय यानयुक्ताः श्रुतभावनायां युक्ता षड्प्रचिंतानिगेषु ध्याने न तत्र्यग्मानगा रात्रौ न स्वपन्ति ते मुनयः, प्रयामं प्रचुरं प्रथमयामं पश्चिमयामं

च वर्जयन्तीत्यर्थः, सूत्रार्थं च सूत्रमर्थं तदुभयं च चितयंतो भावयंतो निद्रा-
वशं न गच्छन्ति—न निद्रा-राक्षस्याः पीड्यन्त इति ॥ २८ ॥

तत्रासनविधानं च प्रतिपादयन्नाह,—

पर्यंकणिसिज्जगदा वीरासणायपाससाईया ।

ठाणुक्कडेहिं मुणिणो खवंति रत्तिं गिरिगुहासु ॥ २९ ॥

पर्यंकनिपद्यागता वीरासनैकपार्श्वशायिनः ।

स्थानोत्कुटिकाभ्यां मुनयः क्षपयन्ति रात्रिं गिरिगुहासु ॥ २९ ॥

टीका—गतशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, पर्यंकगताः पर्यङ्केण स्थिताः,
निपद्यां गताः सामान्येनोपविष्टाः, वीरासनं च गता वीराणामासनेन स्थिता-
स्तथैकपार्श्वशायिनस्तथा स्थानेन कायोत्सर्गेण स्थिता उत्कुटिकेन स्थितास्तथा
हस्तिशुंडमकरमुखायासनेन च स्थिता मुनयः क्षपयति नयति गमयति रात्रिं
गिरिगुहासु नान्यथेति समाधानताऽनेन प्रफारेण प्रतिपादिता भवतीति ॥ २९ ॥

प्रतीकाररहितत्वं निष्काङ्क्षत्वं च प्रतिपादयन्नाह,—

उपधिभरविप्पमुक्ता वोसट्टंगा णिरंबरा धीरा ।

णिक्किंचण परिसुद्धा साधू सिद्धिं वि मग्गन्ति ॥ ३० ॥

उपधिभरविप्रमुक्ता व्युत्सृष्टांगा निरंबरा धीराः ।

निष्किंचनाः परिशुद्धाः साधवः सिद्धिं अपि मृगयन्ते ॥ ३० ॥

टीका—उपधिभरविप्रमुक्ता. श्रामण्यायोग्योपकरणभारेण मुष्टमुक्ता, व्युत्सृ-
ष्टांगास्त्यक्तशरीराः, निरंबरा नाग्न्यमधिगताः, धीरा सुष्ठु शूराः, निष्किंचना
निर्लाभा, परिशुद्धा. कायगाह्ननोभिः शुद्धान्तरणा साधवः, सिद्धिं कर्मक्षयं
समिच्छन्ति मृगयन्ते, तेनेहलोकाकाक्षा परलोकाकाक्षा च परीपहप्रतीकारश्च न
वियते तेषामिति ख्यापितं भवति । वसतिशुद्ध्या तप सत्रसत्त्वैकत्वधृतिभावनाश्च
प्रतिपादिता इति ॥ ३० ॥

विहारशुद्धि विवृण्वन्नाह,—

मुक्ता णिराववेकखा सच्छंदविहारिणो जहा वादो ।
हिंडंति णिरुव्विग्गा णयरायरमंडियं वसुहं ॥ ३१ ॥

मुक्ता निरपेक्षा स्वच्छंदविहारिणः यथा वातः ।

हिंडते निरुद्विग्ना नगराकरमंडितायां वसुधारां ॥ ३१ ॥

टीका—मुक्ताः सर्वसंगरहिता, निरपेक्षाः किंचिदप्यनीहमानाः, स्वच्छन्द-
विहारिणः स्वतन्त्रा यथा वातो वात इव नगराकरमंडितायां वसुधाया पृथिव्या
हिण्डते भ्रमंतीति ॥ ३१ ॥

ननु विहरता कथं नेर्यापथकर्मबन्ध इत्याशकायामाह,—

वसुधम्मि वि विहरंता पीडं ण करंति कस्सइ कयाई ।
जीवेसु दयावण्णा माया जह पुत्तभंडेसु ॥ ३२ ॥

वसुधायामपि विहरंत पीडां न कुर्वति कस्यचित् कदाचित् ।

जीवेषु दयापन्ना माता यथा पुत्रभाटेषु ॥ ३२ ॥

टीका—वसुधाया विहरतोऽपि पृथिव्या पर्यन्तोऽपि पीडा व्यथा न
कुर्वति नोत्पादयति कस्यचिज्जीवविशेषस्य कदाचिदपि जीवदेयाया प्रवृत्ता,
यथा माता जननी पुत्रपुत्रीषु दया विदधाति तथैव तेऽपि न कुर्वति कस्यापि
कदापि पीडामिति ॥ ३२ ॥

ननु नानादेशेषु विहरतां कथं सावयपरितार इत्याशकायामाह,—

जीवाजीवविहत्तिं णाणुजोएण सुहु णाऊण ।
तो परिहरंति धीरा सावज्जं जेत्तियं किंथि ॥ ३३ ॥

१ 'जीवदय'यामपन्ना सर्वप्रणित्यपरा यत् यथा माता जननी पुत्रभाटेषु,
जननी यथा पुत्रपुत्रीषु दया दित्नाचरति तत्र तेऽपि मातरः सर्वजीवविषयदयायां
प्रायः श्रुति न-दम्बर पाठ । म-पुस्तकेऽप्ययत्र पाठ ।

जीवाजीवविभक्तिं ज्ञानोद्योतेन सुप्तु ज्ञात्वा ।

ततः परिहरन्ति धीरा सावद्य यावत् किञ्चित् ॥ ३३ ॥

टीका—जीवविभक्ति जीवविभेदान् सर्वपर्यायान् , अजीवविभक्तिमजीवपु-
द्गलधर्माधर्माकाशकालस्वरूपं समेदं सपर्ययं ज्ञानोद्योतेन सुप्तु ज्ञात्वाऽवबुध्य ततः
परिहरति परित्यजन्ति सावद्यं यत्किञ्चित्सर्वदोषजातं सर्वथा परिहरतीति ॥ ३३ ॥

सावद्यकारणमपि परिहरतीत्याह,—

सावज्जकरणजोग्गं सद्यं त्रिविहेण तियरणविसुद्धं ।

वज्जन्ति वज्जभीरू जावज्जीवाय णिग्गंथा ॥ ३४ ॥

सावद्यकरणयोग्यं सर्वं त्रिविधेन त्रिकरणविसुद्धं ।

वर्जयति अवद्यभीरवः यावज्जीव निर्ग्रथा. ॥ ३४ ॥

टीका—सावद्यानि सदोषानि यानि करणानीन्द्रियाणि परिणामा क्रिया
वा तैर्यागं संपर्कस्त सावद्यकरणयोग्यं सर्वमपि त्रिविधेन त्रिप्रकारण कृतकारि-
तानुमतरूपेण त्रिकरणविशुद्धं यथा भवति मनोवचनकायक्रियाशुद्धं यथा
भवति तथा वर्जयति परिहरत्यत्रभीरव पापभीरवो यावज्जीव यावन्मरणात्
निर्ग्रथा परिहरतीति ॥ ३४ ॥

किं तत्सावद्यं यन्न कुर्वन्तीयाशकायामाह,—

तणरुक्खहरिदच्छेदणतयपत्तपवालकंदमूलाइं ।

फलपुष्पबीजघातं ण करेन्ति मुणी ण कारेन्ति ॥ ३५ ॥

तृणवृक्षहरितउदनत्त्रस्पत्रप्रवालकंदमूलानि ।

फलपुष्पबीजघातं न कुर्वन्ति मुनयां न कारयन्ति ॥ ३५ ॥

टीका—तृण उद, वृक्षच्छेद, हरितच्छेदन, त्रिन्नउदन च न कुर्वन्ति न
कारयन्ति मुनय, तथा त्रस्पत्रप्रवालकंदमूलानि न छिदन्ति न उदयन्ति,
तथा फलपुष्पबीजघातन न कुर्वन्ति न कारयन्ति मुनय ॥ ३५ ॥

तथा,—

पुढवीय समारंभं जलपवणग्गीतसाणमारंभं ।

ण करेति ण कारेति य कारेतं णाणुमोदंति ॥ ३६ ॥

पृथिव्या समारंभं जलपवनाग्नित्रसानामारभ ।

न कुर्वति न कारयति च कुर्वतं नानुमोदते ॥ ३६ ॥

टीका—पृथिव्या समारभ खननोत्कीर्णनचूर्णनादिक न कुर्वति न कारयति कुर्वत नानुमन्यन्ते धीरास्तथा जलपवनाग्नित्रसानामारभे सेचनोत्कर्षणवीजन-ज्वालनमर्दनत्रासनादिक न कुर्वन्ति न कारयति नानुमन्यत इति ॥ ३६ ॥

यत;—

णिविखत्तसत्थदडा समणा सम सव्वपाणभूदेषु ।

अप्पहं चिंतंता हवति अब्वावडा साहू ॥ ३७ ॥

निक्षितशस्त्रदडा श्रमणाः समा. सर्वप्राणभूतेषु ।

आत्मार्थं चिंतयंतो भवति अद्यापूताः साधव ॥ ३७ ॥

टीका—निक्षितशस्त्रदडा सर्गहिंसाकारणोपकरणमुक्ता यत, श्रमणा यतश्च, सर्वप्राणभूतेषु समा समाना यतश्चात्मार्थं चिंतयतो भवत्यन्यापूता व्यापाररहितास्ततस्ते न कस्यचित्कदाचिर्न्यादा कुर्वतीति ॥ ३७ ॥

विहरत कथभूत परिणाम कुर्वतीत्याशकायामाह,—

उवमंतादीणमणा उवक्खसीला हवंति मज्झत्था ।

णिहुदा अलोलमसठा अबिहिया कामभोगेषु ॥ ३८ ॥

उपशांता अर्दानमनस. उपेक्षाशीला भवति मध्यस्था ।

निभृता अलोला अशठा अबिस्मिता कामभोगेषु ॥ ३८ ॥

टीका—उपशांता अरुपायोपयुक्ता, अर्दानमनसो दैन्यविरहिता, पथ-श्रमभन्निशामाज्वगादिपरीपहेग्लानचिनवृत्तय, उपेक्षाशीला सर्वापमर्गसहनसमर्था

भवन्ति, मध्यस्था समदर्शिनः, निभृता सकुचितकरचरणा कूर्मवत्, अलोला निराकाशा, अशठा मायाप्रपचराहिता, अविस्मिता कामभोगेषु कामभोगविषये विस्मयरहिता कृतानादरा इति ॥ ३८ ॥

तथा,—

जिणवयणमणुगणेंता संसारमहब्भयं हि चितंता ।

गब्भवसदीसु भीदा भीदा पुण जम्मरणेषु ॥ ३९ ॥

जिनवचनमनुगणयतः संसारमहाभयं हि चिंतयतः ।

गर्भवसतिषु भीता भीता पुनः जन्ममरणेषु ॥ ३९ ॥

टीका—जिनवचनमनुगणयतोऽहर्दागमराजितमतयः, संसारान्महद्भयं चिन्तयतः सत्रस्तमनसः, गर्भवसतिषु गर्भवासविषये भीताः सुप्तु व्रस्ताः, पुनरपि जन्ममरणेषु भीता जातिजरामरणविषये च सम्यग्भीता इति ॥ ३९ ॥

कथं कृत्वा गर्भवसतिषु भीता इत्याशकायामाह,—

घोरे गिरयसरिच्छे कुंभीपाए सुपच्चमाणाणं ।

रुहिरचलाविलपउरे वसिदव्वं गब्भवसदीसु ॥ ४० ॥

घोरे नरकसदृशे कुंभीपाके सुपच्यमानाना ।

रुधिरचलाविलप्रचुरे वस्तव्यं गर्भवसतिषु ॥ ४० ॥

टीका—घोरे भयानके नरकसदृशे कुंभीपाके “व्यथा कृत्वा सदृशं कुंभीपाकं” तस्मिन् सुपच्यमानाना सुप्तु सतप्यमानाना “कर्त्तरि पृथी” तेन सुपच्यमानैरित्यर्थः, रुधिरचलाविलप्रचुरे रुधिरेण चले आवृत्ते वीमसऽथवा वीमन्त्सेन प्रचुरे वस्तव्यं स्थातव्यं, उदरे गर्भे, एवविशिष्टे गर्भे या वसतयन्तामु वस्तव्य-म्माभिरहो इति ॥ ४० ॥

तथा;—

उद्देशिय कीदयडं अण्णादं संकिदं अभिहडं च ।
सुत्तप्पडिकूडाणि य पडिसिद्धं तं विवज्जंति ॥ ४६ ॥

औद्देशिकं क्रीत अज्ञातं शंकितं अभिघटं च ।

सूत्रप्रतिकूलं च प्रतिसिद्धं तत् विवर्जयंति ॥ ४६ ॥

टीका—औद्देशिकं, क्रीतं, अज्ञातमपरिज्ञातं, शंकितं संदेहस्थानगतं प्रासुका-
प्रासुकभ्रान्त्या, अभिघटमित्येवमादि सूत्रप्रतिकूलं सूत्रप्रतिपिद्धमशुद्धं च यत्तत्सर्वं
विवर्जयतीति ॥ ४६ ॥

भिक्षाभ्रमणविधानमाह,—

अण्णादमणुण्णादं भिक्षं णिच्चुच्चमज्झिमकुलेसु ।
चरपंतिहिं हिंइंति य मोणेण मुणी समादिंति ॥ ४७ ॥

अज्ञातामनुज्ञातां भिक्षां नीचोच्चमध्यमकुलेषु ।

गृहपंक्तिभिः हिंइंते च मौनेन मुनयः समाददते ॥ ४७ ॥

टीका—अज्ञातं यत्र गृहस्थैः साधव आगमिष्यंति भिक्षार्थं नानुमतं
*स्वेन च तत्र मया न गतं यमिति नाभिप्रेतं अनुज्ञातं गृहस्थैर्यतय आगमिष्यंति
भिक्षार्थं*स्वेन चावग्रहादिरूपेण मया तत्र गतं यं नानुमतं, भिक्षां चतुर्वि-
धाहारं, नीचोच्चमध्यमकुलेषु दृष्टिद्वेष्वरसमानगृहिषु गृहपंत्या हिंइंति पर्यटंति,
मौनेन मुनयः समाददते भिक्षां गृह्णंतीति ॥ ४७ ॥

तथा रसनेंद्रियजयमाह;—

सीदलमसीदलं वा सुक्कं लुक्कं सिणिद्धं सुद्धं वा ।
लोणिदमलोणिदं वा मुंजंति मुणी अणासादं ॥ ४८ ॥

१ 'अशुद्धं' स-पुस्तके नास्ति । २ मया गंतव्यमिति प्रेम-पुस्तके । ३
अननुज्ञातं नानुमतं स-पुस्तके । * पुण्यमप्यगतं पाठं स-पुस्तके नास्ति ।
परस्ते ।

शीतलमशीतल वा शुष्क रूक्ष लिग्ध शुद्धं वा ।

लवणितमलवणित वा भुंजते मुनय अनास्वादम् ॥ ४८ ॥

टीका—शीतल पूर्वाह्णवेलाया कृत परित्यक्तोष्णभाव भोज्य, अशीतल तत्क्षणादेवावतीर्णमपास्त्यक्तोष्णभावमोदनादिक, रूक्ष घृततेलादिरहित कोद्रव मकुष्ठादिक वा, शुष्क दुग्धदधियजनादिरहित, लिग्ध घृतादिसहित शाल्योदनादिक, शुद्ध पित्रादवतीर्णरूप न च मनागपि विकृत, लवणयुक्तं अलवण वा भुजते मुनयोऽनास्वाद यथा भवति जिह्वास्वाद-रहितमिति ॥ ४८ ॥

यमनार्थपदस्यार्थं निरूपयन्नाह,—

अक्ष्वोमक्खणमेत्तं भुंजंति मुणी पाणधारणणिमित्तं ।

पाणं धम्मणिमित्तं धम्मं पि चरंति मोक्खट्टं ॥ ४९ ॥

अक्षमृक्षणमात्र भुजते मुनय प्राणधारणनिमित्त ।

प्राणं धर्मनिमित्त धर्ममपि चरति मोक्षार्थम् ॥ ४९ ॥

टीका—अक्षमृक्षणमात्र यथा शकट धुरालेपनमतरेण न वहत्येवं शरीरमप्यशनमात्रेण विना न सवहतीति मुनय प्राणधारणनिमित्त किञ्चिन्मात्र भुजते, प्राणधारण च धर्मनिमित्त कुर्वति, धर्ममपि चरति मोक्षार्थ मुक्तिनिमित्तमिति ॥ ४९ ॥

लाभालाभविषये समत्वंमाह;—

लद्धे ण होंति तुट्ठा ण वि य अलद्धेण दुम्मणा होंति ।

दुक्खे सुहे य मुणिणो मज्झत्थमणाउला होंति ॥ ५० ॥

लब्धे न भवति तुष्टा नापि च अलब्धेन दुर्मनसो भवति ।

दुःखे सुखे च मुनयः मध्यस्था अनाकुला भवति ॥ ५० ॥

टीका—भिक्षाया लाभे आहारादिसंप्राप्तौ न भवन्ति संतुष्टाः संतोषेप-
रिता जिह्वेन्द्रियवशं गता *अथ लब्धा भिक्षेति न हर्षं विदधति स्वाचित्ते*
न चाप्यलब्धे भिक्षाया अलाभेऽसंप्राप्तौ सत्यां दुर्मनसो विमनस्का न भवन्ति
'अस्माभि राहारादिकमद्य न लब्धमिति दीनमनसो न भवति' दुःखे संजाते सुखे
च समुद्भूते मुनयो मध्यस्थाः समभावा अनाकुलाश्च भवतीति ॥ ५० ॥

चर्याया मुनीनां स्वैर्यं निरूपयन्नाह,—

ण वि ते अभित्युणंति य पिंडत्थं ण वि य किंचि जायंति ।
मोणव्वदेण मुणिणो चरंति भिक्खं अभासंता ॥ ५१ ॥

नापि ते अभिपुवंति पिंडार्थं नापि च किंचित् याचन्ते ।

मौनव्रतेन मुनयः चरन्ति भिक्षां अमापयन्तः ॥ ५१ ॥

टीका—नापि ते मुनयोऽभिपुवन्ति नैवोपश्लोकादिभिः स्तुति कुर्वन्ति
पिंडार्थं ग्रासनिमित्तं, नैवापि च किंचित् याचन्ते न चापि प्रार्थयन्ते द्रव्यादि-
कमाहाराय, मौनव्रतेन तोषमादाय मुनयश्चरन्ति भिक्षार्थमाहारार्थं पर्यटन्ति,
अभाषयन्त स्वात्कारधंटिकादिसंज्ञा वा न कुर्वन्तीति न पौनरुक्त्यमिति ॥ ५१ ॥

तथा,—

देहीति दीणकलुसं भासं णेच्छंति एरिसं धोत्तुं ।

अवि णीदि अलाभेणं ण य मोणं भंजदे धीरा ॥ ५२ ॥

देहीति दीनकलुषां भाषां नेच्छन्ति ईदृशीं वक्तुं ।

अपि निवर्तन्ते अलाभेन न च मौनं भंजन्ते धीराः ॥ ५२ ॥

टीका—देहीति मम ग्रासमात्रं दद्वध यूयमिति दीनां करुणां च भाषां
नेच्छन्ति । ईदृशीं वक्तुं सुपु अं बुभुक्षितो मम पंच सप्त वा दिनानि वर्तन्ति

भोजनमंतरेणेति घचनं दीनं यदि मद्यं भोजनं न प्रयच्छत तदा मृतोऽंशं शरीरस्य मम सुषु कृशता रोगादिभिर्ग्रस्तोऽंशं नास्माकं किंचिद्विद्यते याचनादि- पूर्वकं घचनं करुणोपेतमिति, अपि निवर्ततेऽलाभे वा लाभे संजाते निवर्तते भिक्षा- गृहेषु न पुनः प्रविशति न च मौनं भंजति न किंचिदपि प्रार्थयते भोजनाय धीराः सत्वसंपन्ना इति ॥ ५२ ॥

यदि न याचते किमात्मना किंचित् कुर्वतीत्याशंकायामाह;—
पयणं वा पायणं वा ण करंति अ णेव ते करावेंति ।
पयणारंभणियत्ता संतुष्टा भिक्खमेत्तेण ॥ ५३ ॥

पचनं वा पाचनं वा न कुर्वति च नेव ते कारयंति ।

पचनारंभनिवृत्ताः संतुष्टा भिक्षामात्रेण ॥ ५३ ॥

टीका—पचनं स्वेनोदनादिनिर्वर्तने पाचनं स्वोपदेशेनान्येन निर्वर्तने न कुर्वति नापि कारयंति मुनयः, पचनारंभान्निवृत्ता दूरतः स्थिताः संतुष्टाः, भिक्षा- मात्रेण—कायसंदर्शनमात्रेण भिक्षार्थं पर्यटंतीति ॥ ५३ ॥

लब्धमपि संनिरीक्ष्य गृह्णतीत्येवं निरूपयन्नाह;—

असणं यदि वा पाणं खज्जं भोजं च लिज्ज पेज्जं वा ।

पडिलेहिऊण सुद्धं भुंजंति पाणिपत्तेसु ॥ ५४ ॥

अशनं यदि वा पानं खाद्यं भोज्यं च लेह्यं पेयं वा ।

प्रतिलेख्य शुद्धं भुंजते पाणिपात्रेषु ॥ ५४ ॥

टीका—अशनं भक्तादिकं, यदि वा पानं दुग्धजलादिकं, सायं लहुका- दिकं, भोज्यं भक्ष्यं मंडकादिकं, लेख्यमास्वाद्यं, पेयं स्तोकभक्तपानबहुलं, वा विकल्पवचनः, प्रतिलेख्य शुद्धं भुंजते पाणिपात्रेषु न भाजनादिष्विति ॥ ५४ ॥

अप्राप्तुकं परिहरन्नाह;—

जं होज्ज आविण्वणं पासुग पसत्थं तु एसणासुद्धं ।

भुंजंति पाणिपत्ते लद्धूण य गोयरग्गुत्ति ॥ ५५ ॥

यत् भवति अविचर्णं प्रासुकं प्रशस्तं तु एषणाशुद्धं ।

भुंजते पाणिपात्रे लब्ध्वा च गोचराग्रे ॥ ५५ ॥

टीका—यद्भवत्यविचर्णरूपं, प्रासुकं सम्मूर्च्छनादिरहितं निर्जीवं जंतुरहितं च, प्रशस्तं मनोहरं, एषणासमितिविशुद्धं, गोचराग्रे भिक्षावेलायां, लब्ध्वा पाणिपात्रेषु भुंजत इति ॥ ५५ ॥

तथा,—

जं होज्ज बेहिअं तेहिअं च वेवण्णजंतुसंसिहं ।

अप्पासुगं तु णच्चा तं भिक्खं मुणी विवज्जंति ॥ ५६ ॥

यत् भवति द्वयहं त्रयहं विचर्णं जंतुसंश्लिष्टं ।

अप्रासुकं तु ज्ञात्वा तां भिक्षां मुनयः विचर्जयन्ति ॥ ५६ ॥

टीका—यद्भवति द्वयहजातं त्रयहजातं द्विदिनभवं त्रिदिनभवं च, विचर्णरूपं स्वभावचलितं, जंतुसंश्लिष्टमागतुकैः सम्मूर्च्छनजैश्च जीवैः सहितमप्रासुकमिति ज्ञात्वा तां भिक्षां मुनयो विचर्जयन्तीति ॥ ५६ ॥

वर्जनीयद्रयमाह,—

जं पुप्फिय किण्णइदं द्दहूणं पूपपपटादीणि ।

वज्जंति वज्जणिज्जं भिक्खू अप्पासुयं जं तु ॥ ५७ ॥

यत् पुष्पितं क्लिष्टं दृष्ट्वा अपूपपर्पटादीनि ।

वर्जयन्ति वर्जनीयं भिक्षवः अप्रासुकं यत्तु ॥ ५७ ॥

टीका—यत्पुष्पितं नीलमृष्णाश्वेतर्पातादिरूपजातं, क्लिष्टं कुथितं दृष्ट्वा अपूपपर्पटादिकं वर्जनीयं, लब्धमपि यत्सर्वं यत्किञ्चिदप्रासुकं तददीनमनसो वर्जयन्ति परिहरन्तीति ॥ ५७ ॥

एवम्भूतं तु गृह्णीतीत्याह,—

यत् शुद्धमसंसक्तं स्वाद्यं भोज्यं च लेह्यं पयं वा ।
गृह्णति मुनयः भिक्षां सूत्रेण अनिन्दितं यत्तु ॥ ५८ ॥

टीका—यच्छुद्धं विवर्णादिरूपं न भवति, जंतुभिः संस्पृष्टं च न भवति ।
साद्यं भोज्यं लेह्यं पयं च, सूत्रेणानिन्दितं तद्भक्ष्यं मुनयो गृह्णन्तीति ॥ ५८ ॥

आमपरिहारायाह,—

फलकंदमूलवीयं अणग्निपक्वं तु आमयं किञ्चि ।
णञ्चा अणसणीयं ण वि य पडिच्छंति ते धीरा ॥ ५९ ॥

फलकंदमूलबीजं अनग्निपक्वं तु आमकं किञ्चित् ।
ज्ञात्वा अनशनीयं नापि च प्रतीच्छंति ते धीराः ॥ ५९ ॥

टीका—फलानि कंदमूलानि बीजानि चाग्निपक्वानि न भवन्ति यानि
अन्यदप्यामकं यत्किञ्चित्तदनशनीयं ज्ञात्वा नैव प्रयच्छन्ति नाभ्युपगच्छन्ति
ते धीरा इति ॥ ५९ ॥

यदशनीयं तदाह,—

जं हवादि अणिव्वीयं णिव्वट्टिमं फासुयं कय चैव ।
णाऊण एसणीयं तं भिक्खं मुणी पडिच्छंति ॥ ६० ॥

यत् भवति अवीजं निर्वर्तितं प्रासुकं कृतं चैव ।
ज्ञात्वा अशनीयं तत् भक्ष्यं मुनयः प्रतीच्छंति ॥ ६० ॥

टीका—यद्भवत्यवीजं निर्वर्तितं, निर्वर्तितं निर्गतमयसारं, प्रासुकं कृतं चैव
ज्ञात्वाऽशनीयं तद्भक्ष्यं मुनयः प्रतीच्छन्तीति ॥ ६० ॥

भुक्त्वा किं कुर्वतीत्याशंकायामाह,—

भोत्तूण गोयरग्गे तहेव मुणिणो पुणो वि पडिकंता ।
परिमिदएयाहारा खमणेण पुणो वि पारंति ॥ ६१ ॥

भुक्त्वा गोचराग्रे तथैव मुनयः पुनरपि प्रतिक्रान्ताः ।

परिमितैकाहाराः क्षमणेन पुनरपि पारयन्ति ॥ ६१ ॥

टीका—गोचराग्रे भुक्त्वा भिक्षाचर्यामार्गे भुक्त्वा तथापि मुनयः पुनरपि प्रतिक्रामति दोषनिर्हरणाय क्रियाकलाप कुर्वते, यत्रपि कृतकारितानुमतिरहिता भिक्षा लब्धा तथापि तदर्थं वा शुद्धिं कुर्वन्त्यतीव यतयः, परिमितैकाहारा परिमित एक एकवेलायामाहारो येषां ते परिमितैकाहारा क्षमणेनोपवासेनैकस्थानेन वा पुनरपि पारयन्ति भुजते इति ॥ ६१ ॥

ज्ञानशुद्धि निरूपयन्नाह,—

ते लब्धज्ञानचक्षुषो णाणुज्जोएण दिट्ठपरमट्ठा ।

णिस्संकिदणिट्ठिदिगिंछादचलपरक्कमा साधू ॥ ६२ ॥

ते लब्धज्ञानचक्षुषो ज्ञानोद्योतेन दृष्टपरमार्थाः ।

नि शकानिर्विचिकित्सात्मत्रलपराक्रमा साधवः ॥ ६२ ॥

टीका—ते मुनयो लब्धज्ञानचक्षुषो ज्ञानोद्योतेन दृष्टपरमार्था मतिज्ञानं श्रुतज्ञान मनपर्ययाप्रधिज्ञानमुद्योतस्तेन ज्ञातं सर्वलोकसारं, शक्याया श्रुतज्ञानादिनिरूपितप्रदार्थत्रिपयसंदेहाभिर्गता नि शका, विचिकित्साया निर्गता निविचिकित्सां आत्मत्रलानुरूप पराक्रमो येषां त आत्मत्रल पराक्रमा यथाशान्त्युसात्ममन्विता साधव इति ॥ ६२ ॥

पुनरपि किंविशिष्य इत्याशक्यामाह,—

अणुचद्धतवोक्कम्मा सवणवसगदा तवेण तणुअंगा ।

धीरा गुणगंभीरा अभग्गजोगा य दिट्ठचरित्ता य ॥ ६३ ॥

१ अणुमादम चशुरिति पद प्रेत—पुष्पक । २ अणुमादमे ताभ्यां मरिताः ताभ्यस्तथाऽऽमरं पाराक्रमा इति पाठ प्रेस—पुस्तके ।

अनुबद्धतपःकर्माणः क्षमणवशंगताः तपसा तन्वंगाः ।

धीरा गुणगंभीरा अभग्नयोगाश्च दृढचरित्राश्च ॥ ६३ ॥

टीका—अनुबद्धं संततं तपःकर्म तपोऽनुष्ठानं येषां तेऽनुबद्धतपःकर्माणो
द्वादशविधे तपस्युच्यताः, क्षमणवशंगताः, तपसा तनुशरीराः धीराः, गुणगंभीरा
गुणसपूर्णाः, अभग्नयोगाः, दृढचरित्राश्च ॥ ६३ ॥

तथा,—

आलीनगंडमांसा पायडभिउडीमुहा अधियदच्छा ।

सवणा तवं चरंता उक्किण्णा धम्मलच्छोए ॥ ६४ ॥

आलीनगंडमांसाः प्रकटभ्रुकुटीमुखा अधिकाक्षाः ।

श्रमणाः तपश्चरंत उत्कीर्णा धर्मलक्ष्म्या ॥ ६४ ॥

टीका—आलीनगंडमांसाः क्षीणकपोलाः प्रकटभ्रुकुटीमुखा अधिकाक्षा-
स्तारकामान्नयनाश्रमीस्थिशेषाः श्रमणास्तपश्चरंत एवभूता अपि संयुक्ता धर्म-
लक्ष्म्या ज्ञानभावनयोपेता यतो न ज्ञानमाप्तास्त्रिरिति ॥ ६४ ॥

कथं ज्ञानभावनया सपन्ना इत्याशंकायामाह,—

आगमकद्विषणाणा अटंगविदू च बुद्धिसंपण्णा ।

अंगाणि दस य दोषिण य चोद्दस य धरंति पुव्वाइं ॥ ६५ ॥

आगमकृतविज्ञाना अष्टांगविदश्च बुद्धिसपन्नाः ।

अंगानि दश च द्वे चतुर्दश च धारयति पूर्वाणि ॥ ६५ ॥

टीका— न केवलं भिक्षादिशुद्धौ रता किं तु ज्ञानशुद्धावपि रता यतः
आगमेन कृतं विज्ञानं यैस्ते आगमकृतविज्ञाना श्रुतज्ञानदृष्टपरमार्थाः, अष्टा-
गविदोऽग्रायजनादिनिर्मितकुशलाश्चतुर्विधवुद्धिसंपन्नाश्च । कथमागमकृतविज्ञाना
इति चेन्नगानि दश द्वे चाचारसूत्रकृतस्थानसमवायन्याख्याप्रज्ञातिज्ञातृकथोपा-

भुक्त्वा गोचराग्रे तथैव मुनयः पुनरपि प्रतिक्रान्ताः ।

परिमितैकाहाराः क्षमणेन पुनरपि पारयन्ति ॥ ६१ ॥

टीका—गोचराग्रे भुक्त्वा भिक्षाचर्यामार्गे भुक्त्वा तथापि मुनयः पुनरपि प्रतिक्रामन्ति दोषनिर्हरणाय क्रियाकलापं कुर्वन्ते, यद्यपि कृतकारितानुमातिरहिता भिक्षा लब्धा तथापि तदर्थं वा शुद्धिं कुर्वन्त्यतीव यतयः, परिमितैकाहाराः परिमित एक एकवेलायामाहारो येषां ते परिमितैकाहाराः क्षमणेनोपवासैर्नैकस्थानेन वा पुनरपि पारयन्ति भुंजते इति ॥ ६१ ॥

ज्ञानशुद्धिं निरूपयन्नाह,—

ते लब्धज्ञानचक्षुषु पाण्डुज्जोएण दिदृशपरमदृष्टा ।

णिस्संकिदणिव्विदिगिंछादवलपरक्कमा साधू ॥ ६२ ॥

ते लब्धज्ञानचक्षुषो ज्ञानोद्योतेन दृष्टपरमार्थाः ।

निःशंकानिर्विचिकित्सात्मवलपराक्रमाः साधवः ॥ ६२ ॥

टीका—ते मुनयो लब्धज्ञानचक्षुषो ज्ञानोद्योतेन दृष्टपरमार्था मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं मनःपर्ययावधिज्ञानमुद्योततेन ज्ञातः सर्वलोकसारः, शंकाया श्रुतज्ञानादिनिरूपितपदार्थविषयसदेहाभिर्गता निःशंका, विचिकित्साया निर्गता निर्विचिकित्सा आत्मप्रदानरूपः पराक्रमो येषां त आत्मवलपराक्रमा यथाशङ्कयुग्माहसमन्विताः साधव इति ॥ ६२ ॥

पुनरपि द्विविशिष्टा इत्याशंकायामाह,—

अणुबद्धतवोकम्मा सवणवसगदा तवेण तणुअंगा ।

धीरा गुणगंभीरा अभग्गजोगा य दिट्ठचरित्ता य ॥ ६३ ॥

१ अस्मादमे धधुरिति पद प्रेम—पुम्नके । २ अस्मादमे ताभ्यां सदिताः साधवस्तथाऽऽमरत्परान्ता इति पाठः प्रेम—पुम्नके ।

अनुबद्धतपःकर्माण' क्षमणवशंगताः तपसा तन्वंगाः ।

धीरा गुणगंभीरा अभग्नयोगाश्च दृढचरित्राश्च ॥ ६३ ॥

टीका—अनुबद्ध संततं तप'कर्म तपोऽनुष्ठान येषां तेऽनुबद्धतपःकर्माणो द्वादशविधे तपस्युयता, क्षमणवशंगता, तपसा तनुशरीराः धीरा, गुणगंभीरा गुणसपूर्णा, अभग्नयोगा, दृढचरित्राश्च ॥ ६३ ॥

तथा,—

आलीणगंडमांसा पायडभिउडीमुहा अधियदच्छा ।

सवणा तवं चरंता उक्किण्णा धम्मलच्छोए ॥ ६४ ॥

आलीणगंडमांसाः प्रकटभ्रुकुटीमुखा अधिकाक्षाः ।

श्रमणाः तपश्चरंत उत्कीर्णा धर्मलक्ष्म्या ॥ ६४ ॥

टीका—आलीणगंडमांसा क्षीणकपोला प्रकटभ्रुकुटिमुखा अधिकाक्षा-स्तारकामात्रनयनाश्रमास्थिशेषा. श्रमणास्तपश्चरत एवभूता अपि संयुक्ता धर्म-लक्ष्म्या ज्ञानभावनयोपेता यतो न ज्ञानमात्रात्सिद्धिरिति ॥ ६४ ॥

कथं ज्ञानभावनया सपन्ना इत्याशकायामाह,—

आगमकद्विण्णाणा अट्ठंगविदू य बुद्धिसंपण्णा ।

अंगाणि दस य दोण्णिण य चोदस य धरंति पुब्बाइं ॥ ६५ ॥

आगमकृतविज्ञाना अष्टांगविदश्च बुद्धिसपन्नाः ।

अमाणि दश च द्वे चतुर्दश च धारयाति पूर्वाणि ॥ ६५ ॥

टीका— न केवलं भिक्षादिशुद्धौ रता किं तु ज्ञानशुद्धावपि रता यतः आगमेन कृतं विज्ञानं येस्ते आगमकृतविज्ञाना श्रुतज्ञानदृष्टपरमार्था, अष्टा-गविदोऽऽयजनादिनिमित्तकुशलश्चतुर्विधत्रुद्विसपन्नाश्च । कथमागमकृतविज्ञाना इति चेद्गानि दश द्वे चाचारसूत्रतस्थानसमवाययारयाप्रज्ञातिज्ञावृकथोपा-

सकाव्ययनात् कृद्देशानुत्तरदशप्रश्नयाकरणाविपाकसूत्रदृष्टिवादसज्ञकानि द्वाद-
शागानि धारयति तथा दृष्टिवादोद्भूतचतुर्दशपूर्वाण्युत्पादायायणीवीर्यानुप्रवादा-
स्तिनास्तिप्रवादज्ञानप्रवादसत्यप्रसादात्मप्रवादकर्मप्रवादप्रत्याख्यानप्रवादविद्यानु-
प्रवादकल्याणप्राणवायक्रियाविशाललोकभिन्दुसारसज्ञकानि धरति जानति
यतोऽत आगमकृतविज्ञाना इति ॥ ६५ ॥

न केवल तानि पठति शृण्वति, किं तु—

धारणग्रहणसमर्था पदानुसारीय बीजबुद्धीय ।
संभिन्नकोष्ठबुद्धी सुयसागरपारया धीरा ॥ ६६ ॥

धारणग्रहणसमर्था पदानुसारिणो बीजबुद्धयः ।
सभिन्नकोष्ठबुद्धयः श्रुतसागरपारगा धीरा ॥ ६६ ॥

टीका—तेषामगाना पूर्वाणा चार्थग्रहणसमर्था यथैषोपायाय प्रतिपाद-
ययर्थं तथैवाविनष्ट गृह्णाति प्रतिपद्यते ग्रहणसमर्था, गृहीतमर्थं कालातरेण
न विस्मरन्तीति धारणसमर्था । चतुर्विन्दुबुद्धिसपन्ना इत्युक्ता के ते इत्या-
शंकायामाह, पदानुसारिण, बीजबुद्धयः, सभिन्नबुद्धयः, कोष्ठबुद्धयश्च ।
द्वादशागचतुर्दशपूर्वमये एक पद प्राप्य तदनुसारेण सर्वश्रुत बुध्यते पादानुसा-
रिण । तथा सर्वश्रुतमध्ये एक बीज प्रधानाक्षरादिकसंप्राप्य सर्वमवबुध्यन्ते बीज-
बुद्धयः । तथा चक्रवर्तिस्फन्धावारमध्ये यद्वृत्तमार्याश्लोकमात्रादिपददृढकादिकम-
नेकभेदाभिन्नमंत्रं पठितं गेयविशेषादिकं च स्मरादिकं च यच्छ्रुतं यस्मिन् य-
स्मिन् येन येन पठितं तत्सर्वं तस्मिन् तस्मिन्काले तस्य तस्याविनष्टं ये ऋचयति
ते सभिन्नबुद्धयः । तथा कोष्ठागारे सकरव्यतिस्मरहितानि नानाप्रकाराणि बीजानि
बहुकालेनाऽपि न विनश्यति न सर्कार्यते च यथा तथा येषां श्रुतानि पदवर्णान्या-
दीनि बहुकाले गते तेनेन प्रकोष्ठाविनष्टार्थान्यन्युनाधिकानि संपूर्णानि संतिष्ठते
ते कोष्ठबुद्धयः । श्रुतसागरपारगा सर्वश्रुतबुद्धपरमार्था अग्रधिमनःपर्ययज्ञानिन-
सामर्द्धिसम्पन्ना धीरा इति ॥ ६६ ॥

तथा,—

सुदुरयणपुण्यकण्ठा हेउणयविसारदा विउलबुद्धी ।
णिउणत्थसत्थकुसला परमपयवियाणया समणा ॥६७॥

श्रुतरत्नपूर्णकर्णा हेतुनयविशारदा विपुलबुद्धयः ।

निपुणार्थशास्त्रकुशलाः परमपदविज्ञायकाः श्रमणाः ॥ ६७ ॥

टीका—श्रुतमेव रत्न पञ्चरागादिकं तेन पूर्णो समलंङ्कृतो कर्णो येषां ते श्रुतरत्नपूर्णकर्णाः । हेतुर्द्विविधो बहिर्यस्यासिलक्षणोऽन्तर्यासिलक्षणश्च, तत्र बहिर्यस्यासिलक्षणस्त्रिविधं सपक्षे सत्त्वं त्रिपक्षे चासत्त्वं पक्षधर्मत्वमिति । अन्तर्यासिलक्षण एकत्रिधं, साध्याविनाभाव एक लक्षण यम्य स सा याविनाभावकलक्षण । यद्वेदरेण यन्नोपपद्यते तत्साध्यं, इतरत्साधनं । अन्यथानुपपन्नित्वेऽन्यविशेषाद्वासिद्धविरुद्धानैः सान्तिका हेत्वाभासाः । तत्र सा येऽनुपपत्तिरज्ञातभासिद्धः, तद्विशेषोऽकिञ्चित्करः, अन्यथोपपन्नो विरुद्धः, अन्यथान्युपपन्नोऽनैकातिकः । श्रुतनिरूपितैकदेशाध्यवसायो नयः सप्तप्रकारो नैगमादिभेदेन, तत्र सामान्यविशेषादिपरस्परापेक्षानैकात्मकवस्तुनिगमनकुशलो नैगमः, यदस्ति न तदयमतिलङ्घ्यवर्त्तत इति । स्वजात्याविरोधेन नैक्यमुपनीय पर्यायानामान्तभेदान् समस्तसम्प्रणात्सम्प्रहं, यथा सर्वमेकं सद्द्विशेषादिति । सम्प्रहनयाक्षिताना पदार्थाना विधिपूर्वकं व्यवहरण व्यवहारः, यथा पृथिव्यादयोऽनेकधा व्यवस्थितास्तत्त्वं तत्र संयवहारदर्शनादिति । अतीतानागतकोटिशिनिर्मुक्तं वस्तु समयमात्र ऋजु सूत्रयतीति ऋजुसूत्रं, यथा विश्वे क्षणिक सत्त्वादिति । यथार्थप्रयोगसंशब्दन्याच्छब्दोर्थभेदकृत्—कालभारकालिगाना भेदादिति । प्रत्यर्थमेकैकसंज्ञाभिगेहणादिन्द्रशत्रुपुरन्दरपर्यायशब्दभेदनात्मभिरुद्ध इति । तत्रियापरिणामकाल एव तादित्यंभूतो यथा कुर्वत एव कारकत्वमिति । चत्वारोऽर्थनयाम्त्रय शब्दनया, पूर्वे त्रयो द्रयनयाः शेषाः पर्यायनया इत्येवभूते हेतौ नये च विशारदा निपुणा हेतुन-

यविशारदाः । विपुलबुद्धयः महामतयः अथवा ऋजुमतयो विपुलमतयश्च मनः-
पर्ययज्ञानिन इत्यर्थः । निपुणार्थशास्त्रकुशला निरवशेषार्थकुशलाः सिद्धातध्याक-
रणतर्कसाहित्यउन्दःशास्त्रादिकुशलाः, । परमपदस्य विज्ञायका मुक्तिस्वरूपाद-
बोधनपराः श्रमणा मुनय इति ॥ ६७ ॥

ज्ञानमदनिराकरणायाह,—

अवगदमाणत्थंभा अणुस्सिदा अगव्विदा अचंडा य ।
दंता मद्दवजुत्ता समयविदण्हू विणीदा य ॥ ६८ ॥

अपगतमानस्तंभा अनुत्सृता अगर्विता अचंडाश्च ।

दांता मार्दवयुक्ताः समयविदो विनीताश्च ॥ ६८ ॥

टीका—अपगतमानस्तंभा ज्ञानगर्वेण मुक्तास्तथाऽगर्विता जात्यादिमद-
रहिताः, अनुसृता अनुत्सृष्टा वा कापोतलेश्यारहिताः, अचंडाश्च क्रोधरहिताः,
दांता इन्द्रियजयसमेताः, मार्दवयुक्ताः, स्वसमयपरसमयविद्र, विनीताश्च पंचविध-
विनयसंयुक्ता इति ॥ ६८ ॥

तथा;—

उवलद्धपुण्यपापा जिणसासणगहिद मुणिदपज्जाला ।
करचरणसंबुडंगा झाणुवजुत्ता मुणी होंति ॥ ६९ ॥

उपलब्धपुण्यपापा जिनशासनगृहीता ज्ञातद्रव्यस्वरूपाः ।

करचरणसंबृतांगा ध्यानोपयुक्ता मुनयो भवन्ति ॥ ६९ ॥

टीका—उपलब्धपुण्यपापाः पुण्यप्रवृत्तीनां पापप्रवृत्तीनां स्वरूपस्य वेदित्वा-
स्तथा पुण्यकल्पस्य पापकल्पस्य च ज्ञानात्, जिनशासनगृहीता जिनशासने
स्थिता इत्यर्थः, मुणिद्रपज्जाला—ज्ञाताशेषद्रव्यस्वरूपा अथवा विज्ञातगणसंख्याः,
। त्रयोदशभिर्ध्यात्रि त्रयोदशभिर्ध्यातव्यो संवृतमंगं येषां ते करचरण-

सवृतांगा अत्र प्राकृते णकारस्याभावः कृतः । अथवा करो हस्तौ चरणौ पादौ तेः संवृतमंगं तेऽवयवप्रावरणा यत्र तत्र निक्षेपणमुक्ताश्च, ध्यानोप्यता भवंतीति ॥ ६९ ॥

उज्जनशुद्धिं निरूपयन्नाह,—

ते छिण्णणेहबंधा णिण्णेहा अप्पणो सरीरम्मि ।
ण करंति किंचि साहू परिसंठप्पं सरीरम्मि ॥ ७० ॥

ते छिन्नस्नेहबंधा निल्लेहा आत्मनः शरीरे ।
न कुर्वति किंचित् साधवः परिसंस्कारं शरीरे ॥ ७० ॥

टीका—उज्जनशुद्धिर्नाम शरीरसंस्कारपरित्यागो बंध्वादिपरिहरो वा सर्वसंगविनिर्मुक्तिर्वा रागाभावो वा तत्र बंधुविषये शरीरविषये च रागाभावं तावदाचष्टे इति ते मुनयः छिन्नस्नेहबंधाः पुत्रकलत्रादिविषये स्नेहहीनाः, न केवलमन्यत्र किं त्वात्मीयशरीरेऽपि निःस्नेहा यतः स्वशरीरे किंचिदपि संस्कारं स्नानादिकं न कुर्वति साधव इति ॥ ७० ॥

संस्कारस्वरूपभेदनिरूपणायाह,—

मुहणयणदंतधोवणमुव्वट्टण पादधोयणं चैव ।
संवाहण परिमट्टण सरीरसंठावणं सव्वं ॥ ७१ ॥

मुखनयनदंतधावनमुद्धर्तनं पादधावनं चैव ।
संवाहनं परिमर्दनं शरीरसंस्थापनं सर्वं ॥ ७१ ॥

टीका—मुखस्य नयनयोर्दतानां च धावनं शोधनं प्रक्षालनं, उद्धर्तनं सुगंधद्रव्यादिभिः शरीरोद्धर्षणं, पादप्रक्षालनं कुंकुमादिरागेण पादयोर्निर्मलीकरणं, संवाहनमंगमर्दनं पुरुषेण शरीरोपरिस्थितेन मर्दनं परिमर्दनं करमुष्टिभि-

१ अस्मादग्रे ' विशकरणचरणसवृतांगा ' ग्रेस-पुस्तके । २ रागाभावातामाचष्टे ग्रेस-पुस्तके पाठः ।

जिनवचननिश्चितमतय. विरमण अभितिष्ठति सत्पुरुषाः ।

न च इच्छन्ति अक्रियां जिनवचनव्यतिक्रमं कृत्वा ॥ ७६ ॥

टीका—जिनवचने निश्चितमतयः सम्यक्तत्त्वार्थरुचयः, विरमण चारित्रं “अपि मरणमिति” पाठान्तरं, अभितिष्ठति सम्यग्गम्युपगच्छति सत्पुरुषाः सत्वसंपन्ना, न चैवेच्छति नैव समीहते जिनवचनव्यतिक्रमं कृत्वाऽऽश्रिया शरीरव्याध्यादिप्रतीकाराय जिनागम व्यतिक्रम्याप्राप्तुकसेवन मनागपि प्राणत्यागेऽपि नेच्छतीति ॥ ७६ ॥

अन्यच्चेत्यभूते शरीरे कथमस्माभिः प्रतीकारः क्रियत इत्याशकायामाह,—

रोगाण आयदण वाधिसदसमुच्छिद शरीरघर ।

धीरा क्षणमपि राग ण करोति मुणी शरीरमि ॥ ७७ ॥

रोगाणां आयतन व्याधिदशतसम्मूर्च्छितं शरीरगृह ।

धीरा. क्षणमपि राग न कुर्वति मुनयः शरीरे ॥ ७७ ॥

टीका—इदं शरीरं रोगाणामायतनं निलयं, व्याधिशते सम्मूर्च्छितं निर्मितं, वातपित्तश्लेष्मादयो रोगास्तज्जनिता ज्वरादयो व्याधयोऽतो न पौनरुक्त्यं शरीरगृहं यत एव भूतमिदं शरीरगतं धीरा मुनयः क्षणमपि रागं स्नेहानुबन्धं न कुर्वति शरीरविषय इति ॥ ७७ ॥

पुनरपि शरीरस्याशुचित्वं प्रतिपादयन्नाह,—

एदं शरीरमशुचिं कलिकलुसमायणमचोकर ।

अतोछादितं दिद्विस सिद्धिसभारिदं अमेज्जघर ॥ ७८ ॥

एतद् शरीरमशुचिं नित्यं कलिकलुपभाजनमचौक्षं ।

अंतःछादितं दिद्विस किलियपभूतं अमेध्यगृह ॥ ७८ ॥

टीका—शरीरमिदमशुचिं यतो नित्यं कलिकलुपभाजने रागद्वेषपात्रं, अयोधमशुभं सुभयेऽपि परिहर्तव्यं, छादितं चर्मणा संतृतमन्तरभ्यन्तरे यस्य

तदन्तश्छादितं, अन्तःशब्दस्य पूर्वनिपातो शापकात्, अयवांत्रैर्मसिरज्जु-
भिश्छादितं परिवेष्टितं, दिङ्घिसं कर्पाससमानं रुधिराहितमभ्यन्तरस्थं मांसवसा-
विशेषरूपं, तिमिसं-किल्बिपं शुक्रशोणिताशुचिकालेज्जकादिकं तैर्भूतं पूर्णं, अमे-
ध्यगृहं मूत्रपुरीषाद्यवस्थानमिति ॥ ७८ ॥

किल्बिपस्वरूपमाह,—

वसमज्जमंससोणियपुप्फसकालेज्जसिंभसीहाणं ।
सिरजालअडिसंकड चम्भे णद्धं सरीरघरं ॥ ७९ ॥

वसामज्जामांसशोणितफुप्फुसकालेज्जश्लेष्मसिंहानकं ।

शिराजालास्थिसंकीर्णं चर्मणा नद्धं शरीरगृहं ॥ ७९ ॥

टीका—वसा मांसगतस्निग्धत्वं तैलरूपं, मज्जाऽस्थिगतसारः, मांसं रुधिर-
कार्यं, शोणितं रुधिरं रसकार्यं, फुफ्फुसं फेनरूपं निःसारं, कालेज्जकमतीवकृष्ण-
मांसखंडरूपं, श्लेष्मसिंहानकं, शिराजालमस्थीन्येतैः संकीर्णं संपूर्णं, चर्मणा नद्धं
त्वप्रच्छादितं शरीरगृहमशुचीति सवंधः ॥ ७९ ॥

तथा;—

बीभच्छं विच्छुइयं थूहायसुसाणवच्चमुत्ताणं ।
अंसूयपूयलसियं पयलियलालाडलमचोवखं ॥ ८० ॥

बीभत्सं विशौचं थूत्कारसुसाणवचोमूत्रैः ।

अश्रुपूयलसियं प्रगलितलालाकुलं अचौक्षं ॥ ८० ॥

टीका—बीभत्सं द्रुमुमशस्यं कुथितव्रणवत्, विच्छुइयं—अनित्यं शाश्वतरूपं
न भवति अथवा विशौचं सर्वाशुचिद्रव्यैर्घटितत्वात्, थूहाय—कंठागतश्लेष्मा
अथवा नगरमध्यस्थकचवरोत्कूटसदृशं, सुसाण—नासिकागूथं अथवा स्मशान-
दृशं, वचोऽशुचि, मूत्रं प्रव्रणमेतैर्बीभत्सं, न केवलं बीभत्समनित्यं चेति ।

अस्य-अश्रूणि नयनप्रच्युतोदकं, पूय-पूयं पत्रव्रणक्लेदरूपं, लसिय-नयनगूधं, प्रगलितलालाकुलं मुखोद्भवं कुथितप्रतिस्त्रावाकुलमेतैः सर्वैराकूलं बीभत्समचो-
क्षमदर्शनीयं सर्वाशुचितमृहवत् इमशानवद्वेति ॥ ८० ॥

पुनरपि शरीरस्याशुचित्वमाह,—

कायमलमस्तुलिंगं दंतमल विचिक्रणं गलितस्वेद ।
कृमिजंतुदोषमरिदं सेंदणियाकदमसरिच्छं ॥ ८१ ॥

कायमल मस्तुलिंगं दंतमलं विचिक्रयं गलितस्वेदं ।
कृमिजंतुदोषभूत स्यंदनीकदमसदृशम् ॥ ८१ ॥

टीका—कायमलं मुनपुरीपादिकं, मस्तुलिंगं मस्तकस्थं शुक्लद्रव्यरूपं क्लेदा-
न्तरं, दन्तमलं दन्तस्थं दुर्गन्धं मलं, विचिक्रण विचिस्यं चक्षुषो मलं, गलितस्वेदं
अप्राक्स्वेदं, कृमिजंतुभिर्दोषैश्च भूतं संपूर्णं स्यंदणियाकदमसरिच्छं-स्यन्दनीकदमस-
दृशं रजकवस्त्रप्रक्षालननिमित्तगर्तकुथितकदमसमानं, अथवा कायमलमस्तुलिग-
दन्तमलैर्विचिस्यमदर्शनीयं कृमिजंतुदोषपूर्णं स्यंदनीकदमसदृशं शरीरमिति
संबंधः ॥ ८१ ॥

पुनरपि वृत्तद्वयेन शरीराशुचिन्वमाह,—

अट्टिं च चर्म च तहेव मांसं पित्तं च सिंभं तह सोणितं च ।
अमेज्झसंघायामिण सरिरं पस्संति णिव्वेदगुणाणुपोहे ८२

अस्थीति च चर्म च तथैव मांसं पित्तं च श्लेष्मा तथा शोणितं च ।
अमेध्यसंघातमिदं शरीरं पश्यंति निर्वेदगुणानुप्रेक्षिणः ॥ ८२ ॥

टीका—अस्थीनि च चर्माणि च तथैव तेनेव प्रकारेण मांसं पित्तं श्लेष्मा
तथा शोणितमित्येवंप्रकारैरमेध्यसंघातभूतमिदं शरीरं पश्यन्ति निर्वेदगुणानु-
प्रेक्षिणः, ये मुनयो देहसंसाग्भोगनिर्वेदमापन्ना शरीरमेवंभूतं पश्यन्तीति ॥ ८२ ॥

तथा;—

अङ्घ्रिच्छिष्टं णालिनिवद्धं कलिमलभरिदं किमिउल्लुपुष्णं
मांसविलित्तं तयपङ्घिच्छिष्टं शरीरघरं तं सददमचोकरं ८३

अस्थिनिच्छिष्टं नालिनिवद्धं कलिमलभृतं कृमिकुलपूर्णं ।

मांसविलित्तं त्वक्प्रतिच्छिष्टं शरीरगृहं तत् सततमचौर्यं ॥ ८३ ॥

टीका—*पूर्वग्रन्थेनोपकरणं प्रतिपादितं यत्तच्छरिरे नियोजयन्नाह
अस्थिभिर्निन्डादितं संवृतं, नालिनाभिः शिगाभिर्निवद्धं संपटितं, कलि-
मलभृतं सर्वाशुचिद्रव्यपूर्णं, कृमिकुलनिचितं, मांसविलित्तं मांसोपचितं,
त्वक्प्रच्छादितं दर्शनीयपथं नीतं, शरीरगृहं तत्सततं सर्वकालमचौर्यमशुचि,
नात्र पौनस्त्यद्रोष आशङ्कनीयः पर्यायार्थिकाशिष्यानुग्रहणादथवाऽमे यगृहं
पूर्वं सामान्येन प्रतिपादितं तस्य वार्तिकरूपेणैदं तद्वाऽशुचित्व सामान्येनोक्तं
तस्य च प्रपञ्चनार्थं वैराग्यातिशयप्रदर्शनार्थं च यत् इति ॥ ८३ ॥

ईदृग्भूते शरीरे मुनयः किं कुर्वन्तीत्याशङ्कामाह,—

एदारिसे सरिरे दुर्गंधे कुणिमपूदियमचोकरे ।

सडणपडणे असारे रागं ण करिंति सत्पुरिसा ॥ ८४ ॥

एतादृशे शरीरे दुर्गंधे कुणपपूतिके अचौर्ये ।

सडनपतने असारे रागं न कुर्यति सत्पुरुषाः ॥ ८४ ॥

टीका—एतादृशे शरीरे ईदृग्भूते देहे दुर्गंधे कुणपपूतिके कश्मलेन
कुथिते शुचित्वेन विवर्जिते शुचिविवर्जिते शतनपतनेऽप्यसौ रागं स्नेहं न कुर्वते
सत्पुरुषाः साधव इति ॥ ८४ ॥

उज्ज्वलशुद्धिमुपसंहरन्नाह;—

जं वतं गृहवासे विसयसुखं इंद्रियत्यपरिमोए ।

तं खु ण कदाइभूदो भुंजंति पुणो वि सप्पुरिसा ॥ ८५ ॥

यत् वातं गृहवासे विषयसुखं इंद्रियार्थपरिमोगात् ।

तत् खलु न कदाचिद्भूतं भुंजते पुनरपि सत्पुरुषाः ॥ ८५ ॥

टीका—यत्किञ्चिद्वातं त्यक्तं गृहवासे विषयसुखं गार्हस्थ्यं रूपरसगन्ध-
स्पर्शद्वारोद्भूतं जीवसंतर्पणकारणामिन्द्रियार्थमिन्द्रियकारणेन जनितं परिभो-
गाश्च ये च स्त्र्यादिका वान्ताः परिभोगनिमित्तं वा तत्सुखं तानिन्द्रियार्थान् ताँश्च
परिभोगान् खलु स्फुटं कदाचिदपि भूदो—भूतं समुपस्थितं केनचिन्कारणान्तरेण
न भुंजते न परिभोगयन्ति सत्पुरुषाः साधवः, यद्वातं विषयसुखं तदेव केनचि-
त्कारणान्तरेण समुपस्थितं यदि भवेत्तदापि सत्पुरुषा न भुंजते न सेवन्त इति ॥ ८५ ॥

तथा,—

पुव्वरदिकेलिदाइं जा इट्ठी भोगभोयणविहिं च ।

ण वि ते कहंति कस्स वि ण वि ते मणसा विचिंतंति ॥ ८६ ॥

पूर्वरतिक्रीडितानि यानि ऋद्धिं भोगभोजनविधिं च ।

नापि ते कथयंति कस्यापि नापि ते मनसा विचिंतयंति ॥ ८६ ॥

टीका—पूर्वरत्या क्रीडितानि पूर्वकाले यान्युपभोगितानि स्त्रीवस्त्राभरणा-
ज्यहस्त्यम्बरयादिकानि यानि ऋद्धिर्विभूतिर्द्रव्यसुवर्णरूप्यादिसंपत्तिः सांभागा-
दिकं च भोगाः पुष्पचन्दनकुंकुमादिकानि भोजनविधिश्च घृतप्राशोक्वर्ति-
शाल्योदनानि चतुर्विधाहारप्रकारस्तदेतत्सर्वं न ते मुनयः कस्यचिदपि
कथयंति नापि मनसा विचिन्तयन्ति, तत्सर्वमुपभुक्तं न वचनेनान्यस्य प्रति-
पादयन्ति नापि चित्ते कुर्वन्तीति ॥ ८६ ॥

उज्जनशुद्धिं व्याख्याय वाक्यशुद्धिं निरूपयन्नाह,—

भासं विणयविहूण धम्मविरोही विवज्जए वयणं ।

पुच्छिदमपुच्छिदं वा ण वि ते भासंति सत्पुरिसा ॥८७॥

भाषां विनयविहीनां धर्मविरोधि विवर्जयति वचनं ।

पृष्टमपृष्ट या नापि ते भाषते सत्पुरुषाः ॥ ८७ ॥

टीका—भाषा वचनप्रवृत्तिमार्या कर्णाटिका गौडीं लाटीं विनयविहीना सरपरुषादिसमन्विता वर्जयन्ति, वचन धर्मविरोधि रम्यमपि वचनं धर्मप्रतिकूलं वर्जयन्ति, अन्यदपि यदिरुद्ध पृष्टा सतोऽपृष्टाश्च परेण नियुक्ता अनियुक्ताश्च न ते सत्पुरुषा भाषते ब्रुवत इति ॥ ८७ ॥

कथं तर्हि तिष्ठन्तीत्याशंकायामाह;—

अच्छीहिंय पेच्छता कण्णेहिंय बहुविहाइ सुणमाणा ।

अत्थति मूयभूया ण ने करंति हु लोइयकहाओ ॥८८॥

अक्षिभिः पश्यंतः कर्णैः बहुविधानि शृण्वंतः ।

तिष्ठन्ति मूकभूता न ते कुर्वन्ति हि लौकिककथाः ॥ ८८ ॥

टीका—अक्षिभिर्नयने पश्यन्तो निरूपयन्तः सद्रूपमसद्रूप वा योग्यमयोग्य च वस्तुजातं निरूपयन्तोऽपि दृष्टिरहिता इव तिष्ठति, कर्णैः श्रोत्रेन्द्रियैर्बहुविधानि श्रयाणि युक्तान्ययुक्तानि च शृण्वन्तो नानाप्रकारशब्दान् कर्णशक्कुल्या गृह्णन्तोऽपि तिष्ठति मूकभूता इव जिह्वानयनकर्णरहिता इव, न ते मनयो व्यक्त कुर्वन्ति लौकिकीः कथा लोकव्यापारानिति ॥ ८८ ॥

वास्ता लौकिक्य कथा इत्याशंकायामाह,—

इत्थिकहा अत्थकहा भत्तकहा खेडकव्वडाणं च ।

रायकहा चोरकहा जणवदणयरायरकहाओ ॥ ८९ ॥

स्त्रीकथा अर्थकथा भक्तकथा खेटकर्वटयोश्च ।

राजकथा चोरकथा जनपदनगराकरकथाः ॥ ८९ ॥

टीका—स्त्रीणां कथाः सुलपास्ताः सौभाग्ययुक्ता मनोरमा उपचारप्रवणा कोमलालापा इत्येवमादिकथनं वनिताकथाः । अर्थस्य कथा अर्थार्जनोपाय-कथनप्रबंधाः सेवया वाणिज्येन लेखवृत्त्या कृषिकर्मणा समुद्रप्रवेशेन धातुवादेन मंत्रतंत्रप्रयोगेण वा इत्येवमात्रार्थार्जननिमित्तवचनान्यर्थकथाः । भक्तस्य कथा रसनेन्द्रियलुब्धस्य चतुर्विधाहासप्रतिबद्धवचनानि तत्र शोभन भक्ष्यं स्वायं लेह्यं पेयं सुरसं मिष्टमतीवरसोत्कटं जानाति सा संस्कर्तुं बहूनि व्यंजनानि तस्या हस्तगतमशोभनमपि शोभन भवेत्तस्य च गृहे सर्वमनिष्टं दुर्गन्धं सर्वं स्वादु-रहितं विरसामित्येवमादिकथनं भक्तकथाः । खेट नयद्रिवेष्टित नदी-पर्वतैरवरुद्धः प्रदेशः, कर्वटं सर्वत्र पर्वतेन वेष्टितो देशः कथात्र सम्बध्यते कर्वटकथाः खेटकथास्तथा संवाहनद्रोणमुखादिकथाश्च, तानि शोभनानि निविष्टानि सुदुर्गाणि वीरपुरुषाधिष्ठितानि सुयंत्रितानि परचक्राभेयानि बहुधनधान्यार्थनिचितानि, सर्वथायोध्यानि न तत्र प्रवेष्टुं शक्नोतीत्येवमादिवाग्प्रलापाः खेटादिकथाः । राज्ञां कथाः नानाप्रजापतिप्रतिबद्धवचनानि स राजा प्रचंडः शूरश्राणम्यनिपुणश्वारकुशलो योगक्षेमोत्तमतिश्वतरंगवलो निजिताशेष-वेरिनिवहो न तस्य पुरतः केनापि स्थीयते इत्येवमादिकं वचनं राज-कथाः । चौराणां कथा—स चौरो निपुणः रातकुशलः स च धर्मनि ग्रहण-समर्थः पश्यतां गृहीत्वा गच्छति तेन सर्वं आप्नाता इत्येवमादिकथनं चौरकथाः । जनपदो देशः, नगरं प्राकाराद्युपलक्षितं, आकरो वज्रपद्मरागसुवर्णकुंकुममुक्ताफल-वणचन्द्रनादीनामुत्पत्तिस्थानं तेषां कथास्तत्प्रतिबद्धकथार्जनानयनयानादिवाग्प्र-बंधास्तत्र रत्नं सुलभं शोभनमनर्थं मुक्ताफलं तत्र जात्यमुपघते तत्र पुं कुमादिकं समर्थमत्रार्नीतं बहुमूल्यं फलदं तन्नगरं सुरक्षितं प्रासादादिविराजमानं दिव्य-

निताजनाधिष्ठितं, स देशो रभ्यः सुलभान्नपानो मनोहरवेषः प्रचुरगन्धमाल्या-
दिकः सर्वभाषाविदग्धमतिरित्येवमादिवचनप्रबंधो जनपदनगराकरकथाः, तासु
कथासु न रज्यंति धीरा इत्युत्तरेण संबंधः ॥ ८९ ॥

तथा;—

णडभडमल्लकहाओ मायाकरजल्लमुट्टियाणं च ।

अज्जउललंघियाणं कहासु ण वि रज्जए धीरा ॥ ९० ॥

नटभटमल्लकथाः मायाकरजलमुष्टिकयोश्च ।

आर्याकुललंघिकानां कथासु नापि रज्यंते धीराः ॥ ९० ॥

टीका—नटा भरतपुत्रका रंगोपजीविनः, भटा युद्धसमर्थाः सहस्रादीनां
जेतारः, मल्ला अंगयुद्धसमर्था अनेककच्छपबंधादिकरणसमर्थाः, मायां
मेहेन्द्रजालादिकं प्रतारण कुर्वन्तीति मायाकरा मायाकृतरंगोपजीविनः, जल्ला
मत्स्यवधाः शाकुनिकाश्च पट्टिकाम्लेच्छादयश्च, मुष्टिका द्यूतकारा द्यूतव्यसनिनः,
अज्जउला—आर्या कुलमाप्नायो दुर्गा येषां ते आर्यकुला हस्तपादशिरःशरीराव-
वयवभेदेन कुशला दुर्गपुत्रिका जीवाहिंसनगता अथवा अजाविकारक्षकाः
सर्वपशुपालाश्च लंघिका वरधवेणूपरिदृत्तकुशला इत्येवमादीनां याः कथास्तद-
व्यापारकरणं सरागचेतसा स शोभनतरोऽशोभनतरो वा कुशलोऽकुशलो
वेत्येवमादयस्तासु कथासु पूर्वोक्तासु नैव रज्यंति नैवानुरागं कुर्वन्ति धीरा
वैराग्यपरा इति ॥ ९० ॥

न केवलं कथा वचनेन वर्जयंति किं तु मनसाऽपि न कुर्वन्तीत्याह;—

विकहा विसोत्तियाणं खणमवि हिदएण ते ण चिंतंति ।

धम्मं लद्धमदीया विकहा तिविहेण वज्जंति ॥ ९१ ॥

• विकथा विश्रुतीन् क्षणमपि हृदयेन ते न चिंतयन्ति ।

धर्मे लब्धमतयः विकथाः त्रिविधेन वर्जयन्ति ॥ ९१ ॥

टीका—इत्येवमादिविकथाः स्त्रीभक्तचौरराजकथाः विश्रुतिकथाश्च सम्यग्दर्शनज्ञानचारिप्रतपसां प्रतिकूलवचनानि तत्प्रतिबद्धपरिणामांश्च क्षणमपि नयनोन्मेषमात्रमपि हृदयेन चेतसा न ते मुनयश्चिन्तयन्ति न व्यवस्थापयन्ति धर्मे धर्मविषये लब्धमतयो यतो विकथान्निप्रकारेण मनोवाक्यैर्वर्जयन्तीति ॥ ९१ ॥

तथा,—

कुक्कय कंदप्पाइय हासं उल्लावणं च खेडं च ।

मददपहस्तताडनं न कुर्वन्ति मुनी ण कारन्ति ॥ ९२ ॥

कौत्कुच्यं कंदर्पायितं हास्यं उल्लापनं च खेडं च ।

मददपहस्तताडनं न कुर्वन्ति मुनयः न कारयन्ति ॥ ९२ ॥

टीका—कुक्कय—कौत्कुच्यं हृदयकंठाभ्यामयक्तशब्दकरणं, कंदप्पाइय—कंदर्पायितं कामोत्पादकवचनान्यथवा रागोद्रेकाद्यहाससंमिश्राशीष्टवाक्यप्रयोगः कंदर्पः, हासं—हास्यमुपहास्यवचनानि, उल्लावण—अनेकवैदग्ध्ययुक्तरम्यवचनं, खेडं चोपप्लवचनं अदुष्टहृदयेन परप्रतारण, मददपेण स्वहस्तेनान्यहस्तताडनं च मुनयो न कुर्वन्ति न कारयन्ति नाऽप्यनुमन्यन्ते च ॥ ९२ ॥

यतः,—

ते ह्येति णिवियारा थिमिदमदी पदिट्टिदा जहा उदधि ।

णियमेसु द्ढव्वदिणो पारत्तविमग्गया समणा ॥ ९३ ॥

ते भवंति निर्विकाराः स्तिमितमतयः प्रतिष्ठिता यथा उदधिः ।

नियमेषु दृढव्रतितः पारत्र्यविमार्गकाः श्रमणाः ॥ ९३ ॥

टीका—यस्मात्ते साधवो भवंति निर्विकाराः कायिकमचिह्नमानसिक-विकारैर्वर्जिताः, स्तिमितमतयोऽनुद्धतचेष्टासंकल्पाः, प्रतिष्ठिता यथोदधिः समुद्र

इवागाधा अक्षोभाश्च, नियमेषु षडावश्यकादिक्रियासु दृढवृत्तिनोऽभ्रमगृहीता-
नवग्रहविशेषाः, पारत्र्यविमार्गकाः परलोकं प्रति सूद्यतसमस्तकार्या इहलोकं
निरतिचारं परलोकं सम्यग्विधानेनात्मनः परेषा च निरूपयतीति ॥ ९३ ॥

कथंभूतास्तीर्हि कथाः कुर्वन्तीत्याशंकायामाह,—

जिणव्यणभासिदत्थं पत्थं च हिदं च धम्मसंजुत्तं ।
समओवयारजुत्तं पारत्तहिदं कथं करेत्ति ॥ ९४ ॥

जिनवचनभाषितार्था पथ्यां च हितां च धर्मसंयुक्तां ।
समयोपचारयुक्तां पारत्र्यहितां कथां कुर्वति ॥ ९४ ॥

टीका—जिनवचनेन वीतरागागमेन भाषितः प्रतिपादितोऽर्थो विषयो
यस्याः सा जिनवचनभाषितार्था रत्नत्रयप्रतिपादनसमर्था ता कथां कुर्वते ।
पुनरपि पथ्या हिता च धर्मसंयुक्तां समयोपचारयुक्तामागमविनयसहितां पर-
लोकं प्रति हिता कुर्वते । *यद्यपि विषयसुखविवर्जनेन कापुरुपाणामनिष्टा
तथापि विपाककाले पथ्योपधवत् । तथा *यद्यपि जीवप्रदेशसंतापकरणेन न हिता
तथापि सम्यगाचरणनिरता । तथा यद्यपि विनयतन्निष्टा तथापि श्रुतज्ञान-
प्रतिकूला न भवति तर्कव्याकरणसिद्धात्तच्चरितपुराणादिप्रतिपादिका वा कथा
ता कुर्वत इति ॥ ९४ ॥

ये कथामेवंविधा कुर्वन्ति ते किम्भूता इत्याशंकायामाह,—

सत्ताधिय सत्पुरिसा भग्गं मण्णंति वीदरागाणं ।
अणयारभावणाए भावेत्ति य णिच्चमप्पाणं ॥ ९५ ॥

सत्त्वाधिकाः सत्पुरुषा मार्गं मन्यन्ते वीतरागाणां ।

अनगारभावनया भावयन्ति च नित्यमात्मानम् ॥ ९५ ॥

टीका—सत्त्वाधिकाः सर्वोपसर्गैरप्यकंध्यभावाः, सत्पुरुषाः यथोक्तचरित-

• विकथा विश्रुतीन् क्षणमपि हृदयेन ते न चिंतयन्ति ।
धर्मे लब्धमतयः विकथाः त्रिविधेन वर्जयन्ति ॥ ९१ ॥

टीका—इत्येवमादिविकथाः स्त्रीभक्तचौरराजकथाः विश्रुतिकथाश्च सम्य-
ग्दर्शनज्ञानचारित्रतपसां प्रतिकूलवचनानि तत्प्रतिबद्धपरिणामांश्च क्षणमपि
नयनोन्मेषमात्रमपि हृदयेन चेतसा न ते मुनयश्चिन्तयन्ति न व्यवस्थापयन्ति
धर्मे धर्मविषये लब्धमतयो यतो विकथास्त्रिप्रकारेण मनोवाक्यायैर्वर्जयन्तीति ॥ ९१ ॥

तथा,—

कुक्कय कंदप्पाइय हासं उल्लावणं च खेडं च ।
मददप्पहस्तताडनं न कुर्वन्ति मुणी ण कारेन्ति ॥ ९२ ॥

कौत्कुच्यं कंदर्पायितं हास्यं उल्लापनं च खेडं च ।

मददर्पहस्तताडनं न कुर्वन्ति मुनयः न कारयन्ति ॥ ९२ ॥

टीका—कुक्कय—कौत्कुच्यं हृदयकंठाभ्यामप्यक्तशब्दकरणं, कंदप्पाइय—
कंदर्पायितं कामोत्पादकवचनान्यथवा रागोद्रेकात्प्रहाससंमिश्राशीघ्रवाक्यप्रयोगः
कंदर्पः, हासं—हास्यमुपहास्यवचनानि, उल्लावणं—अनेकवैदग्ध्ययुक्तरम्यवचनं,
खेडं चोपप्लवचनं अद्रुष्टहृदयेन परप्रतारणं, मददर्पेण स्वहस्तेनान्यहस्तताडनं
च मुनयो न कुर्वन्ति न कारयन्ति नाऽप्यनुमन्यन्ते च ॥ ९२ ॥

यतः—

ते ह्येति णिवियारा थिमिदमदी पदिट्टिदा जहा उदधि ।
णियमेसु द्ढव्वदिणो पारत्तविमग्गया समणा ॥ ९३ ॥

ते भवंति निर्विकाराः स्तिमितमतयः प्रतिष्ठिता यथा उदधिः ।

नियमेषु दृढव्रतिनः पारत्रयविमार्गकाः श्रमणाः ॥ ९३ ॥

टीका—यस्मात्ते साधवो भवंति निर्विकाराः कायिकसाधकमानसिक-
विकारैर्वर्जिताः, स्तिमितमतयोऽनुद्वतचेष्टामंकन्याः, प्रतिष्ठिता यथोदधिः समुद्र

इवागाधा अक्षोभाश्च, नियमेषु पडावश्यकादिक्रियासु दृढव्रतिनोऽभ्रप्रगृहीतानवग्रहविशेषाः, पारत्र्यविमार्गाकाः परलोकं प्रति सूयतसमस्तकार्या इहलोकं निरतिचारं परलोकं सम्यग्बिधानेनात्मनः परेषां च निरूपयन्तीति ॥ ९३ ॥

कथंभूतास्तिर्हि कथाः कुर्वन्तीत्याशंकायामाह,—

जिणवचणभासिदत्थं पत्थं च हिदं च धम्मसंजुत्तं ।

समओवयारजुत्तं पारत्तहिदं कथं करेति ॥ ९४ ॥

जिनवचनभाषितार्था पथ्यां च हितां च धर्मसंयुक्तां ।

समयोपचारयुक्तां पारत्र्यहितां कथां कुर्वति ॥ ९४ ॥

टीका—जिनवचनेन वीतरागागमेन भाषितः प्रतिपादितोऽर्थो विषयो यस्याः सा जिनवचनभाषितार्था रत्नत्रयप्रतिपादनसमर्था ता कथां कुर्वते । पुनरपि पथ्यां हितां च धर्मसंयुक्तां समयोपचारयुक्ताभागमविनयसहितां परलोकं प्रति हितां कुर्वते । *यद्यपि विषयसुराविवर्जनेन कापुरुषाणामनिष्टा तथापि विपाककाले पथ्यौपधवत् । तथा *यद्यपि जीवप्रदेशसंतापकरणेन न हिता तथापि सम्यगाचरणनिरता । तथा यद्यपि विनयतन्निष्टा तथापि श्रुतज्ञानप्रतिकूला न भवति तर्कव्याकरणसिद्धातचरितपुगणादिप्रतिपादिका वा कथा तां कुर्वते इति ॥ ९४ ॥

ये कथामेवंविधा कुर्वन्ति ते किम्भूता इत्याशंकायामाह,—

सत्ताधिय सप्पुरिसा मग्गं मण्णंति वीदरागाणं ।

अणयारभावणाए भावेति य णिच्चमप्पाणं ॥ ९५ ॥

सत्त्वाधिकाः सत्पुरुषा मार्गं मन्यन्ते वीतरागाणां ।

अनगारभावनया भावयति च नित्यमात्मानम् ॥ ९५ ॥

टीका—सत्त्वाधिकाः सर्वोपसर्गोप्यकंप्यभावाः, सत्पुरुषाः यथोक्तचरितः

चारित्र्या मार्गं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि मन्यन्तेऽभ्युपगच्छन्ति । केषां मार्गं ?
वीतरागाणां निर्दग्धमोहनीयैरजसामनगारभावनया च कथितस्वरूपया भावयन्ति
चात्मानमिति ॥ ९५ ॥

, वाक्यशुद्धि निरूप्य तपःशुद्धि च निरूपयन्नाह,—

णित्यं च अप्रमत्ता संजमसमिदीसु ज्ञाणजोगेषु ।

तवचरणकरणयुक्ता हवन्ति सवणा समिदपावा ॥ ९६ ॥

नित्यं च अप्रमत्ताः संजमसमितिषु ध्यानयोगेषु ।

तपश्चरणकरणयुक्ता भवन्ति श्रमणाः शमितपापाः ॥ ९६ ॥

टीका—नित्यं च सर्वकालमपि अप्रमत्ताः पंचदशप्रमादरहिताः संयमे
प्राणरक्षणे इन्द्रियनिग्रहे समितिषु ध्याने धर्मव्याने शुक्लव्याने च योगेषु नाना
विधावग्रहविशेषेषु द्वादशविधे तपसि त्रयोदशविधे चरणे *करणे च त्रयोदश-
विधे *शमितपापा संतः श्रमणा उच्यन्ता भवन्ति । *एवविशिष्टे सम्यग्ज्ञानदर्शन-
चारित्र्यतपोविषये तदुपकरणे च सर्वपापक्रियानिवृत्ताः सन्तोऽभक्षिणमायुक्ता
भवन्तीति* ॥ ९६ ॥

ब्राह्म्यतपसां मध्ये दुश्चरं तावत्कायकेशं तपः प्रतिपादयन्नाह,—

हेमन्ते धिदिमन्ता सहन्ति ते हिमरयं परमघोरं ।

अंगेषु णिवडमाणं णालिणीवणविणासयं सीयं ॥ ९७ ॥

हेमन्ते धृतिमन्तः सन्ति ते हिमरजः परमघोरं ।

अंगेषु निपतत् नलिनीवनयिनाशकं शीतं ॥ ९७ ॥

टीका—हेमन्ते हिमवन्काले परमपरे दग्धाशेषरत्नस्यतिविशेषे प्रचट्यात-
समुद्रमपिताशेषजंतुनिवृत्ते धृतिमन्तः परमधैर्यप्रावरणमंतृताः, सन्ति ते मुनयो
हिमरजः पतप्रालेयसम् परमपोः सुप्तु रौद्रमगेषु निपतदाचरणान्मस्तकं द्वाव-

त्यतद्विमं । त्रिविशिष्टं तद्विमरज ? नलिनीवनविनाशक पश्चिमीरंडदहनसमर्थ,
उपलक्षणमात्रमेतत् तेन सर्वभूतविनाशकरणसमर्थ सन्त इति ॥ ९७ ॥

अभारकाश ध्याय्यायातापनस्वरूपमाह,—

जह्णेण मङ्गलिदंगा गित्ते उण्णाद्वेण दडुंगा ।

चेद्वंति णिसिद्धंगा सूरसस य अहिमुहा सूरा ॥ ९८ ॥

जह्णेन मलिनांगा धीप्पे उण्णातपेन दग्धांगा ।

तिष्ठंति निसृष्टांगा सूर्यस्य च अभिमुत्त शूरा ॥ ९८ ॥

टीका—जह्ण सर्वागोद्भूतमलं तेन मलिनागा वर्त्मकिसमाना निप्रतीकार-
देहा, धीप्पे प्रचडमार्तद्वगभस्तिहस्तशोपिताशेषार्द्रभाषे दग्धहनसमानगुणाकृत-
समस्तजीवराशौ उण्णातपेन द्रव्यमानकिरणजालेदग्धागा दग्धकाष्ठसमान-
शरीरास्तिष्ठति । निसृष्टागा कायोत्सर्गेणाचलितशरीराग्रयमा सूरस्य धग्धगायमा-
नादित्यस्याभिमुत्त शूरा मनागपि न सक्तेःशमुदहति शीतहृदे प्रविष्टा इव
संतिष्ठत इति ॥ ९८ ॥

वृक्षमूळ निरूपयन्नाह,—

धारंधयारगुवेलं सहंति ते वादवाद्दलं चंडं ।

रात्रिदियं गलतं सप्पुरिसा रुक्ममूलेसु ॥ ९९ ॥

धारांधकारगहनं सहंते ते वातवाद्दलं चंडं ।

रात्रिदियं गलत् सत्पुरुषा वृक्षमूलेषु ॥ ९९ ॥

टीका—तथा प्रावृत्काले जलपूरिताशेषमार्गे गर्जत्पर्जन्यधरोशनिरव-
धिरितिदिगते वृक्षमूलेऽनेकसर्पाकीर्णं चंडं रोद्धे वात वाद्दलं च प्रवर्षणशीलं मेघ-
जालं च सहते सम्यग्ध्यासते । किञ्चिशिष्ट ? जलधाराधकारगहनं । पुनरपि कि-
ञ्चिशिष्ट ? रात्रिदिव च क्षरन्मुशलप्रमाणपतद्वाराभिर्वर्षद्ववृक्षमूले वसति
सहते च सत्पुरुषा, न मनागपि चित्तशोभ कुर्वन्तीति ॥ ९९ ॥

तत्र स्थिता परीपहँश्च जयतीत्याह,—

वादं सीदं उण्हं तण्हं च छुध च दंसमसयं च ।

सव्यं सहंति धीरा कम्माण खय करेमाणा ॥ १०० ॥

वातं शीतं उण्ण तृष्णां च क्षुधा च दंशमशकं च ।

सर्वं सहंते धीरा कर्मणा क्षय कुर्वाणा ॥ १०० ॥

टीका—एव त्रिकालयोगिनः सतो वात विनाशिताशेषतरस्समह सहते तथा शीत सहते तयोण्ण शोषिताशेषवनसरत्तिस्सुद्धं सहते तथा तृष्णा सतापिताशेषागावयवा सहते तथा क्षुधा महाप्रलयकालसमुत्थिताग्निस्वरूपा सहते तथा दंशमशकृतोपद्रव सहते तथा सर्पवृश्चिकपिपीलिकापराहादिकृतोपद्रव च सहते, किं बहुना सर्वमप्युपसर्गजात कर्मणा क्षय कुर्वाणा सहते न तत्रमत्र-निमित्त नहलौकिकसुखनिमित्त नापि परलोकभोगाकाक्षयेति ॥ १०० ॥

एव कायभव क्लेशसहन निरूप्य वाग्भव क्लेशसहन निरूपयन्नाह,—

दुज्जणयण चडयणं सहंति अच्छोड सत्थपहरं च ।

ण य कुप्पंति महरिसी खमणगुणवियाणया साहू ॥ १०१ ॥

दुर्जनवचन चटचटत् सहंते पैशून्य शस्त्रप्रहारं च ।

न च कुप्यति महर्षय क्षमणगुणविज्ञानकाः साधव ॥ १०१ ॥

टीका—दुष्टो जनो दुर्जनस्तस्य वचन दुर्जनवचन सर्वप्रकारेणापयादग्र-हणशीलमिथ्याप्यसिरपरपप्रचन, चटचटत्ततोहस्फुलिगसमान सर्वजाग्रदेश-तापकर, सहते न क्षोभ गच्छन्ति, अत्रोड पैशून्यवचन असद्गोपद्रावनप्रण-मयवा अत्रोडण लोष्ठलगुडादिभिस्ताडन, शस्त्रप्रहार सदादिभिर्घात च सहते, इति सर्वमेतन्सहते न च तेभ्य उपद्रवकारिभ्यः कुप्यन्ति, महर्षय क्षमागुणविज्ञान-का श्रमणा सर्वप्रकारे सहनशीला मोधादिवश न गच्छन्तीति ॥ १०१ ॥

अन्यच्च,—

जइ पंचिदियदमओ होज्ज जणो रूसिदव्वय णियत्तो ।
तो कदरेण कयंतो रूसिज्ज जए मणूयाणं ॥ १०२ ॥

यदि पंचेन्द्रियदमको भवेत् जन रोपादिभ्य निवृत्त ।
तत कतरेण कृतात रूप्येत् जगति मनुजेभ्य ॥ १०२ ॥

टीका—यदि पचेन्द्रियदमक पचेन्द्रियनिग्रहरतो भवेज्जनस्तदा स गपा-
दिभ्यो निवृत्तश्च जनो भवेत्तत कतरेण कारणेन कृतातो मृत्यु रूप्येत् कोप
कुर्याज्जगति मनुष्येभ्योऽथवा कृतात आगमस्तत्साहचर्याप्रतिरपि कृतात
इत्युच्यते तत एव सबध क्रियते यदि सामान्यजनोऽपि पचेन्द्रियनिग्रहरतो
भवेत्तत रोपान्निवृत्त क्रोधादिक न करोति कृतातो यति पुन कतरेण कार-
णेन सूषद्रवकारिभ्यो मनुष्येभ्यो रूप्यकोप कुर्यात् ? तस्मात्क्षमागुण जानता
चाग्नि सम्पद्दर्शन चाभ्युपगच्छता न रोषं कर्त्तव्य ॥ १०२ ॥

अन्यच्च,—

जदि वि य करेति पावं एदे जिणवयणबाहिरा पुरिसा ।
त सब्ब सहिदव्वं कम्माण सयं करंतेण ॥ १०३ ॥

यद्यपि च कुर्वन्ति पाप एते जिनवचनबाह्या पुरुषा ।
तत् सर्वं सोद्वय कर्मणा क्षय कुर्वता ॥ १०३ ॥

टीका—यद्यपि च पूर्वकृमादयवशा कुर्वन्ति पाप बधन्नश्नादिक रौद्र
कमेते जिनवचनबाह्या पुरुषा मिथ्यात्वासयमकपायाभिरता सर्वमद्रगविता,
तत्सर्वमुपसर्गजात सहनीय सम्यग्विधानेनाध्यासित यमध्यासयेत् । कर्मणा क्षय
परार्जितकर्मफलक्षय कुर्वताऽऽत्मना सह कर्मणा विश्लेष कुर्वता सम्यग्द-
र्शनादिभिरान्मान भावयतेति ॥ १०३ ॥

तत्र स्थिताः परीपहोश्च जयंतीत्याह,—

वादं सीदं उण्हं तण्हं च छुधं च दंसमसयं च ।

सव्वं सहंति धीरा कम्माण खयं करेमाणा ॥ १०० ॥

वातं शीतं उण्हं तृष्णां च क्षुधां च दंशमशकं च ।

सर्वं सहंते धीराः कर्मणां क्षयं कुर्वाणाः ॥ १०० ॥

टीका—एवं त्रिकालयोगिनः संतो वातं विनाशिताशेषतस्समूहं सहंते तथा शीतं सहंते तथोष्णं शोपिताशेषवनसरत्सिमुद्रं संहंते तथा तृष्णां संतापिताशेषांगावयवां सहंते तथा क्षुधां महाप्रलयकालसमुत्थिताग्निस्वरूपां सहंते तथा दंशमशककृतोपद्रवं सहंते तथा सर्पवृश्चिकपिपीलिकावराहादिकृतोपद्रवं च सहंते, किं बहुना सर्वमप्युपसर्गजातं कर्मणां क्षयं कुर्वाणाः सहंते न तत्रमंत्रनिमित्तं नैहलौकिकसुखनिमित्तं नापि परलोकभोगाकांक्षयेति ॥ १०० ॥

एवं कायभवं क्लेशसहनं निरूप्य वाग्भवं क्लेशसहनं निरूपयन्नाह,—

दुज्जणवयण चडयणं सहंति अच्छोट सत्थपहरं च ।

ण य कुप्पंति महरिसी खमणगुणवियाणया साहू ॥ १०१ ॥

दुर्जनवचनं चटचटत् सहंते पैशून्यं शस्त्रप्रहारं च ।

न च कुप्यंति महर्षयः क्षमणगुणविज्ञानकाः साधवः ॥ १०१ ॥

टीका—दुष्टो जनो दुर्जनस्तस्य वचनं दुर्जनवचनं सर्वप्रकारेणापवादग्रहणाशीलमिध्यादृष्टिररपरुपवचनं, चटचटनप्रलोहस्फुल्लिसमानं सर्वजीवप्रदेशतापकरं, सहंते न क्षोभं गच्छन्ति, अच्छोटं पैशून्यवचनं असदोपोद्गावनप्रणमयवा अच्छोटणं लोष्ठलगुडादिभिस्ताटनं, शस्त्रप्रहारं सद्गादिभिर्घातं च सहंते, इति सर्वमेतत्सहंते न च तेभ्य उपद्रवकारिभ्यः कुप्यन्ति, महर्षयः क्षमागुणविज्ञानकाः श्रमणाः सर्वप्रकारैः सहनशीलाः क्रोधादिवशं न गच्छन्तीति ॥ १०१ ॥

अन्यत्र,—

जद् पंचेन्द्रियदमओ होज्ज जणो रूसिदुच्चय णियत्तो ।
तो कदरेण कयंतो रूसिज्ज जए मणूयाणां ॥ १०२ ॥

यदि पंचेन्द्रियदमको भवेत् जनः रोपादिभ्यः निवृत्तः ।
ततः कतरेण कृतांतः रुप्येत् जगति मनुजेभ्यः ॥ १०२ ॥

टीका—यदि पचेन्द्रियदमकः पचेन्द्रियनिग्रहगतो भवेत्जनस्तदा ग रोपा-
दिभ्यो निवृत्तश्च जनो भवेत्ततः कतरेण कारणेन कृतातो मृयू मय्येत् कोपं
कुर्याज्जगति मनुष्येभ्योऽथवा कृतात आगमस्तन्माहचर्यां प्रतिगपि कृतात
इत्युच्यते तत एव समर्थः क्रियते यदि मामान्यजनोऽपि पचेन्द्रियनिग्रहगतो
भवेत्तत रोपान्निवृत्तः क्रोधादिक न करोति कृतातो यतिः पुनः कतरेण कार-
णेन रूपद्रव्यादिभ्यो मनुष्येभ्यः रूपेत्कोप कुर्यात् ? तस्मात्क्षमागुण जानता
चाग्नि मध्यदर्शन चाभ्युत्पन्नता न रोप कर्तव्य ॥ १०० ॥

अन्यत्र,—

जादि वि च करंति पापं एदे जिणवचणवाहिरा पुरिमा ।
तं सव्वं सहिदव्वं कम्मण सयं करंतेण ॥ १०३ ॥

यद्यपि च कुर्वन्ति पाप एते जिनवचनवाद्याः पुरुषाः ।
तत् सर्वं सोऽदृष्टं कर्मणां क्षयं कुर्वता ॥ १०३ ॥

टीका—यद्यपि च पूर्वकर्मादयवशा कुर्वन्ति पाप वधवन्धनादिक रोद्रं
कर्मते जिनवचनवाद्याः पुरुषा मिथ्यान्वासयमरुपायाभिगता सर्वमद्गर्विताः,
तत्सर्वमुपसर्गजात सहनीय सम्यग्विधानेना यासितन्यम यासयेत् । कर्मणा क्षयं
पूर्वाजितकर्मफलभय कुर्वताऽऽत्मना सह कर्मणां विस्तेपं कुर्वता मध्यद-
र्शनादिभिरामान भावयतेति ॥ १०३ ॥

पुनरपि कषायविजयमाह,—

लङ्घण इमं सुदण्डिहिं ववसायविरज्जियं तह करेह ।
जह सुग्गइचोराणं ण उवेह वसं कसायाणं ॥ १०४ ॥

लब्ध्या इमं श्रुतनिधिं व्यवसायद्वितीयं तथा कुरुत ।
यथा सुगतिचौराणां नोपेत वशं कषायाणां ॥ १०४ ॥

टीका—लङ्घना सम्यग्वाप्येन श्रुतनिधिं द्वादशागचतुर्दशपूर्वरत्ननिधानं व्यवसायेन चारित्रतपसोयोगेन सह द्वितीय तथा कुरुत तेन प्रकारेण यत्तवं, यथा सुगतिचौराणां मोक्षमार्गविनाशकानां कषायाणां वशं नोपेत तथा यत्तवं येषाञ्च रत्नत्रयविनाशकानां क्रोधादीनां वशं न गच्छन्तीति ॥ १०४ ॥

तपःशुद्धिस्वामिनः प्रतिपादयन्नाह,—

पंचमहव्वयधारी पंचसु समिदीसु संजदा धीरा ।
पंचिन्द्रियस्थविरदा पंचमगइमग्गदा सवणा ॥ १०५ ॥

पंचमहाव्रतधारिणः पंचसु समितिषु संयता धीराः ।
पंचेन्द्रियार्थविरताः पंचमगतिमार्गकाः श्रमणाः ॥ १०५ ॥

टीका—पंचमहाव्रतधारिणो जीवदयादिगुणकलिताः पंचसु समितिषु संयताः पंचसमितिसंयुक्तारतासु वा व्यग्रस्थिता धीरा अकंयभावमुपगताः पंचेन्द्रियार्थेभ्यो विरता जितेन्द्रियाः पंचमगति सिद्धगति मृगयमाणा अनंतचतुष्टयेनात्मानं योजयंतः श्रमणा इत्यंभूतास्तपःशुद्धेः कर्तारो भवन्ति ॥ १०५ ॥

तथा,—

ते इंदिएसु पंचसु ण कषाइ पुणो वि बंधंति ।
उण्हेण व हारिइं णस्सदि राओ सुविहिदाणं ॥ १०६ ॥

त इन्द्रियेषु पंचसु न कदाचित् रागं पुनरपि बध्मति ।

उष्णेन इव हारिद्रो नश्यति रागः सुविहितानां ॥ १०६ ॥

टीका—ते पूर्वोक्ता श्रमणा इन्द्रियेषु पंचसु रागं कदाचिदपि न पुनर्बध्मति यतस्तेषां सुविहितानां शोभनानुष्ठानानां नश्यति रागो यथोष्णेन हारिद्रो रागः । किमुक्तं भवति ? यद्यपि कदाचिद्रागं स्यान् तथापि पुनरनुबन्धं न कुर्वन्ति पश्चात्तापेन तत्क्षणादेव विनाशमुपयाति हरिद्रारक्तवस्त्रस्य पीतप्रमारविकिरणसृष्टेवोति ॥ १०६ ॥

तपःशुद्धिं निरूप्य ध्यानशुद्धिं निरूपयंस्तावत्तदर्थमिन्द्रियत्रयमाह,—

विसणसु पधावंता चवला चंडा त्रिदंडगुत्तेहिं ।

इंद्रियचोरा घोरा वसम्मि ठविदा ववसिदेहिं ॥ १०७ ॥

विषयेषु प्रधावंतश्चपलाश्चंडा त्रिदंडगुत्तैः ।

इंद्रियचोरा घोराः वशे स्थापिता व्यवसितैः ॥ १०७ ॥

टीका—विषयेषु रूपरसगन्धस्पर्शशब्देषु प्रधावंतः प्रसरन्तः, चपलाः स्थैर्यवर्जिताः, चंडाः क्रोधं गच्छन्तः, इन्द्रियचोराश्चिदटगुत्तेर्मेनोवाक्कायसंयुतैः व्यवसितैश्चारित्र्ययोगतन्निष्ठैर्गुरुव्यवस्थापिताः स्ववशं नीताः सुषु घोरा यद्यपि तथापि प्रत्येकं प्रापिता मुनिभिरिति ॥ १०७ ॥

दृष्टान्तद्वारेण मनोनिग्रहस्वरूपमाह,—

जह चंडो वनहस्ती उद्दामो णयररायमग्गम्मि ।

तिक्खं कुसेण धरिदो णरेण दिट्ठसत्तिजुत्तेण ॥ १०८ ॥

यथा चंडो वनहस्ती उद्दामो नगरराजमार्गं ।

तीक्ष्णांकुशेन धृतं नरेण दृष्टशक्तियुक्तेन ॥ १०८ ॥

टीका—यथा येन प्रकारेण चंडो गलत्रिगदप्रजातप्रकोपो वनहस्ती उद्दामः

दृंखलादिबंधनरहितो नगरराजमार्गे दृढशक्तियुक्तेन भरेण तीक्ष्णाकुशेन कर-
णभृतेन धृत आत्मवशे स्थापित इति ॥ १०८ ॥

एवम्,—

तह चंडो मणहत्थी उद्दामो विपयराजमग्गम्मि ।

णाणांकुसेण धरिदो रुद्धो जह मत्तहत्थिव्व ॥ १०९ ॥

तथा चंडो मनोहस्ती उद्दामो विपयराजमार्गे ।

ज्ञानांकुशेन धृतो रुद्धो यथा मत्तहस्ती खलु ॥ १०९ ॥

टीका—तथा तेनैव प्रकारेण चंडो नरकगत्यादिषु नराणां प्रक्षेपणपरो
मनोहस्ती उद्दामः संयमादिदृंखलादिरहितो विपयराजमार्गे रूपादिविपयराजव-
र्त्मनि धावन् ज्ञानाकुशेन पूर्वापरविवेकविपयावबोधांकुशेन धृत आत्मवश
नीतः, यथा मत्तहस्ती रुद्धः सन्न किञ्चित्कर्तुं समर्थो यत्र नीयते हस्तिपक्वेन
तत्रैव याति एवमेव यतिना मनोहस्ती रुद्धः सन् यत्र व्यसथाप्यते तत्रैव तिष्ठति
वशीभूतः सन्निति ॥ १०९ ॥

तथा,—

ण च एदि विणिस्सरिदुं मणहत्थी ज्ञाणवारिवंधणिदो ।

बद्धो तह य पर्यंडो विरायरज्जुहि धीरेहिं ॥ ११० ॥

न चैति विनिस्सर्तु मनोहस्ती ध्यानवारिवंधनीतः ।

बद्धस्तथा च प्रचंडः विरागरज्जुभि. धीरैः ॥ ११० ॥

टीका—यथा रुद्धः सन् मनहस्ती वारिवंधेन न शक्नोति विनिर्स्तु
निर्गन्तुं न समर्थस्तथा मनोहस्ती ध्यानवारिवंधनं नीतः प्रापितोऽतिशयेन
प्रचंडो विरागरज्जुभिर्बद्धो वैराग्यादिरत्राभिर्धर्मैः संयमितो निर्गन्तुं न
शक्नोतीति ॥ ११० ॥

ध्यानार्थं नगरं प्राकारादिसमन्वितं रचयन्नाह;—

धिदिधिणिदणिच्छिद्धमदी चरित्त पायार गोडरं तुंगं ।
खंतीसुकहकवाडं तवणयरं संजमारक्खं ॥ १११ ॥

धृत्यतिशयनिश्चितमतिः चारित्र्यं प्राकारं गोपुरं तुंगं ।

क्षांतिसुकृतकपाटं तपोनगरं संयमारक्षम् ॥ १११ ॥

टीका—धृतिः संतोषादिस्तस्यामत्यर्थं निश्चितं मतिज्ञानं धृत्यतिशयनि-
श्चितमतिर्धैर्योत्साहतत्वरुचिसमन्वितविवेकः चारित्र्यं त्रयोदशप्रकारपापक्रियानि-
वृत्तिः, प्राकारः पापाणामय इष्टकामयो वा परिक्षेपः, गोपुरं तुंगं नगरस्य मह-
दूरमुत्तुङ्गकटं यथासंख्येन संबन्धः । धृत्यतिशयितनिश्चितमतिरेव प्राकारो यत्र
नगरे तनथाभूतं तथा चा रित्तमेव गोपुरमुत्तुंगं यत्र तच्चारित्र्यगोपुरोत्तुंगं । क्षांति-
रुपशमः सुकृतं धर्मः क्षांतिसुकृते कपाटे यस्य तत् क्षांतिसुकृतकपाटमथ-
वा क्षान्तिरेव सुयंत्रितकपाटं तत्र, तपोनगरं, संयमो द्विप्रकार आरक्षः कोट्टपालो
यत्र तत्संयमारक्षं इन्द्रियसंयमप्राणसंयमाभ्यामारक्षकाम्यां पाल्यमान-
मिति ॥ १११ ॥

कथं तद्रक्ष्यत इत्याशंकायामाह;—

रागो दोसो मोहो इंद्रियचोरा य उज्जदा णिच्चं ।
ण च यांति पहंसेदुं सप्पुरिससुरक्खियं णयरं ॥ ११२ ॥

रागः द्वेषः मोहः इंद्रियचौराश्चोद्यता नित्यं ।

न शक्नुवन्ति प्रध्वंसयितुं सत्पुरुषसुरक्षितं नगरं ॥ ११२ ॥

टीका—यद्यपि तन्नगरं प्रध्वंसयितुं विनाशयितुमग्रताः सर्वकालं राग-
द्वेषमोहेन्द्रियचौरास्तथापि तत्तपोनगरं पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं न शक्नुवन्ति प्रध्वं-
सयितुं सत्पुरुषसुरक्षितनगरवत्, यथा महायोधैः सुरक्षितं सुदुर्गं सुयंत्रितं नगरं
विनाशयितुं समर्थं न परचक्रमेवं तपोनगरं रागाद्यो न विनाशयितुं
समर्था इति ॥ ११२ ॥

इदानीं ध्यानरथं प्रकटयन्नाह,—

एदे इंद्रियतुरया पयडीदोसेण चोइया संता ।

उम्मगं णिंति रहं करेह मणपग्गहं वलियं ॥ ११३ ॥

एते इंद्रियतुरगाः प्रकृतिदोषेण चोदिताः संतः ।

उन्मार्गं नयन्ति रथं कुरुत मनःप्रग्रहं दृढं ॥ ११३ ॥

टीका—एते इंद्रियतुरगा इमानीन्द्रियाण्येवाश्वाः प्रकृत्या स्वभावेन दोषेण रागद्वेषाभ्यां च चोदिताः प्रेरिताः संत उन्मार्गं विषयाकुलाटवी नयन्ति प्रापयन्ति धर्मध्यानरथं कुरुत मनःप्रग्रहं दृढं । यथा रश्मिनाऽश्वा नियंत्र्यन्ते वशीक्रियते तथेन्द्रियाणि वशं स्थापयतैकाग्रमनोनिरोधप्रग्रहेण येन ध्यानं मार्गस्थं भवतीति ॥ ११३ ॥

रागद्वेषादीनां प्रतिपक्षभावनामाह,—

रागो दोसो मोहो विदीय धीरेहि णिज्जिदा सम्मं ।

पंचेदिया य दंता वदोववासप्पहारोहिं ॥ ११४ ॥

रागो द्वेषो मोहो वृत्त्या धीरैर्निर्जिताः सम्यक् ।

पंचेन्द्रियाणि च दांतानि व्रतोपवासप्रहारैः ॥ ११४ ॥

टीका—धीरैः संयतै रागद्वेषमोहाः प्रीत्यप्रीतिमिथ्यान्वानि वृत्त्या दृढरत्न-
त्रयभावनया निर्जिताः प्रहताः सम्यग्रिधानेन पंचेन्द्रियाणि दांतानि स्ववश
नीतानि व्रतोपवासप्रहारैरिति ॥ १४ ॥

तत किम्,—

दंतेदिया महरिसी रागं दोसं च ते सवेदूणं ।

झाणोवजोगजुत्ता खवेति कम्मं सविदमोहा ॥ ११५ ॥

दांतेन्द्रिया महर्षयो रागं द्वेषं च ते क्षपयित्वा ।

क्षपयन्ति कर्माणि क्षपितमोहाः ॥ ११५ ॥

टीका—ततो दान्तेन्द्रिया सतो महर्षयः शुद्धोपयोगयुक्ता समीचीन-
ध्यानोपगता राग द्वेष विवृति च क्षपयित्वा प्रत्य नीत्वा क्षपितमोहा सतः
कर्माणि क्षपयति सर्वाणि यत कपायमूर्त्वात्सत्प्रपामिति ॥ ११५ ॥

तदेवमाचष्टेऽनया गायया,—

अष्टविहकम्ममूलं खविद कसाया समादिजुत्तेहिं ।
उद्धदमूलो व द्रुमो ण जाइदव्वं पुणो अत्थि ॥ ११६ ॥

अष्टविधकर्ममूल क्षपिताः कपायाः क्षमादियुक्तेः ।

उद्धृतमूल इव द्रुमो न जनितव्य पुनरस्ति ॥ ११६ ॥

टीका—अष्टविधस्य कर्मणो मूल कारण । किं ते ? कपाया क्रोधादयस्तेषु
सत्सु सर्वकर्मप्रकृतीनामवस्थान ते च कपाया क्षमादियुक्तेः क्षमामार्दवार्ज-
वसतोपपरै क्षपिता विनाशिता पुनस्तेषामुत्पत्तिर्नास्ति यथोद्धृतमूलस्य द्रुमस्य
निर्मूलितस्य वृक्षस्यैव जनितव्य नास्ति, यथोद्धृतमूलो वृक्षो न जायते कारणा-
भावात्तथा कर्मनिचयो न पुनरगाच्छति कारणाभावादिति ॥ ११६ ॥

तस्मात्,—

अवहट्ट अट्ट रुद्धं धम्मं सुक्कं च ज्ञाणमोगाढं ।
ण च एदि पधंसेदु अणियट्टी सुक्कलेस्साए ॥ ११७ ॥

अपहत्य आर्तं रौद्र धर्मं शुक्लं च ध्यानमवगाढ ।

न च यति प्रधर्षयितु अनिवृत्ति शुक्लेश्यया ॥ ११७ ॥

टीका—तस्मात्कपायनिर्मूलनायार्जयान रौद्रध्यान चापहत्य परित्यज्य
धर्मध्यानं शुक्लध्यानं च चिन्तयेति शेषं यत समीचीनध्यानावगाढ शोभनध्याने
निविष्टमानस यति शुक्लेश्यया सहित शुद्धयोगवृत्त्या समन्वित अनिवृत्तिगुण-
स्थानगत कपाया न शम्नुवति न किञ्चित्कुर्वन्ति प्रधर्षयितु कदर्थयितु । अथ-

वा “अणियद्धी” पदस्थाने “परिसहा” इति पाठस्तेन परिषहा न शक्नुवन्ति प्रधर्षयितुं ध्यानप्रविष्ट मुनिमिति ॥ ११७ ॥

पुनरपि ध्यानस्य स्थैर्यमाह,—

जह ण चलइ गिरिराजो अवरुत्तरपुव्वदक्खिणोवाए ।
एवमचलिदो जोगी अभिक्खणं ज्ञायदे ज्ञाणं ॥११८ ॥

यथा न चलति गिरिराजः अपरोत्तरपूर्वदक्षिणवातैः ।

एवमचलितो योगी अभीक्ष्णं ध्यायति ध्यानं ॥ ११८ ॥

टीका—यथा न चलति न स्थानाच्च्युतो भवति गिरिराजो मेरुः पूर्व-
पश्चिमदक्षिणोत्तरवातैः, एवमचलितो योगी सर्वोपसर्गादिभिरकंप्यभावोऽभी-
क्ष्ण निरन्तरं समय समय प्रत्यसख्यातगुणश्रेणिकर्मनिर्जरां कुर्वन् ध्यायेत्
ध्यान समाधिमिति, यत्रप्यत्रैकवचनं जात्यपेक्षया तथापि बहुवचन द्रष्टव्य
ध्यायति ध्यानमिति ॥ ११८ ॥

तत एवं ध्यान प्रच्याय,—

णिट्ठविदकरणचरणा कम्मं णिद्धुद्धदं धुणित्ताय ।
जरारणविप्पमुक्का उवेत्ति सिद्धिं धुदकिलेसा ॥ ११९ ॥

निष्ठापितकरणचरणाः कर्म निधत्तोद्धतं धृत्या ।

जरामरणविप्रमुक्ता उपयांति सिद्धिं धुतक्लेशाः ॥ ११९ ॥

टीका—ततो ध्यानं सचिय निष्ठापितकरणचरणाः परमोत्कर्ष प्रापिताः
पंचमहाव्रतपंचसमितित्रिगुणितपचनमस्कारपटावश्यकासिकानिपद्यकायेस्ते मुनय
कर्म निधत्तोद्धतं बद्धपुष्ट बद्धनिर्वाचितं सुप्तु श्लिग्ध सुप्तु दुःखदायक
निर्धूतं निर्मूलतः सम्यक् धृत्या प्रक्षिप्य जातिजरामरणमुक्ताः सिद्धिमनंतज्ञान-
दर्शनमुसवीर्यरूपामनस्थामुपयाति धुतक्लेशा संत इति ॥ ११९ ॥

अनगाराणा पर्यायनामान्याहः—

समणोत्ति संजदोत्ति य रिसि मुणि साधुत्ति वीदरागोत्ति ।
णामाणि सुविहिदाणं अणगार भदंत दंतोत्ति ॥ १२० ॥

श्रमण इति संयत इति च ऋपिर्मुनिः साधु इति वीतराग इति ।
नामानि सुविहितानां अनगारो भदंतः दांतो यतिः ॥ १२० ॥

टीका—*यत्किञ्चमुनयः इच्छिदुष्य इत्येवमादिप्रतिपादितास्तेषां
कथं पर्यायनामान्यत आह*—श्रमण इति श्रमयंत्यात्मानं तपोभिरिति श्रमणाः,
संयता इति संयमयंतोन्द्रियाणि कषायोश्च संयताः, ऋषय इति चार्पयन्ति गमयन्ति
सर्वपापानि ते ऋषयोऽथवार्पयन्ति प्राप्नुवंति सप्तर्द्धीरिति ऋषयः, मन्यन्ते
बुयन्ते स्वपरार्थसिद्धिमिति मुनयोऽथवा मतिश्रुनावधिमनःपर्ययकेवलज्ञानै-
र्युक्ताः मुनयः, साधव इति सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि साधयतीति साधव,
वीतरागा इति वीतो विन्ष्टो रागो येषां ते वीतरागाः, नामान्येतानि सज्ञारूपाणि
सुविहितानां सुचारिणाणां । अनगारा न त्रियतेऽगारादिकं येषां तेऽनगारा
विमुक्तःसर्वसंगाः, भदंतः सर्वकल्याणानि प्राप्तवंतः, दांतः पंचेन्द्रियाणां निग्र-
हपराः, त्रयोदशविधे चारित्र्ये यतंत इति यतयोऽथवोपशमक्षपक्श्रेण्या-
रोहणपरा यतयः । एवं प्रकाराणि यतीनां नामानीति ॥ १२० ॥

एवं दशमूत्राणि व्याख्यायेदानीमनगाराणां स्तवमाह,—

अणयारा भयवंता अपरिमिदगुणा थुदा सुरिदेहिं ।
तिविहेणुत्तिण्णपारे परमगदिगदे पणिबदामि ॥ १२१ ॥

अनगारान् भगवतः अपरिमितगुणान् स्तुतान् सुरेद्रैः ।

त्रिविधैरुत्तीर्णपारान् परमगतिगतान् प्रणिपतामि ॥ १२१ ॥

टीका—एवमनगारान् भगवतोऽनंतचतुष्टयं प्राप्तान् प्राप्तवन्तश्चापरिमितगुणान्

सर्वगुणाधारान् सुरेन्द्रैः स्तुतान् परमगतिगतान् परमशुद्धज्ञानदर्शनचारित्रिपरि-
णतानुत्तीर्णपरान् ससारमहोदधि समुल्लुब्ध स्थितोत्त्रिप्रकारैर्मनोवचनकारैरह
प्रणिपतामि सम्यक् प्रणमामीति ॥ १२१ ॥

अनगारभावनायां प्रयोजनमाह,—

एवं चरियविहाणं जो काहदि संजदो ववसिदप्पा ।
णाणगुणसंपजुत्तो सो गाहदि उत्तमं ठाणं ॥ १२२ ॥

एवं चर्याविधान य करोति सयतो द्यवसितात्मा ।

ज्ञानगुणसंप्रयुक्तः स गच्छति उत्तमं स्थानं ॥ १२२ ॥

टीका—एवमनेन प्रकारेण चर्याविधान दशसूत्रे कथित य करोति
व्रतादिसंपन्नो व्यवसितात्मा तपस्युयोगपरो ज्ञानेन मूलगुणैश्च संप्रयुक्त सयतो
गच्छत्युत्तमं स्थानमिति ॥ १२२ ॥

य शृणोतीमिमनगाराणा स्तव तस्यापि फलमाह,—

भक्तीए मए कहियं अणयाराण त्थवं समासेण ।
जो सुणादि पयदमणसो सो गच्छादि उत्तमं ठाणं ॥ १२३ ॥

भक्त्या मया कथित अनगाराणा स्तवं समासेन ।

यः शृणोति प्रयत्नमनाः स गच्छति उत्तमं स्थानं ॥ १२३ ॥

टीका—भक्त्या मया कथितमिमनगारस्तव संक्षेपेण य शृणोति प्रय-
तमना सयतात्मा सन् स गच्छत्युत्तमं स्थानमिति ॥ १२३ ॥

तथा च,—

एवं संजमरासिं जो काहदि संजदो ववसिदप्पा ।
दंसणणाणसमग्गो सो गाहदि उत्तमं ठाणं ॥ १२४ ॥

एवं संयमराशिं यः करोति संयतो व्यवसितात्मा ।
दर्शनज्ञानसमग्रः स गच्छति उत्तमं स्थानं ॥ १२४ ॥

टीका—यः पुनरेवं संयमराशिं करोति संयतो व्यवसितात्मा दर्शनज्ञानसमग्रः स गच्छत्युत्तमं स्थानमित्यत्र किमत्राद्भूतमस्तीति ॥ १२४ ॥

अनगारभावनां संक्षेपयन्मंगलं च कुर्वन्नाहः—

एवं मया अभिधुदा अणगारा गारवेहिं उन्मुक्ता ।
धराणिधरोहिं य महिया देतु समाधिं च बोधिं च ॥१२५॥

एवं मया अभिस्तुता अनगारा गौरवैः उन्मुक्ताः ।
धराणिधरैः च महिता ददतु समाधिं च बोधिं च ॥१२५ ॥

टीका—एवमनेन प्रकारेण मयाभिधुता अनगारा गौरवैरुन्मुक्ता धरणीधरैः पृथिवीपतिभिश्च महिताः पूजिता ददतां प्रयच्छंतु समाधिं मरणकालेऽप्यस्मिंश्च काले संप्रमपूर्विकां भावपंचनमस्कारपरिणतिं बोधिं च दर्शनविशुद्धिं च नान्यत्किंचिदपि याचेद्भ्रमिति ॥ १२५ ॥

इति श्रीमद्भृङ्गेर्याचार्यवर्यप्रणीते मूलाचारे वसुनेत्राचार्यप्रणीताचार्य-
रवृत्त्याख्यटीकासहिते नवमः परिच्छेदः ॥

सारभूत स्तोक वक्ष्येऽहमेकाग्रचिन्तो भूत्वा शृण्ववधारय साक्षिमतमर्थेन महात
ग्रथतोऽत्य यथावृत्त येन क्रमेणागतमथवा यथोक्त पूर्वशास्त्रेषु स्थित यथा
पूर्वाचार्यक्रमेणागत तथा वक्ष्येऽह न स्वेच्छया, अनेनात्मकर्तृत्वं निराकृया
नात्मकर्तृत्वं स्थापितं भवतीति ॥ १ ॥

समयो नाम सम्यग्दर्शनज्ञानचारिप्रतिपासि तथाञ्च सारश्चारि कुतो
यस्मात्,—

द्रव्यं रसं काल भाव च पटुञ्च सघडणं ।

जत्व हि जददे समणो तत्थ हि सिद्धि लहु लहइ ॥२॥

द्रव्य क्षेत्र काल भाव च प्रतीत्य सहनन ।

यत्र हि यतते श्रमण तत्र हि सिद्धि लघु लभते ॥ २ ॥

टीका— द्रव्य शरीरमाहारादिक कर्मागमापगमकारणं च क्षत्र निवासा
वसतिकादि स्त्रीपशुपाण्डकविवर्जितवराग्यवर्द्धनकारणस्थान कालोऽवसर्पिण्यु
त्सर्पिणीरूपश्रेकोऽपि षड्विध सुपमासुपमादिभेदेन तथा शीताण्ण
उर्पाफालादिभेदेन त्रिभिः भाव परिणाम, चशब्दोऽनुत्तसमुच्चयार्थस्तनान्य
द्रुपि कारण शुद्धचारिप्रम्य ग्राह्य, पटुञ्च—आश्रित्य स्वभावमनुबुध्य, सघडण—
सहनन अस्थिवधनलाद्भूतशक्ति वीर्यान्तरायक्षयोपशम वा । यत्र ग्रामऽरण्ये
द्वापे समुद्रे भोगभूमिकर्मभूमिक्षेत्रे वा ज्ञाने दर्शने तपसि वा यतते सम्य
गाचरति सम्यग्चारिप्रतिपालयति समणा—श्रमण समतैकतावैराग्याया
धारस्तत्रैव सिद्धि माभ लघु शीघ्र लभत प्राप्नोति, शरीरशुद्धि मिश्रा-
शुद्धि चाश्रिय कालशुद्धि रात्र्यादिगमनपरिहार चाश्रित्य भावशुद्धि
सयमादिपरिणामपरिहार चाश्रिय शरीरसहननादिक चाश्रित्य यथाचारि
। वा तत्र वा स्थितो बहुभ्रतोऽभ्यभ्रतो वा सम्यग्विधानेन प्रतिपालयति स
द् लभते शीघ्र यस्मात्तस्मात्समयसारश्चारि द्रव्याथाश्रितो यतनेनोच्यते

इति द्रव्यवलं क्षेत्रवलं कालवलं भाववलं चाश्रित्य तपः कर्त्तव्यं, यथा वातपित्तश्लेष्मादिकं क्षोभं नोपयाति तथा यन्नः कर्त्तव्यः सास्य कथ-
नमेतदिति ॥ २ ॥

• तथा वैराग्यमपि समयस्य सारो यतः,—

धीरो वद्वरगपरो थोवं हि च सिक्खिदूण सिज्झदि हु ।
ण य सिज्झदि वेरगविहीणो पठिट्ठूण सब्वसत्थाइं ॥ ३ ॥

धीरो वैराग्यपरः स्तोत्रं हि शिक्षित्वा सिध्यति हि ।

न च सिध्यति वैराग्यविहीनः पठित्वा सर्वशास्त्राणि ॥ ३ ॥

टीका—धीरो धैर्येणितः सर्वोपसर्गसहनसमर्थः वैराग्यपरो रागादिभि-
र्विनिर्मुक्तः शरीरसंस्कारभोगनिर्वेदपरो विषयविरक्तभावः स्तोत्रमपि सामायि-
कादिस्वरूपं हि स्फुटं शिक्षित्वा सम्यगवधार्यसिध्यति कर्मक्षयं करोति, न चैव
हि सि यति वैराग्यहीनः पठित्वापि सर्वाण्यपि शास्त्राणि, हि यस्मात्तस्माद्वैराग्य-
पूर्वकं करोति चारित्र्याचरणं प्रधानमिति ॥ ३ ॥

तथा सम्यक् चारित्र्याचरणायोपदेशमाह,—

मिक्खं चर वस रण्णे थोवं जेमेहि मा बहू जंप ।
दुःखं सह जिण णिद्धा मेत्तिं भावेहि सुट्ठु वेरगं ॥ ४ ॥

भिक्षां चर वस अरण्ये स्तोत्रं जेम मा बहु जल्प ।

दुःखं सहस्य जय निदां मैत्रीं भावय सुष्टु वैराग्यं ॥ ४ ॥

टीका—भिक्षां चर कृतकारिणानुमतिरहितं पित्रं गृहण, यसाग्ये स्त्रीप-
शुपांडिकादिवर्जितेषु गिरिगणवद्भगदिषु प्रदेशेषु कर्म, स्तोत्रं प्रमाणयुक्तं श्याहार-
चतुर्थभागहीनं भुञ्जिष्यवहर, मा च धृष्ट प्रहासयुक्तं जल्प—अगारं वचनं कदाचि-

दापि मा नूया", दुःख सहस्व केनचित्कारणान्दरेणोत्पन्नामप्रीति पीडारूपा सम्यग
नुभव, निद्रा च जय-अकाले स्वापक्रिया वर्जय, मैत्री च भावय सर्वे सत्त्वे
सह मैत्री भावय परेषा दुःखानुत्पत्त्यभिलाष कुर्व, वैराग्य च सुष्ठ भावय ।
यत सर्वस्य प्रवचनस्य सारभूतमेतदिति ॥ ४ ॥

तथैवमूतश्च भवेत्,—

अव्यवहारी एको ज्ञाणे प्रयत्नमणो भव णिरारंभो ।
चत्तकपायपरिग्रह प्रयत्नचेष्टो असंगो य ॥ ५ ॥

अव्यवहारी एको ध्याने एकाग्रमना भवेन्निरारंभ ।

त्यक्तकपायपरिग्रह प्रयत्नचेष्ट असंगश्च ॥ ५ ॥

टीका—व्यवहरीति व्यवहारी न व्यवहार्यव्यवहारी लोकव्यवहाररहिता
भवन्नैकोऽसहायो भवेत्ज्ञानदर्शनादिकं सुत्वा ममान्यभास्तीत्यकत्व भावये
त्तथा ध्याने धर्मध्याने शुक्रध्याने चैकाग्रमनास्तन्निश्चितो भवेत्तथा निरारंभ
आरंभान्निर्गत स्थान्थौ त्यक्तकपाय क्राधमानमायालोभादिरहितस्तथा
त्यक्तपरिग्रहोऽथवा त्यक्त कपाय परिग्रहो यनासौ त्यक्तकपायपरिग्रहा भवे-
त्तथा प्रयत्नचप सर्वथा प्रयत्नपरा भवेत्तथाऽसंग संग केनाऽपि मा कुर्या
त्सर्वथा संगविगर्जितो भवेदिति ॥ ५ ॥

पुनरपि मुख्यरूपेण चारित्रस्य प्राधान्यं न श्रुतस्य यत्,—

थोवाह्नि सिक्खिदे जिणइ बहुसुद जो चरित्तसपुण्णो ।
जो पुण चरित्तहीणो कि तस्स सुदेण बहुएण ॥ ६ ॥

स्तोके शिक्षिते जयति बहुश्रुत य चारित्रसपूर्ण ॥

य पुन चारित्रहीन किं तस्य श्रुतेन बहुकेन ॥ ६ ॥

१-२-३ इमे तथा शब्दा ख-ग-पुस्तके न सति । ४ मा कृथा ख-ग-
पुस्तके ।

इति द्रव्यत्रलं क्षेत्रत्रलं कालत्रलं भावत्रलं चाश्रित्य तपः कर्त्तव्यं, यथा
वातपित्तश्लेष्मादिकं क्षोभं नोपयाति तथा यत्नः कर्त्तव्यः सारस्य कथ-
नमेतदिति ॥ २ ॥

तथा वैराग्यमपि समयस्य सारो यत्,—

धीरो बहुरगपरो थोवं हि य सिक्विसदूण सिज्झदि हु ।
ण य सिज्झदि वेरगविहीणो पट्टिदूण सव्वसत्थाइं ॥ ३ ॥

धीरो वैराग्यपरः स्तोकं हि शिक्षित्वा सिध्यति हि ।

न च सिध्यति वैराग्यविहीनः पठित्वा सर्वशास्त्राणि ॥ ३ ॥

टीका—धीरो धैर्योपेतः संप्रसर्गासहनसमर्थं वैराग्यपरो रागादिभि-
र्विनिर्मुक्तः शरीरसंस्कारभोगनिर्वेदपरो विषयनिरक्तभावः. स्तोकमपि सामायि-
कादिस्वरूपं हि स्फुटं शिक्षित्वा सम्यगवधार्यसिध्यति कर्मक्षयं करोति, न चैव
हि सिध्यति वैराग्यहीनः. पठित्वापि सर्वाण्यपि शास्त्राणि, हि यस्मान्मद्वैराग्य-
पूर्वकं करोति चारित्र्याचरणं प्रधानमिति ॥ ३ ॥

तथा सम्यक्चारित्र्याचरणायोपदेशमाह,—

भिक्षां चर वस रण्णे थोवं जेमेहि मा बहू जंप ।
दुःखं सह जिण णिद्दा मेत्तिं भावेहि सुट्टु वेरगं ॥ ४ ॥

भिक्षां चर वस अरण्ये स्तोकं जेम मा बहू जल्प ।

दुःखं सहस्य जय निदां मैत्रीं भावय सुप्तु वैराग्यं ॥ ४ ॥

टीका—भिक्षां चर कृतकारितानुमतिरहितं पिष्टं गृहण, वसाण्ये मीप-
शुपाडकादिवर्जितेषु गिरिगुल्फद्रुगदिषु प्रदेशेषु वर्गं, स्तोत्रं प्रमाणयुक्तं स्वाहार-
चतुर्यभागार्त्तनं भुञ्ज्याभ्यन्तरं, मा च बहू प्रत्यापयुक्तं जल्प-अगारं वचनं कदाचि-

दापि मा झ्याः, दुःखं सहस्य केनचित्कारणान्नेगेतोत्त्राप्रतीतिं पीडारूपां सम्यग-
नुभूय, निद्रा च जय-अवाले स्वापत्रिया वर्जय, मैत्री च भावय सर्वैः सत्वे.
सह मैत्री भावय परेषां दुःखानुपत्यमित्यपि कुरु, वैराग्यं च मुमु भावय ।
यतः सर्वस्य प्रवचनस्य सारभूतमेतदिति ॥ ४ ॥

तथैवभूतञ्च भवेत्,—

अव्यवहारी एको ज्ञाणे पूयग्गमणो भव पिरारंभो ।
चत्तकसायपरिग्रह पयत्तचेट्टो असंगो य ॥ ५ ॥

अव्यवहारी एको ध्याने एकाममता भवेत्तिरारंभः ।
त्यक्तकषायपरिग्रहः प्रयत्नचेष्टः असंगश्च ॥ ५ ॥

टीका—व्यवहरीति व्यवहारी न व्यवहार्यं व्यवहारी लोकत्रयसाग्रहितो
भवत्येकोऽसहायो भवेज्ज्ञानदर्शनादिकं मुक्त्वा ममान्यन्नाम्तीत्येकत्वं भावये-
त्तथा ध्याने धर्मध्याने शुक्ल याने चैकाममनास्तन्निष्ठचित्तो भवेत्तथा निरांभ
आरंभान्निर्गतः स्यात्तथा त्यक्तकषायः कोऽमानमायालोभादिरहितस्तथा
त्यक्तपरिग्रहोऽथवा त्यक्तः कषायः परिग्रहो येनासौ त्यक्तकषायपरिग्रहो भवे-
त्तथा प्रयत्नचेष्टः सर्वथा प्रयत्नपरो भवेत्तथाऽसंगः संगं केनाऽपि मा कुर्या-
त्सर्वथा संगान्निर्जितो भवेदिति ॥ ५ ॥

पुनरपि मुख्यरूपेण चारित्रस्य प्राधान्यं न श्रुतस्य यतः,—

थोवाह्मि सिक्खिददे जिणइ बहुसुदं जो चरित्तसंपुण्णो ।
जो पुण चरित्तहीणो किं तस्स सुदण बहुएण ॥ ६ ॥
स्तोके शिक्षिते जयति बहुश्रुतं यः चारित्रसंपूर्णः ॥
यः पुन. चारित्रहीनः किं तस्य श्रुतेन बहुकेन ॥ ६ ॥

१-२-३ इमे तथा शब्दा. ख-ग-पुस्तके न सन्ति । ४ मा कृथा. ख-ग-
पुस्तके ।

टीका—स्तोत्रेऽपि शिक्षिते पचनमस्कारमात्रेऽपि परिज्ञाते तस्य स्मरणे साति जयति बहुश्रुत दृशपूर्वधरमपि करोत्यथ यश्चारित्रसपन्नो यो यथोक्त-
चारित्रेण युक्त, यं पुनश्चारित्रहीनं किं तस्य श्रुतेन बहुना । यतः स्तोत्रमा-
त्रेण श्रुतेन संपन्नं सत् बहुश्रुतं जयति ततश्चारित्र प्रधानमत्र ज्ञानस्य दर्शनस्य
तपसोपि यतो हेयोपादेयविवेकमन्तरेण श्रद्धानमन्तरेण च सम्यक्चारित्रं
न युज्यते ततः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गं इत्यनेन सह न विरोध
इति ॥ ६ ॥

तथैव प्रतिपादयन्नाह,—

णिज्जावगो य णाणं वादो ज्ञाणं चरित्त णावा हि ।
भवसागरं तु भविया तरंति तिहिसण्णिपायेण ॥ ७ ॥

निर्जीवकश्च ज्ञानं वातः ध्यानं चारित्रं नौहिं ।
भवसागरं तु भव्याः तरंति त्रिसन्निपातेन ॥ ७ ॥

टीका—त्रौचारित्रयो रूपकालकारमाह ससारसमुद्रतरणे—ननु समुद्रतरणे
पोतेन भवित यं निर्जीवकेन वातेन च तत्कथमत्रेत्याशङ्क्यामाह,—निर्जीवको
यः पोते सर्वमुपसर्गजातं पश्यति स निर्जीवको ज्ञान, वातो
ध्यान, चारित्र नौः पोतः, भवः ससारः सागरः समुद्रा जलधिः, तु ण्व-
कारार्थः । भव्या रत्नत्रयोपेतमनुजास्तरति समतिक्रामति त्रिसन्निपातेन त्रयाणां
सयोगेन । यथा निर्जीवकत्वात्तनासयोगेन वणिजः समुद्रं तर्गति एव ज्ञानध्यान-
चारित्रसयोगेन ससारं तरंत्येव भव्या इति ॥ ७ ॥

किमिति कृत्वा त्रयाणां सयोगे मोक्ष इत्याशङ्क्यामाह,—

णाणं पयासओ तओ सोधओ संजमो य गुत्तियरो ।
त्तिण्हं पि य संपजोगे होदि ह्नु जिणसासणे मोक्खसो ॥ ८ ॥

ज्ञानं प्रकाशकं तपः शोधकं संयमश्च गुणिकरः ।

त्रयाणामपि च संयोगे भवति हि जिनशासने मोक्षः ॥ ८ ॥

टीका—यतो ज्ञानं प्रकाशकं द्रव्यस्वरूपप्रदर्शकं हेयोपादेयविवेककारणं, तपः शोधकं शोधयति कर्माणीति शोधकं सर्वकर्मणामपायकारणमात्रं, तपः-शब्देन ध्यानं परिगृह्यते तस्य प्रस्तुतत्वादथवा सर्वस्य वा ग्रहणं तन्मध्यपतितत्वात् ध्यानम्य, संयमश्च गुणिकरः इन्द्रियनिग्रहो जीवदया च कर्मागमप्रतिबंधकारणमतो ज्ञानेन प्रकाशिते संयमः परिहारो युक्तः परिहारे च ध्यानं निर्विघ्नतया प्रवर्ततेऽतस्त्रयाणामपि संयोगे भवति स्फुटं जिनशासने मोक्षो न अपूर्वेषु विरोधो द्रव्यार्थिकनयाश्रयणादिति ॥ ८ ॥

यदि पुनरैते रहितानि ज्ञानलिंगतपांसि करोति तदा किं स्यात्,—

णाणं करणविहीणं लिंगग्रहणं च संजमविहूणं ।

दंसणरहिदो य तवो जो कुणइ णिरत्थयं कुणइ ॥ ९ ॥

ज्ञानं करणविहीनं लिंगग्रहणं च संयमविहीनं ।

दर्शनरहितं च तपः यः करोति निरर्थकं करोति ॥ ९ ॥

टीका—ज्ञानं करणविहीनं करणशब्देनात्र पडावश्यकादित्रियाचारित्रं परिगृह्यते, लिंग जिनरूपमचेलकत्वादियुक्तता लिंगस्य ग्रहणमुपादान तत्संयमविहीन संयमेन विना, दर्शनं सम्यग्त्वं तेन रहितं च तपो यः करोति स पुरुषः कर्मनिर्जरारहितं निरर्थकं करोति । ज्ञानं चारित्रविमुक्तं लिंगोपादानचेन्द्रियजयरहितं दयारहितं च यः करोति सोऽपि न किञ्चित्करोतीति तस्मात्सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रयुक्तान्येवेति ॥ ९ ॥

सम्यग्ज्ञानादियुक्तस्य तपसो ध्यानस्य च माहात्म्यमाह,—

तवेण धीरा विधुणंति पावं अज्झप्पजोगेण खवंति मोहं ।
संखीणमोहा धुदरागदोसा ते उत्तमा सिद्धिगदिं पयंति

तपसा धीरा विधुन्वंति पापं अध्यात्मयोगेन क्षपयन्ति मोहं ।
संक्षीणमोहा धुतरागद्वेषाः ते उत्तमाः सिद्धिगतिं प्रयांति ॥ १० ॥

टीका—ततो ज्ञानादियुक्तेन तपसा धीराः सर्वसत्त्वसपन्ना विधुन्वति
विनाशयन्ति पापं चारित्रमोहं कर्माण्यप्यशुभानि, अयात्मयोगेन परमध्यानेन
क्षपयन्ति प्रलयं नयन्ति मोहं मिथ्यान्वादिकं ततः क्षीणमोहा धुतरागद्वेषा
विनष्टज्ञानावरणदर्शनावरणान्नराया निर्मूलिताशेषकर्मणश्च, ते संतस्ते साधव
उत्तमा सर्वप्रकृष्टगुणशीलोपेताः सिद्धि गतिमनतचतुष्टयं प्रयाति प्राप्नुवन्ति
लोकाग्रमिति ॥ १० ॥

पुनरपि ध्यानस्य महाम्यमाह,—

लेस्साज्ञाणतवेण य चरियाविसेसेण सुगर्हं होइ ।
तह्ना इदराभावे ज्ञाणं संभावए धीरो ॥ ११ ॥

लेस्याध्यानतपोभिश्च चर्याविशेषेण सुगतिर्भवति ।
तस्मादितराभावे ध्यानं संभावयेद्धीरः ॥ ११ ॥

टीका—विशेषशब्दः प्रत्येकमभिसंख्यते । लेस्याविशेषेण तेजःपद्भुक्त-
लेस्याभिः, ध्यानविशेषेण धर्मध्यानशुद्धध्यानाभ्या, तपोविशेषेण चारित्रानुकूलक-
यक्लेशादिभिः, चारित्रविशेषेण च सामायिकशुद्धिपरिहारच्छेदोपस्थापनसुप्तसाम्य
राययथाभ्यातचारित्रैः सुगतिर्भवति शोभना गतिः शुद्धदेवगतिः सिद्धगतिर्मनु-
ष्यगतिश्च दर्शनादियोग्या । यद्यपि विशेषशब्दभारित्रेण सह संगतस्तथापि
सर्वे सह सबध्यत इत्यर्थविशेषदर्शनादथवा न चात्रिणेण संबन्धः
ममासकरणाभावात्तस्मात्सर्वैः सह सम्बन्धः करणीयः, मध्ये च विभक्तिभ्ररणं
यत्तत्रावृत्तत्वेन वृत्तं न तत्तत्र । अथवा सुगतिमोक्षगतिरेवाभिसबध्यते यत
एवं तस्मादितरेषामभावेऽपि लेस्यातपश्चारित्राणामभावेऽपि ध्यान संभावयेद्धीरः
सम्यग्ध्यानं प्रयोजयेद्यतः सर्वान्येनानि ध्यानेऽन्तर्भूतानि । सर्वैर्यथापि सुगति-
र्भवति तथापि ध्यानं प्रधानं यतः सम्यग्दर्शनाविनाभावि ॥ ११ ॥

सम्यग्दर्शनस्य माहात्म्यमाह;—

सम्मत्तादो णाण णाणादो सच्चभावउवलद्धी ।
उवलद्धपयत्थो पुण सेयासेयं वियाणादि ॥ १२ ॥

सम्यक्त्वात् ज्ञानं ज्ञानात् सर्वभावोपलब्धिः ।

उपलब्धपदार्थः पुनः श्रेयः अश्रेयः विजानाति ॥ १२ ॥

टीका — सम्यक्त्वाज्जिनवचनरुचेर्ज्ञानं स्यात्सम्यग्त्वेन ज्ञानमयं शुद्धिर्यतः
नियतेऽतः सम्यग्ज्ञानं सम्यक्त्वाद्भवति, सम्यग्ज्ञानाच्च सर्वभावोपलब्धिर्भवेति
यतः सर्वेषां द्रव्याणां पदार्थानामस्तिकायानां सभेदानां सपर्यायाणां च
सम्यग्ज्ञानेन परिच्छिन्निः क्रियते । दर्शनस्य विषयो विवित्तो न भवति
ज्ञानात् कथं तर्हि तत्पूर्वकं ज्ञानं नैष द्वयोः विपरीतान्धवसायाकिञ्चित्क-
रत्वाद्गोचरे स्वरूपाणि ज्ञानस्य सम्यग्त्वेनापनीयन्त इति । उपलब्धपदार्थश्च
पुनः श्रेयः पुण्यं कर्मापायकारणं चाश्रेयः पापं कर्मबंधकारणं च विजानाति
सम्यगब्रुवत्यत इति ॥ १२ ॥

तथा,—

सेयासेयविदण्हू उद्धुदुत्तुशील सीलवं होदि ।
शीलफलेणम्भुदयं ततो पुण लहदि णिव्वाणं ॥ १३ ॥

श्रेयोश्रेयोवित् उद्धुतु-शीलः शीलवान् भवति ।

शीलफलेनाभ्युदयं ततः पुनः लभते निर्वाणं ॥ १३ ॥

टीका—ततः श्रेयसोऽश्रेयसश्च वित् वेना श्रेयोऽश्रेयोवित्सन् उद्धुतु-
शील सन् शीलवानश्चादशशीलसहस्राधारः स्यात्ततः शीलफलेनाभ्युदयः
संपूर्णचारित्र्यं अथवा उद्धुतु-शीलो निवृत्तपापक्रियः स्यात्ततश्चारित्र्यसमन्वितः
स्यान्नञ्च शीलं तस्माच्चाभ्युदयः स्वर्गादिसुखाद्यनुभवन् ततश्च लभते पुनर्नि-
र्वाणं सर्वकर्मपायोत्पन्नमुरसानुभवनमिति ततः सर्वेण पूर्वग्रन्थेन चाग्निम्य
माहात्म्यं दत्तं ॥ १३ ॥

यतश्च सम्यक्चारित्रात्सुगतिस्ततः;—

सर्वं पि ह्य सुदण्डाणं सुदु सुगुणितं पि सुदु पठितं पि ।
समणं भद्रचारिणं ण ह्य सक्को सुगगइं णेतुं ॥ १४ ॥

सर्वमपि हि श्रुतज्ञानं सुदु सुगुणितमपि सुदु पठितमपि ।
श्रमणं भद्रचारिणं न हि शक्नोति सुगतिं नेतुं ॥ १४ ॥

टीका—चारित्रस्य प्राधान्यं यतः सर्वमपि श्रुतज्ञानं सुदु कालादिशुद्ध्या
शोभनविधानेन परिणामशुद्ध्या गुणितं परिवर्तितं सुदु पठितं च शोभनवि-
धानेन श्रुतं व्याख्यातमवधारितं च सत्, श्रमणं यतिं भद्रचारिणं चारित्रहीनं
नैव खलु स्फुटं शक्यं समर्थं सुगतिं नेतुं प्रापयितुमथवा न शक्नोति परमगतिं
नेतुमित्यतश्चारित्रं प्रधानमिति ॥ १४ ॥

इममेवार्थं दृष्टातेन पोषयन्नाह,—

जदि पडदि दीवहत्थो अवडे किं कुणदि तस्स सो दीवो ।
जदि सिक्खिसऊण अणयं करेदि किं तस्स सिक्खिसफलं ॥ १५ ॥

यदि पतति दीपहस्तः अवडे किं करोति तस्य स दीपः ।

यदि शिक्षित्वा अनयं करोति किं तस्य शिक्षाफलं ॥ १५ ॥

टीका—ननु शिक्षाफलं भवित्यमित्याशंकायामाह;—यदि प्रदीप-
हस्तोऽप्यवटे कूपे पतति तत किं करोति तस्यासौ प्रदीपः । प्रदीपो हि
गृह्यते चक्षुरिन्द्रियसहकारित्वेन हेयापादेयनिरूपणाय च तद्यदि न क्षुर्यात्किं
तदग्रहणे न किञ्चिप्रयोजनं एवं यदि श्रुतज्ञानं शिक्षित्वा सम्यग्शार्यानयं
चारित्रमंगं करोति किं तस्य शिक्षाफलं यावता हि न किञ्चित् । श्रुताधार-
णम्येतन्फलं चारित्रानुष्ठानं तद्यदि न भवेत्तन्मयश्रुतफलमर्थक्रियाऽभावा-

एवं चारित्रस्य प्राधान्यमुपन्यस्य शुद्धिकारणमाह,—
 पिंडं सेज्जं उपधिं उगमउप्पायणेसणादीहिं ।
 चारित्ररक्षणद्वं सोधणयं होदि सुचरितं ॥ १६ ॥

पिंडं शय्यां उपधिं उद्गमोत्पादनैपणादिभ्यः ।

चारित्ररक्षणार्थं शोधयन् भवति सुचरित्रं ॥ १६ ॥

टीका—पिंडं भिक्षां, शय्या वसत्यादिकं, उपधिं ज्ञानोपकरणं मांशो-
 पकरणं चेति उद्गमोत्पादनैपणादिभ्यो दोषेभ्यः शोधयन् चारित्ररक्षणार्थं सुचरित्रो
 भवति । अथवा चारित्ररक्षणार्थं पिंडमुपधिं शय्या च शोधयतः सुचरित्रं भवति
 शुद्धिश्च तेषामुद्गमोत्पादनैपणादोपाणामभाव इति । अथवा पिंडादीनामुद्ग-
 मादिदोषेभ्यो शोधनं यच्चारित्ररक्षणार्थं तत्सुचरित्रं भवतीति ॥ १६ ॥

येन लिंगेन तच्चाग्निमनुश्रीयते तस्य लिङ्गस्य भेदस्वरूपं च निरूपयन्नाह,—

अचेलकं लोचो वोसहसरीरदा य पडिलिहणं ।
 एसो हु लिंगकल्पो चटुव्विधो होदि णायव्वो ॥ १७ ॥
 अचेलकत्वं लोचो व्युत्सृष्टशरीरता च प्रतिलेखनं ।
 एष हि लिंगकल्पः चतुर्विधो भवति ज्ञातव्यः ॥ १७ ॥

टीका—अचेलकत्वं चेलशब्देन सर्वोऽपि वस्त्रादिपत्रिह उच्यते, यथा
 तालशब्देन सर्वोऽपि वनस्पतिः, तालफलं न भक्ष्य इत्युक्ते सर्वं वनस्पतिफलं
 न भक्षयिष्यामीति ज्ञायते, एवं चेलपरिहारेण सर्वस्य पत्रिहस्य परिहारः, न
 चेलकत्वंमचेलकत्वं सर्वपरिग्रहपरिहारोपायः, एतदप्यचेलकत्वंमुपलक्षणपदं
 तेनाचेलकत्वौद्देशिकादयं सर्वोऽपि गृह्यन्त इति । लोचः स्वहस्तपरहस्तेर्मस्त-
 कर्चगतकेशापनयन । व्युत्सृष्टशरीरता च स्नानाभ्यगनाजनपरिमर्दनादि-

१ “ चारित्ररक्षणार्थं शोधयतो भवति सुचरित्रं ” “ चारित्ररक्षणार्थं शोधनं
 यद्भवति सुचरित्रमित्येतदयमपि सस्वरूपं भवितुमर्हति ” । —समादक ।

संस्काराभावः । प्रतिलेखनं मयूरपिच्छग्रहणं । अचेलकत्वं नैःसंग्यचिह्नं, सद्भावनायाश्चिह्नं लोचः, व्युत्सृष्टदेहत्वमपरागतायाश्चिह्नं, दयाप्रतिपालनस्य लिंगं मयूरपिच्छिकाग्रहणमिति, एष एवं लिंगकल्पो लिंगविकल्पश्चतुर्विधो भवति ज्ञातव्यश्चारित्रोपकारकत्वादिति ॥ १७ ॥

अथ के तेऽचेलकत्वादय इत्याशकायामाह,—

अचेलकुद्देशियसेज्जाहररायपिंड किदियम्मं ।

वद् जेद्व पडिक्कमणं मासं पज्जो समणकप्पो ॥ १८ ॥

अचेलकत्वौद्देशिकं शय्यागृहराजपिंडः कृतिकर्म ।

व्रतं ज्येष्ठः प्रतिक्रमणं मासः पर्यां श्रमणकल्पः ॥ १८ ॥

टीका—अचेलकत्वं वस्त्राग्रभावः, अत्र यो नञ् स उत्तरजाभिसंबन्धीय, यथा चेलकस्याभावस्तथादेशिकस्याभावस्तथा शय्यागृहस्याभावस्तथा राजपिंडस्याभावः । उद्दिश्य न भुंक्ते, उद्देशे भवस्य दोषस्य परिहारोऽनौद्देशिको मदीयायां वसतिक्राया यस्तिष्ठति तस्य दानादिकं ददामि नान्यस्येत्येवमाभिप्रेतस्य दानस्य परिहारः, शय्यागृहपरिहारो मठगृहमपि शय्यागृहमित्युच्यते तस्यापि परिहारः, राजपिंडस्य परित्यागो वृष्यान्नस्येन्द्रियप्रवर्धनकारिण आहारस्य परित्यागोऽथवा स्वार्थं दानशालाया ग्रहणं यत्तस्य परित्यागः, कृतिकर्म स्वेन वंदनादिकरणे उद्योगः, वतान्याहिसादीनि तैरात्मभावनं तैः महसंयोगः संवासस्तद्व्रतं, ज्येष्ठो ज्येष्ठत्वं मिथ्यादृष्टिसासादनसम्यग्मिथ्यादृष्ट्यासंयतसम्प्रदृष्टिसंयतासंयतानां ज्येष्ठः सर्वेषां पूज्यो ब्रह्मकालप्रवर्जिताया अग्यार्यिकाया अथ प्रवर्जितोऽपि महौस्तथेन्द्रचक्रधरादीनामपि महान् यतोऽतो ज्येष्ठ इति, पतिक्रमणं सम्प्रतिक्रमणोरात्मभावनं देवसिकादिप्रतिश्रमणानुष्ठाने, मासोः योगघटनात्प्राड्मासमात्रमत्रस्थानं कृत्वा वर्षाकाले योगो घण्टस्थाना यागं सामर्थ्यं माममात्रमत्रस्थानं कर्तव्यं । लोकाधिपतिज्ञापनार्थमाहिसादि-

वनपरिपालनार्थं च योगात्प्राह्मासमात्रावस्थानस्य (म) पश्चाच्च मासमात्राव-
स्थानश्रावकलोकादिसाकेशपरिहरिणायाथवा ऋतौ ऋतौमासमासमात्रस्थातय
माममात्र च ग्रिहरण कर्नयमिति मास श्रमणकल्पोऽथवा वर्षाकारे योग
ग्रहण चतुर्षु चतुर्षु मासेषु नदीश्वरकरण च मासश्रमणकल्प । पञ्जो-पर्या
पर्येणासन निषयकाया पचकल्पोणस्थानाना च सेवन पर्येच्युच्यते, श्रम
णस्य श्रामण्यस्य वा कल्पो त्रिकल्पः श्रमणकल्प । अनन प्रकारेण
दशप्रकार श्रमणकल्पो वेदितय इति ॥ १८ ॥

लोत्रा मूलगुणे व्यरयातस्तथा व्यसृष्टशरीरत्वा चासनानमूलगुणे व्या
रयानमता न तयाहि प्रपचस्तत प्रतिलेखनस्वरूपमाह —

रजसेदाणमग्रहण मद्दव सुकुमालदा लघुत्त च ।

जत्थेदे पचगुणा तं पडिलिहणं पससति ॥ १९ ॥

रज स्वेदयोरग्रहण मर्दव सुकुमारता लघुत्व च ।

यत्रैते पचगुणास्त प्रतिलेखन प्रदासति ॥ १९ ॥

टीका—रज स्वेदयोर्यत्राग्रहण रजसा पास्वादिना प्रस्वेदन च यत्र
लिन न भवति । रजसाऽग्रहणमको गुण स्वदस्य चाग्रहण द्वितीया गण,
मर्दव मृदुव त्रयपि प्रक्षितमपि न व्यययति यतः स तृतीया गुण, सुक-
मारता सौकर्यं दर्शनाय रूप चतुर्था गुण, लघुत्व च गुरुत्वस्याभावः प्रमा
णस्थानमुक्षेपणादौ याग्यता पचमा गुण, यत्रैत पचगुणा द्रव्य सति
तप्रतिलेखन मय्यापिच्छग्रहण प्रशसत्यभ्युपगच्छन्त्याचार्या गणधरदवादय
इति ॥ १९ ॥

१ चक्रवर्त्याणानां ग । स्थानानां पद नास्ति तत्र । २ अतो इति ख-ग-
पुरतक नास्त ३ उक्षेपणावक्षेपणादौ ग पुस्तके ।

ननु चक्षुषैव प्रमार्जनं क्रियते किमर्थं प्रतिलेखनधारणं, नैष दोषो न हि चक्षुः सर्वत्र प्रवर्तते यतः;—

सुहृमा ह्यसंति प्राणा दुष्प्रेक्ष्या अक्लिषणो अगेज्ज्ञा ह्य ।
तस्मा जीवदयाए पडिलिहणं धारए भिक्खु ॥ २० ॥

सूक्ष्मा हि संति प्राणा दुष्प्रेक्ष्या अक्षगा अप्राह्या हि ।
तस्मात् जीवदयायै प्रतिलेखनं धारयेत् भिक्षुः ॥ २० ॥

टीका—सूक्ष्माः सुष्ठु क्षुद्राः, ह्य-स्फुटं, संति विद्यन्ते, प्राणा दीन्द्रियादय एकेन्द्रियाश्च, दुःप्रेक्ष्या दुःखेन दृश्या मांसचक्षुषा चाप्राच्या मांसमयेक्षणेन ग्रहीतुं न शक्या यत एवं तस्मात्तेषां जीवानां दयानिमित्तं प्राणसंयमप्रतिपालनार्थं प्रतिलेखनं धारयेन्मयूरपिच्छिकां गृह्णीयाद्भिक्षुः साधुरिति ॥ २० ॥

प्रतिलेखनमन्तरेण न साधुः,—

उच्चारं प्रस्रवणं निशि सुप्तो उद्विद्धो ह्य काऊण ।
अप्पडिलिहिय सुवंतो जीववहं कुणदि णियदं तु ॥ २१ ॥

उच्चारं प्रस्रवणं निशि सुप्त उत्थितो हि कृत्वा ।
अप्रतिलेख्य स्वप्न जीववधं करोति नियतं तु ॥ २१ ॥

टीका—उच्चारं पुगीपोत्सर्गं प्रस्रवणं मूत्रश्लेष्मादिकं च कृत्वा निशि रात्रौ प्रमुक्तो निद्राक्रान्त उत्थितश्चेतयमानोऽपि चक्षुषोऽप्रस्रवणं प्रतिलेख्य प्रतिलेखनमन्तरेण पुनः स्वप्नं गच्छन्नुद्वर्तनपरिवर्तनानि च कुर्वन् जीववधं जीवानां वधं जीवघातनं परितापनादिकं च नियतं निश्चितं निश्चयेन करोति । निशि सुप्तः पुनरुत्थित उच्चारं प्रस्रवणं च कृत्वा पुनः स्वप्नं प्रतिलेखनमन्तरेण निश्चयेन जीवविघातादिकं च कुर्यादिति ॥ २१ ॥

ननु प्रतिलेखनेनाऽपि जीवाना पीडा भवतीति तत किमुच्यते प्रतिलेख-
नधारणमित्याशङ्क्य प्रतिलेखनस्य कस्यापि सौकुमार्यमाह,—

ण य होदि णयणपीडा अचिंछ पि भमाडिदे दु पडिलेहो
तो सुहुमादी लहुओ पडिलेहो होदि कायवो ॥ २२ ॥

न च भवति नयनपीडा अक्षिण अपि भ्रामिते तु प्रतिलेखे ।
तत. सुभादि लघु प्रतिलेखो भवति कर्तव्यः ॥ २२ ॥

टीका—न च भवति नयनपीडा चक्षुषो व्यथा अक्षिण नयनेऽपि भ्रामिते
प्रवेशिते प्रतिलेख मयूरपिच्छे यतस्तत सूक्ष्मत्वादियुक्तो लघुप्रमाणस्य प्रति-
लेखो भवति कर्तव्यो जीवदयानिमित्तमिति ॥ २२ ॥

प्रतिलेखनास्थानान्याह,—

ठाणे चक्रमणादाणे णिकखेवे सयणआसण पयत्ते ।
पडिलेहणेण पडिलेहिज्जइ लिंगं च होइ सपक्खे ॥२३॥

स्थाने चक्रमणे आदाने निक्षेपे शयनासने प्रयत्नेन ।
प्रतिलेखनेन प्रतिलिख्यते लिंगं च भवति स्वपक्षे ॥ २३ ॥

टीका—स्थाने कायोत्सर्गो चक्रमणे गमने आदाने कुटिकादिग्रहण
निक्षेपे पुस्तकादीना निक्षेपणे शयने आसने उद्धर्तनपरावर्तनादौ सस्तरग्रहणे
भुक्तोच्छिष्टप्रमार्जने च यत्नेन प्रतिलेखनेन प्रतिलिख्यते प्रमार्ज्यते जीवाना
रक्षा क्रियते यतो लिंगं च चिह्नं च स्वपक्षे भवति यतोऽप्य वाताधिको न
भवति सयतोऽयमिति लिंगं भवति तत प्रतिलेखनधारण साधनं युक्त्याग-
मविरोधि चेति । न च प्राणिघातयोमात्तेषामुत्पत्तिं कार्तिकमासं स्वत एव
पतनात्, यथाहारस्य शुद्धिं क्रियते एवमुपकरणादिकस्यापि कार्येति ॥ २३ ॥

१ करयेति शब्दो ग-पुस्तके नास्ति । २ पिच्छे ख-ग-पुस्तके । ३ उद्धर्तन
परावर्तने ख-ग-पुस्तके । ४ माधिगेधाधेति ख-ग-पुस्तके ।

ननु चक्षुषैव प्रमार्जनं क्रियते किमर्थं प्रतिलेखनधारणं, नैष दोषो न हि चक्षुः सर्वत्र प्रवर्तते यतः;—

सुहृमा ह्यसंति प्राणा दुष्प्रेक्ष्या अक्खिणो अगेज्झा ह्य ।
तस्मा जीवदयाए पडिलिहणं धारए भिक्खू ॥ २० ॥

सूक्ष्मा हि संति प्राणा दुष्प्रेक्ष्या अक्षणा अमाह्या हि ।
तस्मात् जीवदयायै प्रतिलेखनं धारयेत् भिक्षुः ॥ २० ॥

टीका—सुहृमाः सुष्ठु क्षुद्राः, ह्य—स्फुटं, संति विद्यन्ते, प्राणा द्वीन्द्रियादय एकेन्द्रियाश्च, दुःप्रेक्ष्या दुःखेन दृश्या मांसचक्षुषा चाप्राग्ना मासमयेक्षणैः ग्रहीतुं न शक्या यत एवं तस्मात्तेषां जीवानां दयानिमित्तं प्राणसंयमप्रतिपालनार्थं प्रतिलेखनं धारयेन्मयूरपिच्छिकां गृह्णीयाद्भिक्षुः साधुरिति ॥ २० ॥

प्रतिलेखनमन्तरेण न साधुः,—

उच्चारं प्रस्रवणं णिसि सुत्तो उट्ठिदो ह्य काऊण ।
अप्पडिलिहिय सुयंतो जीववधं कुणदि णियदं तु ॥ २१ ॥

उच्चारं प्रस्रवणं निशि सुप्त उत्थितो हि कृत्वा ।
अप्रतिलेख्य स्वप्न जीववधं करोति नियतं तु ॥ २१ ॥

टीका—उच्चारं पुरीषोत्सर्गं प्रस्रवणं मूत्रश्लेष्मादिकं च कृत्वा निशि रात्रौ प्रसुप्तो निद्राव्रान्त उत्थितश्चेतयमानोऽपि चक्षुषोऽप्रसरेऽप्रतिलेख्य प्रतिलेखनमन्तरेण पुनः स्वप्न गच्छन्ननुद्वर्तनपरावर्तनानि च कुर्वन् जीववधं जीवानां वधं जीवघातनं परितापनादिकं च नियत निधितं निश्चयेन करोति । निशि सुप्तः पुनरुत्थित उच्चारं प्रस्रवणं च कृत्वा पुनः स्वप्न प्रतिलेखनमन्तरेण निश्चयेन जीवविघातादिकं च कुर्यादिति ॥ २१ ॥

ननु प्रतिलेखनेनाऽपि जीवानां पीडा भवतीति ततः किमुच्यते प्रतिरेग-
नधारणमित्याशंस्य प्रतिलेखनस्य कस्यापि सौकुमार्यमाह,—

ण य होदि णयणपीडा अचिंछ पि भमाडिदे दु पडिलेहे।
तो सुहुमादी लहुओ पडिलेहो होदि कायव्यो ॥ २२ ॥

न च भवति नयनपीडा अक्षिण अपि भ्रामिते तु प्रतिलेखे ।
ततः सूक्ष्मादिः लघुः प्रतिलेखो भवति कर्तव्यः ॥ २२ ॥

टीका—न च भवति नयनपीडा चक्षुषो व्यया अक्षिण नयनेऽपि भ्रामिते
श्लेशिते प्रतिलेखे मयूरपिच्छे यतस्ततः सूक्ष्मत्वादियुक्तो लघुप्रमाणस्थः प्रति-
लेखो भवति कर्तव्यो जीवदयानिमित्तमिति ॥ २२ ॥

प्रतिलेखनास्थानान्याह,—

ठाणे चंक्रमणादाणे णिकसेवे सयणआसण पयत्तं ।
पडिलेहणेण पडिलेहिज्जइ लिंगं च होइ सपक्खे ॥२३॥

स्थानं चंक्रमणे आदाने निक्षेपे शयनासने प्रयत्नेन ।
प्रतिलेखनेन प्रतिलिख्यते लिंगं च भवति स्वपक्षे ॥ २३ ॥

टीका—स्थानं कायोत्सर्गं चंक्रमणे गमने आदाने कुटिकादिग्रहणे
निक्षेपे पुस्तकादीनां निक्षेपणे शयने आसने उर्ध्वतनपरावर्तनादौ संस्तग्रहणे
मुक्तोच्छिद्यप्रमार्जने च यनेन प्रतिलेखनेन प्रतिलिख्यते प्रमान्यते जीवानां
रक्षा क्रियते यतो लिंगं च चिह्नं च स्वपक्षे भवति यतोऽयं वाताधिको न
भवति संयतोऽयमिति लिंगं भवति ततः प्रतिलेखनधारणं साधुर्कं युग्न्याग-
र्भाविरोधि चेति । न च प्राणिघातयोगात्तेषामुत्पत्तिः कार्तिकमासे स्वत एव
पतनात्, यथाहास्य शुद्धिः क्रियते एवमुपकरणैकान्यापि कार्येति ॥ २३ ॥

१ कस्येति शब्दो ग-पुस्तके नास्ति । २ पिच्छे ख-ग-पुस्तके । ३ उर्ध्वतन-
परावर्तने ख-ग-पुस्तके । ४ भाविरोधाचेति ख-ग-पुस्तके ।

अनेन लिगेन युक्तस्याचरणफलमाह,—

पोसह उवहोपक्खे तह साहृ जो करेदि णावाए ।
णावाए कल्लाणं चादुम्मासेण णियमेण ॥ २४ ॥

प्रोषध उभयपक्षयोस्तथा साधु य करोति नापाये ।
नयते कल्याण चातुर्मासेन नियमेन ॥ २४ ॥

टीका—अनेन लिगेन युक्तं सन् साधुर्यं करोति प्रोषधमुपवासमुभय-
पक्षयो कृष्णचतुर्दश्या शुक्रचतुर्दश्या च, णावाए—नापाये तयोरविनाशे
सति, णावाए—नयते प्राप्नोति, कल्लाण—कल्याण परमसुख, चातुर्मासेन चातु-
र्मासिकप्रतिक्रमणेन, नियमेन साप्तासरिकप्रतिक्रमणेन च सह, नियमेन निश्च-
येन वा । चातुर्मासिकोपवासेन साप्तासरिकोपवासेन च सह यं साधु कृष्ण-
चतुर्दश्या शुक्रचतुर्दश्या चोपवासं करोति निरन्तरममुच्यन् स प्राप्नोति
कल्याण निश्चयेन । अथवा कृष्णपक्षे शुक्रपक्षे चोपवासं यं करोति साधु-
पायमतरेण स साधुश्चातुर्मासिकेन नियमेन कल्याणं प्रायश्चित्तं तथापि
प्राप्नोत्यथवा न प्राप्नोतीति स्वध इति ॥ २४ ॥

एव पिटादिकं शोधयत सुचरित्र भवति, यं पुनर्न शोधयेत्तस्य
फलमाह,—

पिटोवधिसेजाओ अविसोधि य जो य भुंजदे सप्रणो ।
मूलहाणं पत्तो भुवणेषु हवे समणपोल्लो ॥ २५ ॥

पिटोपधिशय्या अविशोध्य यश्च भुंक्ति ध्रमण ।
मूलस्थानं प्रातः भुवनेषु भवेत् श्रामण्यतुच्छं ॥ २५ ॥

टीका—पिटमुपधि शय्या चारोपकरणप्रासादिकमारिशांत्यं च
शुद्धिमृत्वा यो भुंक्ते संवते ध्रमणं स मूलस्थानं प्रातः गृह्यं गजात्
भुवने लोकमये चामौ श्रामण्यतुच्छो यतित्वर्जिनो भवेदिति ॥ २५ ॥

तथा,—

तस्स ण सुज्झइ चरियं तवसंजमणिच्चकालपरिहीणं ।
आवासयं ण सुज्झइ चिरपव्वइयो वि जइ होइ ॥२६॥

तस्य न शुध्यति चारित्र्य तप समयनित्यकालपरिहीन ।

आवश्यक न शुध्यति चिरप्रव्रजितोपि यदि भवति ॥ २६ ॥

टीका—पिडादिशुद्धिमन्तरेण यत्तपः करोति तस्य न शुद्ध्यति चारित्र्यं
तप समयमाभ्या नित्यकाल परिहीणो यत आवश्यकक्रिया न तस्य शुद्धा ।
यद्यपि चिरप्रव्रजितो भवति तथापि किं तस्य चारित्र्यादिकं भवति यदि
पिडादिशुद्धि न कुर्यादिति ॥ २६ ॥

पुनरपि चारित्र्यस्य प्राधान्यमाह,—

मूलं छित्ता समणो जो गिणहादी य बाहिरं जोमं ।
बाहिरजोगा सव्वे मूलविह्वणस्स किं करिस्संति ॥२७॥

मूल छित्त्वा श्रमणो यो गृह्णाति च बाह्य योग ।

बाह्ययोगा सर्वे मूलविहीनस्य किं करिष्यन्ति ॥ २७ ॥

टीका—मूलगुणानिर्हिसादिव्रतानि छित्त्वा विनाश्य श्रमण साधुर्या
गृह्णाति च बाह्य योग वृक्षमूलादिकं तस्य साधोर्बाह्या योगा सर्वे मूलवि-
हीनस्य मूलगुणरहितस्य किं करिष्यति यावता हि न किञ्चिदपि कुर्वन्ति
नापि कर्मक्षयं करिष्यन्तीति ॥ २७ ॥

तावदहिसादिव्रत विनाश्य य करोत्युत्तरगुण तस्य दोषमाह,—

हेतूण य बहुपाण अप्पाण जो करेदि सप्पाणं ।
अप्पासुअसुहकंखी मोक्खसंकांखी ण सो समणो ॥ २८ ॥

हत्या बहुप्राण आत्मान यः करोति सप्राणम् ।

अप्रासुकसुखकांक्षी मोक्षकाक्षी न स श्रमण ॥ २८ ॥

टीका—बहुप्राणान् हत्वा बहून् जीवान् त्रसस्थावरादीन् हत्वाऽधः-
कर्मादिभिरात्मानं यः करोति सप्राणं सावग्राहारं मुक्त्वाऽऽत्मनो बलोपचयं
यः कुर्यात्सः साधुप्राप्तुकसुखकांक्षी येन सुखेन नरकादीन् भ्रमति तदी-
हतेऽसौ मोक्षकांक्षी नासौ भ्रमणः—सर्वकर्मक्षयविमुक्तिं नेच्छतीति ॥ २८ ॥

दृष्टान्तेन दोषमाह;—

एकौ वावि तयो वा सिंहो वग्धो मयो व खादिजो ।
जदि खादेज्ज स नीचो जीवरारिं णिहंतूण ॥ २९ ॥

एकं वापि त्रीन् वा सिंहो व्याघ्रो मृगं वा खादयेत् ।

यदि खादयेत् स नीचो जीवरारिं निहत्य ॥ २९ ॥

टीका—एकौ वावि—एकं वाऽपि मृगं शशकं वा, तयो वा—त्रीन् वा, द्वौ
चतुरो वा मृगान् सिंहो मृगारिव्यघ्नः शार्दूलो वासमुच्चयार्थः तेनान्योऽपि गृह्यते
शरभादिः । खादिज्ज—खादयेत् यदि भक्षयेत् स नीचोऽधमः पापिघो जी-
वरारिं निहत्य । यदि एकं द्वौ त्रीन् वा जीवान् सिंहो व्याघ्रो वा खादयेत्
स नीच इत्युच्यते यः पुनरधःकर्मणो जीवरारिं निहत्य खादयेत् स कथं
न नीचः किन्तु नीच एवेति भावार्थः ॥ २९ ॥

येन प्राणिवधः कृतस्तेनात्मवधः कृत इति प्रतिपादयन्नाह;—

आरंभे पाणिवहो पाणिवहे होदि अप्पणो हु वहो ।
अप्पा ण हु हंतव्वो पाणिवहो तेण मोत्तव्वो ॥ ३० ॥

आरंभे प्राणिवधः प्राणिवधे भवति आत्मनो हि वधः ।

आत्मा न हि हंतव्यः प्राणिवधस्तेन मोक्तव्यः ॥ ३० ॥

१ 'यदि, खादो ग—पुस्तके नास्ति । २ खादेव—खादयेत् भक्षयेत् यदि खादयेत्
इति—स—पुस्तके ।

टीका—आरभे पचनादिकर्मणि सति प्राणिवध स्यात्प्राणिवधश्च मर-
त्यात्मवध स्फुट नरकतिर्यग्गतिदुःखानुभवान्, आत्मा च न हंतव्यो यतोऽन
प्राणिवधस्तेन मोक्षत्रयस्त्याज्य इति ॥ ३० ॥

पुनरप्यध कर्मणि दोषमाहोत्तरेण ग्रंथप्रवधेन,—

जो ठाणमोणवीरासणेहिं अत्थदि चउत्थछट्टेहिं ।
भुंजदि आधाकम्मं सब्बे वि णिरत्थया जोगा ॥ ३१ ॥

यः स्थानमौनवीरासनेः आस्ते चतुर्थपञ्चमिः ।

भुंक्ते अध कर्म सर्वे अपि निरर्थका योगाः ॥ ३१ ॥

टीका—य पुन स्थानमौनवीरासनेश्चतुर्थपञ्चादिभिश्चास्ते अध-
कर्मपरिणत च भुंक्ते तस्य सर्वेऽपि निरर्थका योगा उत्तरगुणा इति ॥ ३१ ॥

तथा,—

किं काहदि वणवासो सुण्णागारो य रुक्खमूलो वा ।
भुंजदि आधाकम्मं सब्बे वि णिरत्थया जोगा ॥ ३२ ॥

किं करिष्यति वनवासः शून्यागारश्च वृक्षमूलो वा ।

भुंक्ते अधःकर्म सर्वेऽपि निरर्थका योगाः ॥ ३२ ॥

टीका—किं करिष्यति तस्य वनवासः किं वा शून्यागारवासो वृक्षमू-
वासो वा भुंक्ते चेदधःकर्म तत्र सर्वेऽपि निरर्थका योगा इति ॥ ३२ ॥

तथा,—

किं तस्स ठाणमोणं किं काहदि अम्मोवगासमादावो ।
मेत्तिविहूणो समणो सिज्झदि ण हु सिद्धिकरसो वि ॥ ३३ ॥

किं तस्य स्थान मौनं किं करिष्यति अभ्रावकाशमातापः ।
मैत्रीविहीनः श्रमणः सिध्यति न हि सिद्धिकांक्षोऽपि ॥ ३३ ॥

टीका—किं तस्य स्थानं कायोत्सर्गः मौनं वा किं तस्य करिष्यति
अभ्रावकाश आतापो वा यो मैत्रीभावरहितः श्रमणः सिद्धिकांक्षोऽपि
नैव स्फुटं सिध्यतीति ॥ ३३ ॥

तथा,—

जह वोसरित्तु कत्तिं विसं ण वोसरदि दारुणो सप्पो ।
तह को वि मंदसमणो पंच दु सूणा ण वोसरदि ॥ ३४ ॥

यथा व्युत्सृज्य कृत्तिं विषं न व्युत्सृजति दारुणः सर्पः ।
तथा कोऽपि मंदश्रमणः पंच तु शूना न व्युत्सृजति ॥ ३४ ॥

टीका—यथा सर्पा रौद्रः कृत्तिं वंचुकं व्युत्सृज्य विषं न त्यजति
तथा कश्चिन्मंदः श्रमणः चारित्रालसः पंचशूना न व्युत्सृजति भोज-
नादिलोभेनेति ॥ ३४ ॥

कास्ताः पंचशूना इत्याशंकायामाहः—

कंडणी पीसणी चुल्ली उदकुंभं पमज्जणी ।
बीहेद्ववं णिच्चं ताहिं जीवरासी से मरदि ॥ ३५ ॥

कठनी पेपणी चुल्ली उदकुंभं प्रमार्जनी ।

भेतव्यं नित्यं ताभ्यः जीवराशिः ताभ्यो घ्नियते ॥ ३५ ॥

टीका—यत्रादयः कंड्वंतेऽनया कंडनी उदुसल, पिप्यंते यत्रादयोऽनया
पेपणी यंत्रकं, चुल्ली अम्याधिकरणं, उदकुंभः बृहदान्जनादिकं, प्रमार्जनेऽ-
नया प्रमार्जनी अपस्करनिराश्रिणी । एताभ्यो भेतव्यं नित्यं जीवराशिर्य-
तस्ताभ्यो घ्नियते ॥ ३५ ॥

पुनरपि विशेषतोऽधःकर्मणि दोषमाह,—

जो भुंजदि आधाकम्मं छज्जीवाण घायणं क्रिया ।
अबुहो लोल सजिद्वमो ण वि समणो सावओ होज ॥३६॥

यो भुंक्ते अधःकर्म पट्टजीवानां घातनं कृत्वा ।

अबुधो लोलः सजित्तः नापि भ्रमणः श्रावकः भवेत् ॥ ३६ ॥

टीका—यो भुंक्तेऽधःकर्म पट्टजीवानां घातनं कृत्वा अबुधोऽगो लोले
लंपट्टः सजित्तो जिह्वावशं गतः नापि भ्रमणः किं तु श्रावकः स्यात् । अथवा
न भ्रमणो नापि श्रावकः स्यात् उभयधर्मरहितत्वादिति ॥ ३६ ॥

तथा;—

पयणं व पायणं वा अणुमणचित्तो ण तत्थ वीहेदि ।
जेमंतो वि सघादी ण वि समणो दिट्ठिसंपणो ॥ ३७ ॥

पचने वा पाचने वा अनुमनचित्तो न तत्र विभेति ।

जेमसपि स्वघाती नापि भ्रमणः दृष्टिसंपन्नः ॥ ३७ ॥

टीका—पचने वा पाचने वाऽनुमनचित्तं कंड्व्यानुपकरणेनाथ कर्मणि
प्रवृत्तोनुमतिकुशलश्च न च तस्मात्पचनादिक्कादिभेति भुंजानोऽपि स्वघाती
नापि भ्रमणो न च दृष्टिसंपन्नो विपरीताचरणादिति ॥ ३७ ॥

तथा,—

ण हु तस्स इमो लोओ ण वि परलोओ उत्तमट्टमट्टस्स ।
लिंगगहणं तस्स दु णिरत्थय संजमेण हीणस्स ॥३८॥

न हि तस्य अयं लोकः नापि परलोक उत्तमार्थभ्रष्टस्य ।

लिंगग्रहणं तस्य तु निरर्थकं संयमेन हीनस्य ॥ ३८ ॥

टीका—नेव तस्येह लोको नाऽपि परलोक उत्तमार्थाच्चारित्राद् भ्रष्टस्य,
लिंगग्रहणं तु तस्य निरर्थकं संयमेन हीनस्येति ॥ ३८ ॥

तथा;—

प्रायश्चित्तं आलोचनं च काऊण गुरुसयासहि ।
तं चेव पुणो भुंजदि आधाकम्मं असुहकम्मं ॥ ३९ ॥

प्रायश्चित्तं आलोचनं च कृत्वा गुरुसकाशे ।

तदेव पुनः भुंक्ते अचःकर्म अशुभकर्म ॥ ३९ ॥

टीका—कश्चित्साधुः प्रायश्चित्तं दोषनिर्हरणं आलोचनं च दोषप्रकटनं
च कृत्वा गुरुसकाशे गुरुसमीपे पुनरपि तदेव भुंक्तेऽधःकर्माशुभकर्म । यदर्थ
प्रायश्चित्तादिकं कृतं तदेव भुंक्ते यस्तस्यापि नेह लोको नापि परलोक
इति ॥ ३९ ॥

तथा;—

जो जत्थ जहा लब्धं गेणहादे आहारमुपधिमादीयं ।
समणगुणमुक्कजोगी संसारपवडुओ होइ ॥ ४० ॥

यो यत्र यथा लब्धं गृह्णाति आहारमुपधिकादिकं ।

श्रमणगुणमुक्तयोगी संसारप्रयर्धको भवति ॥ ४० ॥

टीका—यः साधुर्यत्र देशे शुद्धेऽशुद्धे वा यथा लब्धं शुद्धमशुद्धं वा
गृह्णाति आहारमुपधिकादिकं च यः श्रमणगुणमुक्तयोगी स तु संसारप्रयर्धको
भवतीति ॥ ४० ॥

तथा;—

पयणं पायणमणुमणणं सेवतो ण संजदो होदि ।
जेमंतो वि य जह्मा ण वि समणो संजमो णत्थि ॥ ४१ ॥

पचनं पाचनमनुमनन सेवमानो न संयतो भवति ।

जेमन्नपि च यस्मात् नापि श्रमणः सयमो नास्ति ॥ ४१ ॥

टीका—पचन पाचनमनुमनन च सेवमानो न सयतो भवति, तस्मा-
द्वृजानोऽपि च पुनर्न श्रमणो नापि संयमस्तत्रेति ॥ ४१ ॥

बहुश्रुतमपि चारित्रहीनस्य निरर्थकमिति प्रतिपाद्यन्नाह,—

बहुगं पि सुदमर्धादं किं काहदि अजाणमाणस्स ।

दीवविसेसो अंधे णाणविसेसो वि तह तस्स ॥ ४२ ॥

बहुकमपि श्रुतमर्धात किं करिष्यति अजानतः ।

दीपविशेषः अंधे ज्ञानविशेषोपि तथा तस्य ॥ ४२ ॥

टीका—ब्रह्मपि श्रुतमर्धात किं करिष्यत्यजानतश्चारित्रमनाचरत उप-
योगरहितस्य । यथा प्रदीपविशेषोऽंधे लोचनरहिते न किञ्चित्करोति तथा ज्ञान-
विशेषोऽपि चारित्ररहितस्य न किञ्चित्करोतीति ॥ ४२ ॥

परिणामवशेन शुद्धिमाह,—

आधाकम्मपरिणदो फासुगद्वे वि बंधगो भणितो ।

सुद्धं गवेसमाणो आधाकम्मं वि सो सुद्धो ॥ ४३ ॥

अध.कर्मपरिणतः प्रासुकद्रव्येपि बधको भणितः ।

शुद्ध गवेपमाणः अध कर्मण्यपि स शुद्धः ॥ ४३ ॥

टीका—प्रासुकद्रव्ये सत्यपि योऽध.कर्मपरिणतः स बधको भणित
आगमे । यदि पुनः शुद्ध मृगयमाणोऽध.कर्मण्यप्यसौ शुद्धः परिणाम-
शुद्धेरिति ॥ ४३ ॥

टीका—नेव तस्येह लोको नाऽपि परलोक उक्तमार्थाच्चारिवाद् भ्रष्टस्य,
लिंगग्रहणं तु तस्य निरर्थकं संयमेन हीनस्येति ॥ ३८ ॥

तथा;—

प्रायश्चित्तं आलोचनं च काऊण गुरुसयासहि ।
तं चेव पुणो भुंजदि आधाकम्मं असुहकम्मं ॥ ३९ ॥

प्रायश्चित्तं आलोचनं च कृत्वा गुरुसकाशे ।

तदेव पुनः भुंक्ते अधःकर्म अशुभकर्म ॥ ३९ ॥

टीका—कश्चित्साधुः प्रायश्चित्तं दोषनिर्हरणं आलोचनं च दोषप्रकटनं
च कृत्वा गुरुसकाशे गुरुसमीपे पुनरपि तदेव भुंक्तेऽधःकर्माशुभकर्म । यदर्थं
प्रायश्चित्तादिकं कृतं तदेव भुंक्ते यस्तस्यापि नेह लोको नापि परलोक
इति ॥ ३९ ॥

तथा;—

जो जत्थ जहा लद्धं गेणहादे आहारमुपधिमादीयं ।
समणगुणमुक्कजोगी संसारपवड्डओ होइ ॥ ४० ॥

यो यत्र यथा लब्धं गृह्णाति आहारमुपधिकादिकं ।

श्रमणगुणमुक्तयोगी संसारप्रवर्धको भवति ॥ ४० ॥

टीका—यः साधुर्यत्र देशे शुद्धेऽशुद्धे वा यथा लब्धं शुद्धमशुद्धं वा
गृह्णाति आहारमुपधिकादिकं च यः श्रमणगुणमुक्तयोगी स तु संसारप्रवर्धको
भवतीति ॥ ४० ॥

तथा;—

पयणं पायणमणुमणणं सेवंतो ण संजदो होदि ।
जेमंतो वि य जह्णा ण वि समणो संजमो णत्थि ॥ ४१ ॥

पचनं पाचनमनुमननं सेवमानो न संयतो भवति ।

जेमन्नपि च यस्मात् नापि ध्रमणः संयमो नास्ति ॥ ४१ ॥

टीका—पचनं पाचनमनुमननं च सेवमानो न संयतो भवति, तस्माद्भुजानोऽपि च पुनर्न भ्रमणो नापि संयमस्तत्रेति ॥ ४१ ॥

अहुश्रुतमपि चारित्रहीनम्य निरर्थकमिति प्रतिपाद्यन्नाह,—

बहुगं पि सुदमधीदं किं काहदि अजाणमाणस्स ।

दीयविसेसो अंधे णाणविसेसो वि तह तस्स ॥ ४२ ॥

घटुकमपि श्रुतमधीतं किं कारिष्यति अजानतः ।

दीपविशेषः अंधे ज्ञानविशेषोऽपि तथा तस्य ॥ ४२ ॥

टीका—अहपि श्रुतमधीतं किं कियन्त्यजानतश्चारित्रमनाचरत उप-
योगरहितस्य । यथा प्रदीपविशेषोऽंधे लोचनरहिते न किञ्चिकरोति तथा ज्ञान-
विशेषोऽपि चारित्ररहितम्य न किञ्चित्करोतीति ॥ ४२ ॥

परिणामवशेन शुद्धिमाह,—

आधाकम्मपरिणदो फासुकद्वे वि बंधगो भणितो ।

सुद्धं गवेसमाणो आधाकम्मे वि सो सुद्धो ॥ ४३ ॥

अधःकर्मपरिणतः प्रासुकद्वयेऽपि बंधको भणितः ।

शुद्धं गवेसमाणः अधःकर्मण्यपि स शुद्धः ॥ ४३ ॥

टीका—प्रासुकद्वये सत्यपि योऽधःकर्मपरिणतः स बंधको भणित
आगमः । यदि पुनः शुद्धं मृगयमाणोऽधःकर्मण्यप्यगो शुद्धः परिणाम-
शुद्धेरिति ॥ ४३ ॥

तथा;—

भावुग्गमो य दुविहो पसत्थपरिणाम अप्पसत्थोत्ति ।
सुद्धे असुद्धभावो होदि उवद्वावणं पायच्छित्तं ॥ ४४ ॥

भावोद्गमश्च द्विविधः प्रशस्तपरिणामः अप्रशस्त इति ।

शुद्धे अशुद्धभावो भवति उपस्थापनं प्रायश्चित्तं ॥ ४४ ॥

टीका—भावोद्गमश्च भावदोषश्च द्विप्रकारः प्रशस्तपरिणामोऽप्रशस्तपरि-
णामश्च, तत्र शुद्धे वस्तुनि. यत्रशुद्धभावं करोति तत्रोपस्थापनप्रायश्चित्तं
भवतीति ॥ ४४ ॥

तस्मात्,—

फासुगदाणं फासुगउवाधिं तह दो वि अत्तसोधीए ।
जो देदि जो य गिण्हहिं जोपि महप्फलं होइ ॥४५॥

प्रासुकदानं प्रासुकोपधिं तथा द्वयमपि आत्मशुद्धया ।

यो ददाति यश्च गृह्णाति द्वयोरपि महाफल भवति ॥ ४५ ॥

टीका—यत एव विशुद्धभावेन कर्मक्षयस्ततः प्रासुकदान निरवयवभोग्यं
प्रासुकोपधि हिसादिदोषरहितोपकरणं च द्वयमपि तथात्मशुद्ध्या विशुद्ध-
परिणामेन यो ददाति यश्च गृह्णाति तयोर्द्वयोरपि महाफल भवति, यत्किञ्चि-
दाहारादिक शोभनं निरवयव वातपित्तश्लेष्मोपशमनकारण सर्गरसोपेत तन्मया
प्रतिपहादिपूर्वकं श्रद्धादिगुणसमन्वित दातव्यमिति तद्ग्राह्यशुद्धिः, मया
सर्वोऽप्याहारादिविधिभ्याज्यः किमनेन शोभनाहारेण गृह्णीतेन यत्किञ्चि-
सुकं गृह्णीत्या कुक्षिपूतणं कर्तव्यमिति परिणामः प्राग्म्यात्मशुद्धिरिति ॥ ४५ ॥

किमर्थं चर्याशुद्धिः प्रपंचेनास्यापत इत्याशंकायामाह;—

जोगेसु मूलजोगं भिक्षाचरिणं च वण्णिणं सुत्ते ।

अण्णे य पुणो जोगा विण्णाणविहीणएहिं कया ॥४६॥

योगेषु मूलयोगो भिक्षाचर्या च वर्णिता सूत्रे ।

अन्ये च पुनर्योगा विज्ञानविहीनैः कृता ॥ ४६ ॥

टीका—सर्वेषु मूलगुणपुत्रगुणेषु मध्ये मूलयोगः प्रमानव्रत भिक्षा-
चर्या कृतकारितानुमतिरहित प्रासुक काले प्राप्त भोजन वर्णिता व्याख्याता
सूत्रे प्रवचने, तस्मात्ता भिक्षाशुद्धिः परित्यज्यान्यान् योगानुपवासत्रिकाल
योगादिकान् ये कुर्वन्ति तेऽन्ये योगा विज्ञानविरहितैस्तैश्चर्याविहीनैः
पुन कृता न परमार्थं जानद्भिरिति, चर्याशुद्ध्या स्तोत्रमपि क्रियते यत्त
पस्तच्छोभनमिति ॥ ४६ ॥

तथा,—

कल्ल कल्ल पि वर आहारो परिमिदो पसत्थो य ।

ण य खमण पारणाओ बहवो बहुसो बहुविधो य ॥ ४७ ॥

कल्य कल्यमपि वर आहार परिमित प्रशस्तश्च ।

न च क्षमणानि पारणा बहवो बहुसो बहुविधश्च ॥ ४७ ॥

टीका—कल्ल कल्ल श्वस्तनदिने दिने वर श्रेष्ठमाहारो भाजन परिमित
प्रमाणस्थः वातपित्तश्लेष्मिकाराहतुकः प्रशस्तोऽधःकर्मादिदापरहितः न
च क्षमणानि उपवासाः पारणा भोजनदिनानि बहवः षष्ठाष्टमदशमद्वादश-
मासार्द्धमासादिदिनानि बहुसो बहुवारान् बहुविधश्च बहुप्रकारश्च बहुसावय-
योगयुक्तो महारमनिष्पन्नो दातृजनसङ्क्रेशत्पादको य आहारस्तेन यदि
महत्तपः क्रियते न तप्तो महद्भवति बद्धारमाश्रिति ॥ ४७ ॥

कस्तीं शुद्धयोग इत्याशकायामाह;—

मरणभयभीरुआण अभय जो देदि सब्बजीवाण ।

तं दाणाण वि दाण तं पुण जोगेसु मूलजोगं पि ॥ ४८ ॥

मरणभयभीरुकेभ्यः अभयं यो ददाति सर्वजीवेभ्यः ।

तत् दानानामपि दानं तत् पुनः योगेषु मूलयोगोपि ॥ ४८ ॥

टीका—मरणभयं तस्माद्भक्तिभ्योऽभयं यो ददाति सर्वसत्त्वेभ्यस्त-
दानानामपि दानं सर्वेषां दानानां मध्ये तद्दानं तत्पुनर्योगेषु अपि मूलयोगः
प्रधानानुष्ठानं यद्भयदानमिति ॥ ४८ ॥

गुणस्थानापेक्षया चारित्र्यस्य माहात्म्यमाह,—

सम्मादिद्विस्य वि अविरदस्स ण तपो महागुणो होदि ।

होदि हु हत्थिण्हाणं चुंदच्छिदकम्म तं तस्स ॥ ४९ ॥

सम्यग्दृष्टेरपि अविरतस्य न तपो महागुणो भवति ।

भवति हि हस्तिस्नानं चुंदच्छिदकर्म तत् तस्य ॥ ४९ ॥

टीका—तिष्ठतु तावन्मिथ्यादृष्टिः सम्यग्दृष्टेरप्यविरतस्यासंयतस्य न तपो
महागुणः । अयं गुणशब्दोऽनेकार्थं वर्तते, तथा—रूपादयो गुणा रूपरस-
गंधस्पर्शसंख्यापृथक्स्वपरिणामादीनि गुणशब्देनोच्यन्ते, तथा गुणभूता
वयमत्र नगरे इत्यत्राप्रधानवाची गुणशब्दस्तथा यस्य गुणस्य भावादिति
विशेषणे वर्तते तथा गुणोऽनेन कृत इत्यत्रोपकारे वर्तते इहापकारे वर्तमानो
गृह्यते । तेन तपो महोपकारं भवति । कर्मनिर्मुक्तं कर्तुमसमर्थं तपोऽसंयतस्य
दर्शनान्वितस्यापि कुतो यस्माद्भवति हस्तिस्नानं । हु शब्द एवकारार्थः स च
हस्तिस्नानेनाभिसंबंधनीयो हस्तिस्नानमेवेति । यथा हस्ती स्नाताऽपि न
नेर्मन्थं वहति पुनरपि करेणार्जितपांशुपटलेनात्मानं मलिनयति तदनपसा
निर्जीर्णंऽपि कर्माशे बहूतगदान कर्मणोऽसंयतस्येनेति । दृष्टांतांतामन्या-
चष्टे—चुंदच्छिदकर्म चुंदं काष्ठं त्रिनतीति चुंदच्छिदकर्मन्तम्याः कर्म
क्रिया, यथा चुंदच्छिदकर्मोऽस्तेन घेष्टं च भवति तदनन्यासंयतस्य
तनपः, अथवा चुंदच्छिदकर्म—चुंदच्युतकमिव मंधनचर्मपात्रेव तत्संयमहीनं
तपः । दृष्टांतद्वयोपन्यासः किमर्थ इति चेत्तत्रेव देवाः, अग्नान्कर्मणो घृत-

रोपादानमसयमनिमित्तस्यति प्रदर्शनाय हस्तिस्नानोपयास, आर्द्रतनुतया हि बहुतरमुपादत्त रज, बधरहिता निर्जरा स्वास्थ्य प्रापयति नेतरा बध सहभाविनीति । किमिव ? चुद्च्छिद् कर्मेव—एकत्र वेण्यत्यन्यत्रोद्दे ष्यति तपसा निर्जरयति, कर्मासयमभावेन बहुतर गृह्णाति कठिन च करोतीति ॥ ४९ ॥

सन्निपातेन शोभनक्रियाणा कर्मक्षयो भवतीति दृष्टातेन पोषयन्नाह,—

वेजादुरभेसजापरिचारयसंपदा जहारोग्ग ।

गुरुसिस्सरयणसाहणसपत्तीए तथा मोक्षो ॥ ५० ॥

वैद्यातुरभैपज्यपरिचरकसपदा यथा आरोग्य ।

गुरुशिष्यरत्नसाधनसपत्या तथा मोक्ष ॥ ५० ॥

टीका—वैद्या भिषक् आतुरो व्याधित भैपज्यमोषध परिचारका वैद्या वृत्त्यकारा एतेषा सपत्सयागस्तया सपदा यथाऽऽराग्य व्याधितस्य रोगाभाव सजायते तथा गुरुराचाय शिष्यो वैराग्यपरा विनेया रत्नानि सम्यग्दर्शनादि साधनानि पुस्तककुट्टिकापिच्छिकादीन्यतेषा सपत्ति सप्राप्ति सयागस्तया तेनैव प्रकारेण माक्षा भवतीति ॥ ५० ॥

दृष्टात दार्ष्टान्तेन याजयन्नाह,—

आइरिओ वि य वेज्जो सिस्मो रोगी तु भेसज चरिया ।

खेत्त बल काल पुरिस णाऊण सणिं दढ कुज्जा ॥ ५१ ॥

आचायापि च वेद्य शिष्यो रोगी तु भेपज चर्या ।

क्षत्र बल काल पुरुष ज्ञात्वा शनै दढ कुर्यात् ॥ ५१ ॥

टीका—आचार्या नाम वैद्य शिष्यश्च रोगी भेपज चर्या क्षेत्र शात-मुष्णादिक बल शरीरसामर्थ्यादिक काल प्रावृत्तादिक पुरुषो जययमयमो

त्वृष्टभेदाभिन्न एतान् सर्वान् ज्ञात्वा शनैराकुलंतामंतरेण शिष्यमाचार्यश्च
यथारोग्ययुक्तं कुर्यादिति चर्योपधं कथनीयमिति ॥ ५१ ॥

तत्कथमित्याह,—

भिक्षुं सरीरजोग्गं सुभक्तियुक्तेण फासुयं दिष्णं ।
द्रव्यप्रमाणं खेत्तं कालं भावं च णादूण ॥ ५२ ॥
णवकोटीपडिसुद्धं फासुय सत्थं च एसणासुद्धं ।
दसदोसविप्पमुक्कं चौद्दसमलवज्जियं भुंजे ॥ ५३ ॥

भैक्ष्यं शरीरयोग्यं सुभक्तियुक्तेन प्रासुकं दत्तं ।

द्रव्यप्रमाणं क्षेत्रं कालं भावं च ज्ञात्वा ॥ ५२ ॥

नवकोटिपरिशुद्धं प्रासुकं शस्तं च एषणाशुद्धं ।

दशदोषविप्रमुक्तं चतुर्दशमलवर्जितं भुंजीत ॥ ५३ ॥

टीका—सुभक्तियुक्तेन शरीरयोग्यं भैक्ष्यं प्रासुकं प्रदत्तं नवकोटिपरिशुद्धं
प्रासुकं निरवयं प्रशस्तं कुत्सादिदोषरहितमेषणासमितिशुद्धं दशदोषविप्रमुक्तं
चतुर्दशमलवर्जितं च द्रव्यप्रमाणं क्षेत्रं कालं भावं च ज्ञात्वा परिणाममंतरेण
भुंजीतेति ॥ ५२-५३ ॥

तथा,—

आहारेदु तवस्सी विगदिं गालं विगदधूमं च ।
जत्तासाहणमेत्तं जवणाहारं विगदरागो ॥ ५४ ॥

आहरेत् तपस्वी विगतांगारं विगतधूमं च ।

यात्रासाधनमात्रं यवनाहारं विगतरागः ॥ ५४ ॥

टीका—आहार, किं विशिष्टं ? विगतांगारं विगतधूमं यात्रासाधनमात्रं

मध्यदर्शनज्ञानचारित्रप्रतिपालननिर्मितं यवनाहारं क्षुधोपशमनमार्गं विगत-
गगः सन्नाशोक्षारहितस्तपस्त्री वैराग्यपर आहोरेदभ्यग्रहगेदिति ॥ ५४ ॥

जुगुप्सापरिहारमाह;—

ववहारसोहणाए परमद्व्याए तहा परिहरउ ।

दुविहा चावि दुगंछा लोइय लोमुत्तरा चैव ॥ ५५ ॥

व्यवहारशोधनाय परमार्थाय तथा परिहरतु ।

द्विविधा चापि जुगुप्सा लौकिकी लोकोत्तरा चैव ॥ ५५ ॥

टीका—जुगुप्सा गहां द्विविधा द्विप्रकारा लौकिकी लोकोत्तरा च ।
लोक-व्यवहारशोधनार्थं सूतकादिनिवारणाय लौकिकी जुगुप्सा परिहरणीया
तथा परमार्थार्थं रत्नत्रयशुद्ध्यर्थं लोकोत्तरा च कर्षेति ॥ ५५ ॥

पुनरपि क्रियापदेन प्रकटयन्नाह,—

परमद्वियं विसोहिं सुदु प्रयत्तेण कुणइ पवइओ ।

परमदुदुगंछा वि य सुदु प्रयत्तेण परिहरउ ॥ ५६ ॥

परमार्थिकां विशुद्धिं सुदु प्रयत्नेन करोति प्रव्रजितः ।

परमार्थजुगुप्सापि च सुदु प्रयत्नेन परिहरतु ॥ ५६ ॥

टीका—परमार्थिकां विशुद्धिं कर्मक्षयनिमित्ता रत्नत्रयशुद्धिं सुदु
प्रयत्नेन करोतु प्रव्रजितः साधुः परमार्थजुगुप्सामपि शंकादिकां सुदु प्रयत्नेन
परिहरतु त्यजत्विति ॥ ५६ ॥

तथा;—

सजममविराधंतो कोरउ ववहारसोधणं भिक्खु ।

ववहारदुगंछावि य परिहरउ वदे अमंजंतो ॥ ५७ ॥

संयममविराधयन् करोतु व्यवहारशोधनं भिक्षुः ।

व्यवहारजुगुप्सामपि च परिहरतु व्रतानि अभंजयन् ॥ ५७ ॥

टीका—भिक्षुः संयमं चारित्रमविराधयन्नपीडयन् करोतु व्यवहारशोधनं लोकव्यवहारशोधनं प्रायश्चित्तं च व्यवहारजुगुप्सा च, येन कर्मणा लोके विशिष्टजनमध्ये कुत्सितो भवति तत्कर्म परिहरतु च व्रतान्यहिसादीनि अभंजयन्नखडयन् । किमुक्तं भवति—संयमं मा विराधयतु व्यवहारशुद्धिं च करोतु व्रतानि मा भंजयतु व्यवहारजुगुप्सा च परिहरतु साधुरिति ॥ ५७ ॥

द्रव्यशुद्धि विधाय क्षेत्रशुद्धयर्थमाह,—

जत्थ कसायुप्पत्तिरभक्तिरिन्द्रियदारइत्थिजणबहुलं ।

दुक्खमुवसग्गबहुलं भिक्खू सेत्तं विवज्जेऊ ॥ ५८ ॥

यत्र कपायोत्पत्तिरभक्तिरिन्द्रियद्वारस्त्रीजनबाहुल्यं ।

दुःखमुपसर्गबहुलं भिक्षुः क्षेत्रं विवर्जयेत् ॥ ५८ ॥

टीका—यस्मिन् क्षेत्रे कपायाणामुत्पत्तिः प्रादुर्भावस्तथा यस्मिन् क्षेत्रेऽभक्तिरादराभावः शास्त्रबाहुल्यं, यत्र चेन्द्रियदानबाहुल्यमिन्द्रियद्वाराणां चयुरादीनां बाहुल्यं सुप्तु रागकारणविषयप्राचुर्यं, स्त्रीजनबाहुल्यं च यत्र स्त्रीजनो बाहुल्येन शृंगाराकारविकागविषयलीलाहावभाववृत्तगातिवादित्रहासोपहासादिनिश्रम्यथा दुःखं क्षेत्रं क्लेशप्रचुरं, उपसर्गबहुलं बाहुल्येनोपसर्गपितं च तदेतत्सर्वं क्षेत्रं भिक्षुः साधुर्विवर्जयेत् परिहरतु सम्यग्दर्शनादिशुद्धिक्रमणायेति ॥ ५८ ॥

इत्थंभूतं च क्षेत्रं सेवयति कथयन्नाह,—

गिरिकंदरं मसाणं सुण्णागारं च रुक्खमूलं या ।

ठाणं विरागबहुलं धीरो भिक्खु णिसेवेऊ ॥ ५९ ॥

गिरिकंदरा स्मशानं शून्यागारं च वृक्षमूलं च ।

स्थान वैराग्यबहुलं धीरो भिक्षुः निषेवयतु ॥ ५९ ॥

टीका—गिरिकंदरा स्मशानं शून्यागारं वृक्षमूलं च धीरो भिक्षुर्निषेवयतु
भावयतु यत् एतत्स्थानं वैराग्यबहुलं चारित्र्यप्रवृत्तिहेतुकमिति ॥ ५९ ॥

तथैतच्च क्षेत्रं वर्जयत्विति कथनायाह,—

णिवदिविह्वणं खेत्त णिवदी वा जत्थ दुट्टओ होज्ज ।

पव्वज्जा च ण लब्भइ संजमघादो य तं वज्जे ॥ ६० ॥

वृपतिविहीन क्षेत्रं वृपतिर्वा यत्र दुष्टो भवेत् ।

प्रव्रज्या च न लभ्यते संयमघातश्च तद् वर्जयेत् ॥ ६० ॥

टीका—वृपतिविहीनं यत् क्षेत्रं यस्मिन् देशे नगरे ग्रामे गृहे वा प्रभुर्नास्ति स्त्रेच्छया प्रव्रजते सर्वा जनः, यत्र च क्षेत्रे वृपतिर्दृष्टः यस्मिन् देशे नगरे ग्रामे गृहे वा स्वामी दुष्टः कर्द्धनशीलो धर्मविराधनप्रवणः,*यत्र च प्रव्रज्या न लभ्यते न प्राप्यते*, यत्र यस्मिन् देशे शिष्या श्रोतारोऽप्येतारो व्रतरक्षणतन्निष्ठा दीक्षाग्रहणशीलाश्च न सम्भ्रवति, समयमापतश्च यत्र ब्राह्मण्येनातीचात्रबहुलं तदेतत्सर्वं क्षेत्रं च वर्जयेत्, यत्नेन परिहरतु साधुरित्युपदेशः ॥ ६० ॥

तथैतदपि वर्जयेत्,—

णो कप्पदि विरदाणं विरदीणमुवासयहि चेट्ठेदुं ।

तत्थ णिसेज्जउवट्टणसज्झायाहारवोसरणे ॥ ६१ ॥

नां कल्प्यते विरतानां विरतीनामुपाश्रये स्थातु ।

तत्र निषद्योद्धर्तनस्वाध्यायाहारव्युत्सर्गम् ॥ ६१ ॥

* पुण्यमध्यगतं पाठस्थाने स-य-पुस्तके 'प्रव्रज्या च न लभ्यते' इत्येव पाठः ।
१ वर्जयतु स ग पुस्तके ।

टीका—विरताना नो कल्प्यंते न युज्यते विरतीनामायिकानामुपाश्रये स्थातु कालातर धर्मकार्यमन्तरेण, तत्र च शय्या निषद्या स्वाभ्याय आहार कायिकादिप्रिया प्रतिक्रमादिक च न कल्प्यंते युक्ताचारस्य साधोरिति ॥ ६१ ॥

कुतो यत,—

होदि दुगंछा दुविहा व्यवहारादो तथा य परमद्वे ।
पयदेण य परमद्वे व्यवहारेण य तथा पच्छा ॥ ६२ ॥

भवति जुगुप्सा द्विविधा व्यवहारात् तथा च परमार्थेन ।
प्रयत्नेन च परमार्था व्यवहारेण च तथा पश्चात् ॥ ६२ ॥

टीका—तत्रार्थिकोपाश्रये वसत साधोर्द्विप्रकारापि जुगुप्सा, व्यवहाररूपा तथा परमार्था च, लोकापवादो व्यवहाररूपा, वतभगश्च परमार्थत यत्नेन परमार्थरूपा जायते जुगुप्सा, व्यवहारतश्च ततोऽथवा व्यवहारतो भवति पश्चात्परमार्थतश्चेति ॥ ६२ ॥

तथा ससर्गज दोषमाह,—

वड्ढि बोही संसग्गेण तह पुणो विणस्सेदि ।
संसग्गाविसेसेण दु उत्पलगंधो जहा कुंभो ॥ ६३ ॥

वर्धते बोधि ससर्गेण तथा पुनर्विनश्यति ।

ससर्गविशेषेण तु उत्पलगंधो यथा कुंभ ॥ ६३ ॥

टीका—ससर्गण सपर्वेण बोधि सम्यग्दर्शनादिशुद्धिर्वर्द्धते तथा पुनरपि विनश्यति च । सद्राचागममेन वर्द्धते कुत्तिनाचारसपर्वेण विनश्यति, यथा ससर्गविशेषेणोत्पलगंधं जलकुंभ उत्पन्नादिसपर्वेण सुगंधं शीतलधाम्न्यादिमयोगेनोष्णो विरसश्चेति ॥ ६३ ॥

तथैतैश्च संसर्गं वर्जयेदिति प्रतिपाद्यज्ञात्,—

चंडो चवलो मंदो तद्द साद्द पुष्टिमंसपटिसेवी ।

गारवकसायबहुलो दुरासओ होदि सो समणो ॥ ६४ ॥

चंडश्चपलो मंदस्तथा साधुः पुष्टिमांसप्रतिमेवी ।

गौरवकसायबहुलो दुराश्रयो भवति स श्रमणः ॥ ६४ ॥

टीका—चंडो गौदो माणाण्णमको विपत्तगरि, चण्णोऽग्निप्रवृत्तिर्वाचिकादिवियाया स्थैर्यहीनः, मंदश्रित्तालसस्तथा साधु इष्टमांसप्रतिमेवी पद्माद्गोपकथनशीलः पेशन्त्यत्तराः, गौरवबहुल, कसायबहुलश्च पद् पद् प्रति रोपणशीलः, दुराश्रय एवभूतः श्रमणो दुःखो यो भवति केनानुपकारेणार्थीय कर्त्तुं न शक्यते यत एवमंतं श्रमणं न सेषयेदिति संक्षेप ॥ ६४ ॥

तथा,—

वेज्जावच्चविहूणं विणयविहूणं च दुस्सुदिकुसीलं ।

समणं विरागहीणं सुजगो साधू ण सेविज्ज ॥ ६५ ॥

वेयावृत्त्यविहीनं विनयविहीनं च दु भ्रुतिकुशीलं ।

श्रमणं विरागहीनं सुयमः साधुर्न सेवेत् ॥ ६५ ॥

टीका—वेयावृत्त्यविहीनं ग्लानदुर्वलव्यापितादीनामुपकारागहिन, विनयविहीनं पंचप्रकारविनयरहितं, दुभ्रुति दुष्टभ्रुतिसमन्वितं, कुशील, कुम्भिताचरणशीलं, श्रमणं नामानुपेतमपि, विरागहीनं रागोच्छ्रं, पूर्वानः साधुः संयमी न सेवेत् न कदाचिदप्याश्रयेत् दुष्टाश्रयवादिनि ॥ ६५ ॥

तथा,—

दंभं परपरिवादं पिमुणत्तण पावमुत्तपडिमेवं ।

चिरपव्वइदं पि मुणी आरंभजुदं ण सेविज्ज ॥ ६६ ॥

टीका—विरताना नो कल्प्यते न युज्यते विरतीनाभार्यिकाणामुपाश्रये स्थातु कालातर धर्मकार्यमन्तरेण, तत्र च शय्या निषद्या स्वाध्याय आहार कायिकादिक्रिया प्रतिप्रमादिक च न कल्प्यत युक्ताचारस्य साधोरिति ॥ ६१ ॥

कुतो यत,—

होदि दुगंछा दुविहा व्यवहारादो तथा य परमद्वे ।
पयदेण य परमद्वे व्यवहारेण य तथा पच्छा ॥ ६२ ॥

भवति जुगुप्सा द्विविधा व्यवहारात् तथा च परमार्थन ।
प्रयत्नेन च परमार्था व्यवहारेण च तथा पश्चात् ॥ ६२ ॥

टीका—तत्रार्यिकोपाश्रये वसत साधाद्विप्रकारापि जुगुप्सा, व्यवहाररूपा तथा परमार्था च, लोकापवादो व्यवहाररूपा, वतभगश्च परमार्थत यत्नेन परमार्थरूपा जायते जुगुप्सा, व्यवहारतश्च ततोऽथवा व्यवहारतो भवति पश्चात्परमार्थतश्चेति ॥ ६२ ॥

तथा ससर्गज दोषमाह,—

वड्ढि बोही संसर्गेण तह पुणो विणस्सेदि ।
संसर्गाविसेसेण तु उत्पलगंधो जहा कुंभो ॥ ६३ ॥

वर्धते बोधि ससर्गेण तथा पुनर्विनश्यति ।

ससर्गविशेषेण तु उत्पलगंधा यथा कुंभ ॥ ६३ ॥

टीका—ससर्गण सपकेण बोधि सम्यग्दर्शनादिशुद्धिर्वर्द्धते तथा पुनरपि विनश्यति च । सदाचारप्रसंगेन वर्द्धते कुत्सिताचारसपकेण विनश्यति, यथा ससर्गविशेषेणोत्पलगंध जलकुंभ उत्पलाद्रिसपकेण सुगंध शीतलश्लाग्न्यादिसंयोगेनोष्णो विरसश्चेति ॥ ६३ ॥

तथैतैश्च सर्गां वर्जयेदिति प्रतिपादयन्नाह,—

चंडो चवलो मंदो तह साह पुष्टिमसपडिसेवी ।
गौरवकसायबहुलो दुरासओ होदि सो समणो ॥ ६४ ॥

चंडश्चपलो मदस्तथा साधुः पृष्टिमांसप्रतिसेवी ।
गौरवकसायबहुलो दुराश्रयो भवति स श्रमणः ॥ ६४ ॥

टीका—चंडो रौद्रो मारणात्मको विपतरुचि, चपलोऽस्थिरप्रकृतिर्वाचि-
कादित्रियाया स्थैर्यहीन, मदश्चारित्रालसस्तथा साधुः प्रथमासप्रतिसेवी पश्चा-
द्दोषकथनशील, पैशून्यतत्पर, गौरवबहुल, कषायबहुलश्च पद पद प्रति
रोपणशील, दुराश्रय एवभूत श्रमणो दु सेव्यो भवति केनाप्युपकारेणात्मीय-
कर्तुं न शक्यते यत एवभूत श्रमण न सेवयेदिति सबध ॥ ६४ ॥

तथा,—

वेज्जावच्चविहूणं विणयविहूणं च दुस्सुदिकुशीलं ।
समणं विरागहीणं सुजमो साधू ण सेविज्ज ॥ ६५ ॥

वैयावृत्त्यविहीनं विनयविहीनं च दु श्रुतिकुशील ।
श्रमण विरागहीन सुयमः साधुर्न सेवेत ॥ ६५ ॥

टीका—वैयावृत्त्यविहीन ग्लानदुर्बल याचितादीनामुपकाररहित, विनय-
विहीन पचप्रकारविनयरहित, दु श्रुति दुष्टश्रुतिसमन्वित, कुशील, कुन्सिताचर-
णशील, श्रमण नामन्याद्युपेतमपि, विरागहीन रागोत्कट, पूर्वाक्त साधु सयतौ
न सेवेत न कदाचिदप्याश्रयेत् दुष्टाश्रयत्वादिति ॥ ६५ ॥

तथा,—

दंभं परपरिवादं पिसुणत्तण पावसुत्तपडिसेवं ।
चिरपव्वइदं पि मुणी आरभजुदं ण सेविज्ज ॥ ६६ ॥

दृम परपरिवादिन पेशून्यदन्त पापसूत्रप्रतिसेविन ।

चिरप्रव्रजितमपि मुनिं आरभयुत न सेवेत ॥ ६६ ॥

टीका—दृम वचनशील कुटिलभाव, परपरिवादिन परोपतापिन, पशून्योपपन्न दोषोद्भावेन तत्पर, पापसूत्रप्रतिसेविन मारणोच्चाटनवशीकरण-मत्रयत्रतत्रठकशास्त्रराजपुत्रकोकवात्स्यायनपिटृपिडविधायक सूत्र मासादिविधायकवैश्रावणज्योतिषशास्त्रादिरतमित्थभूत मुनि चिरप्रव्रजितमपि आरभयुत च न कदाचिदपि सेवेत न तेन सह सग कुर्यादिति ॥ ६६ ॥

तथा,—

चिरपव्वइदं पि मुणी अपुट्टधम्मं असंपुट्ट णीचं ।

लोइय लोगुत्तरियं अयाणमाणं विवज्जेज्ज ॥ ६७ ॥

चिरप्रव्रजितमपि मुनि अपुट्टधर्म असवृत नीच ।

लौकिक लोकोत्तरमजानत विवर्जयेत् ॥ ६७ ॥

टीका—तथा चिरप्रव्रजित बहुकालीन श्रमण, अपुट्टधर्म मिथ्या-त्वोपेत असवृत स्वेच्छावचनवादिन नीच नीचकर्मकर लौकिक व्यापार लोकोत्तर च व्यापार अजानत लोकविराधनपर परलोकनाशनपर च श्रमण विवर्जयेत् परित्यजेन्न तेन सह सवास कुर्यादिति ॥ ६७ ॥

तथा पापश्रमणस्य लक्षणमाह;—

आयरियकुलं मुच्चा विहरदि समणो य जो दु एमागी ।

ण य गेण्हदि उवदेस पावस्समणोत्ति बुच्चदि दु ॥६८॥

आचार्यकुल मुक्त्वा विहरति श्रमणश्च यस्तु एकाकी ।

न च गृह्णाति उपदेशं पापश्रमण इति उच्यते तु ॥ ६८ ॥

१ दोषाणा दोषोद्भावेन ग-पुस्तके । अदोषोद्भावेन ख-पुस्तके । २ रत ख-ग-पुस्तके ।

टीका—आचार्यकुल श्रमणसघ मुक्त्वा यं स्वेच्छया विरति गच्छति
जल्पति चितयति श्रमण एकाकी सघाटकरहित, उपदेश च दीयमान यो
न शृङ्गाति शिक्षा नादत्ते स पापश्रमण इत्युच्यते ॥ ६८ ॥

तथा,—

आयरियत्तण तुरिओ पुव्वं सिस्सत्तणं अकाऊणं ।
हिंडई हुंढायरिओ णिरंकुसो मत्तहत्थिव्व ॥ ६९ ॥

आचार्यत्व त्वरितः पूर्वं शिष्यत्वं अकृत्वा
हिंसति द्वोढाचार्यो निरकुशो मत्तहस्तीव ॥ ६९ ॥

टीका—आचार्यत्वं कर्तुं त्वरितं पूर्वं शिष्यत्वमकृत्वा यं स्वेच्छया
रिहदित्याचरति भ्रमति च द्वोढाचार्यं पूर्वापरविषेकशून्यो यथा निरकुशो
मत्तहस्ती । सोऽपि पापश्रमण इत्यतस्तमपि न सेवेतेति ॥ ६९ ॥

पुनरपि ससर्गज दोषमाह दृष्टातेनेति,—

अंओ णिंबत्तणं पत्तो दुरासएण जहा तथा ।
समणं मंदसंवेगं अपुट्टधम्मं ण सेविज्ज ॥ ७० ॥

आप्तो निंबत्वं प्राप्तो दुराश्रयेण यथा तथा ।
श्रमणं मंदसंवेगं अपुष्टधर्मं न सेवेत ॥ ७० ॥

टीका—यथाऽऽप्रवृक्षो दुराश्रयेण निंबत्व प्राप्तस्तथा श्रमणं मंदमवग
धर्मानुरागालस अपुष्टधर्मं समाचारहीनं दुराश्रयेण संजातं न सेवेत नाश्रये-
दात्मापि तदाश्रयेण तथाभूतं स्यादिति ॥ ७० ॥

तथा पार्श्वस्थान्नित्यं भेतव्यमिति प्रदर्शयन्नाह,—

बिहेदव्वं णिच्चं दुज्जणवयणा पलोट्टिजिच्चमस्स ।
वरणयरणिग्गमं पिव वयणकयारं वहंतस्स ॥ ७१ ॥

कर्मणः परिणामो न तु जीवस्येति प्रतिपादयन्नाह;—

जीवपरिणामहेतू कम्मत्तण पोग्गला परिणमंति ।
ण दु णाणपरिणदो पुण जीवो कम्मं समादियदि ॥७६॥

जीवपरिणामहेतवः कर्मत्वेन पुद्गलाः परिणमंति ।

न तु ज्ञानपरिणतः पुनः जीवः कर्म समादत्ते ॥ ७६ ॥

टीका—जीवस्य परिणामहेतवो बालवृद्धयुवत्वभावेन नरकतिर्यङ्म-
नुष्यदेवत्वभावेन च कर्मत्वेन कर्मस्वरूपेण पुद्गला रूपरसगंधस्पर्शवंतः
परमाणवः परिणमंति पर्यायं गृह्णन्ति । जीवः पुनर्ज्ञानपरिणतो नैव कर्म
समादत्ते नैव कर्मभावेन पुद्गलान् गृह्णातीति । यतोऽतश्चारित्रं ज्ञानदर्शनपूर्वकं
भावनीयमिति ॥ ७६ ॥

यस्मात्,—

णाणविण्णाणसंपण्णो ज्ञाणञ्ज्ञणतवेजुदो ।

कसायगारवुम्मुक्तो संसारं तरदे लहुं ॥ ७७ ॥

ज्ञानविज्ञानसंपन्नो ध्यानाध्ययनतपोयुतः ।

कषायगौरवोन्मुक्तः संसारं तरति लघु ॥ ७७ ॥

टीका—ज्ञानं यथावस्थितवस्तुपरिच्छेदकं विज्ञानं चारित्र्यं ताभ्या ज्ञान-
विशेषेण वा संपन्नः परिणतः ध्यानेनैकाग्रचित्तानिरोधेनाव्ययनेन वाचना-
प्रच्छन्नादिक्रियया तपसा च द्वादशप्रकारेण युक्तः परिणतः कषायगौ-
रवोन्मुक्तश्च लघु शीघ्रं संसारं भवसमुद्रं तरति समुल्लंघयतीति ततो रत्नत्रयं
सारभूतमिति ॥ ७७ ॥

ननु स्वाध्यायभावनया कथं संसारस्तीर्यत इत्याशंकायामाह;—

सज्झायं कुब्बंतो पंचिंदियसंपुडो तिगुत्तो य ।

हवदि य एयग्गमणो विणएण समाहिओ भिक्खू ॥७८॥

स्वाध्याय कुर्वन् पचेंद्रियसवृत त्रिगुतश्च ।

भवति च एकाग्रमना विनयेन समाहितो भिक्षु ॥ ७८ ॥

टीका—यत' स्वाध्याय शोभनशास्त्राभ्यासवाचनादिक कुर्वन् पचेंद्रि-
यसवृतस्त्रिगुतश्च भवति, एकाग्रमना ध्यानपरश्च भवति, विनयन समाहितश्च
दर्शनादिविनयापेतश्च भिक्षुर्भवत्यत प्रधान चारित्रि स्वाध्यायस्ततश्च
मुक्तिरिति ॥ ७८ ॥

पुनरपि स्वाध्यायस्य माहात्म्य तपस्यतर्भावि च प्रतिपादयन्नाह,—

बारसविधह्नि य तवे सवभंतरबाहिरे कुशलद्विष्टे ।

ण वि अत्थि ण वि य होहदि सज्झायसम तवोकम्म ॥७९॥

द्वादशविधे च तपसि साभ्यतरबाह्ये कुशलद्विष्टे ।

नापि अस्ति नापि च भविष्यति स्वाध्यायसम तप कर्म ॥७९॥

टीका—द्वादशविधे तपसि साभ्यतरबाह्ये कुशलद्विष्टे तीर्थकरागणधरादि
प्रदर्शिते कृते च नैवास्ति न चापि भविष्यति स्वाध्यायसम स्वाध्यायसदृश
व्यायत्तप कर्मात् स्वाध्याय परम तप इति कृत्वा निरतर भावनीय इति ॥७९॥

स्वाध्यायभावनया श्रुतभावना स्यात्तस्याश्च भावनाया फल प्रदर्शयन्नाह,—

सूई जहा समुत्ता ण णस्सदि दु पमाददोसेण ।

एव समुत्तपुरिसो ण णस्सदि तथा पमाददोसेण ॥८०॥

सूची यथा समुत्ता न नश्यति तु प्रमाददोषेण ।

एव समुत्तपुरियो न नश्यति तथा प्रमाददोषेण ॥ ८० ॥

टीका—यथा सूची लाहमयी शलाका सूक्ष्मापि समुत्ता सूत्रमयरज्जु-
समन्विता न नश्यति न चक्षुर्गोचरतामतिक्रामति प्रमाददोषेणापि अपस्का
रादिमय विम्बुतापि । तथैव पुरयोऽपि साधुरिति समुत्त श्रुतज्ञानसमन्वितो
न नश्यति नैव ससारगर्त पतति प्रमाददोषेणापि यद्यपि परम तप कर्तुं न

समर्थस्तथापि शास्त्ररहितः स्वाध्यायं यदि निरंतरं करोति तथापि कर्मक्षयं करोतीति भावः ॥ ८० ॥

चारित्रस्य प्रधानमंगं ध्यानं तदुपकारभूतं निद्राजयमाह;—

णिदं जिणेहि णिच्चं णिहा खलु नरमचेदणं कुणादि ।
वट्टेज्ज हू पसुत्तो समणो सब्बेसु दोसेसु ॥ ८१ ॥

निद्रां जय नित्यं निद्रा खलु नरमचेतनं करोति ।

वर्तेत हि प्रसुतः श्रमणः सर्वेषु दोषेषु ॥ ८१ ॥

टीका—निद्रां दर्शनावरणकर्मोदयमोहभावं जय तस्या वशं मा गच्छ यतः सा निद्रा नरं खलु स्फुटमचेतनं पूर्वापरविवेकहीनं करोति यतश्च प्रसुतः श्रमणो वर्तेत सर्वेषु दोषेषु यस्मान्निद्रयाक्रान्तचित्तः सर्वैरपि प्रमादेः सहितो भवति संयतोऽप्यतो निद्राजयं कुर्वीति ॥ ८१ ॥

निद्रां जिच्चैकाग्रचित्तानिरोध कुर्वीतेति प्रतिपादयन्नाह,—

जह उसुंगारो उसुमुज्जु वरई संपिंडियेहिं णयणेहिं ।
तह साहू भावेज्जो चित्तं एयग्गभावेण ॥ ८२ ॥

यथा इपुकार इपुं ऋजु करोति संपिंडिताभ्यां नयनाभ्यां ।

तथा साधुः भावयेत् चित्तं एकाग्रभावेन ॥ ८२ ॥

टीका—यथेपुकारः काडकार इपुं कांडं, उजु वरई—ऋजुं करोति प्रगुणं करोति सम्यग्पिंडिताभ्यां समीलित्वाभ्यां नयनाभ्यां निरुद्धचक्षुरादिप्रसरेण तथा साधुः शुभध्यानार्थं स्वचित्तं मनोऽन्यापारमेकाग्रभावेन मनोवाक्यायस्थैर्यवृत्त्या पंचेंद्रियनिरोधेन च भावयेद्भिरमयेदिति ॥ ८२ ॥

ध्यानं प्रपंचयन्नाह,—

कम्मस्स बंधमोक्खो जीवाजीवे य दव्वपज्जाए ।

संसारसरीराणि य भोगाविरत्तो सया ज्ञाहि ॥ ८३ ॥

कर्मणो यधमोक्षो जीयाभीर्षी च द्रव्यपर्यायान ।

संसारदारिद्राणि च भोगविरक्तः सदा ध्याय ॥ ८३ ॥

टीका—कर्मणो जानापरणादेर्बधं जीवकर्मपदेशगभ्तेपं तथा मोक्षं सार्था कर्मापायं तथा जीवान् द्रव्यभावाप्रगधारणगममर्यान्जीवान् पुद्गलधर्माधर्माहाशदान् द्रव्याणि सामान्यरूपाणि पर्यायान् विशेषरूपां मंगारं चतुर्गतिभरणं दारिद्राणि चैदागिकवैकियिहाहाहतेजगद्दार्मगानि च भोगविरक्तो गागारणेभ्यो विरक्तः मन् मदा मर्षदानं ध्याय गण्यभायंति ॥ ८३ ॥

संसारविह्वलं भावयन्नाह—

दृष्टे रते काले भावे य भवे य ह्योति पंचेव ।

परिवृष्टाणि बहुसो अणादिकाले य चित्तजो ॥ ८४ ॥

द्रव्यं क्षेत्रं कालो भावश्च भवेश्च भवन्ति पंचैव ।

परिवर्तनानि बहुशः अनादिकाले च चित्तयेत् ॥ ८४ ॥

टीका—द्रव्यपरिवर्तनानि कर्मनोकर्मतन्वरूपघाणपरित्यजनानि, क्षेत्रपरिवर्तनानि सर्वप्रदेशेषुत्पनिमरणानि, कालपरिवर्तनानि उमर्षिन्यम-पिर्षीसमयेषुत्पनिमरणानि, भावपरिवर्तनानि जघन्यमध्यमोन्मृष्टबन्धध्दिनि-बन्धरूपाणि, भवपरिवर्तनानि सर्वायुर्विकल्पेषुत्पनिमरणानि, एवं पंचपरि-वर्तनानि अनादिकालेऽर्थाकाले परिवर्तनानि बहुशोऽनेकवारमनेन जीवनेत्यं चित्तयेत् ध्यायेदिति ॥ ८४ ॥

तथैतदपि ध्यायेदित्याह,—

मोहगिणा महंतेण दग्धमाणे महाजगे धीरा ।

समणा विसयविरक्ता द्वायन्ति अणंतसंसारं ॥ ८५ ॥

मोहाग्निना महता दग्धमानं महाजगत् धीराः ।

अमणा विसयविरक्ता ध्यायन्ति अनंतसंसारं ॥

जीवपर्यायान् प्रतिपादयन्नाह,—

संखेज्जमसखेज्जमणतकप्प च केवल णाणं ।

तह रायदोसमोहा अण्णे वि य जीवपज्जाया ॥ ९० ॥

सख्येयमसख्येयमनतकल्प च केवल ज्ञान ।

तथा रागद्वेषमोहा अन्येपि च जीवपर्याया ॥ ९० ॥

टीका—सरयातविषयत्वात्सरयात मतिज्ञान श्रुतज्ञान च तथाऽसरयातविषयत्वाद्सरयातमवधिज्ञान मन-पर्ययज्ञान चानतविषयत्वादनतकल्प केवलज्ञानमथवा सख्यातासरयातानतवस्तुपरिच्छेदकत्वात्सरयातासरयातानतकल्प केवलज्ञानमनतविकल्प चैते सर्वे पर्यायास्तथा रागद्वेषमोहपर्यायास्तथाऽन्येपि जीवस्य पर्याया नारकत्वादयो बालयुवस्थ विरत्वाद्यश्चेति ॥ ९० ॥

तथेवाह,—

अकसाय तु चरित्तं कसायवसिओ असजदो होदि ।

उवत्तनदि जह्मि काले तत्काले सजदो होदि ॥ ९१ ॥

अकपाय तु चरित्र कपायवशग असयतो भवति ।

उपशाम्यति यस्मिन् काले तत्काले सयतो भवति ॥ ९१ ॥

टीका—चारित्र नामाकपायत्व यत' कपायवशगोऽसयत, मिथ्या-त्वकपायादियुक्तो न सयत स्यात् यस्मिन् काले उपशाम्यति व्रतस्थ सन् कपायान्न कराति तस्मिन् काले सयतश्चारित्रस्थो भवति । यस्मात्स एव पुरुषो मिथ्यावादिद्युक्तो मिथ्यादृष्टिरसयत सम्यग्वादिद्युक्त सन् स एव पुन सम्यगन्ष्टि सयतश्च । पुरुषवसामान्येन पुनरभेदस्तस्मात्सर्वाऽपि भेदाभेदात्मक इति ॥ ९१ ॥

यत् कषायरशगोऽग्नयतो भवतीति तत्,—

वरं गणपवेशादो विवाहस्स पवेशणं ।

विवाहे रागउत्पत्ति गणो दोषाणमागरो ॥ ९२ ॥

वरं गणप्रवेशात् विवाहस्य प्रवेशनं ।

विवाहे रागोत्पत्तिः गणो दोषाणामाकर ॥ ९२ ॥

टीका—यतेरतकालं गणप्रवेशाच्छिष्यादिमोहनिग्रधनकुलमाह ऋग्णा-
त्यचपार्श्वम्यसपर्काद्वर श्रेष्ठ विवाहे प्रवेशनं वरं गृहप्रवेशो यतो विवाहे
द्वारादिग्रहणे रागोत्पत्तिर्गणं पन सर्वदोषाणामाकरं सर्वऽपि मिथ्यात्वा-
सयमकषायरागद्वेषादयो भवतीति ॥ ९२ ॥

कारणाभावेन दोषाणामभावा इति प्रतिपादयन्नाह,—

पञ्चयभूदा दोषा पञ्चयभावेण णत्थि उत्पत्ती ।

पञ्चयभावे दोषा णस्संति णिरासया जहा बीजं ॥ ९३ ॥

प्रत्ययभूता दोषा प्रत्ययाभावेन नास्ति उत्पत्तिः ।

प्रत्ययाभावात् दोषा नश्यति निराश्रया यथा बीजं ॥ ९३ ॥

टीका—प्रययात्कर्मत्रधात् शिष्यादिमोहनिग्रधनकुलमोहकारणाद्भूता
सजाता दोषा रागद्वेषादय क्लृपजीवपणिणामा, प्रत्ययाभावाच्च रागद्वेषा-
दिकारणभूतकर्मभावाच्च नास्त्युत्पत्तिर्नैव प्रादुर्भावस्तथा दोषाणा यतश्चो-
त्पत्तिर्नास्ति तत् प्रत्ययाभावात्कारणाभावाद्दोषा मिथ्यात्वासयमकषाय-
योगनिर्वर्तितजीवपणिणामा नश्यति निर्मूल क्षयमुपव्रजति निराश्रया सत्
स्वकीयप्रादुर्भावकारणमतरेण, यथा प्रत्ययाभावाद्बीजमकुर न जन-
यति बीजस्याकुरोत्पत्तिनिमित्त क्षितिजलपवनादित्यरश्मयस्तेषामभावे
विपरीते पतित बीजं यथा नश्यति । येषा कारणाना सद्भावे ये दोषा
उत्पद्यन्ते तेषा कारणानामभावे तत्फलभूतदोषाणामनुत्पत्तिर्यथा स्वप्रत्यया-

भावात्स्वकारणाभावाद्बीजस्यानुत्पन्निरंकुरत्वेन तत उत्पत्यभावान्निरा-
श्रया रागद्वेषादयो दोषा नश्यन्ति यथा बीजमुत्पत्तिमतरेण पञ्चान्न-
श्यतीति ॥ ९३ ॥

तथा,—

हेदू पञ्चयभूदा हेदुविणासे विणासमुच्यन्ते ।

तस्माद् हेदुविणासो कायव्वो सब्वसाहूहिं ॥ ९४ ॥

हेतवः प्रत्ययभूता हेतुविनाशे विनाशमुपयांति ।

तस्मात् हेतुविनाशः कर्तव्यः सर्वसाधुभिः ॥ ९४ ॥

टीका—ततः क्रोधमानमायालोभाः प्रत्ययभूताः परिग्रहादयो लोभा-
दिषु सत्सु जायन्ते ततस्तेषां लोभादीनां हेतूनां विनाशे प्रध्वसे विनाशमु-
पयाति परिग्रहादयो यत् एवं ततो हेतुविनाशः कर्तव्यः सर्वसाधुभिः प्रम-
नादिक्षीणकषायातैर्लोभादीनामभावे परिग्रहेच्छा न जायते मूर्च्छादिपरि-
ग्रहस्तदभावे प्रयत्नः कार्यः । पूर्वकारिकया कारणाभावे कार्यस्याभावः
प्रतिपादितोऽनया पुनः कार्यस्याभावो निगदितः । अथवा पूर्वगाथोपसंहारार्थं
गाथा तत एवमभिसंबन्धः कार्यः, हेतवः कारणानि प्रत्ययभूतानि कार्याणि
हेतुविनाशे तेषां सर्वेषां विनाशो यतः कारणाभावे कार्यस्य चाभावस्ततो
हेतुविनाशे यद् कार्यं इति ॥ ९४ ॥

दृष्टान् दार्ष्टान्तेन योजयन्नाहः—

जं जं जे जे जीवा पञ्जायं परिणमन्ति संसारे ।

रायस्स य दोसस्स य मोहस्स वसा मुणेयव्वा ॥ ९५ ॥

य यं ये ये जीवाः पर्याय परिणमन्ति संसारे ।

रागस्य च दोषस्य च मोहस्य वशा ज्ञातव्याः ॥ ९५ ॥

टीका—यं य पर्यायविशेषं नारक्त्यादिरूपं पणिमति गृह्णति जीवाः ससारे ते पर्यायास्ते च जीवा रागस्य द्वेषस्य मोहस्य च वशास्तदायताः परिणमतीति ज्ञातव्याः कर्मायत्तत्वात्सर्वमामारिक-पर्यायाणामिति ॥ ९५ ॥

रागद्वेषफलं प्रतिपादयन्नाह,—

अथस्म जीविषस्म य जिह्वे वत्थाण कारणं जीवो ।
मरदि य मारावेदि य अणंतसो सञ्चकालं तु ॥ ९६ ॥

अर्थस्य जीवितस्य च जिह्वोपस्थयोः कारणं जीवः ।

म्रियते च मारयति च अनंतशः सर्वकाल ॥ ९६ ॥

टीका—अर्थस्य कारणं गृहपशुस्रादिनिमित्तं जीवितस्य च काण आत्मरक्षार्थं जिह्वायाः कारणं आहास्य हेतोरुपस्थस्य काण दामनि-मित्तं जीवो म्रियते स्वयं शणत्याग करोति मारयति चान्योश्च हिनन्ति प्राणत्रिधात च कारयति अनंतशोऽनन्तवारान् सर्वकालमेवेति ॥ ९६ ॥

तथा,—

जिह्वोवत्थाणमित्तं जीवो दुक्खं अणादिसंसारे ।
पत्तो अणंतसो तो जिह्वोवत्थे जयह दाणिं ॥ ९७ ॥

जिह्वोपस्थानिमित्तं जीवो दुःखं अनादिसंसारे ।

प्राप्तः अनंतशः ततः जिह्वोपस्थं जय ददानीं ॥ ९७ ॥

टीका—रसनेन्द्रियनिमित्तं स्पर्शनेन्द्रियनिमित्तं चानादिसंसारे जीवो दुःखं प्राप्तोऽनन्तशोऽनन्तवारान् यतोऽनो जिह्वामुपस्थं च जय सर्वथ-त्यजेदानीं साप्रतमिति ॥ ९७ ॥

चदुरंगुला च जिह्वा अमुहा चदुरंगुलो उवत्थो पि ।
अहुगुलदोसेण दु जीवो दुक्खं सु एप्पोदि ॥ ९८ ॥

चतुरंगुला च जिह्वा अशुभा चतुरंगुल उपस्थोपि ।

अष्टांगुलदोषेण तु जीवो दुःखं खलु प्राप्नोति ॥ ९८ ॥

टीका—चतुरंगुलप्रमाणा जिह्वा अशुभा चतुरंगुलप्रमाणं चोपस्थं मैथुनक्रियानिमित्तं एतदष्टांगुलदोषेणैव जीवो दुःखं प्राप्नोति स्फुटं यतस्ततो जिह्वामुपस्थं च त्यज जयेति ॥ ९८ ॥

स्पर्शनजयकारणमाह,—

बीहेद्व्वं णिच्चं कट्ठत्थस्स वि तहित्थिरूवस्स ।

हवादि य चित्तक्खोभो पञ्चयभावेण जीवस्स ॥ ९९ ॥

भेतव्यं नित्यं काष्ठस्थादपि तथा स्त्रीरूपात् ।

भवाति च चित्तक्षोभः प्रत्ययभावेन जीवस्य ॥ ९९ ॥

टीका—भेतव्यं नित्यं सर्वकालं त्रासः कर्तव्यः काष्ठस्थादपि, स्त्रीरूपात् काष्ठलेपचिन्नादिकर्मणोऽपि स्त्रीरूपाद्द्वेगः कर्तव्यो यतो भवति चित्तक्षोभः मनसश्चलनं प्रत्ययभावेन विश्वासात्कारणवशाज्जीवस्येति ॥ ९९ ॥

तथा;—

धिदभरिद्घडसरित्थो पुरिसो इत्थी बलंतअग्गिसमा ।

तो महिलेयं दुक्का णट्ठा पुरिसा सिवं गया इयरे ॥ १०० ॥

घृतभृतघटसदृशः पुरुषः स्त्रीज्वलदग्निसमा ।

तां महिलामंतं दौकिता नष्टाः पुरुषाः शिवं गता इतरे ॥ १०० ॥

टीका—पुरुषो घृतभृतकुंभसदृशः स्त्री पुनर्ज्वलदग्निसदृशी यथा प्रज्वलदग्निसमीपे स्थानं ? घृतपूर्णघटः शीघ्रं प्रक्षिरति तथा स्त्रीसमीपे मनुष्या यत एवं ततो महिलायाः समीपमुपस्थिता जल्पहासादिवर्षा गताः पुरुषा नष्टा ये च न तत्र सगतास्ते शिवं गताः शिवं गतिं प्राप्ता इति ॥ १०० ॥

तथा,—

मायाए वहिणीए धूआए मूइ बुडू इत्थीए ।
बीहेद्वं णिञ्चं इत्थीरूवं णिरावेक्कसं ॥ १०१ ॥

मातुः भगिन्या दुहितुः मूकाया वृद्धायाः स्त्रियाः ।

भेतव्यं नित्यं स्त्रीरूपं निरपेक्षं ॥ १०१ ॥

टीका—मातुं स्त्रीरूपाद्भगिन्याश्च स्त्रीरूपात् दुहितुश्च स्त्रीरूपात्
मूकाया वृद्धायाश्च स्त्रीरूपात् भेतव्यं नित्यं निरपेक्षं यत् स्त्री तु पावक-
रूपमिव सर्वत्र दहतीति ॥ १०१ ॥

तथा,—

हस्थपादपरिच्छिन्नं कण्णणासवियप्पियं ।
अविवासं सत्तिं णारिं दूरिदो परिवज्जए ॥ १०२ ॥

हस्तपादपरिच्छिन्नां कर्णनासाविकल्पितां ।

अविवाससं सर्तीं नारीं दूरतं परिवर्जयेत् ॥ १०२ ॥

टीका—हस्तच्छिन्ना पादच्छिन्ना च कर्णहीना नासिकाविहीना च सुष्ठु
विरूपा यद्यपि भवति तथापि अविवासा सर्ती नगनामित्यर्थं, नारीं दूरत-
परिवर्जयेत् यत् काममलिनस्ता वाछेदिति ॥ १०२ ॥

ब्रह्मचर्यभेदं प्रतिपादयन्नाह,—

मणं बंभचेरं वचिं बंभचेरं तहं कायं बंभचेरं च ।
अहवा हुं बंभचेरं द्द्वं भावं ति दुवियप्पं ॥ १०३ ॥

मनसि ब्रह्मचर्यं वचसि ब्रह्मचर्यं तथा काये ब्रह्मचर्यं च ।

अथवा हि ब्रह्मचर्यं द्रव्यं भावमिति द्विविकल्पं ॥ १०३ ॥

टीका—मनसि ब्रह्मचर्यं वचसि ब्रह्मचर्यं काये ब्रह्मचर्यमिति त्रिवि-

कारं ब्रह्मचर्यमथवा स्फुटं ब्रह्मचर्यं द्रव्यभावभेदेन द्विविधं तत्र भावब्रह्मचर्यं प्रधानमिति ॥ १०३ ॥

यतः—

भावविरदो दु विरदो ण दब्बविरदस्स सुग्गई होई ।
विसयवणरमणलोलो धारियव्वो तेण मणहत्थी ॥१०४॥

भावविरतस्तु विरतो न द्रव्यविरतस्य सुगतिः भवति ।

विषयवनरमणलोलो धारयितव्य तेन मनोहस्ती ॥ १०४ ॥

टीका—भावेन विरक्तोऽतरगेण च यो विरक्तः स एव विरतः सयतो न द्रयेणाब्रह्मवृत्त्या विरतस्य तस्य सुगतिः शोभना गतिर्भवति यतोऽतो विषया रूपादयस्त एव वनमारामस्तस्मिन् रमणलोल. क्रीडालपटो धारयितयो नियमितव्यस्तेन मनोहस्ती चित्तकुजर इति ॥ १०४ ॥

अब्रह्मकारणं द्रव्यमाह,—

पढमं विउलाहारं विदियं कायसोहणं ।
तदियं गंधमल्लाईं चउत्थं गीयवाइयं ॥ १०५ ॥

प्रथमं विपुलाहारं द्वितीयं कायशोधनं ।

तृतीयं गंधमाल्यानि चतुर्थं गीतवादित्रं ॥ १०५ ॥

टीका—प्रथममब्रह्मचर्यं विपुलाहारः प्रचुरगृह्यान्नग्रहण, द्वितीयमब्रह्म कायशोधनं स्नानाभ्यंगनोद्धर्तनादिभिः रागकारणैः शरीरस्य सत्करण, तृतीयमब्रह्म गंधमाल्यानि यक्षकर्दमार्द्रमहिषीधूपादिना सुगन्धग्रहण, चतुर्थमब्रह्म गीतवादित्रादि सप्तस्वरपंचातोयवंशवीणातत्रीप्रभृतिकमिति ॥१०५॥

तथा,—

तह सयणसोधणं पि य इत्थिसंसग्ग पि अत्थसंगहणं ।
पुव्वरदिसरणमिंदियविसयरदी पणिदरससेवा ॥ १०६ ॥

तथा शयनशोधनमपि च स्त्रीससर्गापि अर्थसमष्टं ।

पूर्वरतिस्मरणं इन्द्रियविषयरतिः प्रणीतरससेवा ॥ १०६ ॥

टीका—तथा शयन तूलिकापर्यकादिक शोधन श्रीढागृह चित्रशा-
लादिकं रहस्यस्थान कामोद्रेककारण पचममत्रद्व । तथापि च स्त्रीससर्गे गगो-
त्कटवनिताभि कटाक्षनिरीक्षणपराभिरुपपृग्शीलाभि सपर्क श्रीहन
पष्टमत्रद्व । तथार्थस्य सुवर्णादिकस्याभरणस्र्वादिकस्य च ग्रहणसप्तममत्रद्व ।
तथा पूर्वरतिस्मरण पूर्वस्मिन् काले यत् क्रीडित तस्यानुष्मगण चित्तनमष्ट-
ममत्रद्व । तथन्द्रियविषयेषु रूपरसगन्धशब्दस्पर्शेषु कामागेषु रति समीहा
नवममत्रद्व । तथा प्रणीतरससेवा इष्टरसानामुपसेजन दशममत्रद्व । अत्र-
कारणत्वाद्ब्रजेति ॥ १०६ ॥

तस्य दशप्रकारस्यापि परिहारमाह,—

दसविहमब्बंभमिणं संसारमहादुहाणमावाहं ।

परिहरइ जां महप्पा सो दढबंभव्वदो होदि ॥ १०७ ॥

दशविधमत्रद्व इदं संसारमहादुःखानामावाह ।

परिहरति यो महात्मा स दृढब्रह्मव्रतो भवति ॥ १०७ ॥

टीका—एव दशप्रकारमप्यब्रजेद् संसारकारणाना महदुःखानामावा-
'हमवस्थान प्रधानहेतुभत परिहरति यो महात्मा सयत् स दृढब्रह्मव्रतो
भवति । भावाब्रह्मकारण द्रव्याब्रह्मकारण च य परित्यजति तस्योभयथापि
ब्रह्मचर्य सम्यक् तिष्ठतीति स च चारित्रवानिति ॥ १०७ ॥

परिग्रहपरित्यागे कलमाह,—

कोहमदमायलोहेहिं परिगहे लयइ संसजइ जीवो ।

नेणुभयसंगचाओ कायव्वो सच्चसाहूहिं ॥ १०८ ॥

क्रोधमदमायालोभे परिग्रहे लगति ससजति जीव ।

तेनोभयसगत्याग कर्तव्य सर्वसाधुभि ॥ १०८ ॥

टीका—यत क्रोधमदमायालोभे परिग्रहे लगति ससजति परिग्रह-
त्वात् गृह्णाति जीवस्तेन कारणेनोभयसगत्याग कर्तव्यो ग्राह्याभ्यतरपरि-
ग्रहपरिहार कार्य । उभयावन्न च परिहरणीय येन सह क्राधमानमाया-
लोभाश्च यत्नतस्त्याज्या सर्वसाधुभिरिति ॥ १०८ ॥

तत,—

णिस्संगो निरारभो भिक्षाचरियाए सुद्धभावो य ।

एगागी झाणरदो सर्वगुणद्धो हवे समणो ॥ १०९ ॥

नि सगो निरारभो भिक्षाचर्याया शुद्धभावश्च ।

एकाकी ध्यानरत सर्वगुणाद्धो भवेत् श्रमण ॥ १०९ ॥

टीका—उभयपरिग्रहाभावेनि सगो मूर्च्छारहितस्ततश्च निरारभं पाप-
क्रियादिभ्यो निवृत्तस्ततश्च भिक्षाचर्याया शुद्धभावो भवति ततश्चैकाकी
ध्यानरतं सजायते ततश्च सर्वगुणाद्ध्यं सर्वगुणसंपन्नो भवेत् ॥ १०९ ॥

श्रमणविकल्पमाह,—

णामेण जहा समणो ठाणणिए तह य द्दवभावेण ।

णिकखेवो वीह तहा चट्ठुव्विहो होइ णायव्वां ॥ ११० ॥

नाम्ना यथा श्रमण स्थापनया तथा च द्रव्यभावाभ्या ।

निक्षेपोपि इह तथा चतुर्विधो भवति ज्ञातव्य ॥ ११० ॥

टीका—श्रमणगोचर निक्षेपमाह,—नाम्ना यथा श्रमण स्थापनया
तथैव तत्र द्रव्येण भावेन च तथैव द्रव्यं । नामश्रमणमात्र नामश्रमण
तदाकृतितल्पादिषु स्थापनाश्रमणो गुणरहितलिङ्गग्रहण द्रव्यश्रमणो मूलगु-

टीका—भिक्षा गोचरशुद्धि वाक्य वचनशुद्धि हृदय मनशुद्धि विगोध्य यश्चरति चारित्र्ययोग करोति साधुनित्य स एष सुस्थित सर्व-गुणोपेत साधुर्भणितो भगवान्, क? जिनशासने सर्वज्ञागमे इति ॥११३॥

तथैतदपि सुष्ठु ज्ञात्वा चरत्वित्याह,—

दुर्व्वं सत्त कालं भावं सत्तिं च सुष्ठु णाऊण ।

ज्ञाणज्ज्ञयणं च तथा साहू चरणं समाचरऊ ॥ ११४ ॥

द्रव्य क्षेत्र काल भाव शक्ति च सुष्ठु ज्ञात्वा ।

ध्यानाध्ययन च तथा साधुश्चरण समाचरतु ॥ ११४ ॥

टीका—द्रव्यमाहारशरीरादिक क्षेत्र जागलरूपादिक काल सुपमा-सुपमादिक शीतोष्णादिक भाव परिणाम च सुष्ठु ज्ञात्वा ध्यानमध्ययन तथा ज्ञात्वा साधुश्चरण समाचरतु । एवं कथितप्रकारेण चारित्र्यशुद्धि-र्भवतीति ॥ ११४ ॥

तथोभयत्यागफलमाह,—

चाओ य होइ दुविहो सगञ्चाओ कलत्तचाओ य ।

उमयञ्चायं किञ्चा साहू सिद्धि लहू लहदि ॥ ११५ ॥

त्यागश्च भवति द्विविध सगत्याग कलत्रत्यागश्च ।

उमयत्याग कृत्वा साधु सिद्धिं लभते ॥ ११५ ॥

टीका—त्यागश्च भवति द्विविध सगत्याग कलत्रत्यागश्च तत उमय-त्याग कृत्वा साधुर्लघु शीघ्र सिद्धिं लभते न तत्र सदेह इति ॥ ११५ ॥

चारित्र्यशुद्धिमस्यमप्रत्ययकपायप्रत्यययोगप्रत्ययस्वरूपशुद्धि च प्रतिपाद्य-दर्शनशुद्धि मिथ्यात्वप्रत्ययशुद्धि च प्रतिपादयन्नाह,—

पुढ्ठीकायिगजीवा पुढ्ठीए चावि अस्सिदा संति ।

तम्हा पुढ्ठीए आरंभे णिच्चं विराहणा तेसिं ॥ ११६ ॥

पृथिवीकायिकजीवाः पृथिव्याः चापि आश्रिताः संति ।
तस्मात् पृथिव्या आरंभे नित्यं विराधना तेषां ॥ ११६ ॥

टीका—पृथिवीकायिकजीवास्तद्वर्णमंधरमाः सूक्ष्माः स्थलाश्च तदा-
श्रिताश्चान्ये जीवास्त्रसाः शेषकायाश्च संति तस्मात्तस्याः पृथिव्या विग-
धनादिके सननदहनादिके आरंभे आरंभसमागंभसंरंभादिके च कृते
निभयेन तेषां जीवानां तदाश्रितानां प्राणयपरोपणं स्यादिति । एवमका-
यिकतेजःकायिकवायुकायिकमनस्पतिहायिकप्रसफायिकानां तदाश्रितानां
च समारंभे भ्रुवं विराधनादिकं भवतीति निश्चेत्तव्यम् ॥ ११६ ॥

तद्वा पुढाविसमारंभो दुविहो तिविहेण वि ।
जिणमग्गाणुचारीणं जावज्जीवं ण कल्पई ॥ ११७ ॥

तस्मात् पृथिवीसमारंभो द्विविधः त्रिविधेनापि ।
जिनमार्गानुचारिणां यावज्जीवं न कल्प्यते ॥ ११७ ॥

टीकाः—यतः पृथिवीकायिकादीनां तदाश्रितानां च समारंभे भ्रुवा
हिंसा तस्मात्पृथिवीसमारंभः सननादिको द्विविधो द्विप्रकारो पृथिवीकायिक-
तदाश्रितोभयरूपोऽपि त्रिविधेन मनोवाक्कायरूपेण जिनमार्गानुचारिणां
यावज्जीवं न कल्प्यते न युज्यत इति । एवमग्नेजोवायुवनस्पतिप्रसाना द्विप्र-
कारेऽपि समारंभेऽवगाहनसेचनज्वालनतापनवीजनमुत्सवातकरणच्छेदनत-
क्षणादिकं न कल्प्यते जिनमार्गानुचारिण इति ॥ ११७ ॥

असंयमप्रययं तद्विशुद्धिं च प्रतिपाद्य मिथ्यात्वप्रत्ययं तद्विशुद्धिं
प्रतिपादयन्नाह,—

जो पुढाविकाइजीवे ण वि सदहदि जिणेहिं णिदिट्ठे ।
दूरत्थो जिणवयणे तस्स उवट्ठावणा णत्थि ॥ ११८ ॥

यः पृथिवीकायिकजीवान् नापि श्रद्धधाति जिनैः निर्दिष्टान् ।
दूरस्थो जिनवचनात् तस्य उपस्थापना नास्ति ॥ ११८ ॥

टीका—यः पृथिवीकायिकान् जीवान् न श्रद्धधाति नाभ्युपगच्छति
जिनैः प्रज्ञप्तान् प्रतिपादितान् स जिनवचनात् दूरं स्थितो न तस्योपस्था-
पनाऽस्ति न तस्य सम्यग्दर्शनादिषु संस्थितिर्वियते मिथ्यात्वादिति । एवम-
ष्कायिकान् वनस्पतिकायिकान् त्रसकायिकैश्च तदाश्रितौश्च यो नाभ्युप-
गच्छति तस्याप्युपस्थापना नास्ति सोऽपि मिथ्यादृष्टिरेव न कदाचिदपि
मुक्तिमार्गं तस्य स्थितिर्यतो दर्शनाभावेन चारित्र्यस्य ज्ञानस्य चाभाव एव
दर्शनाविनाभावित्वात्तयोरिति ॥ ११८ ॥

यः पुनः श्रद्धधाति स सदृष्टिरिति प्रतिपादयन्नाह,—

जो पुढविकायजीवे अइसद्दहदे जिणेहिं पण्णत्ते ।

उवलब्धपुण्यपावसस तस्सुवट्ठावणा अत्थि ॥ ११९ ॥

यः पृथिवी कायिकजीवान् अतिश्रद्धधाति जिनैः प्रज्ञप्तान् ।

उपलब्धपुण्यपापस्य तस्योपस्थापना अस्ति ॥ ११९ ॥

टीका—यः पृथिवीकायिकजीवैस्तदाश्रितौश्चातिशयेन श्रद्धधाति
मन्यते जिनैः प्रज्ञप्तान् तस्योपलब्धपुण्यपापस्योपस्थापना वियते मोक्षमार्गं
तस्य संस्थितिरवश्यंभाविनीति । एवमष्कायिकतेजःकायिकवायुकायिक-
वनस्पतिकायिकत्रसकायिकैस्तदाश्रितौश्च यः श्रद्धधाति मन्यतेऽभ्युपगच्छति
तस्योपलब्धपुण्यपापस्योपस्थापना वियत इति ॥ ११९ ॥

न पुनः श्रद्धधाति तस्य फलमाह,—

ण सदहदि जो एदे जीवे पुढविदं गदे ।

स गच्छे दिग्घमद्धानं लिगस्थो वि हु दुम्मदी ॥१२०॥

न श्रद्धधाति य एतान् जीवान् पृथिवीत्वं गतान् ।

स गच्छेत् दीर्घमध्वानं लिगस्थोपि हि दुर्मतिः ॥ १२० ॥

टीका—न श्रद्धाति नाभ्युपगच्छति य एतान् जीवान् शथिर्वीत्वं गतान् पृथिवीकायिकान् तदाश्रितोश्च स गच्छेद्दीर्घमध्वानं दीर्घसंसारं लिङ्गस्थोऽपि नाग्न्यादिलिङ्गसहितोऽपि दुर्मतिर्यत इति । एवमप्यायिकतेजःकायिकवायुकायिकवनस्पतिकायिकत्रसकायिकान् तदाश्रितोश्च यो न श्रद्धाति नाभ्युपगच्छति स लिङ्गस्थोऽपि दुर्मतिर्दीर्घसंसारं गच्छेदिति ॥ १२० ॥

एवंभूतान् जीवान् पातुकामः श्रीगणधरदेवस्तीर्थकरपरमदेवं पृष्टवानिति, तत्प्रश्नस्वरूपमाह;—

कथं चरे कथं चिट्ठे कथमासे कथं सये ।

कथं भुंजेज्ज भासिज्ज कथं पावं ण वज्झदि ॥ १२१ ॥

कथं चरेत् कथं तिष्ठेत् कथमासीत् कथं शयीत् ।

कथं भुंजीत् भापेत् कथं पापं न वध्यते ॥ १२१ ॥

टीका—एवं प्रतिपादितक्रमेण जीवनिकायकुले जगति साधुः कथं केन प्रकारेण चरन्नुच्छेदनुष्ठानं वा कुर्यात् कथं तिष्ठेत् कथमासीत् कथं वा शयीत् कथं भुंजीत् कथं भापेत् कथं वदेत् कथं पापं न वध्यते केन प्रकारेण पापागमो न स्यादिति ॥ १२१ ॥

प्रश्नमालाया उत्तरमाह;—

जदं चरे जदं चिट्ठे जदमासे जदं सये ।

जदं भुंजेज्ज भासेज्ज एवं पावं ण वज्झइ ॥ १२२ ॥

यत्नेन चरेत् यत्नेन तिष्ठेत् यत्नेनासीत् यत्नेन शयीत् ।

यत्नेन भुंजीत् भापेत् एवं पापं न वध्यते ॥ १२२ ॥

टीका—यत्नेनेर्यापथसमितिशुद्ध्या चरेत् यत्नेन तिष्ठेत् महाव्रतादि-संपन्नो यत्नेनासीत् प्रतिलिख्य जीवानविराधयन् पर्यकादिना यत्नेन शयीत् प्रतिलिरयोद्धर्तनपरावर्तनादिकर्म कुर्वन् सकुचितात्मा रात्रौ शयनं कुर्यात् यत्नेन भुंजीत् पट्टचत्वारिंशद्दोषवर्जितां भिक्षां गृह्णीयात् यत्नेन भापेत् भापासामितिक्रमेण सत्यव्रतोपपन्नः, एवमनेन प्रकारेण पापं च न वध्यते कर्मान्नो न भवतीति ॥ १२२ ॥

य पृथिवीकायिकजीवान् नापि श्रद्धधाति जिनै निर्दिष्टान् ।
दूरस्थो जिनवचनात् तस्य उपस्थापना नास्ति ॥ ११८ ॥

टीका—य पृथिवीकायिकान् जीवान् न श्रद्धधाति नाभ्युपगच्छति
जिनै प्रज्ञातान् प्रतिपादितान् स जिनवचनात् दूर स्थितो न तस्योपस्था-
पनाऽस्ति न तस्य सम्यग्दर्शनादिषु सस्थितिविद्यते मिथ्यात्वादिति । एवम-
ष्कायिकान् वनस्पतिकायिकान् त्रसकायिकैश्च तदाश्रितैश्च यो नाभ्युप-
गच्छति तस्याभ्युपस्थापना नास्ति सोऽपि मिथ्यादृष्टिरेव न कदाचिदपि
मुक्तिमार्गं तस्य स्थितिर्यतो दर्शनाभावेन चारित्रस्य ज्ञानस्य चाभाव एव
दर्शनाविनाभाविव्वात्तयोरिति ॥ ११८ ॥

य पुन श्रद्धधाति स सदृष्टिरिति प्रतिपादयन्नाह,—

जो पुढविकायजीवे अइसद्दहदे जिणेहि पण्णत्ते ।

उवलब्धपुण्यपावस्स तस्सुवट्ठावणा अत्थि ॥ ११९ ॥

य पृथिवी कायिकजीवान् अतिश्रद्धधाति जिनै प्रज्ञातान् ।

उपलब्धपुण्यपापस्य तस्योपस्थापना अस्ति ॥ ११९ ॥

टीका—य पृथिवीकायिकजीवोस्तदाश्रितैश्चातिशयेन श्रद्धधाति
मन्यते जिनै प्रज्ञातान् तस्योपलब्धपुण्यपापरयोपस्थापना विद्यते मोक्षमार्गे
तस्य सस्थितिरवश्यभाविनीति । एवमष्कायिकतेज कायिकवायुकायिक-
वनस्पतिकायिकत्रसकायिकैस्तदाश्रितैश्च य श्रद्धधाति मन्यतऽभ्युपगच्छति
तस्योपलब्धपुण्यपापस्योपस्थापना विद्यत इति ॥ ११९ ॥

न पुन श्रद्धधाति तस्य फलमाह,—

ण सदहदि जो एदे जीवे पुढविदं गदे ।

स गच्छे दिग्धमद्धानं लिंगत्थो वि हु दुम्मदी ॥१२०॥

न श्रद्धधाति य एतान् जीवान् पृथिवीत्व गतान् ।

न - , दीर्घमध्यानं लिङ्गस्थोपि हि दुर्मतिः ॥ १२० ॥

टीका—न श्रद्धाति नाभ्युपगच्छति य एतान् जीवान् पृथिवीत्वं गतान् पृथिवीकायिकान् तदाश्रितोश्च स गच्छेद्दीर्घमध्वानं दीर्घसंसारं लिंगस्थोऽपि नाग्न्यादिलिंगसहितोऽपि दुर्मतिर्यत इति । एवमक्काधिकतेजःकायिकत्रायुकायिकवनस्पतिकायिकत्रसकायिकान् तदाश्रितोश्च यो न श्रद्धाति नाभ्युपगच्छति स लिंगस्थोऽपि दुर्मतिर्दीर्घसंसारं गच्छेदिति ॥ १२० ॥

एवंभूतान् जीवान् पातुकामः श्रीगणधरदेवस्तीर्थकरपरमदेवं पृष्टवानिति, तत्प्रश्नस्वरूपमाह;—

कथं चरे कथं चिट्ठे कथमासे कथं सये ।

कथं भुंजेज्ज भासिज्ज कथं पावं ण वज्झदि ॥ १२१ ॥

कथं चरेत् कथं तिष्ठेत् कथमासीत् कथं शयीत् ।

कथं भुंजीत् भापेत् कथं पापं न वध्यते ॥ १२१ ॥

टीका—एवं प्रतिपादितक्रमेण जीवनिकायकुले जगति साधुः कथं केन प्रकारेण चरेद्दृच्छेदनुष्ठानं वा कुर्यात् कथं तिष्ठेत् कथमासीत् कथं वा शयीत् कथं भुंजीत् कथं भापेत् कथं वदेत् कथं पापं न वध्यते केन प्रकारेण पापागमो न स्यादिति ॥ १२१ ॥

प्रश्नमालाया उत्तरमाह;—

जदं चरे जदं चिट्ठे जदमासे जदं सये ।

जदं भुंजेज्ज भासेज्ज एवं पावं ण वज्झइ ॥ १२२ ॥

यत्नेन चरेत् यत्नेन तिष्ठेत् यत्नेनासीत् यत्नेन शयीत् ।

यत्नेन भुंजीत् भापेत् एवं पापं न वध्यते ॥ १२२ ॥

टीका—यत्नेनेर्यापयसमितिशुद्ध्या चरेत् यत्नेन तिष्ठेत् महाव्रतादि-संपन्नो यत्नेनासीत् प्रतिलिख्य जीवानविराधयन् पर्यकादिना यत्नेन शयीत् प्रतिलिख्योद्धर्त्तनपरावर्त्तनादिकर्म कुर्वन् संकुचितात्मा रात्रौ शयनं कुर्यात् यत्नेन भुंजीत् पट्टत्वारिंशदोषवर्जितां भिक्षां शुद्धीयाद्यत्नेन भापेत् भायासमितिक्रमेण सत्यवतोपपन्नः, एवमनेन प्रकारेण पापं च न वध्यते कर्माश्रवो न भवतीति ॥ १२२ ॥

यत्नेन चरत फलमाह,—

जदं तु चरमाणस्स दयापेहुस्स भिक्खुणो ।

णवं ण बज्झदे कम्मं पोरण च विधूयदि ॥ १२३ ॥

यत्नेन तु चरत. दयाप्रेक्षकस्य भिक्षो ।

नव न बध्यते कर्म पुराण च विधूयते ॥ १२३ ॥

टीका—यत्नेनाचरतो भिक्षोर्दयाप्रेक्षकस्य दयाप्रेक्षिणो नव न बध्यते कर्म चिरतन च विधूयते निराक्रियते । एव यत्नेन तिष्ठता यत्नेनासीनेन यत्नेन शयनेन यत्नेन भुजानेन यत्नेन भाषमाणेन नव कर्म न बध्यते चिरतन च क्षीयते तत सर्वथा यत्नाचारेण भवित्तयमिति ॥ १२३ ॥

समयसारस्योपसंहारात्माथेय,—

एवं विधानचरियं जाणित्ता आचरिज्ज जो भिक्खू ।

णासेऊण दु कम्मं दुविहं पि य लहु लहुइ सिद्धिं ॥ १२४ ॥

एव विधानचरित ज्ञात्वा आचरेत् यो भिक्षु ।

नाशयित्वा तु कर्म द्विविधमपि च लघु लभते सिद्धिं ॥ १२४ ॥

टीका—एवमनेन प्रकारेण विधानचरित क्रियानुष्ठान ज्ञात्वा आचरति यो भिक्षु स साधुर्नाशयित्वा कर्म द्विप्रकारमपि शुभाशुभरूपमपि द्रव्यरूप भावरूप वा शीघ्र लभत सिद्धि यत एव चारित्रान्मोक्षो भवति सर्वस्य सारभूत चारित्र तत इति दशमस्य समयसारसंज्ञकस्याचारस्य ॥ १२४ ॥

इति श्रीमद्ब्रह्मेर्याचार्यवैद्यप्रणीते मूलाचारे श्रीवसु-

नयाचार्यप्रणीताचारवृत्त्यास्यटीकासहित

दशम समयसाराधिकार ॥ *

* ख ग पुस्तकेऽस्य स्थानेऽ५ पाठ —

दशम परिच्छेद ।

शीलगुणाधिकारः ।

शीलगुणालयभूदे कल्याणविशेषप्रातिहार्यजुदे ।
वंदित्ता अरहंते शीलगुणे कित्तइस्सामि ॥ १ ॥

शीलगुणालयभूतान् कल्याणविशेषप्रातिहार्ययुक्तान् ।
वंदित्ता अरहंत. शीलगुणान् कीर्त्तयिष्यामि ॥ १ ॥

टीका—शील—शील वनपरिरक्षण शुभयोगवृत्तिरशुभयोगवृत्तिपरिहार
आहारभयमैयुनपरिग्रहसज्ञापिरति पंचंद्रियनिगोध कायसयमप्रिपयोद्धव-
दोषाभाव. क्षात्यादियोगश्च, गुणा—गुणः सयमप्रिप्या पचमहाव्रतादय.
कयायाशभायोऽतिरुमायभाव पट्टायसविस्वयमयमदशप्रहागप्रभाभा आर-
पितादिदोषविमुक्तिरालोचनादिप्रायश्चित्तकरण, शीलानि च गुणाश्च शील-
गुणास्तेषामालयभूताः सम्यगवस्थानं सजाताः शीलगुणालयभूतास्तान्
शीलगुणालयभूतान् वनाना वनपरिरक्षणाना चाभारान् । कल्याण—कल्याणानि
स्वर्गांतरणजन्मानिष्कमणकेवलज्ञानोत्पत्तिनिर्वाणमनानि, विमेष—विशेषा
अतिशयविशेषाश्चतुस्त्रिंशत्, स्वाभाविका दश नि स्वदेत्वादिका, धानिकर्म-
क्षयजा दश गयतेशतचतुष्टयसुभिक्षत्वादिका, देवोपनीताश्चतुर्दश सर्वाद्दे-
मागधिकभाषादयः, पाण्डिते—प्रातिहार्यगण्यश्री सिद्धासनादीनि, जुदे—युक्तान्
सहितान्, कल्याणानि चातिशयविशेषाश्च प्रातिहार्याणि च कल्याणविशेष-
प्रातिहार्याणि तैर्युक्तास्तान् कल्याणविशेषप्रातिहार्ययुक्तान् सर्वान् सर्वज्ञ-
चिहोपेतान् त्रिषष्टिकर्मक्षयजगुणसंयुक्तान्, वंदित्ता—वंदित्वा प्रणम्य, अरहत-
अरहत सर्वज्ञनाथात्, शीलगुणे—शीलगुणान् शीलानि गुणाश्च, कित्तइस्सामि-
कीर्त्तयिष्यामि सम्यगनुवर्त्तयिष्यामि । अरहतः शीलगुणालयभूतान् कल्याण-
विशेषप्रातिहार्ययुक्तान् वंदित्वा शीलगुणान् कीर्त्तयिष्यामीति संज्ञा ॥१॥

शीलाना तामदुत्पत्तिक्रममाह,—

जोए करणे सण्णा इंदिय भोम्मादि समणधम्मे य ।
अण्णोण्णेहिं अभत्था अट्टारहसीलसहस्साइं ॥ २ ॥

योगाः करणानि संज्ञा इंद्रियाणि भ्वादयः श्रमणधर्माश्च ।
अन्योन्यैः अभ्यस्ता अष्टादशशीलसहस्राणि ॥ २ ॥

टीका—जोए—योग आत्मप्रदेशपरिस्पदः स निमित्तमेदात् त्रिधा भिद्यते काययोगो मनोयोगो वाग्योग इति । तत्रथा । वीर्यान्तरायक्षयोपशमसद्भावे सत्यौदारिकादिसप्तकायवर्णान्यान्यतमालंघनापेक्ष आत्मप्रदेशपरिस्पदः काययोगः, शरीरनामकर्मोदयापादितवाग्वर्णनालंबने सति वीर्यान्तरायमत्यक्षराश्रवणक्षयोपशमादिनाभ्यंतरवाग्लब्धिसान्निध्ये वाग्परिणामाभिमुखस्यात्मनः प्रदेशपरिस्पंदो वाग्योगः, अभ्यतरवीर्यान्तरायनोइन्द्रियाश्रवणक्षयोपशमात्मकमनोलब्धिसान्निधाने वाद्यनिमित्तमनोवर्णनालंबने सति मन परिणामाभिमुखस्यात्मनः प्रदेशपरिस्पंदो मनोयोगः, कायवाङ्मनसा शुभक्रिया इत्यर्थः । करणे—करणानि कायवाङ्मनसामशुभक्रियाः सावधकर्मदाननिमित्ताः । सण्णा—संज्ञा आहारभयमैद्युनपरिग्रहाभिलाषाः । इंदिय—इंद्रियाणि । भोम्मादि—भू. पृथिवी आदियेषां ते भ्वादयः पृथिवीकायादयः । समणधम्मे य—श्रमणधर्माश्च संयताचरणविशेषाश्च । अण्णोण्णेहिं अन्योनैन्वोन्यं परस्परं । अभत्था—अभ्यस्ताः समाहताः । त एते योगादयः श्रमणधर्मपर्यताः परस्परं गुणिताः, अट्टारह—अष्टादशशीलसहस्राणि । योगैः करणानि गुणितानि न च भवंति, पुनराहारादिसंज्ञाभिश्चतसृभिर्न च गुणितानि पट्टत्रिंशद्भवति शीलानि, पुनरिन्द्रियैः पचभिर्गुणितानि पट्टत्रिंशत् अशीत्याधिकं शतं, पुनः पृथिव्यादिभिर्दर्शभिः कायैरशीतिशतं गुणितं अष्टादशशतानि भवंति, पुनः श्रमणधर्मैर्दशभिः ॥ २ ॥

योगादीना भेदपूर्वक स्वरूपमाह,—

तिण्ह सुहसजोगे जोगे करण च असुहसजोगे ।
आहारादी सण्णा फासादिय इदिया णेया ॥ ३ ॥

त्रायाणा शुभसयोगे योग करण च अशुभसयोग ।
आहारादय सज्ञा स्पर्शनादीनि इन्द्रियाणि ज्ञेयानि ॥ ३ ॥

टीका—तिण्ह—त्रयाणा मनोवाक्कायाना, सुहसजोगे—शुभेन सयोग शुभसयोग पापक्रियापरिहारपूर्वकशुभकर्मादाननिमित्तयापार सर्वकर्म क्षयनिमित्तवाग्नुत्तियाग इत्युच्यते । करण च—करण प्रिया पणिामो वा तपा मनोवाक्कायाना योऽयमशुभेन सयोगस्तत्करण पापक्रियापरिणाम पापादाननिमित्तयापारव्याहारौ च करणमित्युच्यते । आहारादी—आहारादय आहारभयमेयुनपरिग्रहा, सण्णा सज्ञा अभिलाषा, चतुर्विधाशनपानसाप्रत्यायायाहार, भयकमादयाच्छरीरबाह्यमन सवधिजीवप्रदेशानामाकुलता भय, सर्वापुंसयोश्चारिभोहोदये सति रागपरिणामाविष्या परस्पर स्पर्शन प्रतीच्छा मैयुन, गौमहिषीमणिमौक्तिकादीना चेतनाचतनाना बाध्याना आभ्यतराणा च रागादीनामुन्धीना सरक्षणार्जनसस्कारादिलक्षणा याश्रुति परिग्रह, आहारसज्ञा भयसज्ञा मयुनसज्ञा परिग्रहसज्ञा चिति । फासादिय—स्पर्शनादीनान्द्रियाणि ज्ञेयानि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुश्रात्राणीन्द्रियाणि ज्ञातया नीति ॥ ३ ॥

पृथियादीना भेद स्वरूप च प्रतिपादयन्नाह,—

पुढविदगागणिमारुदपत्तेयअणतकायिया चेव ।
विगतिगचदुपचेदिय भोम्मादि हवति दस एदे ॥ ४ ॥

पृथिव्युदकाग्निमारुतप्रत्येकानतकायिकाश्चेव ।

द्वित्रिचतु पचेंद्रिया भ्यादयो भवति दशैत ॥ ४ ॥

टीका—पृथ्वी—पृथिवी । दग्—आपो जलं । अगाणि—अग्निः । मारुद्—मारुतः वातः । पत्तेय—प्रत्येक एकं जीवं प्रति कारणं शरीरहेतु-पुद्गलप्रचयः प्रत्येकमसाधारण । अणंत—अनंतः साधारणं । कायिया चेव—कायिकाश्चैव । पृथिवी कायो विद्यते येषां ते पृथिवीकायिकाः, आपः कायो विद्यते येषां ते अकायिकाः, तेजः कायो विद्यते येषां ते तेजः-कायिका, मारुतः कायो विद्यते येषां ते मारुतकायिकाः, प्रत्येकः कायो विद्यते येषां ते प्रत्येककायिकाः पुष्पफलनालिकेरादयः, अनंतः कायो विद्यते येषां तेऽनंतकायिका गुडूचीमूलकादयः, चशब्द उक्तसमुच्चयार्थः, एवकारोऽवधारणार्थः । पृथिवीकायिकादयः स्वभेदभिन्ना वादराः सूक्ष्माः पर्याप्ता अपर्याप्ताश्चैवेति । त्रिगतिगचतुर्पंचेन्द्रिय—इन्द्रियशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्ध्यते द्वीन्द्रियाः कृम्यादयः, त्रीन्द्रिया मत्कुणादयः, चतुरिन्द्रिया भ्रमरादयः, पंचेन्द्रिया मंडूकादयः । भोम्मादि—भूम्यादयः । हंति—भवंति । दस—दशं । एदे—एते पृथिवीकायिकादयः पंचेन्द्रियपर्यता दशैव भवंति नान्य इति ॥४॥

श्रमणधर्मस्य भेदं स्वरूपं च प्रतिपादयन्नाह,—

संती मद्दव अज्जव लाघव तव संजमो अकिंचणदा ।

तह होदि बंभचेरं सच्चं चागो य दस धम्मा ॥ ५ ॥

क्षांतिः मार्दवमार्जवं लाघवं तपः संयमः अकिंचनता ।

तथा भवति ब्रह्मचर्यं सत्यं त्यागश्च दश धर्माः ॥ ५ ॥

टीकाः—संती—उनमक्षमा शरीरस्थितिहेतुमार्गार्थं परकुलान्युपपत्त-स्तीर्थयात्रार्थं वा पर्यटतो यतेर्दृष्टजनाऽशोषहसनावशात्ताटनभर्त्सन-शरीरव्यापादनादीना सन्निधाने संवति कालुष्यानुत्पत्तिः क्षांतिः । मद्दव—मृदो-र्भावो मार्दवं जात्यादिमद्दोऽज्ञादभिमानाभावः । अज्जव—ऋजोर्भाव आर्जवं मनोवाक्कायानामवक्त्रता । लाघव—लघोर्भावो लाघवं अनतिचारत्वं शौचं

प्रकृष्टप्रसौ लोभनिवृत्ति । तत्र-तत्र कर्मक्षयार्थं तत्रैव शरीन्द्रियाणि
 तपस्तद्द्वन्द्वशक्तिं पूज्यन्तमवसेय । सजमो-संयमो धर्मापत्तुणार्थं समितिपु
 वर्तमानस्य प्राणीन्द्रियदयारूपायनिग्रहक्षण । अङ्घ्रिणदा-नाम्य
 किञ्चनास्त्याकिञ्चनोऽकिञ्चनस्य भाव आकिञ्चन्यमकिञ्चनता उपातेष्वपि
 शरीरादिषु सस्कारापोहाय ममेदमित्यभिसम्पन्ननिवृत्ति । तत्र हादि-तथा
 भवति तथा तेनैव प्रकारेण दशात्रप्रपरिहारेण , बभचर-श्रमचर्य अनु-
 ज्ञातागनास्मरणरथाश्रवणश्रीससक्तज्ञानादिवर्जन एतन्नृत्तिनिवृत्तया वा
 गुरुकुलवासो ब्रह्मचर्यं । सच्च-सत्य परापतापादिपरिर्जित कर्मादानकार-
 णान्निवृत्त साधुचन सत्य । चागो-त्याग सयतस्य योग्यज्ञानादिदान त्याग
 चशब्द समुच्चयार्थं । दस धम्मा-दशैत धर्मा दशप्रकाराऽय श्रमणार्मा
 ध्यारयात् इति ॥ ५ ॥

शीलानाम्पुनिनिमित्तमक्षयत्रमेणोच्चारणत्रममाह,--

मणगुत्ते मुणिवसहे मणकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुक्ते ।
 आहारसण्णविरदे फासिदियसंपुडे चैव ॥ ६ ॥
 पुढवीसंजभजुत्ते सतिगुणसंजुडे पढमसील ।
 अचल ठादि विमुद्धे तहेव सेसाणि णेयाणि ॥ ७ ॥

मनोगुप्तस्य मुनिवृषभस्य मन करणोन्मुक्तशुद्धभावयुक्तस्य ।
 आहारसण्णविरतस्य स्पर्शनद्रियसवृतस्य चैव ॥ ६ ॥

पृथिवीसयमयुक्तस्य क्षातिगुणसयुक्तस्य प्रथमशील ।

अचल तिप्रति विशुद्धस्य तथैव शेषाणि ज्ञेयानि ॥ ७ ॥

टीका—मणगुत्ते-मनसा गुता मनोगुप्तस्तस्य तस्मिन्वा मनोगुप्तस्य
 मनोगुप्त । मुणिवसहे-मुनिवृषभस्य मुनिवृषभे वा, मणकरणोन्मुक्तशुद्ध-
 भावयुक्ते-मनकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुक्त, मनकरणोन्मुक्तश्चासौ शुद्धभा
 वश्च तेन युत मनकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुक्तस्तस्य ~~मनकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुक्तस्तस्य~~

वयुतस्य मनःकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुते वा । आहारसंज्ञाविरदे-आहारसंज्ञाया
विरत आहारसंज्ञाविरतस्तस्य आहारसंज्ञाविरतस्य आहारसंज्ञाविरते वा ।
फ्रासिंदियसंपुडे-स्पर्शनेन्द्रिय सवृत यस्यासौ स्पर्शनेन्द्रियसंवृतस्तस्य स्पर्श-
नेन्द्रियसंवृतस्य स्पर्शनेन्द्रियसंवृते वा । चेव-निश्चयेन । पृथ्वीसंजमजुत्ते-
पृथिवीसंयमेन युक्तः पृथिवीसंयमयुक्तस्तस्य पृथिवीसंयमयुक्तस्य पृथिवी-
संयमयुक्ते वा । संतिगुणसंजुदे-क्षातिगुणेन सयुक्तः क्षातिगुणसंयुक्तस्तस्य
क्षातिगुणसंयुक्तस्य क्षातिगुणसयुक्ते वा । पट्टमशील-प्रथमं शीलं तस्येत्यंभूतस्य
मुनिवृषभस्येत्यभूते वा मुनिवृषभे प्रथमं शीलमचलं स्थिररूपं तिष्ठति ।
शुद्धे चारित्राद्ये मुनौ शुद्धस्य चारित्राद्यस्य मुनेवति संबंधः । यतो गुप्ति-
भिर्गुप्तोऽशुभपरिणामैर्विमुक्तः संज्ञादिभिश्च रहितः संयमादिसहितोऽत एव
शुद्धः । तथैव-तथैव तेनैव प्रकारेण अनेन वा प्रकारेण । शेपाणि-शेषा-
ण्यपि द्वितीयादीनि शीलानि । ज्ञेयाणि-ज्ञातव्यानि । अथवा विशुद्धेषु
भंगेषु यावदचल तिष्ठत्यक्षः, तथा वाग्गुप्ते मुनिवृषभे मनःकरणोन्मुक्तशुद्ध-
भावयुक्ते आहारसंज्ञाविरते स्पर्शनेन्द्रियसंवृते पृथिवीसंयमयुक्ते क्षातिगुण-
संयुक्ते च शुद्धे मुनौ द्वितीयं शीलं तिष्ठति । तथा कायगुप्ते मुनिवृषभे
एवं शेपाण्युच्चारणविधानान्युच्चार्य तृतीयं शीलं व्रतपरिरक्षणमचल तिष्ठति ।
विशुद्धे तत आदि गते अक्षे एवमुच्चारणा कर्त्तव्या । मनोगुप्ते मुनिवृषभे वा-
क्करणोन्मुक्तशुद्धभावयुते आहारसंज्ञाविरते स्पर्शनेन्द्रियसंवृते पृथिवीसंयम-
युक्ते क्षातिगुणसयुक्ते च मुनिवृषभे चतुर्थशीलं । तथा वाग्गुप्ते मुनिवृषभे
वाक्करणोन्मुक्तशुद्धभावयुक्ते आहारसंज्ञाविरते स्पर्शनेन्द्रियसंवृते पृथिवी-
संयमयुक्ते क्षातिगुणसंयुक्ते च मुनिवृषभे पंचमं शीलं । तथा कायगुप्ते
वाक्करणोन्मुक्ते शेपाण्युच्चार्य षष्ठं शीलं ज्ञेयात् । तिस्रो गुप्ताः पंचयाकारेण
न्यस्तथाप्य तत ऊर्ध्वं त्रीणि करणानि पंचयाकारेण स्थापनीयानि तत
ऊर्ध्वं आहारादिसंज्ञा संस्थाप्य ततः पंचेन्द्रियाणि ततः पृथिवीयादयः
स्थाप्याः । एवं संस्थाप्य पूर्वोक्तक्रमेण शेपाणि

काया-सर्वजीवसमासा । विराहणा-विराधना अब्रह्मकारणानि । आला-
यणा-आलोचना अत्र दोषशब्दो द्रष्टव्य आलोचनादोषा साहचर्यात् ।
सोही-शुद्धयः प्रायश्चित्तानि । यथानुक्रमेण हिंसादय एकविंशतिरतिक्रम-
णादयश्चत्वारः कायाः शतभेदा विराधना दश आलोचनादोषा दश
शुद्धयो दशेति सत्रध इति ॥ ८ ॥

के ते हिंसादय इत्याशकायामाह,—

पाणिवह मुसावादं अदत्त मेहुण परिग्गहं च व ।

कोहमदमायलोहा भय अरदि रदी दुगुंछा य ॥ ९ ॥

मणवयणकायमंगुल मिच्छादंसण पमादो य ।

पिसुणत्तणमण्णणं अणिगाहो इंदियाण च ॥ १० ॥

पाणिवध मृपावाद्दोऽदत्त मैथुन परिग्रहश्चैव ।

क्रोधमदमावालोभा भयमरतिरती जुगुप्सा च ॥ ९ ॥

मनोवचनकायमंगुल मिथ्यादर्शन प्रमादश्च ।

पिशुनत्यमज्ञान अनिग्रह इन्द्रियाणां च ॥ १० ॥

टीका—पाणिवह-पाणिवधः प्रमादवतो जीवहितन । मुसावाद-मृपा-
वादोऽनालोच्य विरद्भवचन । अदत्त-अदनः परकीयस्याननुमतस्य ग्रह-
णाभिलाषः । मेहुण-मैथुन वनिनासेवाभिगृह्णि । परिग्गह-परिग्रहः पापा-
दानोपकरणकाक्षा । चव-चत्र तावत्येव महाव्रतानीति । कोह-क्रोधश्चटता ।
मद-मदो जायाश्वलेपः । माय-माया कौटिल्यः । लोह-लोभो वस्तुप्राप्तौ
गृह्णि । भय-भय त्रस्तता । अरदि-अरतिरुद्वेगः अशुभपरिणामः ।
रदी-रती रागः कुत्सिताभिलाषः । दुगुंछा जुगुप्सा परगुणासहनः । मणवयण-
कायमंगुल-मंगुल पापदानक्रिया तत्प्रत्येकमभिसवच्यते मनोमंगुल वाङ्म-
ङ्गुल कायमंगुल मनोमङ्गयानां पापक्रिया । मिच्छादंसण-मिथ्याद-

ईन जिनेन्द्रमतस्याभ्रद्वान । पमादो-प्रमादश्चायत्नाचरण विकथादि-
स्वरूप । पिसुणत्तण-पैशूय परस्यादोपस्य वा सदोपस्य वा दोपोद्गाउन
पृष्ठमासभक्षित्व । अण्णाण-अज्ञान यथावस्थितस्य वस्तुनो विपरीतावबोध ।
अणिग्गहो-अनिग्रह स्वेच्छया प्रवृत्ति, इन्द्रियाण-इन्द्रियाणा चक्षुरादीना-
मनिग्रहश्चेत्येते एकविंशतिभेदा हिसादया द्रष्टव्या इति ॥ ९-१० ॥

अतिऋणादीना स्वरूप प्रतिपादयन्नाह,—

अदिकमण अदिकमण अदिचारो तहव अणाचारो ।
एदेहिं चदूहि पुणो सावज्जो होइ गुणियव्यो ॥ ११ ॥

अतिक्रमण व्यतिक्रमणमतीचारस्तथैवनाचार ।

एतेश्चतुर्भि पुन सावद्यो भवति गुणितव्य ॥ ११ ॥

टीका—अदिकमण-अतिक्रमण समयतस्य समयतसमुहमध्यस्थस्य
विषयाभिकाक्षा । अदिकमण-व्यतिक्रमण समयतस्य समयतसमह त्यक्त्वा
विषयापकरणार्जन । अदिचारो-अतिचार व्रतशथिन्य ईपदसयमसेवन
य । तहेय-तथैव । अणाचारो-अनाचारो व्रतभग सर्वथा स्वेच्छया प्रव
र्तता । एदेहि-एतैरतिक्रमणादिभि । चदूहि-चतुर्भि । पुणो-पुन ।
सावज्जो-सावथा हिसाद्येकविंशति । होइ-भवति । गुणियव्यो-गुणितव्य
सगुणनीय । ततश्चतुर्भिरैकविंशतिर्गणिता चतुरशीतिर्भवतीति ॥ ११ ॥

कायभेदाना स्वरूप प्रतिपादयन्नाह,—

पुढविदगागणिमारुपत्तेयअणतकाइया चेव ।
वियतियचदुपचिदिय अण्णोणवधाय दस गुणिदा १२

पृथिव्यवग्निमारुतप्रत्येकानतकायिकाश्चैव ।

द्विकारिकचतु पचेंद्रिया अन्योन्यव्यथिता दशगुणिता ॥१२॥

१ समयतशब्दो छ-ग-पुस्तके नास्ति । २ स्वेच्छाप्रवर्तन छ-ग-पुस्तके ।

टीका—कायशब्द प्रत्येकमभिसवध्यते । पृथिवीकायिका अप्कायिका
 अग्निकायिका मारुतकायिका प्रत्येककायिका अनन्तकायिकाश्चैव ।
 अत्रापि इन्द्रियशब्द प्रत्येकमभिसवध्यते । द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रिया-
 पंचेन्द्रियाश्चेति । अण्णोणवधाय—अन्योन्यत्र्यथिता दशते पृथिवीकायिका-
 दय परस्परेणाहताः सन्त पूर्वाक्तेश्चतुरशीतिविकल्पैर्गणिताश्चतुरशीति-
 शतभेदा भवन्ति । चतुरशीति शतेन गुणिता यत एतावन्त एव विकल्पा
 भवन्तीति ॥ १२ ॥

अत्रम्हकारणविकल्पान् प्रतिपादयन्नाह,—

इत्थीससंगी पणिदरसभोयण गंधमल्लसंठप्पं ।
 सयणासणभूसणयं छट्ठं पुण गीयवाइयं चेव ॥ १३ ॥
 अत्थस्स संपओगो कुसीलससग्गि रायसेवा य ।
 रत्ती वि य संयरणं दस सीलविराहणा भणिया ॥ १४ ॥

स्त्रीससर्गं प्रणीतरसभोजन गंधमाल्यसस्पर्श ।
 शयनासनभूषणानि पष्ट पुनर्गीतवादित्र चेव ॥ १३ ॥
 अर्थस्य सप्रयोग कुशिलससर्गं राजसेवा च ।
 रात्रावपि च सचरण दश शीलविराधना भणिता ॥ १४ ॥

टीका—इत्थीससंगी—स्त्रीससर्गं वनिताभि सहातीव प्रणय रागाह-
 तस्य । पणिदरसभोयण—प्रणीतरसभोजन अतीर शृङ्ग्या पंचद्वियदर्पकरा-
 हारग्रहण । गंधमल्लसठ्ठप—गंध आर्द्रमहिषीयक्षकर्ममाद्रिको माल्य मालती-
 चपकादिकुमुमादिक ताभ्या सस्पर्शा गन्धमान्यसस्पर्श सुगंधद्रव्यै सुगंध-
 पुष्पैश्च शरीरसस्पर्शन । सयणासण—शयन तूलिकादिपर्यस्पर्श आमन
 मृदुलोहासनादिक शयन चासन च शयनासने मृदुगन्ध्यामृदासनानादि ।

१ रणाहतिश्च प्रेत-पुस्तके ।

भूषण्यं—भूषणानि शरीरमंढनादीनि मुकुटकटक्यादीनि शरीरशोभा विष-
याकांक्षा वा पंचैतानि । छट्टं पुण—यष्टं पुनः । गीयत्रायं—गीतं षट्श्रादिकं
वादित्रं तंतविततधनमुपिरादिकं करवादनं च, गीतं च वादित्रं च गीत-
वादित्रं रागादिकांक्षया नृत्तगोयाभिलाषकरणं । अत्यस्त संपओगो—अर्थस्य
संययोगः सुवर्णादिद्रव्यसंपर्कः । कुशीलसंसर्गि—कुत्सितं शीलं येषां ते
कुशीलास्तैः संसर्गः संवासः कुशीलसंसर्गो रागाविष्टजनसंपर्कः । रायसेषा
य—राजसेवा च विषयार्थिनो राज्ञामुपश्लोकादिकरणं । रनी वि य संय-
रणं—रात्रावपि संचरणं कार्यतरेण निशायां पर्यटनं । दस—दश । शील-
विराहणा—शीलविराधनाः भणिदा—भणिताः प्रतिपादिताः । एते स्त्रीसंस-
र्गादयो दश शीलविराधनाः परमागमे समुक्ताः । एतैर्दशविकल्पैः पूर्वा-
क्तानि चतुरशीतिशतानि गुणितानि चतुरशीतिमहस्याणि भवतीति ॥१३-१४

आलोचनादोषान् प्रतिपादयन्नाहः—

आकंपिय अणुमाणिय जं दिष्टं वादरं च सुहुमं च ।

छण्णं सद्वाकुलियं बहुजनमव्यक्तं तत्सेवी ॥ १५ ॥

आकंपितमनुमानितं यद् दृष्टं वादरं च सूक्ष्मं च ।

छण्णं शब्दाकुलितं बहुजनमव्यक्तं तत्सेवी ॥ १५ ॥

टीका—आकंपिय—आकंपितदोषो भक्तपानोपकरणादिनाऽऽचार्यमा-
कंप्यात्मीयं कृत्वा यो दोषमालोचयति तस्याकंपितदोषो भवति । अणुमा-
णिय—अनुमानितं शरीराहारतुच्छवल्ददर्शनेन दीनवचनेनाचार्यमनुमा-
न्यात्मनि करुणापरमाचार्यं कृत्वा यो दोषमात्मीयं निवेदयति तस्य द्विती-
योऽनुमानितदोषः । जं दिष्टं—यद् दृष्टं अन्यैर्यदवलोकितं दोषजातं तदा-
लोचयत्यदृष्टमवगूहयति यस्तस्य तृतीयो दृष्टनामाऽऽलोचनादोषः । वादरं
च—स्थूलं च व्रतेश्वहिंसादिकेषु य उत्पद्यते दोषस्तमालोचयति सूक्ष्मं नालोच-

यति यस्तस्य चतुर्थो वादरनामालोचनादोषः स्यात् । सुहृमं च—सूक्ष्मं च सार्द्रहस्तपरामर्शादिकं सूक्ष्मदोष प्रतिपादयति महाव्रतादिभगं स्थूलं तु नाचष्टे यस्तस्य पंचमं सूक्ष्मं नामालोचनदोषजातं भवेत् । छण्णं—प्रच्छन्नं व्याजेन दोषकथनं कृत्वा स्वतः प्रायश्चित्तं यः करोति तस्य षष्ठं प्रच्छन्नं नामालोचनदोषजातं भवति । सद्भाकुलियं—शब्दाकुलितं पाक्षिकचातुर्मासिकसांवत्सरिकादिप्रतिक्रमणकाले बहुजनशब्दसमाकुले आत्मीयापराधं निवेदयति तस्य सप्तमं शब्दाकुलं नामालोचनादोषजातं । बहुजणं—बहुजनं एकस्मै आचार्यायात्मदोषनिवेदनं कृत्वा प्रायश्चित्तं प्रगृह्य पुनरश्रद्धानोऽपरस्मै आचार्याय निवेदयति यस्तस्य बहुजनं नैपाष्टममालोचनादोषजातं स्यात् । अत्रत—अयत्नं प्रायश्चित्ताग्रकुशलो यस्तस्यात्मीयं दोषं कथयति यो लघुप्रायश्चित्तनिमित्तं तस्यायत्तनाम नवममालोचनादोषजातं भवेत् । तत्सेवी—तत्सेवी य आत्मना दोषैः संपूर्णस्तस्य यो महाप्रायश्चित्तमयादात्मीयं दोषं प्रकटयति तस्य तत्सेवी नामा दशमं आलोचनादोषो भवेत् । एवमेतैर्दशभिश्चतुरशीतिसहस्राणि गुणितान्यष्टलक्षाभ्यधिकानि चत्वारिंशत्सहस्राणि भवंतीति ॥ १५ ॥

आलोचनादिप्रायश्चित्ताना स्वरूपं प्रतिपादयन्नाह,—

आलोचनं पडिकमणं उभय विवेगो तथा विउत्सगो ।
तव छेदो मूलं पि य परिहारो चैव सद्वहणा ॥ १६ ॥

आलोचनं प्रतिक्रमणमुभयं विवेकस्तथा व्युत्सर्गः ।

तपच्छेदो मूलमपि च परिहारश्चैव श्रद्धानम् ॥ १६ ॥

टीका—आलोचनं—आलोचनं दशदोषविवर्जितं गुरवे प्रमादनिवेदनमालोचनं । पडिकमणं—प्रतिक्रमणं व्रतातीचारनिर्हरणं । उभय—उभयं आलोचनप्रतिक्रमणे संसर्गदोषे सति विशोधनानुभयं । विवेगो—विवेकः संसक्तान्नपानोपकरणादिविभजनं विवेकः । तथा—तथा । विउत्सगो—

युत्सर्गः कायेत्सर्गादिकरणं । तत्र—तपः अनन्यनायमोदर्यादिलक्षणं ।
 छेदो—छेदः दिवसमासादिना प्रज्याहापनं । मूलं—पुनर्दीक्षाप्रापणं । वि-
 य—अपि च । परिहारो चेष—परिहारश्चैव पक्षमासादिभिर्भागेन दूतः परि-
 वर्जनं परिहारः । सदहणा—श्रद्धानं साययगतस्य मनसः मिथ्यादुष्टता-
 भि यक्तिनिवर्तनं, एते दश विकृत्याः विपरीतद्रोषा भवन्ति । एतैः पूर्वोक्तानि
 अटलक्ष्माभ्यधिकचत्वारिंशत्सहस्राणि गुणितानि चतुरशीतिलक्षमावप्रवि-
 कृत्या भवन्ति तद्विपरीतास्तान्त एव गुणा भवन्तीति ॥ १६ ॥

गुणोत्पादनक्रममाह,—

पाणादिवादाविरदे अतिक्रमणदोषकरणउम्मुक्ते ।
 पृथ्वीए पृथ्वीपुनरारंभसुसंजदे धीरे ॥ १७ ॥
 इत्थीसंसर्गाविजुदे आकंपियदोषकरणउम्मुक्ते ।
 आलोचनसोधिजुदे आदिगुणो सेसया जेया ॥ १८ ॥

प्राणातिपाताविरतस्य अतिक्रमणदोषकरणोन्मुक्तस्य ।
 पृथिव्या पृथिवीपुनरारंभसुसंयतस्य धीरस्य ॥ १७ ॥
 स्त्रीसंसर्गवियुतस्य आकंपितदोषकरणोन्मुक्तस्य ।
 आलोचनशुद्धियुतस्य आदिगुणः शेया हेयाः ॥ १८ ॥

टीका—पाणादिवादाविरदे—प्राणानिपातो हि सा तस्मात्प्राणातिपाताद्वि-
 रत उपरतस्तस्य तस्मिन्वा प्राणातिपातविरतस्य प्राणातिपाताविरते वा । अदि-
 क्रमणदोषकरणउम्मुक्ते—अतिक्रमणमेव दोषस्तस्य करणं अतिक्रमणदोषक-
 रणं तेनोन्मुक्तं । परिचयस्तस्य तस्मिन्वाऽतिक्रमणदोषकरणोन्मुक्तस्यातिक्र-
 मणदोषकरणोन्मुक्ते वा । पृथ्वीए पृथ्वी पुन आरंभसुसंजदे धीरे—पृथिव्याः
 पृथिवीकायिकैः पृथिव्याः पृथिवीकायिकानां पुनरारंभो विराधनं तस्मिन् सुसं-
 यतो यत्नयत्नस्य तस्मिन्वा पृथिव्या पृथिवीपुनरारंभसुसंयतस्य पृथिवीकायिकैः

शुद्धिबीजायिकाना योऽय पुनरारभस्तास्मिन् सुसयते वा धीरे धीरस्य वा साधो ।
 इत्थीससर्गविजुदे—स्त्रीससर्गवियुक्ते स्त्रीजनससर्गविमुक्तस्य वा । आकपि-
 यदोसकरणउम्मुक्ते—आकपितदोषस्य यत्करणं तेनोन्मुक्तस्योन्मुक्ते वा । आलो-
 चणसोधिजुदे—आलोचनशुद्धियुक्ते आलोचनशुद्धियुक्तस्य वा, आदिगुणो-
 आदिगुण प्रथमो गुण सजात । एव, श्लेषा—श्लेषाश्च गुणा । ज्ञेया—ज्ञात-
 व्या उत्पादनीया इति । हिसाधेकविशति संस्थाप्य तत ऊर्ध्व अतिक्र-
 मणादयश्चत्वारः सस्थापनीया, पुनस्तत ऊर्ध्व श्रुति-यादिशत स्थापनीय
 तत ऊर्ध्व दश विराधना स्त्रीससर्गादयो व्यवस्थाप्यास्तत ऊर्ध्व आकपिता-
 दयो दश दोषा स्थापनीया पुनस्तत ऊर्ध्व आलोचनादयो दश शुद्धय-
 स्थापनीयास्तत एवमुच्चारण कर्त्तव्य—धीरे मुनौ प्राणातिपातविरते पुनर-
 प्यतिक्रमणदोषकरणोन्मुक्ते पुनरपि श्रुतिव्या श्रुतिवीपुनरारभसुसयते पुन-
 रपि स्त्रीससर्गवियुक्ते पुनरप्याकपितदोषकरणोन्मुक्ते पुनरप्यालोचनशुद्धि-
 युक्ते आदिगुणो भवति । ततो मृषावादविरतेऽतिक्रमणदोषकरणोन्मुक्ते
 पुनरप्यालोचनशुद्धियुक्ते आदिगुणो भवति ? ततो मृषावादविरतेऽतिक्रमण-
 दोषकरणोन्मुक्ते एव श्लेषाणामप्युच्चार्य वाच्यो द्वितीयगुणस्ततोऽदत्तादान-
 विरचिते, एव श्लेषेष्वप्युच्चारितेषु तृतीयो गुण, एव तावदुच्चार्य यावच्च-
 तुरशीतिलक्षा गुणाना संपूर्णा उत्पन्ना भवतीति ॥ १७-१८ ॥

शीलाना गुणाना च पच विकल्पान् प्रतिपादयन्नाह,—

शीलगुणाणं संखा पत्थारो अक्षसंकमो चैव ।

णट्टं तह उद्धिट्टं पंच वि वत्थूणि ज्ञेयाणि ॥ १९ ॥

शीलगुणानां सरया प्रस्तारोः अक्षसकमश्चैव ।

नष्ट तथोद्धिट्टं पचापि वस्तूनि ज्ञेयानि ॥ १९ ॥

टीका—शीलगुणाण—शीलगुणानां । सरया—सख्या प्रमाण । शीलाना
 गुणानां च, पत्थारो—प्रस्नारः । शीलाना गुणाना च, अक्षसकमो—अक्ष-

संज्ञमश्वेव । तथा शीलानां गुणानां च, णडं—नष्टता । उद्दिष्टं—उद्दिष्टता च, उच्चारणा दृष्टा अक्षा नष्टास्तेषामक्षाणामुच्चारणावशेनोत्पादनं नष्टमित्युच्यते, अक्षा दृष्टा उच्चारणा नष्टा अक्षवशेन तासामुद्दिष्टमित्युच्यते । पंच वि वस्तूणि णेयाणि—एवं पंचापि वस्तूनि ज्ञातव्यानि भवन्ति । एवं शीलानां गुणानां च पंच विकल्पा ज्ञातव्या भवन्तीति ॥ १९ ॥

संख्यानयनाय तावदाह,—

सर्वोपि पुर्वभंगा उवरिमभंगेषु एकमेकेषु ।

मेलन्तेत्तिय क्रमसो गुणिते उत्पज्जदे संखा ॥ २० ॥

सर्वानपि पूर्वभंगान् उपरि भंगेषु एकमेकं ।

मेलयित्वा क्रमशो गुणिते उत्पद्यते संख्या ॥ २० ॥

टीका—शीलानां गुणानां च सर्वानपि पूर्वभंगान् पूर्वविकल्पानुपरि भंगेषु उपरिस्थितविकल्पेषु मेलयित्वा एकमेकं क्रमशो गुणयित्वा वा संख्या समुत्पादनीया । अथवा सर्वेषु पूर्वभंगेषु उपरिभंगेषु ष्थक ष्थक मिलितेषु संख्योत्पद्यते, अथवा सर्वेषु पूर्वभंगेषु उपरिभंगेषु च परस्परं गुणितेषु संख्योत्पद्यते । एकविंशतिश्चतुर्भिर्गुणनीया पुनः शतेन पुनरपि दशभिः पुनरपि दशभिः पुनरपि दशभिर्गुणिते च चतुरशीतिलक्षा गुणा उत्पद्यन्ते इति । एवं शीलानामपि द्रष्टव्यमिति ॥ २० ॥

प्रस्तारस्योत्पादनार्थमाह,—

पढमं सीलप्रमाणं क्रमेण णिक्खविय उवरिमाणं च ।

पिंडं पडि एकेके णिक्खत्ते होइ पत्थारो ॥ २१ ॥

प्रथमं शीलप्रमाणं क्रमेण निक्षिप्योपरिस्थितानां च ।

पिंडं प्रत्येकैके निक्षिते भवति प्रस्तारः ॥ २१ ॥

टीका—पदमं—प्रथमं मनोवाक्कायत्रिकं । सीलपमाणं—शीलप्रमाणं
अष्टादशशीलसहस्रमात्रं । क्रमेण—क्रमेण । णिस्त्रिविय—निक्षिप्य प्रस्तीर्य
मनोवाक्काय मनोवाक्काय इत्येवं तावदेकैकं निक्षेपणीयं यावदष्टादशसह-
स्राणि पूर्णानि भवन्ति । ततः उवरिमाणं च—उपरिस्थितानां च करणादीना-
मष्टादशसहस्रमात्रो निक्षेपः कर्त्तव्यस्तथा—अष्टादशसहस्रमात्राणां योगानां
निक्षितानामुपरि मनःकरणं मनःकरणं मनःकरणं वाकरणं वाकरणं वाकरणं
कायकरणं कायकरणं कायकरणं एवमेकैकं त्रीन् वारान् कृत्वा तावत्प्रस्तर-
णीयं यावदष्टादशसहस्राणि पूर्णानि । तत उपरि आहारभयमैधुनपरिग्रहसंज्ञाः
पृथक् पृथक् एकैका संज्ञा नव नववारान् कृत्वा तावत्प्रस्तरणीयं यावदष्टाद-
शसहस्राणि पूर्णानि । तत उपरि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुश्रोत्राणीन्द्रियाणि
पञ्चैकैकं षट्त्रिंशद्द्वारान् कृत्वा तावत्प्रस्तरणीयं यावदष्टादशसहस्राणि संपू-
र्णानि भवन्ति । तत उपरि पृथिवीकायिकाष्वायिकतेजःकायिकवायुका-
यिकप्रत्येककायिकानंतकायिकद्वांद्वित्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेन्द्रिया दशै-
कैकमशीतिशतवारं कृत्वा तावत्प्रस्तरणीयं यावदष्टादशसहस्राणि पूर्णानि
भवन्ति । तत उपरि क्षान्तिमार्दवार्जवलापवतपःसंयमाकिचन्यग्रहचर्य-
सत्यत्यागा दशैकैक अष्टादशशतान्यष्टादशशतानि कृत्वा तावत्प्रस्तरणीयं
यावदष्टादशसहस्राणि पूर्णानि । तत एवं पिंडं प्रति एकैके निक्षिप्ते सम-
प्रस्तारो भवति, मनोवाक्काय एकः पिंडः त्रीणि करणान्यपरः पिंडस्त्रिकभावेन
तथा संज्ञा नव नव भूत्वा परः पिंडः तथेन्द्रियाणि षट्त्रिंशद्भूत्वा परः पिंड-
स्तथा पृथिव्यादयो दश अशीतिशतानि कृत्वा परः पिंडस्तथा क्षांत्यादयो
दशाष्टशतान्यष्टादशशतानि भूत्वा परः पिंडः एवं पिंडं प्रति पिंडं प्रति एकैके
निक्षिप्ते समप्रस्तारो भवति इति । तथा प्राणातिपातायेकविंशतिः पुनः पुनस्तावत्
स्थाप्या यावच्चतुरशीतिलक्षप्रमाणं पूर्णं भवति, तत उपर्यतिव्रम्यति-
श्रमार्ताचारानाचाराः प्रत्येकमेकविंशतिप्रमाणं कृत्वा तावत्प्रस्तरणीयं याव-
च्चतुरशीतिलक्षप्रमाणं संपूर्णं स्यात्, तत उपरि पृथिव्यादिविषाधनात्किलः

शतमात्रः प्रत्येकं चतुरशीतिप्रमाणं कृत्वा तावत् स्थाप्यो यावच्चतुरशी-
तिलक्षमात्रं, तत उपरि स्त्रीसंसर्गादिविराधना दश प्रत्येकं चतुरशीतिशतानि
चतुरशीतिशतानि कृत्वा तावत्प्रस्तरणीयं यावच्चतुरशीतिलक्षप्रमाणं संपूर्णं,
तत उपरि आकंपितादयो दोषा दश प्रत्येकं चतुरशीतिसहस्राणि कृत्वा
तावत्प्रस्तरणीयं यावच्चतुरशीतिलक्षमात्रं स्यात्तत उपरि अलोचनादिशुद्धयो
दश प्रत्येकमष्टलाधिकचत्वारिंशत्सहस्राणि अष्टलाभ्यधिकचत्वारिंश-
त्सहस्राणि कृत्वा तावत्प्रस्तरणीयं यावच्चतुरशीतिलक्षमात्रं संपूर्णः स्यात्ततश्च-
तुरशीतिलक्षगुणगमननिमित्तः समः प्रस्तारः स्यादिति ॥ २१ ॥

एवं समप्रस्तारं निरूप्य त्रिपमप्रस्तारस्य स्वरूपं निरूपयन्नाह;—

णिक्खित्तु विदियमेत्तं पढमं तस्सुवरि विदियमेक्केकं ।
पिंढं पडि णिक्खित्ते तहेव सेसावि कादड्वा ॥ २२ ॥

निक्षिप्य द्वितीयमात्रं प्रथमं तस्योपरि द्वितीयमेकैकं ।
पिंढं प्रति निक्षिप्ते तथैव शेषा अपि कर्तव्याः ॥ २२ ॥

टीका—णिक्खित्तु—निक्षिप्य प्रस्तीर्य, विदियमेत्तं—द्वितीयमात्रं, पढमं—
प्रथमं मनोवाक्यायत्रिकं द्वितीयं त्रिकमात्रं त्रीन् वारान् संस्थाप्य ततस्तस्यो-
परि तस्माद्धूर्ध्वं, विदियं—द्वितीयं करणत्रिकं एकैकं प्रत्येकं द्वितीयप्रमाणं
त्रीन् वारान् कृत्वा तावत् स्थाप्यं यावत्प्रथमप्रस्तारप्रमाणं भवति तत एत-
त्सर्वं प्रथमं भवति, संज्ञाचतुष्कं द्वितीयं भवति संज्ञामात्रं प्रथमं संस्थाप्य
मनोवचनकायपिंढं नवप्रमाणं चतुःसंख्यामात्रं संस्थाप्य तस्योपरि एकैका
संज्ञा नवनववारान् संस्थाप्य तत एतत्सर्वं प्रथमपिंढो भवति, पंचेन्द्रियाणि
द्वितीयपिंढो भवति, एवं प्रथमपिंढं षट्त्रिंशत्प्रमाणं पंचवारान् संस्थाप्य
तस्योपर्येकैकमिन्द्रियं षट्त्रिंशत् षट्त्रिंशत्प्रमाणं स्थापनीयं तत एतत्सर्वं

प्रथमः पिंडः स्यात् । भूम्यादयो दश द्वितीयः पिंडः प्रथमपिंडं अशीति-
शतप्रमाणं दशवारान् संस्थाप्य तस्योपरि पृथिव्यादिकमेकैकं अशीतिश-
तवारं अशीतिशतवारं संस्थापनीयं तत एतत्सर्वं प्रथमः पिंडः, क्षात्यादयो
दश द्वितीयः पिंडः, एवं प्रथमपिंड अष्टादश शतमात्रं दशसु स्थानेषु
संस्थाप्य तस्योपरि क्षात्यादिकमेकैकं अष्टादशशतवारं अष्टादशशतवारं
कृत्वा संस्थापनीयं ततो विषमः प्रस्तारः सपूर्णः स्यात्पिंडं प्रति
निक्षिप्ते सत्येवं तथैव विशेषा अपि विकल्पाः कर्त्तव्याः । गुणप्रस्ता-
रोऽपि विषमोऽनेनैव प्रकारेण साध्यत इति ॥ २२ ॥

अक्षसंक्रमस्वरूपेण शीलगुणान् प्रतिपादयन्नाह,—

पढमकखे अंदगदे आदिगदे संकमोदे विदियक्खो ।
दोण्णिणवि गंतूणंतं आदिगदे संकमेदि तदियक्खो ॥२३॥

प्रथमाक्षेऽतगतं आदिगते संक्रामति द्वितीयोक्षः ।

द्वाचपि गत्वांतं आदिगते संक्रामति तृतीयाक्षः ॥ २३ ॥

टीका—गुणिकरणसंज्ञेन्द्रियकायधर्मानुपर्युपरि संस्थाप्य ततः पूर्वोच्चार-
णक्रमेणाक्षसंक्रमः कार्यः । प्रथमाक्षेऽतमवसानं गते प्राप्ते रातोऽतं प्राप्या-
दिगतेऽक्षे संक्रामति द्वितीयोऽक्षः करणस्थस्ततो द्वावक्षावतं गत्वा आदिं
प्राप्तयोः संक्रामति तृतीयोऽक्षस्तेषु त्रिष्वक्षेषु अंतं प्राप्यादि गतेषु संक्रामति
तृतीयोऽक्षस्तेष्वंतं प्राप्यादिगतेषु संक्रामति चतुर्थोऽक्षस्ततस्तेषु चतुर्ष्वक्षे-
ष्वंतं प्राप्यादिगतेषु संक्रामति पंचमोऽक्षस्ततस्तेषु पंचस्वक्षेष्वंतं प्राप्यादि
गतेषु संक्रामति षष्ठोक्षः एवं तावत्संक्रमणं कर्त्तव्यं यावत्सर्वेऽक्षा अंते
व्यवस्थिताः स्युस्ततोऽष्टादशशीलसहस्राणि संपूर्णान्यागच्छंतीत्येवं गुणाग-
मननिमित्तमप्यक्षसंक्रमः कार्योऽव्याक्षिप्तचेतसेति ॥ २३ ॥

उच्चारणारूपाणि दृष्टानि अक्षा नष्टास्तत उच्चारणारूपद्वारेणाक्षान्
साधयन्नाह,—

सगमाणोहिं विहत्ते सेसं लक्षित्तु संखिवे खवं ।
लखिवज्जंतं सुद्धे एवं सव्वत्थ कायव्वं ॥ २४ ॥

स्वकमानैः विभक्ते शेषं लक्षयित्वा सक्षिपेत् रूप ।
लक्षणमते शुद्धे एव सर्वत्र कर्तव्य ॥ २४ ॥

टीका—सगमाणोहि—स्वकीयप्रमाणैर्यागादिभिर्यत्राक्षे निरूप्यते तानि
स्वकप्रमाणानि तै विहने—विभक्ते विभागे हते सति, सेस—शेष
लखित्तु—लक्षयित्वा, सखिवे—सक्षिपेद्रूप क भागे हते यल्लब्ध तस्मिन्
अन्यस्याश्रुतत्वाच्छेषमात्रे चाक्ष स्थित शेषे पुन शुद्धे शून्ये, लखिवज्जत—
लक्षण अक्ष, अन्त अन्ते व्यवस्थितामिति, तु शब्देन सर्वत्रोपसमुच्चय, एव सर्वत्र
शीलेषु च कर्तव्यमिति, यान्युच्चारणरूपाणि लब्धानि तेषु स्वकप्रमाणैस्त्रि-
भिर्भागे हते यल्लब्ध तावन्मात्र भ्रमित्वाऽक्ष यावति शेषरूपाणि तावन्मा-
त्रेऽक्ष स्थित याद पुनर्न किञ्चिच्छेषरूप शून्य तदान्तेऽक्षो द्रष्टव्य इति
एवं करणै सज्ञाभिरिन्द्रियैर्भूम्यादिभिश्च लब्धे लब्धे भागो हार्य इति द्विस-
हस्रे अशीत्यधिके सस्थाप्य त्रिभिर्यगिर्हते त्रिनवत्याधिकानि षटशतानि
लब्धानि भवति, एक च शेषरूप तत्र लब्धमात्र भ्रमित्वाऽक्ष आदौ व्यव-
स्थितस्ततो लब्धे रूप प्रक्षिप्य भागे हते करणैर्द्वे शते एकत्रिंशत्यधिके
सजाते रूप च शेषभूत तत्रैकत्रिंशदुत्तरे द्वे शते भ्रमित्वा अक्ष आदौ व्यव-
स्थितस्तत सज्ञाभिश्चतसृभि रूपाधिके लब्धे भागे हते अष्टापचाशल्लब्धा
न किञ्चिच्छेषभूत तत्राष्टापचाशद्वारान् भ्रमित्वाऽक्षोऽन्ते व्यवस्थितस्ततो
लब्धे पचभिरिन्द्रियैर्भागे हते एकादश रूपाणि लब्धानि शेषभूतानि च
त्रीणी रूपाणि तत्रैकादशवारान् भ्रमित्वाऽक्षस्तृतीयरूपे व्यवस्थितस्ततो

लब्धे रूपाधिके दशभिः शृथिव्यादिभिर्भागे द्वेते रूपं लब्धं द्वे रूपे च शेषभूते तत्रैकवारं भ्रमित्वाक्षो द्वितीयरूपे व्यवस्थितस्ततो रूपे रूपं प्रक्षिप्य क्षांत्यादिभिर्भागे द्वेते न किञ्चिद्बुद्धं द्वितीयरूपे चाक्षः स्थितः, एवं सर्वत्र नष्टोऽक्ष आनयितव्योऽव्यामोहेन । यथा शीलेष्वेव गुणेऽपि द्रष्टव्य इति ॥ २४ ॥

पुनरक्षद्वारेण रूपाणि नष्टान्यानयन्नाह,—

संठाविऊण रूवं उवरीदो संगुणित्तु सगमाणे ।

अवणिज्ज अणांकिदयं कुज्जा पढमांति याचेव ॥ २५ ॥

संस्थाप्य रूपं उपरितः संगुणय्य स्वकमानैः ।

अपनीयं अनंकितं कुर्यात् प्रथमांतं याचञ्चैव ॥ २५ ॥

टीका—संठाविऊण—संस्थाप्य सम्यक् स्थापयित्वा, रूवं—रूपं, उवरीदो—उपरित आरभ्य, संगुणित्तु—संगुणय्य, सगमाणे—स्वकप्रमाणैः, अवणिज्ज—अपनीयं निराकरणीयं, अणांकिदयं—अनंकितं रूपं, कुज्जा—कुर्यात्, पढमांति याचेव—प्रथममारभ्यांतकं यावत् रूप संस्थाप्य दशमी रूपैर्गुणनीयं । अष्टरूपाण्यनंकितानि परिहरणीयानि ततो द्वे रूपे शेषभूते ततो दशमी रूपैर्गुणयितव्ये ततो दशमी रूपैर्गुणिते विशतिरूपाणि भवति ततोऽष्टरूपाणि निराकरणीयानि ततो द्वादशरूपाणि पंचत्रिगुणितानि षष्टिरूपाणि भवन्ति द्वे रूपेऽनंकिते ते निराकृत्यष्टापंचाशद्रूपाणि भवन्ति तानि चतुर्भा रूपैर्गुणितानि द्वात्रिंशदधिके द्वे सते भवतः, अनंकितं न किञ्चिद्वियते ततस्तानि लब्धरूपाणि त्रिभिर्गुणितानि षण्णवत्यधिकानि षट्शतानि भवन्ति अनंकिते द्वे रूपे ते निराकृत्य चतुर्णवत्यधिकानि षट्शतानि भवन्ति ततस्तानि त्रिभि रूपैर्गुणितानि द्वे सश्रे क्वशीत्यधिके भवतस्ततो

द्वे रूपेऽङ्किते निराकृत्य शेषाण्युच्चारणरूपाणि भक्त्येवं सर्वत्र शीलेषु गुणेषु च द्रष्टव्यमिति * ॥ २५ ॥

शीलगुणानामुपसंहारगाथामाह,—

एवं शीलगुणाणं सुत्तत्थवियप्पदो विजाणिता ।

जो पालेदि विमुद्धो सो पावदि सब्बकल्लाणं ॥ २६ ॥

एवं शीलगुणान् सूत्रार्थविकल्पतो विज्ञाय ।

यः पालयति विशुद्धः स प्राप्नोति सर्वकल्याणं ॥ २६ ॥

टीका—एवमनेन प्रकारेण पूर्वोक्तेन शीलगुणाणं—शीलगुणाननेक-
भेदभिन्नान्, सुत्तत्थवियप्पदो—सूत्रार्थविकल्पत सूत्रार्थेन च, विजाणिता—
विज्ञाय विशेषतो ज्ञात्वा, जो पालेदि—यः पालयति, विमुद्धो—विशुद्ध-

* अष्टादशशीलसद्वर्णानां सम्प्रस्तारापेक्षया यत्रमिदम् ।

क्षमा	मादेव	भार्जैव	शौच	सत्या	सयम	तप	स्वाम	आकिंच	महाचर्यं
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
पृथ्वी	वायु	तेज	वायु	प्रत्येक	साधार	द्वैन्द्रिय	श्रोन्द्रिय	चक्षुः	पचेन्द्रि
०	०	२०	३०	४०	५०	६०	७०	८०	९०
स्पर्श०	रसना	प्राण	वायु	श्रो०					
०	१००	२००	३००	४००					
आहार	भय	मैथुन	परिग्रह						
०	५००	१०००	१५००						
मन क०	वाक्क०	वायक०							
०	२०००	४०००							
मनोगु	वायुगु	कायगु							
०	६०००	१२०००							

(अग्रतनपृष्ठे)

सर्वकर्मविनिर्मुक्तः, सो पावति— स प्राप्नोति सत्त्वकलाणं—सर्वकल्याणं, अनं-
तचतुष्टयं पंचकल्याणानि वा । सूत्रार्थविकल्पतो विज्ञाय शीलगुणान् यः
पालयति स विशुद्धः सन् सर्वकल्याणानि प्राप्नोतीति ॥ २६ ॥

इति श्रीमद्बृह्केर्याचार्यवर्यप्रणीतमूलाचारे वसुनंदाचार्य-

प्रणीताचारवृत्त्याख्यटीकासहिते शीलगुणव्यावर्ण-

ननामेकादशोऽधिकारेः ॥

विषम प्रस्तारापेक्षया यंत्रमिदम् ।

मनगुतिः १	वचनगुतिः २	कायगुतिः ३							
मनकरण ०	वचनकरण ३	कायकरण ६							
आहार ०	भय ९	मेधुन १८	परिग्रह २७						
स्पर्श ०	रसना ३६	घ्राण ७२	चक्षु १०८	श्रोत्र १४४					
पृथ्वी ०	अप् १८०	तेज ३६०	वायु ५४०	प्रत्येक ७२०	सं. धारण ९००	दीन्द्रिय १०००	श्रोत्रिय १२६०	चतुरिन्द्रिय १४४०	पंचेन्द्रिय १६२०
क्षमा ०	मार्दव १८००	आर्जव ३६००	शौच ५४००	सत्य ७२००	संयम ९०००	तप १००००	त्याग १२६००	आकित्त १४४००	ब्रह्मचर्य १६२००

—संशोधकः ।

१ अस्य स्थाने परिच्छेदादेऽयं पाठः ख-ग-पुस्तके 'इत्याचारणी वसुनन्दि-
सेद्वान्तिकविरचितायां शीलगुणव्यावर्णने नामैकादशः परिच्छेदः' ।

पर्याप्त्यधिकारः ।

शीलगुणाधिकारं व्याख्याय सर्वसिद्धांतरणचरणसमुच्चयस्वरूपं द्वाद-
शाधिकारं पर्याप्त्यर्थं प्रतिपादयन् मंगलपूर्विकां प्रतिज्ञामाह,—
काऊण णमोक्कारं सिद्धाणं कम्मचक्रमुक्काणं ।
पज्जत्तीसंगहणी वोच्छामि जहाणुपुञ्जीयं ॥ १ ॥

कृत्वा नमस्कारं सिद्धेभ्यः कर्मचक्रमुक्तेभ्यः ।

पर्याप्तिसंग्रहिणीः वक्ष्ये यथानुपूर्वम् ॥ १ ॥

टीका—काऊण—कृत्वा । णमोक्कार—नमस्कार शुद्धमनोवाक्याय-
प्रणामं । सिद्धाणं—सिद्धानां सर्वलेपविनिर्मुक्ताना अथवा सर्वसिद्धेभ्य
प्राप्ताशेषसुखेभ्यः । कम्मचक्रमुक्काणं—कर्मचक्रमुक्ताना चक्रमिव चक्रं कर्म-
निमित्त यच्चतुर्गतिपरिभ्रमणं तेन परिहीणाना कर्मचक्रविप्रमुक्तेभ्यो वा
संसारान्निर्गतेभ्यः । पज्जत्ती—पर्याप्तीराहारादिकारणसंपूर्णताः । संगहणी—
सर्वाणि सिद्धातार्थप्रतिपादकानि सूत्राणि सगृह्णतीति संग्रहण्यम्ता. संग्र-
हिणीर्गृहीताशेषत्वार्थाः । अथवा पर्याप्तिसयह पर्याप्तिसक्षेप पर्याप्त्य-
धिकार वा सर्वनियोगमूलभूतं । वोच्छामि—वक्ष्ये विवृणोमि । जहाणुपुञ्जीयं-
यथानुपूर्वं यथाक्रमेण सर्वजोक्तागमानुसारेण, न स्वमनीषिकया । कर्मचक्र-
विनिर्मुक्तेभ्यः सिद्धेभ्यः सिद्धाना वा नमस्कार कृत्वा यथानुपूर्वं पर्याप्ती संग्र-
हिणी. वक्ष्ये इति ॥ १ ॥

प्रतिज्ञार्थं निर्वहन्नाचार्यः पर्याप्त्युपलक्षितस्याधिकारस्य सग्रहस्तवक-
गाथाद्वयमाह,—

पज्जत्ती देहो वि य संठाणं कायइंदियाणं च ।

जोणी आउ पमाण जोगो वेदो य लेस पविचारो ॥२॥

उववादो उव्वट्टण ठाणं च कुलं च अप्पवहुलो य ।
पयडिड्ढिदिअणुमागप्पदेसबंधो य सुत्तपदा ॥ १ ॥

- पर्याप्तयो देहोपि च संस्थानं कायेंद्रियाणां च ।

योनय आयु प्रमाण योगो वेदश्च लेख्या प्रविचारः ॥ २ ॥

उपपाद उद्धर्तनं स्थानं च कुलानि च अल्पवहुत्वं च ।

प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशबंधश्च सूत्रपदानि ॥ ३ ॥

टीका—पञ्जती—पर्याप्तय आहारादिकारणानिपत्तय । देहो वि य—
देहोऽपि चौदारिकवैक्रियिकाहारकवर्गणागतपुद्गलपिड करचरणशिरोमी-
वाग्रवयवै परिणतो वा अपि चान्यदपि । सठाण—सस्थानमवयवसन्निवेश-
विशेष । केपामिति चेत् कायेंद्रियाणा च कायाना च पृथिवीकायादि-
काना श्रोत्रादीन्द्रियाणा च कायाना सस्थानमिन्द्रियण च । जोणी—योनयो
जीवोत्पत्तिस्थानानि । आउ—आयुर्नरकादिगतिस्थितिकारणपुद्गलप्रचयः ।
पमाण—प्रमाणमुत्सेधायामविस्ताराणामियत्ता, चायुषोऽन्येषा च देहादीनां
वेदितव्यं । जोगो—योग कायवाङ्मनस्कर्म । वेदो य—वेदश्च मोहनीय-
कर्मविशेष स्त्रीपुरुषाग्रभिलाषहेतु । लेस—लेख्या कपायानुपजिता योग-
प्रवृत्ति । पविचारो—प्रवीचार स्पर्शनैन्द्रियाग्रनुरागसेवा, उववादो—उपपादः
अन्यम्मादागन्वोत्पत्ति । उव्वट्टण—उद्धर्तनं अस्मादन्यत्रोत्पत्ति । ठाणं—
स्थान जीवस्थानगुणस्थानमार्गणास्थानानि । कुल च—कुलानि जातिभेदा ।
अप्पवहुगो च—अल्पवहुत्व च । पयडि—प्रकृतिर्ज्ञानावरणादिस्वरूपेण पुद्गल-
परिणाम । डिदि—स्थिति पुद्गलाना कर्मस्वरूपमजहतामवाधितिकाल,
अणुभाग—अनुभाग कर्मणा रसविशेष । पदेस—प्रदेश कर्मभावरिणत-
पुद्गलम्कधाना परमाणुनरिच्छेदेनावधारण, यधो—बंध परपक्षीकरण जीव-
पुद्गलप्रदेशानुप्रदेशेन संस्लेपशब्दप्रत्येकमभिमन्थ्यते । प्रकृतिबंध स्थिति-

बंधोऽनुभागबंधः प्रदेशबंधश्चेति । च शब्दः समुच्चयार्थः । सूत्रपदा—सूत्र-
पदानि एतानि सूत्रपदानि, अथैते सूत्रपदा एतानि विंशतिसूत्राणि षोडश-
सूत्राणि वा द्रष्टव्यानि भवन्तीति । यदि कायसंस्थानमिन्द्रियसंस्थानं च द्वे
सूत्रे प्रकृत्यादिभेदेन च बंधस्य चत्वारि सूत्राणि तदा विंशतिसूत्राणां (णि)
अथ कायेन्द्रियसंस्थानमेकं सूत्रं चतुर्धा बंधोप्येकं सूत्रं तदा षोडश
सूत्राणीति ॥ ३ ॥ ४ ॥

प्रथमसूत्रसूचितपर्याप्तिसंख्यानामनिर्देशेनाह,—

आहारे य सरीरे तह इंदिय आणपाण भासाए ।
होंति मणो वि य कमसो पज्जत्तीओ जिणक्खादा ॥४॥

आहारस्य च शरीरस्य तर्येन्द्रियस्य आनप्राणयोर्भाषायाः ।
भवंति मनसोऽपि च क्रमशः पर्याप्तय जिनाख्याताः ॥ ४ ॥

टीका—आहारे य-आहारस्याहारविषये वा कर्म नोऽकर्मस्वरूपेण पुद्गला-
नामादानमाहारसृष्टिकारणपुद्गलप्रचयो वा, सरीरे-शरीरस्य शरीरे बौदा-
रिकादिस्वरूपेण पुद्गलपरिणामः शरीरं । तह—तथा । इंदिय-इन्द्रियस्येन्द्रिय-
विषये वा पुद्गलस्वरूपेण परिणामः [इन्द्रियविषये वा], आणपाण—
आनप्राणयोरानप्राणविषये वोच्चासनिश्वासवायुस्वरूपेण पुद्गलप्रचय
आनप्राणनामा । भासाए—भाषाया भाषाविषये वा शब्दस्वरूपेण पुद्गलपरि-
णामो भाषा । होंति—भवन्ति । मणो वि य-मनसोऽपि च मनोविषये वा
चित्तोत्पत्तिनिमित्तपरमाणुनिचयो मनः । कमसो-क्रमशः क्रमेण यथानुक्रमे-
णागमन्यायेन वा । पज्जत्ती—पर्याप्तयः संपूर्णताहेतवः । जिणक्खादा जिन-
ख्याताः सर्वज्ञप्रतिपादिताः । एताः पर्याप्तयः प्रत्येकमभिसंबन्ध्यते । आहारप-
र्याप्तिः, शरीरपर्याप्तिः, इन्द्रियपर्याप्तिः, आनप्राणपर्याप्तिः, भाषापर्याप्तिः, मनः-
पर्याप्तिहेताः षट् पर्याप्तयो जिनाख्याता भवन्तीति । पर्याप्तीनां संख्या षडेव
नाधिका इति नामनिर्देशेनैव लक्षणं न्यारयातं द्रष्टव्यं यतः, आहारपर्या-

तिरिति किमुक्तं भवति येन कारणेन च विशरीरयोग्य भुक्तमाहारं सलरस-
 भागं कृत्वा समर्थो भवति जीवस्तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः संपूर्णता आहार-
 पर्याप्तिरित्युच्यते । तथा शरीरपर्याप्तिरिति किमुक्तं भवति येन कारणेन
 शरीरप्रायोग्यानि पुद्गलद्रव्याणि गृहीत्वौदारिकवैभ्रियकाहारकशरीरावरूपेण
 परिणम्य समर्थो भवति तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः संपूर्णता शरीरपर्याप्ति-
 रित्युच्यते । तथेन्द्रियपर्याप्तिरिति किमुक्तं भवति येन कारणेनैकेन्द्रियस्य
 द्वीन्द्रियस्य त्रयाणामिन्द्रियाणां चतुर्णां पंचेन्द्रियाणां प्रायोग्यानि पुद्गलद्र-
 व्याणि गृहीत्वात्मात्मविषये ज्ञातुं समर्थो भवति तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः
 परिपूर्णता इन्द्रियपर्याप्तिरित्युच्यते । तथाऽऽनप्राणपर्याप्तिरिति किमुक्तं भवति
 येन कारणेनानप्राणप्रायोग्यानि पुद्गलद्रव्याण्यवलंब्यानप्राणपर्याप्त्या नि-
 सृत्य समर्थो भवति तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः संपूर्णताऽऽनप्राणपर्याप्ति-
 रित्युच्यते । तथा भाषापर्याप्तिरिति किमुक्तं भवति येन कारणेन सत्यमृषा
 असत्यमृषायाः भाषायाश्चतुर्विधायाः प्रायोग्यानि पुद्गलद्रव्याण्यश्रित्य चतु-
 र्विधाया भाषायाः स्वरूपेण परिणम्य समर्थो भवति तस्य कारणस्य
 निर्वृत्तिः संपूर्णता भाषापर्याप्तिरित्युच्यते । तथा मन पर्याप्तिरिति किमुक्तं
 भवति येन कारणेन चतुर्विधमन प्रायोग्यानि पुद्गलद्रव्याण्यश्रित्य चतुर्विध-
 मनपर्याप्त्या परिणम्य समर्थो भवति तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः संपूर्णता
 मनपर्याप्तिरित्युच्यते । अतो न पृथग्लक्षणसूत्रं कृतमिति ॥ ५ ॥

पर्याप्तीना स्वामित्वं प्रतिपादयन्नाह,—

एइंदिणसु चत्तारि होंते तह आदिदो य पंच भवे ।
 वेइंदियादियाणं पज्जत्तीओ असणित्ति ॥ ५ ॥

एकेन्द्रियेषु चतस्रो भवन्ति तथा आदितश्च पंच भवन्ति ।

द्वीन्द्रियादिकानां पर्याप्तयः असंज्ञीति ॥ ५ ॥

टीका—एंद्रिएसु—एकमिन्द्रियं येषां ते एकेंद्रियाः पृथिवीकायिका-
दिवनस्पतिकायिकांतास्तेष्वेकेंद्रियेषु । चत्वारि—चतस्रोऽष्टाह्वः । ह्यंति—भ-
वंति । तह—तथा तेनैव न्यायेन व्यावर्णितक्रमेण । आदिदो य—आदित-
श्चादौ प्रभृति प्रथमाया आरभ्य, पंच—दशार्धसंख्यापरिमिताः । भवे—भवन्ति
विद्यन्ते, वेहंद्रियादियाणं—द्वीन्द्रियादीनां द्वीन्द्रियादियेषां ते द्वीन्द्रियादय-
स्तेषां द्वीन्द्रियादीनां, पज्जत्तीओ—पर्याप्तयः, असण्णित्ति—असंज्ञिणि असं-
ज्ञिपर्यताना द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणामाहारशरीरेन्द्रियानप्राणभापाप-
र्याप्तयः पंच भवन्ति । तथैकेंद्रियेषु चाहारशरीरेन्द्रियानप्राणपर्याप्तयश्चतस्रो
भवन्ति, द्वीन्द्रियाग्रसंज्ञिपर्यतानां पंच भवन्तीति ॥ ५ ॥

अथ पडपि पर्याप्तयः कस्य भवन्तीत्याशंकायामाह,—

छप्पि य पज्जत्तीओ बोधव्वा ह्यंति सण्णिकायाणं ।
एदाहि अणिव्वत्ता ते दु अपज्जत्तया ह्यंति ॥ ६ ॥

पडपि च पर्याप्तयो बोद्धव्या भवति संज्ञिकायानां ।
एताभिरनिर्वृत्तास्ते त्वपर्याप्तका भवन्ति ॥ ६ ॥

टीका—छप्पि य—पडपि च द्वादशार्द्धा अपि समस्ताः, पज्जत्तीओ—
पर्याप्तय आहारशरीरेन्द्रियानप्राणभापामन.पर्याप्तयः, बोधव्वा—बोद्धव्याः
सम्यग्बगंतयाः, ह्यंति—भवन्ति, सण्णिकायाणं—संज्ञिकायाना ये संज्ञिनः
पंचेन्द्रियास्तेषा पडपि पर्याप्तयो भवति इत्यवगंतव्यम् । अथ केऽपर्याप्ता
इत्याशंकायामाह,—एदाहिं—एताभिश्चतसृभिः पंचभिः पडभिः पर्याप्तिभिः,
अणिव्वत्ता—अनिर्वृत्ता असंपूर्णा अनिष्पन्नाः, ते दु—ते तु त एव जीवाः,
अपज्जत्तया—अपर्याप्तकाः, ह्यंति—भवन्तीति ॥ ६ ॥

संख्या पर्याप्तीना नामनिर्देशेनैव प्रतिपन्ना तदर्थं न पृथक् सूत्रं कृतं,
यावता कालेन च तासां निष्पत्तिर्भवति तस्य कालस्य परिमाणार्थमाह —

पञ्जतीपञ्जता भिण्णमुहुत्तेण ह्येति णायव्वा ।

अणुसमयं पञ्जती सव्वेसिं चोववादीणं ॥ ७ ॥

पर्याप्तिपर्याप्ता भिन्नमुहुत्तेन भवन्ति ज्ञातव्याः ।

अनुसमयं पर्याप्तयः सर्वेषां चोपपादिनां ॥ ७ ॥

टीका—पञ्जतीपञ्जता—पर्याप्तिभिः पर्याप्ताः संपूर्णाः पर्याप्तिपर्याप्ताः संपूर्णाहारादिहेतवः, भिण्णमुहुत्तेण—भिन्नमुहुत्तेन समयाहनघटिकाद्वयेन, ह्येति—भवन्ति, णायव्वा—ज्ञातव्या एते तिर्यङ्मनुष्या ज्ञातव्याः, यतः अणुसमयं—अनुसमयं समयं समयं प्रति समयं वा लक्षणं कृत्वा, पञ्जती—पर्याप्तयः, सव्वेसिं—सर्वेषां, उववादीण उपपादो विद्यते येषां त उपपादिनस्तेषामुपपादिनां देवनारकाणां । अथ स्यान्मतं कोऽयं विशेषो देवनारकाणामनुसमयं पर्याप्ति शेषाणां भिन्नमुहुत्तेनेति नैष दोषः देवनारकाणां पर्याप्तिसमानकाले एव सर्वावयवानां निष्पत्तिर्भवति न शेषाणां सर्वेषां यतो यस्मिन्नेव काले देवनारकाणामाहारादिकारणस्य निष्पत्तिस्तास्मिन्नेव काले शरीरादिकार्यस्यापि, तिर्यङ्मनुष्याणां पुनर्लघुकालेनाहारादिकारणस्य निष्पत्तिः शरीरादिकार्यस्य च महतात् सर्वेषामुपपादिनामनुसमयं पर्याप्तयः तिर्यङ्मनुष्याणां भिन्नमुहुत्तेनेत्युक्तमिति । पर्याप्तिनां स्थितिकालस्तिर्यङ्मनुष्याणां जघन्येन क्षुद्रभवग्रहण किञ्चिद्गुण उच्छ्वासाष्टादशभाग उत्कृष्टेन त्रीणि पर्योमानि, देवनारकाणां च जघन्येन दशवर्षसहस्राण्युत्कृष्टेन त्रयस्त्रिंशत्सोऽगरोपमाणि जीवितसमाः पर्याप्तयो यतो न पृथक् स्थितिकाल उक्त इति ॥ ७ ॥

अथ कथमेतज्ज्ञायतेऽनुसमयं पर्याप्तिरुपपादिनामिति शृष्टे पूर्वगममाह,—
जह्नि विमाणे जादो उववादासिला महारहं सयणे ।

अणुसमयं पञ्जतो देवो दिव्येण रूपेण ॥ ८ ॥

यस्मिन् विमाने जात उपपादशिलायां महार्हे शयने ।

अनुसमयं पर्याप्तः देवः दिव्येन रूपेण ॥ ८ ॥

टीका—जम्हि—यस्मिन्, विमाणे—विमाने भवनादिसर्वार्थसिद्धि-
विमानपर्यते, जादो—जात उत्पन्नः, उववादसिला—उपपादशिलाया शुक्ति-
शुटाकाराया, महारहे—महार्हे महापूज्याहं, सयणे—शयने शयनीयेऽनेकम-
णिसखचितपर्यके सर्वालंकारविभूषिते, अणुसमयं—अनुसमयं समय समयं
प्रति, पज्जतो—पर्याप्त. सपूर्णयौवन. सर्वाभरणभूषितः देवो—देवः,
दिव्येण—दिव्येन सुषु शोभनेन, रूपेण—रूपेण शरीराकारवर्णादिना । यस्मिन्
विमाने शिलाया महार्हे शयनीये देवो जातस्तस्मिन्नेवानुसमयं पर्याप्तो
दिव्येन रूपेण भवतीति ॥ ८ ॥

देहसूत्र त्रिवृण्वन् संब्रधेनैव देवदेह प्रतिपादयन्नाह,—

देहस्य य णिव्वत्ती भिण्णमुहूत्तेण होइ देवाणं ।
सव्वंगभूषणगुणं जोव्वणमवि होदि देहम्मि ॥ ९ ॥

देहस्य च निर्वृत्तिभिन्नमुहूर्तेन भवति देवानाम् ।

सर्वांगभूषणगुणं यौवनमपि भवति देहे ॥ ९ ॥

टीका—देहस्य—य—देहस्य च शरीरस्य, णिव्वत्ती—निर्वृत्तिनिष्पत्तिः,
भिण्णमुहूत्तेण—भिन्नमुहूर्तेन किञ्चिद्वनपट्टिकाद्वयेन, होदि—भवति, देवाण-
देवाना भवनवासिकादीना न केवल पट्पर्याप्तयो भिन्नमुहूर्तेन निष्पत्ति
गच्छति किं तु देहस्यापि च निष्पत्ति सर्वकार्यकरणक्षमा भिन्नमु-
हूर्तेनैव भवतीति । तथा न केवल देहस्योत्पत्तिभिन्नमुहूर्तेन किं तु सव्वं-
गभूषणगुण—सर्वाणि च तान्यगानि सर्वांगानि करचरणशिरोप्रीवादीनि-
तानि भूषयति इति सर्वांगभूषण सर्वांगभूषणो गुणविशेषो यस्य तत्सर्वांग-
भूषणगुण निरवशेषशरीरावयवाकारकरण, जोव्वण—यौवन प्रथमवयः
परमरमणीयावस्था सर्वालंकारसमन्विता अतिशयमतिशोभन सर्वजन-
नयनाह्लादकर, होदि—भवति, देहम्मि—देहे शरीरे । देवाना यौवनमपि
शोभन सर्वांगभूषणगुण तेनैव भिन्नमुहूर्तेन भवतीति ॥ ९ ॥

पुनरपि देवव्यावर्णनद्वारेण देहमाह,—

कणयमिव णिरुवलेवा णिम्मलगत्ता सुयंधणीसासा ।
अणादिवरचारुरूवा समचतुरंसोरुसंठाणं ॥ १० ॥

कनकमिव निरुपलेपा निर्मलगात्राः सुगंधनिश्वासाः ।

अनादिपरचारुरूपाः समचतुरस्रोसंस्थानाः ॥ १० ॥

टीका—अणादिपर—आदिर्बालत्वं परो वृद्धत्वं आदिश्च परश्चादिपरौ न विद्येते आदिपरौ बालवृद्धपर्यायौ यस्य तस्य तदनादिपर चारु शोभनं सर्वजननयनकांतं रूपं शरीरावयवरमणीयता अनादिपरं चारुरूपं येषां ते अनादिपरचारुरूपा यावदायुःशरीरस्थिरयौवना इत्यर्थः अतिशयितस्थिर-चारुरूपा वा, समचउरंसोरु—समचतुरस्रं उरु महत् पृथ्वगुणं, संठाणं—संस्थानं शरीराकारः समचतुरस्रं उरु संस्थानं येषां ते समचतुरस्रोसंस्थाना यथाप्रदेशमन्युनाधिकात्रयवसंपूर्णप्रमाणाः, कणयमिव—कनकमिव, णिरुव-लेवा—निरुपलेपा उपलेपान्मलान्निर्गता निरुपलेपा, णिम्मलगत्ता—निर्मलं गात्रं येषां ते निर्मलगात्राः, सुयंधणीसासा—सुगंधः सर्वघ्राणेद्रियाल्हादनकरे निःश्वास उद्धासो येषां ते सुगंधनिःश्वासा । कनकमिव निर्लेपा निर्मल-गात्राः सुगंधनिःश्वासा अनादिपरचारुरूपाः समचतुरस्रोसंस्थाना देवा भवंतीति संबन्धः ॥ १० ॥

किं देवसम्याने सप्त धातवो भवंतीत्यारेकायां परिहारमाह,—

केसणहमंसुलोमा चम्मवसारुहिरमुत्तपुरिसं वा ।
णेवट्टी णेव सिरा देवाणं शरीरसंस्थाने ॥ ११ ॥

केशनरश्मश्रुलोमानि चर्मवसारुधिरमूत्रपुरीवाणि वा ।

नैवास्थीनि नैव सिरा देवानां शरीरसंस्थाने ॥ ११ ॥

टीका—केस—केशा मातकभ्रनयननासिकाकर्णकक्षुण्यादिप्रदेश-वालाः, णह—नसाः हस्तपादाणुत्यग्रोद्भवाः, मंसु—श्मश्रूणि कूर्चगताः,

लोम-लोमानि सर्वशरीरोद्भवसुश्मवालाः, चम्म-चर्म मांसादिप्रच्छादिका
त्वक्, वस-वसा मांसास्थिगतस्निग्धरसः, रुहिर-रुधिरं रक्तं, मुत्तं-मूत्रं प्रस्रवणं,
पुरिस-पुरीषं, वाशब्दोऽन्येषां समुच्चयार्थः शुक्रप्रस्वेदत्वगादीनां । णेव-नेव
पूर्वोक्तानि सर्वाणि नेव भवन्ति, अट्टी-अस्थिनि संहननकारणानि, नेव सिरा-
सिराजालानि । देवाण-देवानां शरीरसंस्थाने, केशनात्वश्मश्रुलोमचर्मव-
सारुधिरमूत्रपुरीषशुक्रप्रस्वेदानि नेव भवन्ति, अस्थिसिराश्च नेव भव-
न्तीति ॥ ११ ॥

शरीरगतपुद्गलातिशयं प्रतिपादयन् देहमाह;—

वरवर्णगंधरसफासादिव्यबहुपोग्गलेहिं णिम्माणं ।

गेणहदि देवो देहं सुचरिदकम्माणुभावेण ॥ १२ ॥

वरवर्णगंधरसस्पर्शदिव्यबहुपुद्गलैर्निर्मितं ।

गृह्णाति देवो देहं स्वचरितकर्मानुभावेन ॥ १२ ॥

टीकाः—वराः श्रेष्ठा वर्णरसगंधस्पर्शा येषां ते वरवर्णगंधरसस्पर्शा-
स्ते च ते दिव्यबहुपुद्गलश्च तैर्वरवर्णगंधरसस्पर्शादिव्यानंतपुद्गलेः
सर्वगुणविशिष्टवैक्रियकशरीरवर्णागागतानंतपरमाणुभिः, णिम्माणं-निर्मितं
सर्वावयवरचितं, गेणहदि-गृह्णाति स्वीकरोति, देवो-देवः, देहं-शरीरं, सुचरि-
दकम्माणुभावेण-स्वेन चरितमर्जितं तच्च तत्कर्म च सुचरितकर्म तस्यानु-
भावे माहात्म्ये तेन स्वचरितकर्मानुभावेन पूर्वाजितशुभकर्मप्रभावेन ।
देवो वरवर्णगंधरसस्पर्शदिव्यबहुपुद्गलनिर्मितं शरीरं गृह्णाति ॥ १२ ॥

अथ देवानां त्रयाणां शरीराणां मध्ये कतमद्रवतीत्यारेकायामाह;—

चेउद्वियं सररीरं देवाणं माणुसाण संठाणं ।

सुहणाम पसत्थगदी सुस्सरवयणं सुरूवं च ॥ १३ ॥

वैक्रियिकं शरीरं देवानां मनुष्याणां संस्थानं ।

शुमनाम प्रदास्तगतिः सुस्वरवचनं सुरूपं च ॥ १३ ॥

टीका—वेदवियं—अणिमादिलक्षणा विक्रिया तस्यां भवं सैव प्रयोजनं वा वैक्रियकं सूक्ष्मादिभावेन नाना शरीरविकरणसमर्थं विविधगुणाद्धियुक्तं वा शरीरं आत्मप्रवृत्त्यपचितपुद्गलपिंडः, देवाणं—देवानां, माणसाण-मनुष्याणां मनुष्यजातिकर्मोदयवतां, संठाणं—संस्थान सर्वावयवसंपूर्णता, सुहणाम—शुभं शोभनं नाम संज्ञानुभावो यस्य तच्छुभनाम प्रशस्तनाम-कर्मोदयवत्, पसत्थगदी प्रशस्ता शोभना गतिर्गमनं यस्य प्रशस्त-गतिः मृदुमथरविलासादिगुणसंयुक्तं, सुस्वरवयणं—शोभन. स्वरो यस्य तत् सुस्वरवचनं, सुरूपं—सुरूपं शोभनरूपं शोभनं रूपं यस्य तत् सुरूपं, चशब्देनान्यदपि गीतनृत्तादि गृह्यते यत्र एवं ततो यद्यपि केशनखादिरहितं तथापि न श्रीभत्सरूपं यतो देवानां वैक्रियकं शरीरं । संस्थान पुन. कि-विशिष्टं ? शुभनाम प्रशस्तगति. सुस्वरवचनं सुरूपं मनुष्याणामिवास्य केश-नखायाकारः सर्वोऽपि विद्यत एव सुवर्णशैलप्रतिमानामिवेति ॥ १३ ॥

न केवलं देवानां वैक्रियकं शरीरं किन्तु नारकाणामपि यद्येवं तदेव तावत्प्रतिपदनीयमित्याशंकाया प्रमाणपूर्वकं नारकदेहस्वरूपं प्रतिपादयन्नाह,—

पट्माए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।

सत्तधणु तिण्णि रयणी छच्चेव य अंगुला होंति ॥ १४ ॥

प्रथमायां पृथिव्यां नारकाणां तु भवत्युत्सेधः ।

सत्तधनूपि त्रिरत्नयः पडेव चांगुलानि भवन्ति ॥ १४ ॥

टीका—पट्माए—प्रथमायां रत्नप्रभायां, पुढवीए—पृथिव्यां, णेरइयाण-नारकाणां, तुशब्दः स्वविशेषमाहकः तेनान्यदपि द्वादशप्रस्ताराणां शरीर-प्रमाणं वेदितव्यं, होइ—भवति, उस्सेहो—उत्सेधः शरीरप्रमाणं, सत्तधणु-सत्तधनूपि, तिण्णि रयणी—त्रिरत्नयो हस्तत्रयं, छच्चेव—पडेव शब्दः समु-च्चयार्थः, अंगुलानि, होंति—भवन्ति अष्टयवनिष्पन्नमंगुलं चतुर्विंशत्यंगुलैर्हस्त-

श्वतुर्हस्तं धनुः । नारकाणां प्रथमपृथिव्यां त्रयोदशप्रस्तारे विक्रान्ताख्ये शरीर-
स्योत्सेधः सप्त धनूंषि हस्तत्रयं षट्शंगुलानि इति । प्रथमे पुनः सीमंतकाख्ये
प्रस्तारे त्रयो हस्ता नारकशरीरस्योत्सेधो मुखं सप्त धनूंषि हस्तत्रयं
षट्शंगुलानि भूमिः, भूमेर्मुठं विशोच्य शुद्धशेषस्य द्वादशभिर्भागैर्द्विते इच्छ-
या गुणिते लब्धे मुखसहिते प्रथमवर्जितद्वादशप्रस्ताराणां नारकशरीरप्रमाण-
मागच्छतीति । तथा नरनाम्नि द्वितीयप्रस्तारे एकं धनुरेको हस्तः सार्द्धान्य-
ष्टांगुलानि च नारकाणां शरीरोत्सेधः । तृतीयप्रस्तारे रोहकनामधेये शरी-
रस्योत्सेधं एकं धनुस्त्रयो हस्ताः सप्तदशैवांगुलानि । चतुर्थप्रस्तारे भ्रांतसंज्ञके
नारकतनोरुत्सेधो द्वे धनुरी द्वौ हस्तौ सार्द्धमंगुलं । पंचमप्रस्तार उद्भ्रान्त-
नाम्नि दंडत्रयं दशांगुलानि तनोरुत्सेधः । षष्ठप्रस्तारे संध्रान्तसंज्ञके धनुषां
त्रयं द्वौ हस्तावांगुलान्यष्टादश सार्द्धानि च । सप्तमप्रस्तारेऽसंभ्रान्ताख्ये कार्मु-
कचतुष्टयमेको हस्तास्त्रीप्यंगुलानि च शरीरोत्सेधः । अष्टमप्रस्तारे विभ्रां-
ताख्ये कौर्दंडचतुष्टयं हस्तत्रयमेकादशांगुलानि सार्द्धानि तनोरुत्सेधः । नव-
मप्रस्तारे त्रस्तनामनि कार्मुकाणां पंचकमेको हस्तोऽंगुलानि च विंशतिः
शरीरोत्सेधः । दशमप्रस्तारे त्रसितनामके षट् धनूंषि सार्द्धांगुलचतुष्टकं च
शरीरप्रमाणं । एकादशप्रस्तारे वक्रान्ताख्ये धनुषां षट्कं हस्तद्वितयं त्रयो-
दशांगुलानि च । द्वादशप्रस्तारे चावक्रान्ताख्ये धनुषां सप्तकं सहितमेक-
विंशत्या सार्द्धांगुलेन च तनोः प्रमाणं । त्रयोदशप्रस्तारे विक्रान्ते सप्त
चापा हस्तत्रयं षट्शंगुलानि च शरीरोत्सेधः । प्रथमे तु सीमंतके प्रस्तारे
हस्तत्रयामिति शरीरं प्रथमपृथिव्यां शरीरप्रमाणमेतद्विति ॥ १४ ॥

द्वितीयायां च पृथिव्यां नारकशरीरप्रमाणं प्रतिपादयन्नाहः—

विदिद्याए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।

पण्णरस दोण्णिण धारस धणु रदणी अंगुला चेव ॥ १५ ॥

द्वितीयायां पृथिव्यां नारकाणां तु भवति उत्सेधः ।

पंचदश द्वौ द्वादश धनूंषि रत्नयोऽङ्गुलानि चैव ॥ १५ ॥

टीका—विद्याए—द्वितीयायां द्वितीययोः पूरणी द्वितीया तस्यां, पुटवीए—शुथिव्यां शर्कराख्यायां, णेरइयाणं—नारकाणां, तुशब्दः संगृहीता-शेषोत्सेधविशेषः, होदि—भवति, उस्सेहो—उत्सेधः शरीरोत्सेधप्रमाणं, पण-रस—पंचदश, दोण्णि—द्वौ, वारस—द्वादश, धणु—धनूपि, रदणी—रत्नय' हस्ता, अंगुला चैव—अंगुलानि चैव, यथासंख्येन संबन्धः । द्वितीयायां शुथि-यामे-कादशे प्रस्तारे नारकाणामुत्सेधः पंचदश धनूपि द्वौ हस्तौ द्वादशांगुलानि । अत्रापि मुखभूमिविशेषं कृत्वोत्सेधे ह्येते इच्छागुणित मुखसहितं च सर्वप्र-स्ताराणां प्रमाणं वक्तव्यं । तद्यथा । अत्रैकादशप्रस्ताराणि भवति—तत्र प्रथम-प्रस्तारे सूरसूरकनाग्नि नारकाणामुत्सेधोऽष्टौ धनूपि हस्तद्वयं द्वावेकादशभा-गावंगुलद्वयं च । द्वितीयप्रस्तारे स्तनकनाग्नि नारकोत्सेधो नव दंडा द्वाविशत्यंगुलानि चतुरेकादशभागाः । तृतीयप्रस्तारे मनक-नामधेये नव धनूपि त्रयो हस्ता अष्टादशांगुलानि षट्केकादशभागानि चोत्सेधः । चतुर्थप्रस्तारे नवकसंज्ञके नारकोत्सेधः दश दंडा द्वौ हस्तौ चतुर्दशांगुलानि साष्टेकादशभागानि । पंचमप्रस्तारे घाटनामके एकादश-दंडा हस्तत्रैकादशांगुलानि दशैकादशभागाश्च शरीरोत्सेधः । षष्ठप्रस्तारे संधाटसंज्ञके नारकशरीरोत्सेधो द्वादश दंडाः सप्तांगुलानि तथैकादशभागाश्च-सप्तमप्रस्तारे जिह्वाख्ये द्वादश दंडा हस्तत्रयं त्रीण्यंगुलानि त्रय एकादशभा-गाश्चोत्सेधः । अष्टमप्रस्तारे जिह्विकाख्ये नारकोत्सेधस्त्रयोदश दंडा एको हस्तत्रयोविशत्यंगुलानि पंचैकादश भागाश्च । नवमप्रस्तारे लोलाख्ये नार-कोत्सेधश्चतुर्दश दंडा एकोनविशतिरंगुलानां सप्तैकादशभागाश्च । दशम-प्रस्तारे लोलुपाख्ये नारकोत्सेधश्चतुर्दश धनूपि त्रयो हस्ताः पंचदशांगुलानि नवैकादश भागाश्च । एकादशप्रस्तारे स्तनलोलुपनामधेये नारकशरीरोत्सेधः पंचदश दंडा द्वौ हस्तौ द्वादशांगुलानि चेति ॥ १५ ॥

तृतीयाया वालुकाप्रमाया नारकोत्सेध व्यावर्णयन्नाह,—

तदियाए पुढवीए षेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।

एकतीसं च धणू/एगा रदणी मुणेयव्वा ॥ १६ ॥

तृतीययां पृथिव्यां नारकाणां तु भवत्युत्सेध ।

एकत्रिंशच्च धनूपि एका रत्निर्मन्तव्या ॥ १६ ॥

टीका—तदियाए—तृतीयाया, पुढवीए—पृथिव्या वालुकाख्याया, षेर-
इयाण—नारकाणा, तु—विशेष होइ—भवति, उस्सेहो—उत्सेध, एकतीस च—
एकत्रिंशच्च एकेनाधिका त्रिंशत्, धणु—धनूपि, एगा—एका, रदणी—रत्निर्हस्त
मुणेयवा—ज्ञातव्या । तृतीयाया पृथिव्या नवमप्रस्तारे नारकाणामुत्सेधो
धनुषामेकत्रिंशदेका रत्निश्च ज्ञातव्या इति । शेष सूचित नारकप्रमाण-
मत्रापि मुखभूमिविशेष कृत्वा नवोत्सेधभजितमिच्छया गुणित द्वितीयपृथि-
व्यु कृष्टनारकोत्सेधमुखसहित च कृत्वा नेथ । तथथा—प्रथमप्रस्तारे तप्तारव्ये
नारकोत्सेध सप्त दहा एको हस्तो दशागुलानि द्वौ त्रिभागौ च ।
द्वितीयप्रस्तारे तापनामनि नारकोत्सेधो द्वाडानामेकोनविंशतिर्नवा-
गुलानि त्रिभागश्च । तृतीयप्रस्तारे तपननामनि नारकोत्सेधो
विंशतिर्द्व्यष्टयस्यो हस्ता अगुलानि चाष्टौ । चतुर्थप्रस्तारे तापनामये शरीरो-
त्सेधो द्वाविंशतिर्धनुषा द्वौ हस्तौ षडगुलानि द्वौ त्रिभागौ च । पंचमप्रस्तारे
निदाधारव्ये चतुर्विंशतिचापा पचागुलानि एको हस्तस्त्रिभागश्चैक । षष्ठ-
प्रस्तारे प्रज्वलितारव्ये नारकोत्सेधो षड्विंशतिर्धनुषा चत्वारि चागुलानि ।
सप्तमैन्द्रके ज्वलितरत्नके नारकोत्सेध सप्तविंशतिचापास्यो हस्ता द्वे अगुले
त्रिभागौ च द्वौ । अष्टमप्रस्तारे सज्वरनेन्द्रके एकोनत्रिंशदुत्सेधो धनुषा
हस्तद्वयमेकागुलमेकस्त्रिभागश्च । नवमे च प्रस्तारे एकत्रिंशत्कोदडा हस्तश्चैको
नारकोत्सेध इति ॥ १६ ॥

चतुर्थ्यां च पृथिव्यां नारकशरीरप्रमाणमाह;—

चउथीए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।

बासट्टी चैव धणू वे रदणी होंति णायव्वा ॥ १७ ॥

चतुर्थ्यां पृथिव्यां नारकाणां तु भवत्युत्सेधः ।

द्वापष्टिः चैव धनूपि द्वे रत्नी भवतो ज्ञातव्ये ॥ १७ ॥

टीका—चउथीए—चतुर्णां पूरणी चतुर्थी तस्यां चतुर्थ्यां, पुढवीए—
पृथिव्यां पंकप्रभायां, नारकाणामुत्सेधो भवति द्वाभ्यामधिका षष्टिर्धनुषां द्वे
च रत्नी द्वौ च हस्तौ ज्ञातव्यौ । चतुर्थपृथिव्यां सप्तमप्रस्तारेंद्रके नारको-
त्सेधप्रमाणमेतत् सेंद्रका नारकोत्सेधस्तृतीयपृथिवीनारकाणामुत्कृष्टशरीरप्रमाणं
मुसं कृत्वा सप्तमोत्सेधः सप्तमप्रस्तारनारकोत्सेधं भूमिं च कृत्वा तयोर्विशेषं
चोत्सेधभाजितेच्छागुणितं मुससहितं कृत्वा वाच्यस्तयथा—प्रथमप्रस्तारे
आरसंज्ञकेंद्रके पंचत्रिंशद्दनुषां द्वौ हस्तौ विंशतिरंगुलानां सप्तभागाश्चत्वारः ।
द्वितीयप्रस्तारे ताराख्येंद्रके चत्वारिंशद्दंडाः सप्तदशांगुलानि सप्तभागाश्च पंच ।
तृतीयप्रस्तारे मारसंज्ञके चतुश्चत्वारिंशद्दंडाः द्वौ हस्तौ त्रयोदशांगुलानि सप्त-
भागाश्च पंच । चतुर्थप्रस्तारे वर्चस्काख्ये नारकोत्सेधे एकोनपंचाशद्दनुषां
दशांगुलानि द्वौ च सप्तभागौ । पंचमप्रस्तारे तमकनामधेये धनुषां त्रिपंचा-
शत् द्वौ च हस्तौ षडंगुलानि षट् सप्तभागाः । षष्ठप्रस्तारे षडनामधेये नार-
कोत्सेधो धनुषामष्टापंचाशत् त्रीण्यंगुलानि त्रयश्च सप्तभागाः । सप्तमप्रस्तारे
षडषडाख्येंद्रके नारकोत्सेधश्चोक्तो द्वापष्टिर्धनुषां हस्तौ च द्वाविति ॥ १७ ॥

पंचमपृथिव्यां नारकोत्सेधं प्रकटयन्नाह;—

पंचमिए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।

सद्मेगं पणवीसं धणुप्पमाणेण णादव्वं ॥ १८ ॥

पंचम्यां पृथिव्यां नारकाणां तु भवत्युत्सेधः ।

शतमेकं पंचविंशतिः धनुःप्रमाणेन ज्ञातव्यं ॥ १८ ॥

टीका—पंचमायां पृथिव्यां धूमप्रभानामधेयायां नारकाणामुत्सेधो भवति, सद्-शतमेकं, पणवीसं च-पंचविंशत्यधिकं, धणुष्यमाणेण-धनुः-प्रमाणेन ज्ञातव्यं । पंचमायां पृथिव्यां पंचमेन्द्रके नारकाणामुत्सेधो धनुषां प्रमाणेन शतमेकं पंचविंशत्युत्तरं ज्ञातव्यमिति । अत्राप्येतद्भूमि पूर्वोक्तं मुखं च कृत्वा विशेषं च कृत्वा विशेषं च पंचकोत्सेधभाजितमिच्छया गुणितं पुरासहितं कृत्वा शेषेन्द्रकाणां नारकाणामुत्सेधो वाच्यः । तत्र प्रथमप्रस्तारे तमोनाम्नि नारकोत्सेधः पंचसप्ततिदंडाः । द्वितीयप्रस्तारे भ्रमनामके नारकोत्सेधः सप्ताशीतिदंडाद्वौ हस्तौ च । तृतीयप्रस्तारे रूपसंज्ञके चंद्रके नारकोत्सेधो धनुषा शतमेकं । चतुर्थप्रस्तारेऽन्वयसंज्ञके नारकोत्सेधो धनुषां द्वादशोत्तरं शतं हस्तद्वयं च । पचमप्रस्तारे तमिन्नसंज्ञके धनुषां पंचविंशत्युत्तरशतमिति ॥ १८ ॥

षष्ठ्यां पृथिव्यां नारकोत्सेधमाहः—

छट्टीए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।

दोण्णि सदा पण्णासा धणुष्यमाणेण विण्णेया ॥ १९ ॥

षष्ठ्यां पृथिव्यां नारकाणां तु भवत्युत्सेधः ।

द्वे शते पंचाशत् धनुः प्रमाणेन विज्ञेये ॥ १९ ॥

टीका—छट्टीए-पण्णां पूरणी षष्ठी तस्या, पुढवीए-पृथिव्या, णेरइयाणं तु-नारकाणा तु, होइ-भवति, उस्सेहो-उत्सेधः, दोण्णि सदा-द्वे शते धनुषां शतद्वयं, पण्णासा-पंचाशदधिकं, धणुष्यमाणेण-धनुषां प्रमाणेन, विण्णेया-विज्ञेये । षष्ठ्यां पृथिव्यां तमप्रमायां तृतीयप्रस्तारे नारकाणामुत्सेधो धनुषां प्रमाणेन द्वे शते पंचाशदाधिके विज्ञेये । अत्रापि मुखभूमिविशेषादि-क्रमं कृत्वा शेषेन्द्रकनारकाणामुत्सेध आनेयस्तत्रथा तमःप्रमायां प्रथमप्रस्तारे हिमनाम्नीन्द्रके नारकाणामुत्सेधः षट्षष्ट्याधिकं धनुषां शतं द्वौ हस्तौ षोडशांगुलानि च । द्वितीये प्रस्तारे वर्दलनाम्नीन्द्रके धनुषां शतद्वयमष्टाधिकं

हस्तश्रेकोऽष्टावंगुलान्यपि । तृतीयप्रस्तारे लङ्कनामेंद्रके नारकोत्सेधः सूत्रो-
पात्तधनुषां शतद्वयं पंचाशदधिकं विज्ञेयमिति ॥ १९ ॥

सप्तम्यां पृथिव्यां नारकोत्सेधप्रमाणमाह,—

सत्तमिए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।
पंचेव धणुसयाइं पमाणदो चेव बोधव्वा ॥ २० ॥

सप्तम्यां पृथिव्यां नारकाणां तु भवति उत्सेधः ।

पंचैव धनुःशतानि प्रमाणतश्चैव बोद्धव्यानि ॥ २० ॥

टीका—सत्तमिए—सप्तम्या, पुढवीए—पृथिव्यां महातमःप्रभाया, णेर-
इयाणं तु—नारकाणां तु, होइ—उत्सेहो भवत्युत्सेधः, पंचेव धणुसयाइं—पंचैव
धनुःशतानि, पमाणदो चेव—प्रमाणतश्चैव नान्यत्, बोधव्वा—बोद्धव्यानि ।
सप्तम्यां महातमप्रभायामवधिस्थानकेंद्रकनामनि नारकाणामुत्सेधः
प्रमाणतः पंचैव धनुःशतानि नाधिकानीति । एव सर्वासु पृथिवीषु स्वर्का-
येंद्रकप्रतिबद्धेषु श्रेणिविश्रेणिवद्धेषु पुष्पप्रकीर्णकेषु च नारकाणामुत्सेधः
स्वर्कायेंद्रकनारकोत्सेधसमानो वेदितव्यः । प्रथमाया पृथिव्या प्रथमप्रस्तारे
समिंतकेंद्रकनाम्नि महादिक्षु श्रेणीत्रद्वनरवाप्येकोनपंचाशदेकोनपंचाश-
दिति । विदिक्षु चाष्टचत्वारिंशदष्टचत्वारिंशदिति । एवमष्टावष्टौ हानिं
कृत्वा तावन्नेतन्त्यं यावद्रवधिस्थानस्य चत्वारि दिक्षु श्रेणिवद्धानीति । प्रथ-
मायां पृथिव्या त्रिंशद्वक्षणाणि नारकाणां तान्येव श्रेणिवद्धेंद्रकरहितानि
पुष्पप्रकीर्णकानि । द्वितीयायां पंचविंशतिलक्षा नारकाणां तान्येव श्रेणि-
वद्धेंद्रकरहितानि पुष्पप्रकीर्णकानि । तृतीयायां पंचदशलक्षा नारकाणां ।
चतुर्थ्यां दशलक्षा नारकाणां । पंचम्यां लक्षत्रयं नारकाणां । षष्ठ्यां
पंचोत्तं लक्षं नारकाणां । सप्तम्यां पंचैव नारकाणि । सर्वत्र श्रेणिवद्धेंद्रक-
रहितपुष्पप्रकीर्णकानीति प्रमाणं व्यावर्णितं देहोऽपि व्यावर्णितस्तदव्य-
तिरेकाद्गुणगुणभेदेन ततो न दोषो देहस्वरूपमकथित्वा प्रमाणम्य कथने ।

नारकाणां शरीरं बीभत्सं दुर्गंधि वैक्रियकं सर्वाशुभपुटलैर्निष्पन्नं सर्वदुःस-
कारणं हुंडकसंस्थानमशुभनाम दुःस्वरजदनंकृमिकुलादिसंकीर्णमिति ॥२०॥

देवानां शरीरं व्यावर्णितं न तत्प्रमाणमतस्तदर्थमाह,—

पणवीसं असुराणं सेसकुमाराण दस धणू चेव ।

विंतरजोइसियाणं दस सत्त धणू मुणेयव्वा ॥ २१ ॥

पंचविंशतिरसुराणां शेषकुमाराणां दश धनूषि चैव ।

व्यंतरज्योतिष्काणां दश सत्त धनूषि ज्ञातव्यानि ॥ २१ ॥

टीका—भवनवासिव्यंतरज्योतिष्कल्पवासिभेदेन देवाश्चतुर्विधा भवंति ।
तत्र भवनवासिना तात्प्रमाणं व्यावर्णयति—पणवीसं—पंचमिराधिका विशतिः
पंचविंशतिः, असुराणं—असुरकुमाराणां, सेसकुमाराण—शेषकुमाराणां नाग-
त्रिदुत्सुपर्णाभिरातस्तनितोदधिद्वीपदिक्कुमाराणां, दस धणू—दश दंडाः ।
चशब्दः समुच्चयार्थस्तेन सामानिकत्रायमिश्रित्पारिषदात्मरक्षलोकपालानी-
कप्रकीर्णकाभियोभ्यक्तित्विपिकानामेतदेव प्रमाणं शरीरस्य वेदितव्यं ।
व्यतराः किनरकिपुरुषगच्छुधर्वयक्षराक्षसभूतापिशाचाः, जोइसिया—ज्यो-
तिष्काः सूर्याचन्द्रमसौ ग्रहनक्षत्रप्रकीर्णकतारकाश्च, व्यतराश्च ज्योतिष्काश्च
व्यंतरज्योतिष्कास्तेषां व्यंतरज्योतिष्काणां, दस सत्त धणू—दश सत्त धनूषि
यथासंख्येन व्यंतराणां दश धनूषि ज्योतिष्काणां च सत्त धनूषि सामानिक-
त्रायमिश्रित्पारिषदोक्तवर्जितशेषनिकायानां च शरीरस्योत्सधो ज्ञातव्यं इति ।
भवनवासिनो दशप्रकारा भवंति—तत्र प्रकारस्यासुरकुमारसप्तकस्य सामा-
निकादिसहितस्य शरीरोत्सेधः पंचविंशतिर्धनुषामुत्कृष्टः, नागकुमाराणां
त्रिदुत्सुमाराणां सुपर्णकुमाराणामग्निकुमाराणां वातकुमाराणां रतनितकुमार-
णामुदधिकुमाराणां द्वीपकुमाराणां दिक्कुमाराणां सामानिकादिभेदभिन्नानां
च दश दंडाः शरीरस्योत्सेधः । व्यंतराणामष्टप्रकाराणां स्वभेदभिन्नानां
दश धनूषि शरीरस्योत्सेधः । ज्योतिष्काणां च पंचप्रकाराणां स्वभेदभि-
न्नानां सत्त दंडाः शरीरस्योत्सेधो ज्ञातव्य इति ॥ २१ ॥

एते तिर्यग्लोके व्यवस्थितास्तद्वारेणैव तिरश्चां च वक्ष्यमाणत्वाद्-
हृद्य प्रमाणं मनुष्याणां तावदुत्कृष्टं प्रमाणमाह;—

छद्मणुसहस्रस्सेधं चतुर्दशमिच्छन्ति भोगभूमिषु ।
पणवीसं पंचसदा बोधवा कर्मभूमिषु ॥ २२ ॥

पद्मधनुःसहस्रोत्सेधं चत्वारि द्वे इच्छन्ति भोगभूमिषु ।

पंचविंशतिः पंचशतानि बोद्धव्यानि कर्मभूमिषु ॥ २२ ॥

टीका—छद्मणुसहस्र—पद्म धनुषां सहस्राणि, उत्सेधं—उत्सेधं शररिप्र-
माणं, चतुर्—चत्वारि सहस्राणि धनुषा, दुर्गं—द्वे सहस्रे धनुषां,
इच्छन्ति—अभ्युपगच्छन्ति, पूर्वाचार्या भोगभूमिषु दशप्रकारकल्पपादपोपलक्षि-
तासु । पणवीसं—पंचविंशतिः, पंचसदा—पंचशतानि च धनुषां, बोधवा—
बोद्धव्यानि ज्ञातव्यानि कर्मभूमिषु । पंचसु भरतैरावतविदेहेषु भोगभूमिषु-
त्कृष्टमव्यमजघन्यासु मनुष्याणामुत्सेधं यथासंख्येन पद्म चत्वारि सहस्राणि
द्वे च हस्ते (सहस्रे) धनुषामिच्छन्ति, कर्मभूमिषु च मनुष्याणामुत्कृष्टमुत्सेधं
शतपंचकं पंचविंशत्याधिकमिच्छन्तीति ॥ २२ ॥

प्राधान्यदेवानां कल्पवासिनां तावदुत्सेधमाह,—

सोहर्मीसाणेसु य देवा सल्लु ह्येति सत्तरयणीओ ।
छञ्जेव य रयणीओ सणकुमारे हि माहिंदे ॥२३॥

सौधर्मेशानयोश्च देवाः खलु भवन्ति सप्त रत्नयः ।

पद्म चैव च रत्नयः सनत्कुमारे हि माहिंदे ॥ २३ ॥

टीका—सोहर्मीसाणेसु य—सुधर्मा नात्री समा तस्यां भवः
सौधर्म इन्द्रस्तेन सहचरितं विमानं कल्पो वा, सौधर्मेशानश्च सौधर्म-
शानो तयोः सौधर्मेशानयोः श्रेणिवद्धप्रकीर्णकसहितयोः, देवा—देवा इन्द्र-
सामानिकत्रायास्रिश्वारिषदात्मरक्षलोकपालानीकप्रकीर्णकाभियोग्यकिन्दि-
पिकाः, सल्लु—सुकुटं, सत्तरयणीओ—सप्त रत्नाः, छञ्जेव—पद्मे च, रयणीओ—

रत्नयो हस्ताः, सणत्कुमारे-सनत्कुमारे च, माहिंदे-माहिंद्रे । सौधमैशानयोः
कल्पयोर्देवा इंद्रादयः शरीरप्रमाणेन सप्तहस्ता भवन्ति, सनत्कुमारमाहिंद्र-
योश्च कल्पयोश्च देवा इंद्रादयः षट्तरत्नयः प्रमाणेन भवन्तीति ॥ २३ ॥

शेषकल्पेषु देवोत्सेधं प्रतिपादयन्नाह;—

बंभे य लंतवे वि य कल्पे खलु ह्यंति पंच रयणीओ ।
चत्तारि य रदणीओ मुक्कसहस्सारकल्पेषु ॥ २४ ॥

ब्रह्मे च लांतवेऽपि च कल्पे खलु भवन्ति पंचरत्नयः ।

चतस्रश्च रत्नयः शुक्रसहस्रारकल्पेषु ॥ २४ ॥

टीका—ब्रह्मे-ब्रह्मकल्पे, लंतवे वि य-लांतवकल्पे, कल्पशब्दः प्रत्येक-
मभिसंबध्यते । खलु-स्फुटं व्यक्तं सर्वमेतत्, ह्यंति-भवन्ति-पंच रयणीओ-
पंच रत्नयः । दनाद्रव्यनुवर्ततो (?) तेन सह संबंधः सर्वत्र द्रष्टव्यः ।
चत्तारि य-चतस्रश्च रदणीओ-रत्नयो हस्ताः, मुक्क-शुक्रकल्पे, सहस्सार-
सहस्रारकल्पे, अत्रापि कल्पशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । उपलक्षणमात्रमे-
तनेनान्येषामपि ब्रह्मोत्तरकापिष्ठमहाशुक्रशतारसहस्रारकल्पानां ग्रहणं द्रष्टव्यं ।
श्रेणिप्रद्वप्रकीर्णकानां च । ब्रह्मब्रह्मोत्तरलांतवकापिष्ठेषु च चतुर्षु कल्पेषु देवा
इंद्रादयः पंचहस्ताः प्रमाणेन भवन्ति, तथा शुक्रमहाशुक्रशतारसहस्रारेषु च
चतुर्षु कल्पेषु देवा इंद्रसामानिकादयश्च चत्वारो हस्ताः शरीरप्रमाणेन
भवन्तीति ॥ २४ ॥

आनतादिदेवप्रमाणमाह;—

आणदपाणदकल्पे अञ्जुद्धाओ हवन्ति रयणीओ ।
तिण्णेव य रयणीओ बोधव्वा आरण्णुद्धे चापि ॥२५॥

आनप्रमाणतकल्पयोरर्द्धाधिका भवन्ति रत्नयः ।

तिष्ठ एव च रत्नयः बोद्धव्या आरणाच्युतयोश्चापि ॥ २५ ॥

टीका—आणद्-आनतकल्पे, पाणद्-प्राणतकल्पे, कल्पशब्दः प्रत्येक-
ममिसंबध्यते, अद्बुद्वाओ-अर्द्धाधिकास्तिस्रो रत्नयस्त्रयो हस्ता हस्तार्द्धं च,
हवंति-भवंति, रयणीओ रत्नयः । तिण्णोव-तिस्रश्च, रयणीओ-रत्नयः,
बोद्धव्या ज्ञातव्याः, आरणच्चुदे चावि-आरणाच्युतयोरपि आरणकल्पेऽच्यु-
तकल्पे च आनतप्राणतकल्पयोर्देवा इन्द्रादयस्त्रयो हस्ता अर्द्धाधिकाः शरीर-
प्रमाणेन बोद्धव्याः, आरणाच्युतकल्पयोश्च देवा इन्द्रादयस्त्रयो हस्ताः
शरीरप्रमाणेन बोद्धव्या इति ॥ २५ ॥

नवमैवेयकदेवशरीरं प्रतिपादयन्नाह,—

हेट्टिमगेवज्जेसु य अट्टाइज्जा हवंति रयणीओ ।

मज्झिमगेवज्जेसु य वे रयणी होंति उस्सेहो ॥ २६ ॥

अधस्तनमैवेयकेषु च सार्धद्वयं भवंति रत्नयः ।

मध्यममैवेयकेषु च द्वे रत्नी भवतः उत्सेधः ॥ २६ ॥

टीका—हेट्टिमगेवज्जेसु य-अधोमैवेयकेषु अधो व्यवस्थिता वे ये त्रयो
मैवेयककल्पास्तेषु, अट्टाइज्जा-अर्द्धाधिकं रत्निद्वयं तृतीयार्द्धसहिते रत्नी
वा भवतः, मज्झिमगेवज्जेसु य-मध्यममैवेयकेषु च मध्यमप्रदेशस्थितेषु त्रिण्
मैवेयकेषु, वे रदणी-द्वे रत्नी द्वौ हस्तौ, हवंति-भवतः, उस्सेहो-उत्सेधः शरी-
रप्रमाणं । नत्र मैवेयककल्पा भवति तत्राधोध एकः कल्पः अधोमध्यमो
द्वितीयः कल्पः अधोपरि तृतीयः कल्पस्तेषु कल्पेषु त्रिण् देवा अहमिद्रा
अर्द्धाधिकौ द्वौ हस्तौ प्रमाणेन भवंति, तथाऽधोमध्यमः कल्प एकः मध्य-
मध्यमकल्पो द्वितीयः मध्यमोपरि कल्पस्तृतीय एतेषु त्रिण् कल्पेषु देवा
अहमिद्रा द्विहस्तोत्सेधा भवंतीति ॥ २६ ॥

उपरिमैवेयकदेवशरीरोत्सेधमनुत्तरदेवोत्सेधं चाह,—

उवरिमगेवज्जेसु य दिवडूरयणी हवे य उस्सेहो ।

अणुदिसणुत्तरदेवा एया रयणी सरीराणि ॥ २७ ॥

उपरिमर्शेयकेषु च द्वयर्धरत्निर्मयेत् च उरत्सेधः ।

अनुदिशानुत्तरदेवा एकरत्निशरीराः ॥ २७ ॥

टीका—उपरिमर्शेयकेषु य—उपरिमर्शेयकेषु प्राग्निप्रदेश यन्भियतेषु त्रिषु श्रेयैककल्पेषु, दिवद्वयणी—अर्द्धाधिकरत्निः हातोपरं च हस्तार्द्ध, ह्ये य—भवेत्, उरत्सेधो—उत्सेधः । उपर्यथ एक. कल्पः, उपरिमर्शेयको द्वितीयः कल्पः, उपर्यपरि तृतीयः कल्पः, एतेषु त्रिषु श्रेयैककल्पेषु देवानां शरीरोत्सेध एको इतो हस्तार्द्ध च । यद्यपि सविहत्या विद्यतेऽत आगम-
तस्मिन्नातया इति । अणुदिस—अनुदिशकल्पे नमसु विमानेषु, अणुत्तर-
अनुत्तरकल्पे च पंचसु विमानेषु देवा अहमिद्राः, एणा रयणी शरीराणि—
एकरत्निशरीरा एकहस्तदेहप्रमाणाः, अनुदिशानुत्तरकल्पयोश्चतुर्दशविमानेषु
देवा एकहस्तशरीरोत्सेधा भवन्तीति ॥ २७ ॥

देवमनुष्यनारकाणा प्रमाणपूर्वकदेहस्वरूपं प्रतिपाद्य तिरश्चामेके-
न्द्रियादिपंचेन्द्रियपर्यन्तानां शरीरोत्सेधद्वारेण जघन्यदेहमाह,—

भागमसंख्येज्जदिमं जं देहं अंगुलस्स तं देहं ।

एहंन्द्रियादिपंचेन्द्रियंतदेहं पमाणेण ॥ २८ ॥

भागोऽसंख्यातकः यो देहोऽंगुलस्य स देहः ।

एकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियांतदेहः प्रमाणेन ॥ २८ ॥

टीका—भागं—भागः, असंख्येज्जदिमं—असंख्यात, जं देहं—य
उपचयो यावत्पिंडोः यत्परिमाणोऽंगुलस्य द्रव्यांगुलस्य, तं देहं—स उपचय-
स्तावन्पिंडस्तत्परिमाणः । एहंन्द्रियादि—एकेन्द्रिय आदियेषां ते एकेन्द्रियादयः,
पंचेन्द्रियत—पंचेन्द्रियोति येषां ते पंचेन्द्रियाताः । एकेन्द्रियादयश्च ते पंचे-
न्द्रियाताभेकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियातास्तेषां देहः शरीरमेकेन्द्रियादिपंचेन्द्रिया-
तदेहः, एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेन्द्रियाणां शरीरं, जघण्णेण—
द्रव्यांगुलमसंख्यानसंबद्धं कृत्वा तत्रैकसंख्येयो यावान् देहो यन्मात्रस्तन्मात्रो
देहः शरीरं जघन्येनेकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियपर्यंतानामिति ॥ २८ ॥

तेषामेवोत्कृष्टप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह;—

साहियसहस्रमेयं तु जोयणाणं हवेज्ज उक्कस्सं ।
एयंदियस्स देहं तं पुण पउमत्ति णादब्बं ॥ २९ ॥

साधिकसहस्रमेकं तु योजनानां भवेत् उत्कृष्टः ।

एकेन्द्रियस्य देहः स पुनः पद्ममिति ज्ञातव्यं ॥ २९ ॥

टीका—साहिय—सहाधिकेन वर्तते इति साधिकं सक्रोशद्वयं, सहस्रमेयं तु—सहस्रमेकं तु एकं एकसहस्रं, जोयणाणं—योजनानां, हवेज्ज—भवेत्, उक्कस्सं—उत्कृष्टः । एहंदियस्स—एकेन्द्रियस्य, देहं—देहः शरीर, तं पुण—स पुनः, पउमत्ति णायब्बं—पद्ममिति ज्ञातव्यं । तेन पृथिवीकायादिवायुकायांताना वसाना चैतावन्मात्रस्य देहस्य निराकरण द्रष्टव्यं । योजनानां सहस्रमेकं साधिकं च तन्मात्र एकेन्द्रियस्य देहः स पुनर्देहो वनस्पतिसंज्ञकस्य पश्य ज्ञातव्यः । प्रमाणप्रमाणवतोरभेदं कृत्वा निर्देश इति ॥ २९ ॥

द्वीन्द्रियादीनामुत्कृष्टदेहप्रमाणमाह,—

संखो पुण वारसजोयणाणि गोभी भवे तिकोसं तु ।
भमरो जोयणमेत्तं मच्छो पुण जोयणसहस्रं ॥ ३० ॥

शंखः पुनर्द्वादशयोजनानि गोभी भवेत् त्रिकोशं तु ।

भ्रमरो योजनमात्रः मत्स्यः पुनर्योजनसहस्रः ॥ ३० ॥

टीका—संखो पुण—शंखः पुनर्द्वीन्द्रियः, वारसजोयणाणि—द्वादशयो-
जनानि द्वादशयोजनो वा, गोभी—गोपालिका सर्जूरको वा, भवे—भवेत्,
तिकोसं तु—त्रिकोशं तु त्रिकोशमात्रद्वीन्द्रियः, भमरो—भ्रमरो मधुकरभ्रतुरि-
न्द्रिय, जोयणमेत्तं—योजनमात्रं गयूतिचतुष्टयमात्रं, मच्छो—मत्स्यः,
पुण—पुनः, जोयणसहस्रं—योजनसहस्रं । द्वीन्द्रियाणां मध्ये उत्कृष्टदेहः शंखः

स च द्वादशयोजनमात्रः, त्रीन्द्रियाणां मध्ये उत्कृष्टदेहो गोभी सा च क्रो-
ञ्चत्रयपरिमिता, चतुरिन्द्रियाणां मध्ये उत्कृष्टदेहो भ्रमरः स च योजनप्र-
माणः, पंचेन्द्रियाणां मध्ये उत्कृष्टदेहो मत्स्यः स च योजनसहस्रायाम
इति ॥ ३० ॥

प्रमाणमपि प्रमाणदूरेण गृहीतं यतोऽतो जंबूद्वीपस्यापि परिधिप्रमाणमाह,—
जंबूद्वीपपरिहिओ तिण्णव लक्सं च सोलहसहस्रं
वे चेव जोयणसया सत्तावीसा य होंति बोधव्वा ॥ ३१ ॥
तिण्णेव गाउआइं अट्टावीसं च धणुसयं मणियं ।
तेरस य अंगुलाइं अद्धंगुलमेव सविसेसं ॥ ३२ ॥

जंबूद्वीपपरिधिः त्रीण्येव लक्षाणि च षोडशसहस्राणि ।

द्वे चैव योजनशते सप्तविंशतिश्च भवंति बोधव्यानि ॥ ३१ ॥

त्रीण्येव गद्यूतानि अष्टाविंशतिश्च धनुःशतं मणिनं ।

श्रयोदश चांगुलानि अर्धांगुलमेव सविशेषं ॥ ३२ ॥

टीका—जंबूद्वीपो योजनलक्षविष्कंभ एतावत्परिधिप्रमाणम्यान्यथ,
नुपपत्तेस्तस्य च ग्रहणं बहूप्रमाणाविकल्पसंग्रहणं जंबूद्वीपप्रमाणग्रहणं
च स्वयंभूरमणद्वीपसमुद्रायामप्रमाणज्ञापनार्थं तयोश्च प्रमाणकथनमुत्कृष्टदे-
हप्रमाणेन्द्रेन्द्रियायवस्थानज्ञापनार्थमित्यतो योजनलक्षं जंबूद्वीपविष्कंभवर्ग
दशगुणं कृत्वा वर्गमूलं च गृहीत्वेव पठति;—जंबूद्वीपपरिहिओ—जंबूद्वीपक्षोपल-
क्षितो द्वीपो जम्बूद्वीपोऽसख्यातद्वीपसमुद्राणां मध्यनाभिरिव तदायत्तं
सर्वेषां विष्कंभायामपरिधिप्रमाणं, परिहिओ—परिधिः परिक्षेपो जंबूद्वीपस्य
परिधिर्जंबूद्वीपपरिधिः, तिण्णव लक्सं—त्रीण्येव लक्षाणि, सोलहसहस्रं—
षोडशसहस्राणि, वे चेव जोयणसया—द्वे चैव योजनानां शते, सत्तावीसा

य—सप्तविंशतिश्च योजनानां सर्वत्र संबंधः, होंति—भवंति, बोधत्वा-
बोद्धव्यानि । जंबूद्वीपस्य परिधिः, प्रमाणं योजनानां त्रीणि लक्षाणि षोड-
शसहस्राणि, योजनानां द्वे च शते योजनानां सप्तविंशतिश्च । अथवा
भेदेन निर्देशो जंबूद्वीपपरिधिः योजनानां त्रीणि लक्षाणि षोडशसहस्राणि
द्वे शते संप्तविंशतिश्चेति । तथा तिष्णेव—त्रीण्येव, गाउआइं—गन्यृतानि
क्रोशाः, अट्टावीसं च—अष्टाविंशतिश्च, धणु—धनुषां, सदं—शतं,
भणियं—भणितं, तेरस य—त्रयोदशानि च, अंगुलाईं—अंगुलानि च,
अद्वंगुलमेव—अर्धांगुलमेव च, सविसेसं—सविशेषो यत्रः सातिरेकः
किञ्चिदेव तेन विशेषेण सह वर्त्तत इति सविशेषमर्द्धांगुलेन संबंधः । त्रीणि
गव्यूनानि धनुषां शतमष्टाविंशत्याधिकं त्रयोदशानि चांगुलानि सविशेष-
मर्द्धांगुलं चेति ॥ ३१॥३२ ॥

जंबूद्वीपमादिं कृत्वा कियतां द्वीपानां नामान्याह,—

जंबूद्वीवो धादइसंडो पुक्खरवरो य तह दीवो ।
वारुणिवर सीरवरो य धिदवरो खोदवरदीवो ॥ ३३ ॥
णंदीसरो य अरुणो अरुणवभासो य कुंडलवरो य ।
संखवर रुजग भुजगवर कुसवर कुंचवरदीवो ॥ ३४ ॥

जंबूद्वीपो धातकीखंडः पुक्करवरश्च तथा द्वीपः ।
वारुणिवरः क्षीरवरश्च घृतवरः क्षौद्रवरद्वीपः ॥ ३३ ॥
नंदीश्वरश्चारुणोऽरुणभासश्च कुंडलवरश्च ।
संखवरो रुचको भुजगवरो कुशवरो क्रांचवरद्वीपः ॥ ३४ ॥

टीका—जंबूद्वीवो—जंबूद्वीपः प्रथमो द्वीपः, धादइसंडो—धातकी-
खंडो द्वितीयो द्वीपः, पुक्खरवरो—पुक्करवरस्तृतीयो द्वीपः, तह—तथा, दीवो
द्वीपः, वारुणिवर—वारुणीदरश्चतुर्थो द्वीपः, सीरवरो—क्षीरवरः पंचमो

द्वीपः, विद्वरो—घृतवरः षष्ठो द्वीपः, खोद्वरो—क्षौद्रवरः सप्तमो द्वीपः,
नंदीसरो य—नंदीश्वरश्चाष्टमो द्वीपः, अरुणो—अरुणाख्यो नवमो द्वीपः,
अरुणभासो य—अरुणभासश्च दशमो द्वीपः, कुंडलवरो य—कुंडलवरश्चै-
कादशो द्वीपः, संस्वर—शंस्वरो द्वादशो द्वीपः, रुजग—रुचकछयो-
दशो द्वीपः, भुजगवरो—भुजगवरश्चतुर्दशो द्वीपः, कुसवरो—कुशवरः
पंचदशो द्वीपः, कुंचवरदीवो—क्रींचवरद्वीपश्च षोडश इति ॥ ३३॥३४ ॥

एव नामानि गृहीत्वा विष्कंभप्रमाणमाह,—

एवं दीवसमुद्रा दुगुणदुगुणवित्थडा असंखेजा ।

एते तु तिरियलोए सयंभूरमणोदहिं जाव ॥ ३५ ॥

एवं द्वीपसमुद्रा द्विगुणद्विगुणविस्तारा असंख्याताः ।

एते तु तिर्यग्लोके स्वयंभूरमणोदधिर्यावत् ॥ ३५ ॥

टीका—एवं अनेन प्रकारेण, दीवसमुद्रा—द्वीपसमुद्राः, दुगुणदुगुण-
वित्थडा—द्विगुणो द्विगुणो विस्तारो येषां ते द्विगुणद्विगुणविस्ताराः, किर्यताः?
असंखेजा—असंख्याताः संख्याप्रमितिः। जंबूद्वीपविष्कंभाद्वरण-
समुद्रो द्विगुणविष्कंभो लवणसमुद्राच्च धानकीखंडद्वीपो द्विगुणविष्कंभः ।
अनेन प्रकारेण द्वीपात्समुद्रो द्विगुणविस्तारः समुद्राच्च द्वीपः । अतः सर्वे
द्वीपसमुद्रा द्विगुणद्विगुणविस्तारा असंख्याता भवति । ननु समुद्रग्रहणं कुतो
लब्धं ? द्वीपग्रहणात्, तदपि कुतः ? साहचर्यात्पर्वतनारदवत् । क्व व्यस्थिता
इत्याशंकायामाह,—एते तु तिरियलोए—एते तु द्वीपसमुद्रास्तिर्यग्लोके रज्जु-
मात्रायामे, किर्यव ? सयंभूरमणोदहिं जाव—यावत्स्वयंभूरमणोदधिः ।
स्वयंभूरमणसमुद्रपर्यन्ता असंख्याता द्वीपसमुद्रा द्विगुणद्विगुणविस्तारा द्रष्टव्या
इति ॥ ३५ ॥

असंख्याता इति तु न ज्ञायंते, कियत इत्यतस्तन्निर्णयमाह,—

जावदिया उद्धारा अद्वाइज्जाण सागरुवमाणं ।

तावदिया खलु रोमा हवंति दीवा समुद्रा य ॥ ३६ ॥

यावंत्युद्धाराणि अर्धतृतीययोः सागरोपमयोः ।

तावंति खलु रोमाणि भवंति द्वीपाः समुद्राश्च ॥ ३६ ॥

टीका—जावदिया—यावंति यन्मात्राणि, उद्धारा—उद्धाराणि उद्धार-
पत्योपमानि तेषु यावंति रोमाणि, अद्वाइज्जाण—अर्धतृतीययोर्द्वयोरर्धाधि-
कयोः, सागरुवमाण—सागरोपमयोः, तावदिया—तावंतरतन्मात्राः, खलु-
स्फुटं, रोमा—उद्धारेषु रोमाणि सुकुमारोरणरोमाग्राणि, हवंति—भवंति,
दीवा—द्वीपाः, समुद्रा य—समुद्राश्च । प्रमाणयोजनावगाहविष्कंभायामं
कूपं कृत्वा सप्तरात्रजातमात्रोरणरोमाग्रभागैः पूर्णं च कृत्वा तत्र यावन्मा-
त्राणि रोमाग्राणि तावन्मात्राणि वर्षशतानि गृहीत्वा तत्र यावन्मात्रा. समया
व्यवहारपत्योपमं नाम । व्यवहारपत्योपमे चैकैकं रोम असंख्यातवर्षको-
टीसमयमात्रान् भागान् कृत्वा वर्षशतसमयैश्चैकैकं संदं प्रगुण्य तत्र याव-
न्मात्राः समयाः तावन्मात्रमुद्धारपत्योपमं भवति । उद्धारपत्योपमानि च
दशकोटीकोटीमात्राणि गृहीत्वैकं उद्धारसागरोपमं भवति । तावन्मा-
त्रयोर्द्वयोः सार्द्धयोः सागरोपमयोर्यावन्मात्राण्युद्धारपत्योपमानि तत्र च
यावन्मात्राणि रोमाणि तावन्मात्राः स्फुटं द्वीपसमुद्रा भवंतीति ॥ ३६ ॥

ननु द्वीपग्रहणेन च समुद्राणां ग्रहणं संजातं तत्र न ज्ञायंते किमभिधा-
नास्त इत्याशंकायामाह,—

जंबूद्वीपे लवणो धादइसंडे य कालउदधी य ।

सेसाणं दीदाणं दीवसरिसणामया उदधी ॥ ३७ ॥

जंबूद्वीपे लवणः धातकीलंडे च कालोदधिश्च ।

शेषाणां द्वीपानां द्वीपसदृशानामान उदधयः ॥ ३७ ॥

टीका—जंबूद्वीपे—जंबूद्वीपे, लवणो—लवणसमुद्रः, धाद्वसंडे
य—धातकीसंडे च, कालोदधी य—कालोदधिसमुद्रः, शेषेण—शेषेण
जंबूद्वीपधातकीसंडवर्जितेषु, दीवाणं—द्वीपेषु द्विगता आपो येषां ते द्वीपा
जलरहितमध्यप्रदेशास्तेषु द्वीपेषु, दीवसरिसणामया—द्वीपैः सदृशानि
समानानि नामानि येषां ते द्वीपसदृशनामानः, उदधी—उदकानि धीयते
येषु त उदधयः समुद्राः । जंबूद्वीपे लवणसमुद्रः, धातकीसंडे च कालोदधि-
समुद्रः, शेषेषु पुनर्द्वीपेषु ये समुद्रास्ते स्वकीयस्वकीयद्वीपनामसंज्ञका
भवन्तीति ॥ ३७ ॥

एते समुद्रा लवणोद्गादयः किं समानरसा इत्याशंकायामाह,—
पत्तेयरसा चत्तारि सायरा तिणिण ह्येति उदयरसा ।
अवसेसा ऽ समुद्रा खोदरसा ह्येति णायव्वा ॥ ३८ ॥

प्रत्येकरसाश्चत्वारः सागराखयो भवत्युदकरसाः ।

अवशेषाश्च समुद्राः क्षौद्ररसा भवन्ति ज्ञातव्याः ॥ ३८ ॥

टीका—पत्तेयरसा—प्रत्येकः पृथक् पृथक् रसः स्वादो येषां ते प्रत्ये-
करसा भिन्नस्वादाः, चत्तारि—चत्वारः, सायरा—सागराः समुद्राः,
तिणिण—त्रयः, ह्येति—भवन्ति, उदयरसा—उदकरसा उदकं रसो येषां
ते उदकरसाः पानीयरसपूर्णाः । अवसेसा य—अवशेषार्थेभ्यो येऽन्ये,
समुद्रा—समुद्राः, खोदरसा क्षौद्ररसाः इक्षो रस इव रसो येषां त इक्षुरसा
मधुररसास्वादुपानीयाः, ह्येति—भवन्ति, णायव्वा—ज्ञातव्याः । * चत्वारः
समुद्राः प्रत्येकरसाः, त्रय उदकरसाः समुद्राः, शेषाः पुनः क्षौद्ररसा ज्ञातव्या
भवन्तीति* ॥ ३८ ॥

के प्रत्येकरसाः के चोदकरसा इत्याशंकायामाह,—

वारुणिवर खीरवरो घद्वर लवणो य ह्येति पत्तेया ।
कालो पुक्खर उदधी सयंभुरमणो य उदयरसा ॥ ३९ ॥

१ किं समानरसा नेत्याह ख. ग । *पुष्प मध्यगतः पाठः ख-ग-पुस्तकेऽधिकः ।

वारुणीवरः क्षीरवरः घृतवरो लवणश्च भवन्ति प्रत्येकाः ।

कालः पुष्कर उदधिः स्वयंभूरमणश्चोदकरसाः ॥ ३९ ॥

टीका—वारुणिवर—वारुणीवरः समुद्रो वारुणी मयविशेषस्तस्या रस इव रसो यस्य स वारुणीरसो वारुणीवरः, स्वीरवरो—क्षीरवरः क्षीरस्य रस इव रसो यस्य स क्षीररसः क्षीरवरः, घटवर—घृतवरः घृतस्य रस इव रसो यस्य स घृतरसः, लवणो य—लवणश्च लवणस्य रस इव रसो यस्य स लवणरसः लवणसमुद्रः, ह्येति—भवन्ति, पत्तेया—प्रत्येकरसाः, एते चत्वारो वारुणीवरादयः समुद्रा भिन्नरसा भवन्तीति । कालो—कालः, पुष्कर—पुष्करवरः, उदधी—समुद्रौ, स्वयंभूरमणो य—स्वयंभूरमणश्च, उदयरसा—उदकरसा उदकं रसो येषां त उदकरसाः, कालोदधिपुष्करो-दधी समुद्रौ स्वयंभूरमणश्चैते उदकरसाः । एतेभ्यः पुनरन्ये क्षौद्ररसाः समुद्रा इति ॥ ३९ ॥

अथ केषु समुद्रेषु जलचराः संति केषु च न संतीत्याशंकायामाह,—

लवणे कालसमुद्रे स्वयंभूरमणे य ह्येति मच्छा दु ।

अवसेसेषु समुद्रेषु णत्थि मच्छा य मपरा वा ॥ ४० ॥

लवणे कालसमुद्रे स्वयंभूरमणे च भवन्ति मत्स्यास्तु ।

अवशेषेषु समुद्रेषु न संति मत्स्याश्च मकरा वा ॥ ४० ॥

टीका—लवणे—लवणसमुद्रे, कालसमुद्रे—कालसमुद्रे, स्वयंभूरमणे य—स्वयंभूरमणसमुद्रे च, ह्येति मच्छा—भवन्ति मत्स्याः, तुशब्दादन्ये जलचरा मत्स्यशब्दस्य चोपलक्षणत्वात् उत्तरत्र मकरप्रतिषेधाच्च । अवसेसेषु—अवशेषेषु एतेभ्योऽन्येषु, समुद्रेषु—समुद्रेषु, णत्थि—न संति न विद्यन्ते, मच्छा य—मत्स्याश्च, मपरा वा—मकरा वा चशब्दा-दन्येऽपि जलचरा न संत्युपलक्षणमात्रत्वाद्वा प्रतिषेधस्य । लवणसमुद्रे कालोदधौ स्वयंभूरमणसमुद्रे च मत्स्या मकरा अन्ये च जलचरा द्वीन्द्रिया-

द्वयः पंचेन्द्रियपर्यताः संति, एतेभ्योऽन्येषु समुदेषु मत्स्या मरुगा अन्ये च
द्वीन्द्रियादिपंचेन्द्रियपर्यता जलचरा न संतीति ॥ ४० ॥

अथ द्विप्रमाणा जलचरा एतद्वित्याशंकर्यामाह,—

अद्वारसजोयणिया लवणे णवजोयणा णदिमुहेसु ।

छत्तीसगा प कालोदहिम्मि अद्वार णदिमुहेसु ॥ ४१ ॥

अष्टादशयोजना लवणे नवयोजना नदीमुखेषु ।

पट्टत्रिंशत्काश कालोदधौ अष्टादश नदीमुखेषु ॥ ४१ ॥

टीका—अद्वारसजोयणिया—अष्टादशयोजनानि प्रमाणं येषां तैः अष्टा-
दशयोजनाः, लवणे—लवणसमुद्रे, णवजोयणा—नवयोजनानि प्रमाणं
येषां ते नवयोजना, णदिमुहेसु—नदीनां मुखानि नदीमुखानि तेषु नदी-
मुखेषु प्रदेशेषु गंगासिन्धुादीनां समुदेषु प्रवेशो नदीमुखं । छत्तीसगा
य—पट्टत्रिंशत्कानि त्रिंशत् प्रमाणं येषां ते पट्टत्रिंशत्काः पट्टत्रिंशद्योजन-
प्रमाणाः, कालोदहिम्मि—कालोदधौ, अद्वारस—अष्टादशयोजनप्रमाणा
यद्यत्र योजनशब्दो न श्रूयते पूर्वात्तसमानांतर्भूतम्वयापि द्रष्टव्योऽन्य-
न्याभ्रुतत्वात् लुप्तनिर्दिष्टो वा, णदिमुहेसु—नदीमुखेषु । लवणसमुद्रेऽष्टादश-
योजनप्रमाणा मत्स्यान्तरं च नदीमुखेषु च नवयोजनप्रमाणा मत्स्याः
कालोदधौ पुनर्मत्स्याः पट्टत्रिंशद्योजनप्रमाणातत्र च नदीमुखेषु अष्टादश-
योजनप्रमाणाः । मत्स्यानामुपलक्षणमेतत् अन्येषामपि प्रमाणं द्रष्टव्यमिति ॥ ४१ ॥

स्वयंभुरमणे मत्स्यानामुद्वेदेहप्रमाणं जपन्यदेहप्रमाणं च प्रतिपाद-
यल्लतासूत्रमाह,—

साहस्त्रिणा दु मच्छा सयंभुरमणहि पंचसद्विया दु ।

देहस्त सव्वहस्तं कुंथुपमाणं जलचरेसु ॥ ४२ ॥

साहस्रिकास्तु मत्स्याः स्वयंभूरमणे पंचशतिकास्तु ।

देहस्य सर्वह्रस्वं कुंथुप्रमाणं जलचरेषु ॥ ४२ ॥

टीका—साहस्रिया इ—साहस्रिकास्तु सहस्रं योजनानां प्रमाणं येषां ते साहस्रिकाः, अत्रापि योजनशब्दो द्रष्टव्यः, मच्छा—मत्स्याः सयंभूरमणस्त्रि—स्वयंभूरमणसमुद्रे, पंचसदिया—पंचशतिकाः पंच शतानि प्रमाणं येषां योजनानां पंचशतिका नदीमुखेष्विति द्रष्टव्यमधिकारात् । उत्कृष्टेन स्वयंभूरमणसमुद्रे मत्स्याः सहस्रयोजनप्रमाणा नदीमुखेषु पंचशतयोजनप्रमाणाः । देहस—देहस्य शरीरस्य, सव्वहसं—सर्वह्रस्वं सुष्ठु अल्पत्वं, कुंथुप्रमाणं—कुंथुप्रमाणं, जलचरेषु—जलचरेषु । सर्वजलचराणां मध्ये मत्स्यस्य देहप्रमाणं सर्वोत्कृष्टं योजनसहस्रं सर्वजघन्यश्च कुंथुप्रमाणः केषांचिज्जलचराणां देह इति ॥ ४२ ॥

पर्याप्तापर्याप्तत्वमाश्रित्य जलचरस्थलचरसचराणां देहप्रमाणमाहः—

जलथलखगसम्मुच्छिमतिरिय अपज्जत्तया विहत्थीदु ।

जलसम्मुच्छिमपज्जत्तयाण तह जोयणसहस्रं ॥ ४३ ॥

जलस्थलखगसम्मुच्छिमतिर्यच अपर्याप्तका वितस्तिस्तु ।

जलसंमुच्छिमपर्याप्तकानां तथा योजनसहस्रं ॥ ४३ ॥

टीका—जलथलखग—जलं च स्थलं च खं च जलस्थलरानि तेषु गच्छंतीति जलस्थलसगा जलचरस्थलचरसचराः, सम्मुच्छिम—संमुच्छिमा गर्भोपपादजन्मनान्ययोन्यन्तः, तिरिय—तिर्यचो देवमनुष्यनारकाणामन्ये जीवाः, अपज्जत्तया—अपर्याप्तका असंपूर्णाश्चापट्पर्याप्तयः, विहत्थी इ—वितास्तिका द्वादशांगुलप्रमाणाः, अथवा जलस्थलखगसम्मु-

१ समुद्रे इति शब्दः ख-ग-पुग्ने नारि । २ देहप्रमाणयोः सारप्रमाणद्वय-स-ग । ३ जन्मनोऽन्यथानुपदा स-ग-पुग्ने षट् ।

ऽऽमतिर्यगपर्याप्तानां देहप्रमाणं वितस्तिः । जलसम्मुच्छिमपज्जनयाण-
जलसम्मुच्छिमास्ते च ते पर्याप्तकाश्च जलसम्मुच्छिमपर्याप्तकास्तेषां जल-
सम्मुच्छिमपर्याप्तानां च अथवा जलग्रहणेन जलचरा गृध्राने-प्रेमूर्थत,
प्रस्तुतत्वात्, जोयणसहस्रं—योजनानां सहस्रं, जलचरसंमुच्छिमपर्या-
प्तकानामुत्कृष्टं देहप्रमाणं योजनसहस्रमिति ॥ ४३ ॥

पुनरपि तदेवाश्रित्य गर्भजत्वं चाश्रित्योत्कृष्टदेहप्रमाणमाह,—

जलथलगम्भअपज्जत्त रगथलसंमुच्छिमा य पज्जत्ता ।
रगगम्भजा य उमये उक्कस्सेण धणुपुहत्तं ॥ ४४ ॥

जलस्थलगर्भापर्याप्ताः रगस्थलसंमुच्छिमाश्च पर्याप्ताः ।
रगगर्भजाश्चोभये उत्कृष्टेन धनुःपृथक्त्वं ॥ ४४ ॥

टीका—जलथलगम्भअपज्जत्त—जलमुदकं, स्थलं ग्रामनगराट्वापर्या-
प्तादि, गर्भः स्त्रिया उदरे वसतिपटलाच्छादितप्रदेशः, जलचरजीवा जला-
स्थलस्था जीवा स्थला गर्भे जाता जीवा गर्भजा इत्युच्यन्ते ताल्थ्यात्माहच-
र्याद्वा यथा मंचा. क्रोशंतीति धनुर्धीरतीति, न पर्याप्ता अपर्याप्ता अनि-
ष्यन्नाहारादिपट्पर्याप्तयो जलाश्च स्थलाश्च ते गर्भाश्च जलस्थलगर्भास्ते च
तेऽपर्याप्ताश्च जलस्थलगर्भापर्याप्ता जलचरा. स्थलचरा गर्भजाश्च येऽपर्या-
प्तास्त इत्यर्थः । रगयत्संमुच्छिमा य—से आद्यामे गच्छंतीति रगा.
स्थलस्था स्थलाः रगाश्च स्थलाश्च रगास्थला. पक्षिमृगादयस्ते च ते सम्मु-
च्छिमाश्च रगस्थलसंमुच्छिमाः, पज्जना—पर्याप्ता. । रगगम्भजा य— रगे
जाता रगजा गर्भे जाता गर्भजाः रगजाश्च ते गर्भजाश्च रगगर्भजाः,
उमये—पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च, उक्कस्सेण—उत्कृष्टेण उत्कृष्टशरीरप्रमाणेन
धणुपुहत्तं धनुःपृथक्त्वं “त्रयाणामुपरि नवानामधो या सन्ध्या सा पृथग्व-
मित्युच्यते” धनुषां पृथक्त्वं धनुःशयत्त्वं त्रयाणां धनुषामुपरि नवानामध्वत्तु-

पंचपट्टसप्ताष्टधनुंपि । जलचस्थलचरा ये गर्भजा अपर्याप्ता स्वगस्थलचराश्च
संमूर्च्छिताः पर्याप्ता ये स्वगर्भजाश्च ये पर्याप्तापर्याप्ताः सर्वे ते उत्कृष्टेन
शरीरप्रमाणेन धनुःपृथक्त्वं भवन्ति । अथवा देहस्येत्यनुवर्त्तते तेनैतेषां देह
उत्कर्षेण धनुःपृथक्त्वं भवतीति ॥ ४४ ॥

जलस्थलगर्भजपर्याप्तानामुत्कृष्टं देहप्रमाणमाह,—

जलगम्भजपञ्जता उक्कस्सं पंचजोयणसयाणि ।

थलगम्भजपञ्जता तिगाउदोक्कस्समायामो ॥ ४५ ॥

जलगर्भजपर्याप्ताः उत्कृष्टं पंच योजनशतानि ।

स्थलगर्भजपर्याप्तास्त्रिगव्यूतानि उत्कृष्टमायामः ॥ ४५ ॥

टीका—जलगम्भजपञ्जता—जलगर्भजपर्याप्ताः, उक्कस्सं—उत्कृष्टमुत्कर्षेण वा, पंचजोयणसयाणि—पंचयोजनशतानि देहप्रमाणेनेत्यर्थः, अथवा जलगर्भजपर्याप्तानामायामः पंचयोजनशतानि* उत्तरगाथार्धे आयामस्य ग्रहणं यतः । अथवा एतेषां देह उत्कृष्टः पंचयोजनशतानि* थलगम्भजपञ्जता—स्थलगर्भजपर्याप्तानां, तिगाउद—त्रिगव्यूतानि पट्टदंडसहस्राणि उक्कस्स—उत्कृष्टः, आयामो—आयामः शरीरप्रमाणं । स्थलगर्भजपर्याप्तानां भोगभूमितिरश्वा देहस्योत्कृष्ट आयामस्त्रीणि गव्यूतानि । अथवा स्थलगर्भजपर्याप्ता उत्कृष्टदेहस्यायामेन त्रिगव्यूतानि भवन्तीति ॥ ४५ ॥

पृथिवीकायिकाकायिकतेजस्कायिकवायुकायिकानां मनुष्याणां चोत्कृष्टं देहप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह,—

अंगुलअसंखभागं वादरसुहुमा य सेसया काया ।

उक्कस्सेण दु णियमा मणुगा य तिगाउ उच्चिद्धा ॥४६॥

अंगुलासंखभागो वादरसूक्ष्माश्च शेषाःकायाः ।

उत्कृष्टेन तु नियमात् मनुष्याश्च त्रिगव्यूतानि उच्चिद्धाः ॥४६॥

टीका—अंगुलं—द्रव्यांगुलमष्टयत्रनिष्पन्नांगुलेन येऽपष्टब्धा नमःप्रदेशा-
स्तेषा मध्येऽनेकस्याः प्रदेशपत्तेर्यावदायामस्तावन्मात्रं द्रव्यांगुलं तस्यांगुलस्य
असंख्यभागं—असंख्यातभागः अंगुलमसंख्यातसंख्यं कृत्वा तत्रैकरसंख्यमगुला-
संख्यातभागः, बादरसुहुमा य—बादरनामकर्मोद्याद्वादराः सूक्ष्मनामकर्मो-
द्यात्सूक्ष्मा बादराश्च सूक्ष्माश्च बादरसूक्ष्माः पृथिवीकायादयः, सेसया—शेषा
उक्ताना परिशेषाः कायाः पृथिवीकायाःकायतेजकायवायुकायाः, उक्-
त्सेण—उत्कृष्टेन सुषु महत्त्वेन, तुर्विशेषे, णियमा—नियमान्निश्चयात्, म-
णुया—मनुष्या भोगभूमिजाः, तिगाउ—त्रिगन्धूतानि, उन्विद्वा—उद्वृद्धाः
परमोत्सेधाः । सर्वेऽपि बादरकायाः (सूक्ष्माश्च) पृथिवीकायिकादि-
वायुकायिकाता द्रव्यांगुलासंख्यभागशरीरोत्सेधा मनुष्याश्च पर्याप्ता-
स्त्रिगन्धूतशरीरोत्सेधा । उत्कृष्टप्रमाणे न । नात्र पौनरुक्त्यं पर्याप्तिमनाश्रित्य
सामान्येन कथनादिति ॥ ४६ ॥

पुनरपि सर्वजघन्यं सर्वोत्कृष्टं शरीरप्रमाणमाह,—

सुहुमणिगोदअपज्जत्तयस्स जादस्स तदियसमयहि ।
हवदि हु सव्वजहण्णं सव्वुक्कस्सं जलचराणं ॥ ४७ ॥

सूक्ष्मनिगोदापर्याप्तस्य जातस्य तृतीयसमये ।

भवति तु सर्वजघन्यं सर्वोत्कृष्टं जलचराणां ॥ ४७ ॥

टीका—सुहुमणिगोद—सूक्ष्मनिगोदस्य, अपज्जत्तयस्स—अपर्याप्तकस्य,
जादस्स—जातस्योत्पन्नस्य, तदियसमयहि—तृतीयसमये प्रथमद्वितीय-
समययोः प्रदेशविस्फूर्जनसद्भावात्पूर्वदेहसामीप्याद्वा महच्छरीरं भवति तृती-
यसमये पुनः प्रदेशाना निचयानुसारेणावस्थानाच्च सर्वजघन्यं भवति
शरीरं, हवदि हु—भवत्येव, सव्वजहण्णं—सर्वजघन्यं, सव्वुक्कस्सं—सर्वोत्कृष्टं,
जलचराणां—मत्स्याना पक्षाना वा । सूक्ष्मनिगोदस्यापर्याप्तस्य तृतीयसमये

जातमात्रस्य सर्वजघन्यशरीरोत्सेधः, जलचराणां च पद्मानां सर्वोत्कृष्टः
शरीरायाम इति । अत्रापि लोकस्य सप्तैकं पंचैकं रज्जुप्रमाणं द्रव्यं तथा
भेरुकुलपर्वतविजया द्वेषाकारकांचनगिरिमनुष्योत्तरकुंडलवरांजनदधिमुत्तर-
। तकरस्वयंभुनगवरेन्द्रदंष्ट्रागिरिभवनविमानतोरणजिनगृहपृथिव्यष्टकेन्द्रकप्र-
कीर्णकश्रेणित्र द्वनरकक्षेत्रवेदिकाजंबूशात्मलीधातकीपुष्करचैत्यवृक्षकूटहृद-
नदीकुंडायातनवापीसिंहासनादीनामुत्सेधायामप्रमाणं द्रष्टव्यं लोकनियोगत
इति ॥ ४७ ॥

देहसूत्रं व्याख्याय संस्थानसूत्रं प्रपंचयन्नाह,—

मसुरिय कुसग्गविंदू सूइकलावा पडाय संठाणा ।
कायाणं संठाणं हरिदतसा पेगसंठाणा ॥ ४८ ॥

मसूरिका कुशाग्रविंदुः सूचीकलापः पताका संस्थानानि ।

कायानां संस्थानानि हरितव्रसा अनेकसंस्थानाः ॥ ४८ ॥

टीका—मसुरिय—मसूरिका वृंताकारा, कुसग्गविंदू—कुशाग्रं कुशाग्रं
तस्मिन् विंदुरुदककणः कुशाग्रविंदुर्वर्तुलाकारमुदकं, सूइकलावा—सूचीकलापः
सूचीसमुदायः, पडाय—पताका, संठाणं—संस्थानान्याकाराः, कायाणं—कायानां
पृथिवीकायिकादिवायुकायातानां, संठाणं—संस्थानानि शरीराकाराः । मसू-
रिका इव संस्थानं यस्य तन्मसूरिकासंस्थानं, कुशाग्रविंदुषि संस्थानं
यस्य तत्कुशाग्रविंदुसंस्थानं, सूचीकलाप इव संस्थानं यस्य तत्सूचीकलाप-
संस्थानं, पताका इव संस्थानं यस्य तत्पताकासंस्थानं यथासंस्थेन संबन्धः,
पृथिवीकायस्य संस्थानं मसूरिकासंस्थानं, अकायस्य संस्थानं कुशाग्र-
विंदुसंस्थानं, तेजःकायस्य संस्थानं सूचीकलापसंस्थानं, वायुकायस्य

संस्थानं पताकासंस्थानं । मसूरिकात्राकार इव पृथिवीकायिकादयः ।
हरिदतसा-हरिततसाः प्रत्येकसाधारणवाटरसुक्ष्मवनस्पतिद्दीन्द्रियत्रीन्द्रिय-
चतुरिन्द्रियाः, जेगसठाणा-अनेकसंस्थाना नैकमनेकमनेकं संस्थानं येषां
तेऽनेकसंस्थाना अनेकहुंडसंस्थानविकल्पा अनेकशरीराकाराः । त्रसशब्देन
द्दीन्द्रियादिचतुरिन्द्रियपर्यता गृह्यते पंचेन्द्रियाणां संस्थानस्योत्तरत्र प्रतिपा-
दनादिति ॥ ४८ ॥

पंचेन्द्रियसंस्थानप्रतिपादनार्थमाह,—

समचउरसणगोहासादियखुज्जायवाभणाहुंडा ।
पंचेन्द्रियतिरियणरा देवा चउरस्स णारया हुंडा ॥४९॥

समचतुरस्रन्यग्रोधस्वातिककुब्जकवामनहुंडाः ।

पंचेन्द्रियतिर्यङ्गरा देवाश्चतुरस्रा नारका हुंडाः ॥ ४९ ॥

टीका—संस्थानमित्यनुवर्तते । समचउरस-समचतुरस्र संस्थान यथा
प्रदेशावयवं परमाणूनामन्यूनाधिकता । णगोह-न्यग्रोध संस्थान शरीरस्यो-
र्ध्वभागेऽवयवपरमाणुबहुत्वं । *सादि-स्वातिसंस्थानं शरीरस्य नाभेरधः
कटिजंघापादावयवपरमाणूनामधिकोपचय । खुज्जा-कुब्जसंस्थानं
शरीरस्य पृष्ठावयवपरमाण्वधिकोपचय । वामणा-वामनसंस्थानं शरीर-
मध्यावयवपरमाणुबहुत्व हस्तपादानां च ह्रस्वत्वं । हुंडा-*हुंडसंस्थान सर्वश-
रीरावयवानां बीभत्सता परमाणूना न्यूनाधिकता सर्वलक्षणासपूर्णाता च
पंचेन्द्रियतिरियणरा-पंचेन्द्रियतिर्यङ्गराणा समचतुरस्रन्यग्रोधस्वातिकुब्ज-
वामनहुंडसंस्थानानि षडपि पंचेन्द्रियाणां मनुष्याणा तिरश्चां च भवन्ति,

१ अस्मादग्रे काया* काया इत्यर्थे इत्यशुद्धपाठ ख-ग-पुस्तके किन्तु इत्यर्थे
इत्यनेन केवलेन भाव्य । * पुष्पमध्यगतपाठस्थानेऽय पाठ त्रस-पुस्तके सादि-
स्वातिसंस्थान वल्मीकतुल्याकार शरीरमयावयवपरमाणुबहुत्वं कुब्जसंस्थानं हस्तप-
दानां च ह्रस्वत्वं वामनसंस्थानं ।

अथवा अभेदात्तल्लिङ्गं ताच्छब्दं च पञ्चैन्द्रियतिर्यङ्कराः समचतुरस्रन्यग्रोध-
स्वातिकुञ्जवामनहुंडाश्च भवन्ति सामान्येन । देवा चउरसा-देवाश्चतुरस्रा,
णारया-नारकाः, हुंडा-हुंडाः । देवाः समचतुरस्रसंस्थाना एव, नारकाश्च
हुंडकसंस्थाना एव न तेषामन्यत्संस्थानान्तरं वियत इति ॥ ४९ ॥

जवणालिया मसूरी अतिमुत्तय चंदए खुरप्पे च ।

इंद्रियसंठाणा खलु फासस्स अणेयसंठाणं ॥ ५० ॥

यवनालिका मसूरिका अतिमुत्तकं चंद्रकं क्षुरप्रं च ।

इंद्रियसंस्थानानि खलु स्पर्शस्य अनेकसंस्थान ॥ ५० ॥

टीका—जवणालिया—यवस्य नालिका यवनालिका, मसूरी—मसूरिका
वृन्ताकारा, अतिमुत्तयं—अतिमुत्तकं पुष्पविशेष, चंदए—अर्द्धचन्द्रः, खुरप्पे
य—क्षुरप्रं च, इन्द्रिय—इन्द्रियाणां इन्द्रियशब्देन श्रोत्रचक्षुर्घ्राणजिह्वेन्द्रियाणां
ग्रहणं स्पर्शनेन्द्रियस्य पृथग्ग्रहणात्, संठाणा—संस्थानानि आकारा यथासं-
स्थेन संबंधः । श्रोत्रेन्द्रियं यवनालिकासंस्थानं, चक्षुरिन्द्रियं मसूरिका-
संस्थानं, घ्राणेन्द्रियमतिमुत्तकपुष्पसंस्थानं, जिह्वेन्द्रियमर्धचन्द्रसंस्थानं क्षु-
रप्रसंस्थानं च खलु स्फुटं । फासस्स—स्पर्शस्य स्पर्शनेन्द्रियस्य, अणेयसं-
ठाणं—अनेकसंस्थानं अनेकप्रकार आकारः । स्पर्शनेन्द्रियस्थानेकं संस्था-
नं समचतुरस्रादिभेदेन व्यक्तं सर्वत्र क्षयोपशमभेदात् । अंगुलासंख्यात-
भागप्रमितं भावेन्द्रियं, द्रव्येन्द्रियं पुनरांगुलासंख्यातभागप्रमितमपि भवति ।
इन्द्रियं द्विविधं द्रव्येन्द्रियं भावेन्द्रियं च द्रव्येन्द्रियं द्विविधं निर्वृत्युपकरण-
भेदेन, भावेन्द्रियमपि द्विविधं लक्ष्युपयोगभेदेन, तत्र द्रव्येन्द्रियस्य निर्वृते-
र्भावेन्द्रियस्य च लब्धे. संस्थानमेतत्, उपयोगो भावेन्द्रियं तस्याकारो
विषयपरिच्छिन्निरिव ॥ ५० ॥

१ यवनालिका यवस्य नालं ख-ग । २ क्षयोपशमप्रदेशा प्रेग—गुल्फं ।
३ प्रमिताः पुल्फे पाठः ।

यद्येवं स एव विषयः कियानिति प्रतिपाद्यतामित्युक्तेऽत आह,—

चत्वारि धनुसदाइं चउसट्टी धणुसयं च फस्सरसे ।
गंधे य दुगुणदुगुणा असण्णिपंचिंदिया जाव ॥ ५१ ॥

चत्वारि धनुःशतानि चतुःषष्टि धनुःशतं च स्पर्शरसयोः ।
गंधस्य च द्विगुणद्विगुणानि असंज्ञिपंचेन्द्रियं यावत् ॥ ५१ ॥

टीका—चत्वारि—चत्वारि, धनुसदाइं—धनुःशतानि, चउसट्टी—चतुः-
षष्टिर्धनुषामिति संबंधः धनुषां चतुर्भिरधिका षष्टिः, धणुसयं च—धनुःशतं
च, फस्सरसे, स्पर्शरसयोः स्पर्शनेन्द्रियस्य रसनेन्द्रियस्य, गंधे य—गंधस्य च
घ्राणेन्द्रियस्य च, दुगुणदुगुणा—द्विगुणद्विगुणाः, असण्णिपंचिंदिया जाव—
असंज्ञिपंचेन्द्रियं यावत् । एकेन्द्रियमारभ्य यावदसंज्ञिपंचेन्द्रियः—स्पर्श-
विषय उत्तरत्र कथ्यते तेन सह संबंधः । एकेन्द्रियस्य स्पर्शनेन्द्रियाविषय-
श्चत्वारि धनुःशतानि, एतावताध्वना स्थितं स्पर्शं गृह्णाति पृथिवी-
कायिकाष्कायिकतेजःकायिकवायुकायिका उत्कृष्टशक्तियुक्तस्पर्शनेन्द्रि-
येण । तथा द्वीन्द्रियस्य रसनेन्द्रियाविषयश्चतुःषष्टिर्धनुषां एतावता-
ऽध्वना स्थितं रसं गृह्णाति रसनेन्द्रियेण द्वीन्द्रियस्तथा तस्यैव द्वीन्द्रियस्य
स्पर्शनेन्द्रियाविषयोऽष्टौ धनुः शतानि एतावताऽध्वना स्थितं स्पर्शं गृह्णाति
द्वीन्द्रियः स्पर्शनेन्द्रियेण, तथा त्रीन्द्रियस्य घ्राणेन्द्रियाविषयः धनुषां
शतं एतावताध्वना स्थितं गंधं गृह्णाति त्रीन्द्रियो घ्राणेन्द्रियेण तथा
तस्यैव त्रीन्द्रियस्य स्पर्शनेन्द्रियाविषयः षोडशधनुःशतानि एतावता-
ध्वना व्यवस्थितं स्पर्शं गृह्णाति त्रीन्द्रियः स्पर्शनेन्द्रियेण तथा तस्यैव
त्रीन्द्रियस्य रसनेन्द्रियाविषयोऽष्टाविंशत्यधिकं च शत धनुषां एतावताध्वना
स्थितं रसं गृह्णाति, त्रीन्द्रियः रसनेन्द्रियेण तथा तस्यैव त्रीन्द्रियस्य
घ्राणेन्द्रियाविषयः शतं धनुषां एतावताध्वना स्थितं गंधं गृह्णाति त्रीन्द्रियो
घ्राणेन्द्रियेण, तथा चतुरिन्द्रियस्य स्पर्शनेन्द्रियाविषयो द्विशताधिकानि त्रीणि

सहस्राणि धनुषामेतावताध्वना स्थितं स्पर्शं गृह्णाति चतुरिन्द्रियः स्पर्शनिन्द्रियेण, तथा तस्यैव चतुरिन्द्रियस्य रसनेन्द्रियविषयो धनुषां द्वे शते षट्पंचाशदधिके एतावताध्वना स्थितं रसं चतुरिन्द्रियः रसनेन्द्रियेण गृह्णाति तथा तस्यैव चतुरिन्द्रियस्य घ्राणेन्द्रियविषयो द्वे शते धनुषामेतावताध्वना स्थितं गंधं गृह्णाति चतुरिन्द्रियो घ्राणेन्द्रियेण, तथाऽसंज्ञिपंचेन्द्रियस्य स्पर्शनेन्द्रियविषयः चतुः शताधिकानि षट्सहस्राणि धनुषामेतावत्यध्वनि स्थितं स्पर्शमसंज्ञिपंचेन्द्रियो गृह्णाति स्पर्शनेन्द्रियेण तथा तस्यैवासंज्ञिपंचेन्द्रियस्य रसनेन्द्रियविषयः द्वादशोत्तराणि पंचशतानि धनुषामेतावत्यध्वनि स्थितं रसं गृह्णाति असंज्ञिपंचेन्द्रियो रसनेन्द्रियेण तथा तस्यैवासंज्ञिपंचेन्द्रियस्य घ्राणेन्द्रियविषयो धनुषा चत्वारि शतानि एतावताध्वना स्थितं गंधं गृह्णाति असंज्ञिपंचेन्द्रियो घ्राणेन्द्रियेण । न चैतेपामिन्द्रियाणां प्राप्तग्राहित्वेनेतावताध्वना ग्रहणमयुक्तमप्राप्तग्राहित्वमपि, यतो युस्त्या आगमेन च न विरुध्यते, युक्तिस्तावदेकेन्द्रियो दूरस्थमपि वस्तु जानाति पादप्रसारणात् यस्यां दिशि वस्तु सुवर्णादिकं स्थितं, प्रारोहं प्रसारयत्येकेन्द्रियो वनस्पातिः । अवष्टंभप्रदेशे च नालानि व्युत्सृजतीति । तथागमेऽपि स्पर्शनेन्द्रियादीनामप्राप्तग्राहित्वं पठितं षड्विंशत्रिंशत् इति विकल्पस्य कथनादिति ॥ ५१ ॥

चतुरिन्द्रियस्य चक्षुर्विषयं प्रतिपादयन्नाह,—

इगुणतीसजोयणसदाइं चउवण्णाय होइ णायव्वा ।
चउरिंदियस्स णियमा चक्खुप्फासं वियाणाहि ॥ ५२ ॥

एकोनत्रिंशत् योजनशतानि चतुःपंचाशत् भवति शातव्यानि ।

चतुरिन्द्रियस्य नियमात् चक्षुःस्पर्शं विजानीहि ॥ ५१ ॥

टीका—इगुणतीसजोयणसदाइं—एकोनत्रिंशत् योजनशतानि योजनानामेकोनानि त्रिंशच्छतानि, चउवण्णाय—चतुः पंचाशत्तुर्भिरधिका च पंचाशद्योजनानां, होइ—भवति, णायव्वा—शातव्यानि । चउरिंदियास—चतुरिन्दि-

यस्य, णियमा-नियमात् निभ्रयेन । चक्षुष्कासं-चक्षुःस्पर्शं विषयं विया-
णाहि-विजानीहि । इमं चतुरिन्द्रियस्य चक्षुरिन्द्रियविषयं योजनानामेको-
नत्रिंशच्छतं चतुःपंचाशयोजनाधिकं विजानीद्यसंदेहेनेति । न चक्षुषः प्राप्तमा-
हित्वं चक्षुःस्थाजनादेरग्रहणात्, न च गत्वा गृह्णाति चक्षुःप्रदेशशून्यत्वप्र-
संगात् । नापि विज्ञानमर्थं चक्षुर्गच्छति जीवस्याज्ञत्वप्रसंगात्, न च स्वतोऽर्ध-
स्वरूपेण गमनं युज्यतेऽतरे सर्वस्तुग्रहणप्रसंगात् इति ॥ ५२ ॥

असंज्ञिपंचेन्द्रियस्य चक्षुर्विषयं प्रतिपादयन्नाह,—

उणसद्वि जोयणसदा अद्वेव य होंति तह य णायव्वा ।
असण्णिपंचेदीए चक्षुष्कासं वियाणाहि ॥ ५३ ॥

एकोनपष्टियोजनशतानि अद्वेव च भवन्ति तथा च ज्ञातव्यानि ।
असंज्ञिपंचेन्द्रियस्य चक्षुःस्पर्शं विजानीहि ॥ ५३ ॥

टीका—उणसद्वि-एकोनपष्टिः, एकेनोना पष्टिः । जोयणसदा-योजनानां
शतानि योजनशतानि, अद्वेव य-अष्टावपि च योजनानि, होंति-भवन्ति ।
तह य णायव्वा-तथैव ज्ञातव्यानि असण्णिपंचेदीए-असंज्ञिपंचेन्द्रियस्य
शिक्षालापादिरहितपंचेन्द्रियस्य, चक्षुष्कासं-चक्षुःस्पर्शं चक्षुर्विषयं चक्षुषा
ग्रहणं, वियाणाहि-विजानीहि । योजनशतानामेकोनपष्टिस्तथैवाष्टयोजनानि
च भवन्ति ज्ञातव्यान्पेतत्प्रमाणमसंज्ञिपंचेन्द्रियस्य चक्षुरिन्द्रियविषयं जानीहि
एतावत्येवनि स्थितं रूपमसंज्ञिपंचेन्द्रियो गृह्णाति चक्षुरिन्द्रियेणेति ॥ ५३ ॥

असंज्ञिपंचेन्द्रियस्य श्रोत्रविषयं प्रतिपादयन्नाह,—

अद्वेव धणुसहस्ता सोदप्फासं असण्णिणो जाण ।
विसयावि य णायव्वा पोग्गलपरिणामजोणेण ॥ ५४ ॥

१ 'इम' श्रेय-पुस्तके नास्ति । २ चक्षुरिन्द्रियविषयस्य श्रेय-पुस्तके पाठः । ३
विज्ञानमेयं श्रेय पुस्तके । ४ सन्तानरूपेण स-ग । ५ अस्मादयं तत्प्रमाणा एता-
वन्ति सः । एतावन्ति यः । एतावन्ति गोचरे सः यः ।

- अष्टावेव धनु सहस्राणि श्रोत्रस्पर्शमसंज्ञिनो जानीहि ।
- विषया अपि च ज्ञातव्याः पुद्गलपरिणामयोगेन ॥ ५४ ॥
- टीका—अष्टेव धनुसहस्रा-अष्टावेव धनुःसहस्राणि, सोदकासं-श्रोत्र-स्पर्शं श्रोत्रेन्द्रियविषयं, असंज्ञिणो-असंज्ञिनोऽसंज्ञिपंचेन्द्रियस्य, जाण-जानीहि । असंज्ञिपंचेन्द्रियश्रोत्रविषयं धनुषामष्टसहस्रं जानीयेतावताध्वना स्थितं शब्दं गृह्णाति श्रोत्रेणासंज्ञिपंचेन्द्रिय इति । विसयावि य-विषयाश्चापि णायव्वा-ज्ञातव्याः पोगलपरिणामयोगेण-पुद्गलस्य मूर्तद्रव्यस्य परिणामो विशिष्टसंस्थानमहत्वप्रकृष्टवाण्यादि. पुद्गलपरिणामस्तेन योगः संपर्क-स्तेन पुद्गलपरिणामयोगेन एतावतोक्तान्तरेण विशिष्टा रूपादयः दिवाकरा-दिभूता विशिष्टैरिन्द्रियैर्गृह्यते नान्यथेति ॥ ५४ ॥ -

संज्ञिपंचेन्द्रियस्य पंचेन्द्रियविषयं प्रतिपादयन्नाह,—

- फासे रसे य गंधे विसया णव जोयणा च णायव्वा ।
- सोदस्तु दु वारसजोयणाणिदो चक्रगुप्तो वोच्छ ॥ ५५ ॥
- स्पर्शस्य रस्य च गंधस्य विषयाः नव योजनानि ज्ञातव्यानि ।
- श्रोत्रस्य तु द्वादशयोजनानीतश्चक्षुषो वक्ष्ये ॥ ५५ ॥

टीका—फासे-स्पर्शस्य स्पर्शेन्द्रियस्य, रसे-रसस्य रसनेन्द्रियस्य, गंधे-गंधस्य घ्राणेन्द्रियस्य, विसया-विषयाः ग्रहणगोचराणि, णवजो-यणा-नव योजनानि, णायवा-ज्ञातव्यानि, सोदस्तु-श्रोत्रस्य तु श्रोत्रेन्द्रि-यस्य पुनः, वारस जोयणाणि-द्वादश योजनानि इदो-इत उर्ध्वं, चक्रगुप्तो-चक्षुषः संज्ञिपंचेन्द्रियस्य चक्षुरिन्द्रियस्य च, वोच्छं-वक्ष्ये, संज्ञिपंचेन्द्रियस्य प्रकृष्टेन्द्रियस्य चक्रवर्त्यादिः स्पर्शनेन्द्रियस्य नवयोजनानि विषयः रसनेन्द्रियस्य नव योजनानि विषयः घ्राणेन्द्रियस्य नव योजनानि विषयः श्रोत्रेन्द्रियस्य द्वादश योजनानि विषयः संज्ञिपंचेन्द्रिय उक्तृष्टपुद्गलपरिणामाश्रयभिर्नव-

भिर्योजनेः स्थितानि स्पर्शसांधद्रव्याणि स्पर्शनरसनघ्राणोन्द्रियैर्गृह्णाति
शब्दं पुनर्द्वादशयोजनेः स्थितं श्रोत्रेन्द्रियेण गृह्णातीति ॥ ५५ ॥

मूचितचक्षुरिण्यमाह,—

सत्तेतालसहस्रा वे चैव सदा हवंति तेसद्वी ।

चकिंलदिअस्स विसओ उक्खस्सो होदि अदिरित्ता ॥ ५६ ॥

सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि द्वे चैव शते भवंति त्रिषष्टिः ।

चक्षुरिन्द्रियस्य विषय उत्कृष्टो भवति अतिरिक्तः ॥ ५६ ॥

टीका—सत्तेताल—सप्तचत्वारिंशत्, सहस्रा—सहस्राणि, वे चैव मदा
द्वे चैव शते, हवंति—भवंति तेसद्वी—त्रिषष्ट्याधिके योजनानामिति संबंधः
चकिंलदिपस चक्षुरिन्द्रियस्य, विसओ—विषयः, उक्खस्सो—उत्कृष्ट. हो
भवति अदिरित्तो—अतिरिक्तः, अतिरिक्तस्य प्रमाणं गत्युत्तमेकं द्वादशानां
द्वादशशतानि पंचदशदंडाधिकानि हस्तभेकं द्वे चागुले साधिकयत्रतु-
र्थभागाधिके, संज्ञिपंचेन्द्रियपर्यायसङ्ख्युरिन्द्रियस्य विषयो योजनानां सप्तच-
त्वारिंशत्सहस्राणि त्रिषष्ट्याधिकद्विंशताधिकानि पंचदशाधिकद्वादशशत-
दंडाधिकेकगयनाधिकानि मरिशेषयत्रतुर्थभागाधिकत्रयगुणाधिकेकहस्ता-
धिकानि च । एतावताभवेना संज्ञिपंचेन्द्रियं पर्यायको रूपं पश्यतीति ॥ ५६ ॥

अस्यैव प्रमाणस्यानयने कण्ठगाथामाहः—

अस्सीदिसदं विगुण दीवविसेसम्म वग्ग दहगुणिय ।

मूलं सट्ठिविहत्तं दिणद्धमाणाहतं चक्षू ॥ ५७ ॥

अशीतिशतं द्विगुणं दीपविशेषस्य वर्गो दशगुणितः ।

मूलं षष्टिविभक्तं त्रिनार्धमानाहतं चक्षुः ॥ ५७ ॥

टीका—असीदिसदं—अशीत्यधिकं शतं, विगुणं—द्विगुणं द्वाभ्यां गुणितं
षष्ट्याधिकत्रिंशत्प्रमाणं भवति दीपशब्देन जव्दीपविष्कंभयोजनलक्षं परि-
गृह्यते सर्वाभ्यंतरान्यवर्गपरिधिप्रमाणानयननिमित्तमुभयोः पार्श्वयोर्वि-

शोधनमशीतिशतद्विगुणस्य लक्षयोजनप्रमाणात्तस्मात् द्वीपात् तद्विसृष्टं रहितं क्रियते तस्मिन् कृते शेषो द्वीपविशेष इत्युच्यते तस्य द्वीपविशेषस्य वर्ग क्रियते स वर्गो दशगुण क्रियते तस्य मूल षष्ट्या विभाजित भक्त दिनार्ध-मानाहत नवभिर्गुणित “ दिनार्धशब्देन नव मुहूर्ता परिगृह्यते ” । सर्वाभ्यतरपरिधिपदिमुहूर्ते भ्रमति मार्तण्डोऽतः पृथिविर्भागो मध्याह्ने भवति नवभिर्मुहूर्तरयोध्याया नवगुणकारः । एव कृते च यद्बन्ध परिमाण पूर्वोक्त चक्षुषो विषयो भवति आपाद्भासे सर्वाभ्यतरवर्त्मनि मिथुनावसाने स्थितस्यादित्यस्याध्वनो ग्रहणमिति ॥ ५७ ॥

स्वामित्वपूर्वक योनिस्वरूप प्रतिपादयन्नाह—

एहंदिय णेरइया सपुडजोणी हवंति देवा य ।

वियलिंदिया य वियडा संपुडवियडा य गब्भेसु ॥५८॥

०केंद्रियाश्च नारका सवृतयोनयो भवति देवाश्च ।

विकलेंद्रिया विवृता सवृतविवृताश्च गर्भेषु ॥ ५८ ॥

टीका—सचित्तशीतसवृताचित्तोष्णविवृतभेदे सचित्ताचित्तशीतोष्ण-सवृतविवृतभेदैश्च नवप्रकारा योनिर्भवति । सूयते भवपरिणत आमा यस्यामिति योनिर्भवाधारः । आत्मनश्चैतन्यविशेषपरिणामश्चित्त सह चित्तेन वर्तते इति सचित्त, शीत इति स्पर्शविशेषः ‘ शुक्लादिवदुभयवचनत्वात्तद्युक्तं द्रयमप्याह ’ । सम्यगृत सवृतं दुरुपलक्ष्यप्रदेशोऽग्नितरहित-पुद्गलप्रचयप्रदेशो वा, उष्ण सतापपुद्गलप्रचयप्रदेशो वा, विवृतो सवृत प्रकटपुद्गलप्रचयप्रदेशो वा, उभयात्मको मिश्र सचित्ताचित्त शीतोष्ण संवृतविवृत एतेर्भेदैश्च नवयोनयः सम्मूर्च्छनगर्भापपादाना जन्मनामाधारा भवति एतेषु प्रदेशेषु जीवा सम्मूर्च्छनादिस्वरूपेणोत्पद्यत इति । तत्र एह-दिय णेरइया—०केंद्रिया नारकाश्च, सपुडजोणी—सवृतयोनयः, सवृता

योनिर्येषां ते संवृतयोनयः । दुरुपलक्ष्योत्पत्तिप्रदेशाः, हवन्ति-भवन्ति, देवा
य-देवाश्च संवृतयोनयः, वियलिदिगा-विकलेन्द्रियाश्च द्वीन्द्रियत्रीन्द्रिय
चतुर्गिन्द्रियाः, वियडा-विवृतयोनयश्च, तास्थ्यानाच्छब्दं संपुडवियडा
य-संवृतविवृताः संवृतविवृतयोनयः, गर्भेषु-गर्भेषु स्रियाउदरे “शुरू-
शोणितयोर्मिश्रणं गर्भः” । देवनारकैकेन्द्रियाः संवृतयोनयः, विकलेन्द्रिया
ये ते विवृतयोनयः, गर्भेषु ये ते संवृतविवृतयोनयः भवन्तीति ॥ ५८ ॥

पुनस्तेषां विशेषयोनित्वमाहः—

अचित्ता खलु जोणी णेरइयाणं च होइ देवाणं ।

मिस्ता य गम्भजम्मा तिविहा जोणी दु सेसाणं ॥५९॥

अचित्ता खलु योनिः नारकाणां च भवति देवानां ।

मिश्राश्च गर्भजन्मनां त्रिविधा योनिस्तु शेषाणां ॥ ५९ ॥

टीका.—अचित्ता-निधेतना, खलु-स्फुटं, जोणी-योनिः, णेरइयाणं
च-नारकाणां च होइ-भवति देवाणं-देवानां चक्षुद्रोऽत्र संप्रधनीयः ।
मिस्ता य मिश्रा च, गम्भजम्मा-गर्भजन्मनां गर्भजाना । तिविहा-त्रिविधा
त्रिप्रकारा, जोणी दु-योनिस्तु, सेसाणं-शेषाणां, सम्मूर्च्छनजन्मनामेकै-
न्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुर्गिन्द्रियपंचेन्द्रियाणां देवनारकाणां गर्भजित्त-
पंचेन्द्रियाणां च देवनारकाणां अचित्तयोनयः, गर्भजाः सचित्ताचित्तयो-
नयः, शेषाः पुनरैकेन्द्रियात्रिपंचेन्द्रियपर्यन्ताः केचन सचित्तयोनयः केचन
अचित्तयोनयः केचन सचित्ताचित्तयोनयश्च भवन्तीति ॥ ५९ ॥

पुनरपि तेषामेव विशेषयोनित्वमाहः—

सद्दुण्हा खलु जोणी णेरइयाणं तहेव देवाणं ।

तेज्ज उस्सिणजोणी तिविहा जोणी दु सेसाणं ॥६०॥

शीतोष्णा खलु योनिः नारकाणां तथैव देवानां ।

तेजसां उष्णयोनिः त्रिविधा योनिस्तु शेषाणां ॥ ६० ॥

टीका—सीडुण्हा-शीतोष्णा, खलु-स्फुटं, जोणी-योनिः, णेरु-
याणं-नारकाणां, तहेव देवाणं-तथैव देवानां, तेऊण-तेजःकायानां,
उसिणजोणी-उष्णयोनिः । त्रिविहा-त्रिविधा, शीता-उष्णा-शीतोष्णा,
जोणी दु-योनिस्तु सेसाणं-शेषाणां पृथिवीकायाः प्रायवायुकायवनस्पति-
कायद्दीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां देवनारकवर्जितपंचेन्द्रियाणां । देवना-
रकाणां शीतोष्णा च योनिः तेषां हि कानिचिच्छीतानि कानिचिदुष्णानि
तेजःकायिकानां पुनरुष्णा एव योनिः शेषाणां तु त्रिविधो योनिस्ते च
केचिच्छीतयोनयः केचिदुष्णयोनयः केचिच्छीतोष्णयोनयः अकायिकाः
शीतयोनय एवेति ॥ ६० ॥

पुनरप्येतेषां योनीनां विशेषयोनिस्वरूपमाह,—

संखावत्तयजोणी कुम्मुण्णद् वंसपत्तजोणी य ।

तत्थ य संखावत्ते णियमाद्दु विवज्जए गब्भो ॥ ६१ ॥

शंखावर्तकयोनिः कूर्मोन्नतः वंशपत्रयोनिश्च ।

तत्र च शंखावर्ते नियमात् विपद्यते गर्भः ॥ ६१

टीका—संखावत्तय शंख इव आवर्तो यस्य शंखावर्तका जोणी-योनिः
कुम्मुण्णद्-कूर्म इवोन्नतः कूर्मोन्नतः, वंशपत्तजोणी य-वंशपत्रमिव योनि-
वंशपत्रयोनिः । तत्र च तेषु मध्ये शंखावर्ते नियमात् विवज्जए विपद्यते
विनश्यति गर्भो “गर्भः शुक्रशोणितगरणं” । शंखावर्तकूर्मोन्नतवंशपत्रभेदेन
त्रिविधो योनिस्तत्र च शंखावर्ते योनौ नियमाद्विपद्यते गर्भः अतः तद्वर्ती
वंश्या भवतीति ॥ ६१ ॥

तेषु य उत्पद्यंते तानाह,—

कुम्मुण्णद्जोणीए तित्थयरा दुविहचक्कवट्टी य ।

रामावि य जायंते सेसा सेसेसु जोणीसु ॥ ६२ ॥

कूर्मोन्नतयो नो तीर्थकरा द्विविधचक्रगतिनः ।

रामा अपि च जायंते शेषाः शेषयोर्योन्योः ॥ ६२ ॥

टीका—कूर्मोन्नतयोर्नो विशिष्टसर्वशुचिप्रदेने शुद्धपुद्गलप्रचये वा
नित्ययरा-तीर्थकराः, द्विविधचक्रगतिनः-द्विविधचक्रगतिनः चक्रगतिगामुद्देश-
प्रतिवामुद्देशाः रामावपि रामाश्चापि शलदेशा अपि जायंते समुच्यन्ते ।
तेषां-शेषा अन्ये तीर्थे चक्रगतिप्रदेषामुद्देशप्रतिवामुद्देशप्रतिवामुद्देशप्रतिवामुद्देश-
भूमिजादयः, गेसेसु-शेषयोः जोर्णाशु-योन्योर्येषामुद्देशप्रदेषामुद्देशप्रदेषामुद्देश-
किंतु शंरावर्तं शिष्यते गर्भः स भोगभूमिजानां न भवति तेषामपवर्त्यायुष
इति ॥ ६२ ॥

संवृत्तादियोनिविशेषाभतुरशीतिसहस्रभेदात् प्रतिपाद्यन्नाहः—

णित्तिदरधातु सत्तय तरु दस विगलेंद्रियेसु छत्रेव ।

सुरणरतिरिए चउरो चोदस मणुएतु सदसहस्रा ॥ ६३ ॥

नित्येतरधातुसतक तरुणं दश विकलेंद्रियाणां षट् चैव ।

सुरनारकातिरशां चत्वारि चतुर्दश मनुजानां शतसहस्राणि ॥ ६३ ॥

टीकाः—नित्यनिगोदेतगनिगोदृष्टिबीकायिकाकायिकतेजःकायिक-
वायुकायिकानां सप्त लक्षाणि योनीनां । तरुणां प्रत्येकवनस्पतीना दशलक्षाणि
योनीनां । विकलेंद्रियाणा क्षीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुर्दिशाणां षट्शतसहस्राणि ।
सुराणा चत्वारि लक्षाणि । नाकाणा चत्वारि लक्षाणि । तिरश्चां सुरना-
रकमनुष्यगर्जितपंचेंद्रियाणा चत्वारि लक्षाणि । मनुयाणां चतुर्दशशतस-
हस्राणि योनीनामिति संबंधः । एवं सर्वसमुद्रायेन चतुरशीतिसहस्राणि
योनीनामिति । नात्र पौनस्त्र्यं पूर्वेण सहाधिकारभेदात् पर्यायार्थिकत्रि-
श्यानुपहणाच्च ॥ ६३ ॥

आयुषः स्वरूपं प्रमाणेन स्वामित्वपूर्वकं प्रतिपाद्यन्नाहः—

वारसवाससहस्रा आऊ शुद्धेसु जाण उक्कस्सं ।

खरपुढविकायगेषु य वाससहस्राणि बावीसा ॥ ६४ ॥

द्वादशवर्षसहस्राणि आयुः शुद्धेषु जानीहि उत्कृष्टम् ।

खरपृथिवीकायिकेषु च वर्षसहस्राणि द्वाविंशतिः ॥ ६४ ॥

टीकाः—नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवभवधारणहेतुः कर्मपुद्गलापिंड आयुः । औदारिकमिश्रवैक्रियकवैक्रियकामिश्रशरीरसाधारणलक्षणं वायुः । तत्र वारसवाससहस्रा-द्वादशवर्षसहस्राणि, उच्छ्वासानां त्रीणि सहस्राणि त्रिसप्तत्यधिकसप्तशतानि च गृहीत्वैको मुहूर्तः आगमोकं लक्षणमेतत् । लौकिकैः पुनः सप्तशतैरुच्छ्वासैर्मुहूर्तो भवति । आगमिक उच्छ्वास उदरप्रदेशनिर्गमाद्गृहीतो लौकिकः पुनः नासिकाया निर्गमात् गृहीत इति न दोषः । त्रिंशन्मुहूर्तैर्दिवसास्त्रिंशद्भिर्दिवसैर्मासो द्वादशभिर्मासैर्वर्षः । आऊ-आयुः भवस्थितिः शुद्धेसु-शुद्धेषु शुद्धानां पृथिवीकायिकेष्विति संबंधः जाण-जानीहि, उक्कस्सं-उत्कृष्टं, खरपुढविकायिगेषु य-खरपृथिवीकायिकेषु च मृत्तिकादयः शुद्धपृथिवीकायिकाः पापाणादयः खरपृथिवीकायिकाः, वाससहस्राणि-वर्षसहस्राणि बावीस-द्वाविंशतिः । शुद्धपृथिवीकायिकानामुच्छ्वात्मायुर्द्वादशवर्षसहस्राणि, खरपृथिवीकायिकानां चोच्छ्वात्मायुर्द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि भवन्तीति ॥ ६४ ॥

अफ्कायिकतेजःकायिकानामयुःप्रमाणमाह,—

सत्त दु वाससहस्रा आऊ आउस्स होइ उक्कस्सं ।

रत्तिंदियाणि तिण्णु दु तेऊणं होइ उक्कस्सं ॥ ६५ ॥

सत्त तु वर्षसहस्राणि आयुरपां भवति उत्कृष्टं ।

रात्रिदिनानि त्रीणि तु तेजसां भवति उत्कृष्टं ॥ ६५ ॥

टीका—सत्त दु-सप्तैव, वाससहस्रा-वर्षसहस्राणि, आऊ-आयुः, आउस्स-अपां अफ्कायिकानां होइ-भवति उक्कस्सं-उत्कृष्टं, अफ्कायिकानां

परमायुः सप्तैव वर्षसहस्राणि । रत्तिद्वियाणि-रात्रिद्विनानि अहोरात्र, तिष्ठिण
दु-त्रय एव, तेऊण-तेजसा तेज. कायिकाना, होद-उकस्स भवयुत्कृष्टं ।
अ-कायिकाना परमायुः सप्तैव वर्षसहस्राणि त्रीणि रात्रिद्विनानि तेज कायि-
काना परमायुरिति ॥ ६५ ॥

वायुकायिकाना वनस्पतिकायिकाना च परमायुः प्रमाणमाह.—

तिष्ठिण दु वाससहस्रा आऊ वाउस्स होइ उकस्सं ।
दस वामसहस्राणि दु वणप्फदीणं तु उकस्सं ॥ ६६ ॥
त्रीणि तु वर्षसहस्राणि आयुः वायूना भवति उत्कृष्टं ।
दश वर्षसहस्राणि तु वनस्पतीनां तु उत्कृष्टं ॥ ६६ ॥

टीका—तिष्ठिण दु-त्रीणि तु त्रीण्येव नाधिकानि, वाससहस्रा-वर्षसह-
स्राणि, आऊ-आयु, वाउस्स-वायूना वायुकायिकाना, होइ उकस्स-भव-
युत्कृष्टं । दस वाससहस्राणि-दशवर्षसहस्राणि, तुगद्दोऽरधारणार्थः”
वणप्फदीणं तु-वनस्पतीना च वनस्पतिकायाना तु उकस्स-उत्कृष्टमेव । वायु-
कायिकानामुत्कृष्टमायुस्त्रीण्येव वर्षसहस्राणि, वनस्पतिकायिकाना तुत्कृष्ट-
मायुर्दशैववर्षसहस्राणीति ॥ ६६ ॥

विकलेंद्रियाणामायुः प्रमाणमाह —

वारस वासा वेइंदियाणमुकस्सं भवे आऊ ।
राइंदियाणि तेइंदियाणमुगुवण्ण उकस्सयं ॥ ६७ ॥

द्वादश वर्षाणि द्वीन्द्रियाणमुत्कृष्ट भवेवायुः ।

रात्रिद्विनानि त्रीन्द्रियाणामेकानपचाशत् उत्कृष्टं ॥ ६७ ॥

टीका—वारस वासा-द्वादशवर्षाणि, वेइंदियाणं-द्वीन्द्रियाणा शतप्रभृ-
तीना उकस्स-उत्कृष्टमेव, हवे-भवेत्, आम्-आयु । रात्रिद्वियाणि-रात्रि-
द्विनानि अहोरात्ररूपाणि तेइंदियाण-त्रीन्द्रियाणा गोभ्यादीना, उगुवण्ण-

एकोनपंचाशत्, उक्कस्सं-उत्कृष्टं । द्वीन्द्रियाणां प्रकृष्टमायुःद्वादशसंवत्सर
एव, त्रीन्द्रियाणां पुनरुत्कृष्टमायुः एकेनोनपंचाशद्रात्रिदिवसानामिति ॥ ६७ ॥

चतुरिन्द्रियपंचेन्द्रियाणामाह;—

चउरिन्द्रियाणमाऊ उक्कस्सं खलु हवेज्ज छम्मासं ।
पंचेन्द्रियाणमाऊ एतो उट्ठं पवक्खामि ॥ ६८ ॥

चतुरिन्द्रियाणामायुः उत्कृष्टं खलु भवेत् पणमासाः ।

पंचेन्द्रियाणामायुः इत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि ॥ ६८ ॥

टीका—चउरिन्द्रियाणं—चतुरिन्द्रियाणां भ्रमरादीनां; आऊ—आयुं
उक्कस्सं—उत्कृष्टं, हवेज्ज—भवेत्, छम्मासं—पणमासाः । पंचेन्द्रियाणं—पंचेन्द्रि-
याणां, आऊ—आयुः एतो उट्ठं—इत ऊर्ध्वं विकलेंद्रियकथनोर्ध्वं, पवक्खामि—
प्रवक्ष्यामि प्रतिपादयिष्यामि । चतुरिन्द्रियाणामुत्कृष्टमायुः पणमासमितं
भवेत्, इत ऊर्ध्वं पंचेन्द्रियाणामायुर्वक्ष्यामीति ॥ ६८ ॥

तदेव प्रतिपादयति;—

मच्छाण पुव्वकोटी परिसप्पाणं तु णवय पुव्वंगा ।
चादालीस सहस्सा उरगाणं होइ उक्कस्सं ॥ ६९ ॥

मत्स्यानां पूर्वकोटी परिसर्पाणां तु नवैव पूर्वांगानि ।

द्वाचत्वारिंशत् सहस्राणि उरगाणां भवति उत्कृष्टं ॥ ६९ ॥

टीका—वर्षं दशगुणितं दशवर्षाणि, दशवर्षाणि दशगुणिता
वर्षशतं, वर्षशतं दशगुणितं वर्षसहस्रं, वर्षसहस्रं दशगुणितं दशवर्षसह-
स्राणि, दशवर्षसहस्राणि दशगुणितानि वर्षशतसहस्रं, वर्षशतसहस्रं दशगु-
णितं दशवर्षशतसहस्राणि, दशवर्षशतसहस्राणि दशगुणितानि षोडशी,
दशगुणिता कोटी दशकोटी, दशकोटी दशगुणिता कोटीशतं, कोटीशतं
दशगुणितं कोटीसहस्रं, कोटीसहस्रं दशगुणितं दशकोटीसहस्राणि,

इशगुणितानि दशकोटीसहस्राणि कोटींशोटीत्येवमादि कालप्रमाणं
नेतव्यमिति । वर्षलक्षं चतुरशीतिरूपगुणितं पूर्वांगं भवति, पूर्वांगं
चतुरशीतिगुणितं पूर्वं भवति, पूर्वस्य तु प्रमाणं सप्ततिकोटीशतस-
हस्राणि कोटीनां तु पट्पंचाशत्सहस्राणि चेति । प्रस्तुतं वक्ष्ये-
मच्छापां-मत्स्यानां पुष्पकोडी-पूर्वकोटी पूर्वाणां कोटी “ सप्ततिको-
टीशतसहस्राणि कोटीनां पट्पंचाशत्सहस्राणि च कोटीगुणितानि पूर्वकोटी
भवति ” । परिसर्पाणां-परिसर्पतीति परिसर्पाः गोधेरगोधाद्रयस्तेषां परि-
सर्पाणां तु णव य पुष्पंगा-नवैव पूर्वांगानि चतुरशीतिलक्षानि नवगुणितानि
वादालीसं-द्वाचत्वारिंशत्, सहस्रां-सहस्राणि, उत्तरगाथाद्धै वर्षशब्द-
स्तिप्रति तेन सह संबंधः, न पूर्वपूर्वांगाभ्यामिति, ताभ्यां सह वर्षाणां संबधे
पूर्वांगमविरोधः स्यात्समाहुचत्वारिंशत्सहस्राणीति संबन्धि उरगाणां-
उरगा गच्छंति इति उरगाः सर्पास्तेषामुरगाणां, होदि-भवति, उक्कस्तं-
उत्कृष्टं । मत्स्यानां पूर्वकोटी परमायुः परिसर्पाणां तु नवैव पूर्वांगानि
सर्पाणां पुनः परमायुर्वर्षाणां द्वाचत्वारिंशत्सहस्राणीति ॥ ६९ ॥

पक्षिणामसंज्ञिना च परमायुः प्रमाणमाह,—

पक्षीणं उक्कस्तं वाससहस्रा विसचरी ह्यंति ।

एगा यपुष्पकोडी असण्णीणं तह य कम्मभूमिणं ॥७०॥

पक्षिणां उत्कृष्टं वर्षसहस्राणि द्वासप्ततिः भवति ।

एका च पूर्वकोटी असंज्ञिना तथा च कर्मभौमानां ॥ ७० ॥

टीका—पक्षीणं-पक्षिणां भेरुंटादीना, उक्कस्तं-उत्कृष्टमायुरिति
संबधः, वाससहस्रा-वर्षसहस्राणि, विसचरी-द्वासप्ततिः, ह्यंति-भवति ।
एगा य-एका च, पुष्पकोडी-पूर्वकोटी असण्णीणं-असंज्ञिनां मनोविरहित-
पंचेंद्रियाणां तह-तथा, कम्मभूमिणं-कर्मभौमानां “ कर्मभौमशब्दोऽनंतराणः
सर्वेषां विशेषणं ” तथाशब्देन च सप्ततिशतार्यसंबधप्रभावा भनुष्याः परि-

गृह्यते । कर्मभूमिजाना पक्षिणामुत्कृष्टमायुर्दासतिवर्षसहस्राणि भवन्ति,
असंज्ञिना कर्मभूमिजमनुष्याणामन्येषां कर्मभूमिप्रतिभागजानां चैका पूर्व-
कोटी वर्षाणां परमायुर्भवतीति ॥ ७० ॥

अथ भोगभूमिजानां किप्रमाणं परमायुरित्यत आह,—

हेमवदवंसयाणं तहेव हेरण्वंसवासीणं ।

मणुसेसु य मेच्छाणं हवदि तु पलिदोपमं एकं ॥ ७१ ॥

हेमवतवंशजानां तथैव हेरण्ववंशवासिनाम् ।

मनुष्येषु च म्लेच्छानां भवति तु पत्योपमं एकं ॥ ७१ ॥

टीका—हेमवदवसयाणं—हेमवतवंशजानां, तहेव—तथैव हेरण्ववत-
वंशवासिनां, मणुसेसु य—मानुषेषु च मध्ये मेच्छाणं—म्लेच्छानां सर्वम्लेच्छ-
संघेषु जातानां भोगभूमिप्रतिभागजानां अंतर्द्वीपजानां वा समुच्चयश्चशब्देन
हवदि तु भवति तु, पलिदोपमं—पत्योपममेकं । पंचसु जघन्यभोगभूमिषु
हेमवतवंशकासु तथा परासु पंचसु जघन्यभोगभूमिषु हेरण्ववतवंशकासु च
मध्ये सर्वम्लेच्छसंघेषु जातानां भोगभूमिप्रतिभागजानामन्तर्द्वीपजानां च
पत्योपममेकं परमायुरिति ॥ ७१ ॥

मध्यमभोगभूमिजानां परमायुःप्रमाणमाहः—

हरिरम्यवंसेसु य हवंति पलिदोवमाणि सलु दोपिण ।
तिरिपसु य सण्णीणं तिपिण य तह कुरुवगाण च ॥७२॥

हरिरम्यकवंशेषु च भवंति पत्योपमानि सलु द्वे ।

तिर्यक्षु च संज्ञिनां त्रीणि च तथा कुरुवकाणां च ॥ ७२ ॥

टीका—मनुष्या इत्यनुवर्तते, हरिरम्यवंसेसु य हरिरम्यकवंशेषु च
वंशशब्दोऽत्र प्रत्येकमभिसंन्यते, पंचसु हरिवंशेषु मध्यमभोगभूमिषु पंचसु
रम्यकवंशेषु च, हवंति—भवतः पलिदोवमाणि—पत्योपमानि, द्वे सलु सलु,

द्वौष्णि-द्वे । तिरिणसु य-तिर्यंशु च तिरश्चा वा तिर्यक्शब्दः प्रत्येकभोगभूमिषु
संश्रयते, सष्णीणं-संश्लिनां समनस्कानां “अत्र संश्लिशब्दो भोगभूमिषु अमं-
श्लिनामभानप्रतिपादकः भोगभूमिजास्तिर्यच संश्लिन एवेति ” । तिष्णि
य-त्रीणि च, तह य-तथा कुरवमाणं-कौरवघाणा चात्र कुरुपशब्द उत्तर-
कुरुदेवकुरुषु वर्तमानो गृह्यते सामान्यनिर्देशात् । पंचसु च हरिवंशेषु
मध्यमभोगभूमिषु पंचसु च रम्यकपशेषु मध्यमभोगभूमिषु च मनुष्याणा
तिरश्चा च संश्लिना द्विपत्योपमं परमायुः, पंचसूत्ररुषु पंचसु देवुरुषु चो-
त्कृष्टभोगभूमिषु मनुष्याणां तिरश्चां च त्रीणि पत्योपमानि परमायुरिति ॥७२॥

नारकाणां देवानां च परमायुषः स्थिति प्रतिपादयन्नाहः—

देवेषु नारयेषु य तेत्तीसं ह्येति उदधिमाणाणि ।

उत्कृष्टस्य तु आऊ वाससहस्रा दस जहण्णा ॥ ७३ ॥

देवेषु नारकेषु च त्रयस्त्रिंशत् भवति उदधिमानानि ।

उत्कृष्टं तु आयुः वर्षसहस्राणि दस जघन्यनि ॥ ७३ ॥

टीका—देवेषु-देवानामाणिमाद्यष्टिं प्राप्ताना, नारयेषु य-नारकाणा
च सर्वाशुभकराणा अथवा देवेषु नारकेषु च विषये तेत्तीसं-त्रयस्त्रिंशत्
त्रिभिरधिकं दशाना त्रय, ह्येति-भवति, उदधिमाणाणि सागरोपमाणि
उत्कृष्टस्य तु-उत्कृष्ट, तु शब्दोऽवधारणार्थं । आऊ-आयुः वाससहस्रा-
वर्षाणा सहस्राणि वर्षसहस्राणि, दस-दश, जहण्णं-जघन्य, निकृष्टं ।
सामान्यकथनमेतत् द्रव्यार्थिकशिष्यानुग्रहनिमित्तं विस्तरतः सूत्रेणोत्तरत्र कथनं
पर्यायार्थिकशिष्यानुग्रहार्थं “सर्वानुग्रहकारी च सता प्रयासो यतस्ततः
सामान्यविशेषात्मकं प्रतिपादनं युक्तमेव सामान्याविशेषात्मकत्वाच्च सर्व-
वस्तूना सामान्येन प्रतिपन्ने सति विशेषस्य सुस्तेनवगातिर्नित्यक्षणैकैकांत-
वादिमतं च निराकृतं भवति । सामान्येन देवाना नारकाणां चोत्कृष्टमायुः
त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि जघन्यं च देवनारकाणामायुर्दशवर्षसहस्रा-
णीति ॥ ७३ ॥

अल्पप्रपंचत्वात्प्रथमतः तावन्नारकाणां सामान्यसूत्रसूचितं प्रकृतमायुः-
प्रमाणं सर्वपृथिवीनां प्रतिपादयन्नाहः—

एकं च तिष्णि सत्तय दस सत्तरसेव ह्येति बावीसा ।
तेतीसमुद्धिमाणा पुढवीणं ठिदीणमुक्कस्सं ॥ ७४ ॥

एकं च त्रीणि सत्त च दश सत्तदशैव भवन्ति द्वाविंशतिः ।

त्रयस्त्रिंशत् उद्धिमानानि पृथिवीनां स्थितीनामुत्कृष्टं ॥ ७४ ॥

टीका—एकं च एकं च सर्वत्रोद्धिमानानानीत्यनेनसंबंधः तिष्णि-त्रीणि,

सत्त य-सत्त च, दस-दश, सत्तरस-सत्तदश एवकारोऽवधारणार्थः, ह्येति-
भवन्ति, बावीसं द्वाविंशतिः, तेत्तीसं-त्रयस्त्रिंशत्, उद्धिमाणा-उद्धिमानानि,
पुढवीणं-पृथिवीनां रत्नशर्करावालुकापंकधूमतमामेहातमःप्रभाणां सप्तानां
यथासंख्येन संबन्धः, ठिदीणं स्थितीनामायुरित्यनुवर्तते तेनायुःस्थितीनां
नान्यकर्मस्थितीनां ग्रहणं भवति नापि नरकभूमिरिथितीनामिति,
उक्कस्सं-उत्कृष्टं । रत्नप्रभायां त्रयोदशप्रस्तरे नारकाणामायुःस्थितेः
प्रमाणमेकसागरोपमं, शर्कराप्रभायामेकादशप्रस्तरेऽधोनाकाणां परमायुः
स्थितेः प्रमाणं त्रीणि सागरोपमाणि । वालुकाप्रभायां नवमप्रस्तरेऽधो-
नारकाणां परमायुःस्थितेः प्रमाणं दशसागरोपमाणि, धूमप्रभायां पंचमप्र-
स्तरे परमायुःस्थितेः प्रमाणं सप्तदशसागरोपमाणि, तमः प्रभायां तृतीयप्र-
स्तरे नारकाणां परमायुःस्थितेः प्रमाणं द्वाविंशतिः सागराणां । महातमः
प्रभायां अवधिस्थाननरके नारकाणां परमायुः स्थितेः प्रमाणं त्रयस्त्रिंशदुद्धि-
मानानि इति । प्रथमायां तावत्तत एवमभिसंबन्धः क्रियते रत्नप्रभायां
नारकाणामेकसागरोपममुत्कृष्टायुःस्थितिरित्येवं सर्वदात्र सर्वेऽपि मध्यमधि-
कृत्या आयुःस्थितेर्वनश्रया देशमशकसूत्रेण ? सूचितत्वात् । प्रथमायां
पृथिव्यां प्रथमप्रस्तरे सीमंतकेन्दुके नारकाणां परमायुः स्थितेः प्रमाणं
नवतिसहस्रवर्षप्रमाणं भवति, द्वितीयेंद्रके नारकाभिरग्ये वर्षाणां नव-
तिलक्षाणि, तृतीयकेंद्रके रौरुकनाम्नि पूर्वकोट्यम्बसंख्येयाः, चतुर्थे-

न्द्रके भ्रातसंज्ञके सागरोपमस्य दशमभागः, पंचमेंद्रक उद्भ्रांताभिधाने द्वौ दशभागौ, षष्ठेंद्रके सभ्रातसंज्ञके दशभागोऽत्रयः, सप्तमेंद्रकेऽसंभ्रातनाम्नि दशभागाश्चत्वारः, अष्टमेंद्रके विभ्राते दशभागाः पंच, नवमेंद्रके त्रस्तसंज्ञके दशभागाः षट्, दशमेंद्रके त्रसिते दशभागाः सप्त, एकादशेंद्रके वैक्रांते दशभागाः अष्टौ, द्वादशेंद्रकेऽवक्रांते दशभागाः नव, त्रयोदशेंद्रके विक्रांते दशभागाः दश, सागरोपमस्येति सर्वत्र सर्वथ । द्वितीयाया पृथिव्या नारकाणां प्रथमेंद्रके ततकसंज्ञके परमायुषः स्थिते प्रमाणं द्विसागरोपमस्यैकादशभागाभ्यामधिकं सागरोपम, द्वितीयेंद्रके स्तनके सागरोपमैकादशचतुर्भागैराधिकं, तृतीयेंद्रके मनके सागरोपम षड्भिरैकादशभागैराधिकं, चतुर्थेंद्रके वनके सागरोपमैकादशभागैरष्टभिराधिकं, पंचमेंद्रके घाटसंज्ञके सागरोपमैकादशभागैर्दशभिराधिकं, षष्ठेंद्रके सषाटकसंज्ञके द्वे सागरोपमैकादशभागैर्नाविके, सप्तमेंद्रके जिह्वाख्ये द्वे सागरोपमै त्रिभिरैकादशभागैराधिके, अष्टमेंद्रके जिह्विकनाम्नि द्वे सागरोपमै पचभिरैकादशभागैराधिके, नवमेंद्रके लोलनामके द्वे सागरोपमै सप्तभिरैकादशभागैराधिके, दशमेंद्रके लोलुपाख्ये द्वे सागरोपमै नवभिरैकादशभागैराधिके, एकादशेंद्रके स्तनलोलुपनाम्नि उक्तान्येव त्रीणि सागरोपमाणीति । तृतीयाया पृथिव्या प्रथमेंद्रके तप्तनाम्नि नारकाणां परमायुषः प्रमाणं त्रीणि सागरोपमाणि सागरोपमस्य नवभागैश्चतुर्भागैर्भ्याधिकानि, द्वितीयेंद्रके त्रस्तनामके सागरास्त्रयो नवाष्टभागैर्भ्याधिकाः, तृतीयके तपनसंज्ञके चत्वारः सागराः नवभागैस्त्रिभिरभ्याधिकाः, चतुर्थप्रस्तरे तापनाख्ये चत्वारः सागराः सप्तभिर्नवभागैर्भ्याधिकाः, पंचमेंद्रके निदाघाख्ये पंच सागराः नवभागाः द्वाभ्यामधिकाः, षष्ठेंद्रके प्रज्वलिते पच सागराः नवभागैः षड्भिरभ्याधिकाः, सप्तमेंद्रके ज्वलिते षट् सागराः नवभागैर्नैकेनाभ्याधिकाः, अष्टमेंद्रके सज्वलिते षट् पयोधयो नवभागैः पचभिरभ्याधिकाः, नवमेंद्रके सज्वलिते उक्तान्येव सप्तसागरोपमाणि । चतुर्थ्या पृथिव्या नारकाणां परमायुषः प्रमाणं-प्रथमेंद्रक आरनाम्नि सप्त पयोधयः त्रिभिः सप्तभागै-

भ्यधिकाः, द्वितीयेंद्रके तारसंज्ञके सप्त समुद्राः सप्तभागेः पद्मिभ्यधिकाः, तृतीयेंद्रके मारनाम्नि पयोधयोऽष्टौ सप्तभागभ्यां द्वाभ्यामधिकाः, चतुर्थेंद्रके वर्धस्कनाम्नि सागरा अष्टौ पंचभिः सप्तभागैरभ्यधिकाः, पंचमेंद्रके तमके नव सागराः सप्तभागेनाधिकाः, षष्ठेंद्रके खरनाम्नि नव सागराश्चतुर्भिः सप्तभागैरभ्यधिकाः, सप्तमेंद्रके खडखडे उक्तान्येव दशसागरोपमाणि । पंचम्यां पृथिव्यां नारकाणां परमायुःप्रमाणं—प्रथमेंद्रके तमोनाम्नि एकादशार्णवा द्विसागरस्य पंचभागभ्यामधिकाः, द्वितीयेंद्रके अमरसंज्ञके द्वादश सागराश्चतुर्भिः पंचभागैरभ्यधिकाः, तृतीयेंद्रके ऋषभनाम्नि चतुर्दश पयोधयः पंचभागेनाऽप्यधिकाः, चतुर्थेंद्रकेऽधःसंज्ञके पंचदशोदधयस्त्रिभिः पंच भागैरभ्यधिकाः, पंचमेंद्रके तमिस्राभिधाने कथितान्येव सप्तदशसागरोपमाणि । षष्ठ्यां पृथिव्यां नारकाणां परमायुः—प्रथमेंद्रके हिमनाम्नि सागरोपमस्य द्विभिभागभ्यामधिका अष्टादशपयोधयः, द्वितीयेंद्रके वर्दलसंज्ञके विंशतिपयोधयस्त्रिभागोनाप्यधिकाः, तृतीयेंद्रके लङ्कनाम्नि उक्तान्येव द्वाविंशतिसागरोपमाणि, सप्तम्यां तु पृथिव्यामवधिस्थानसंज्ञकेंद्रके नारकाणां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्येव परमायुपः । श्रेणिवद्धेषु प्रकीर्णकेषु च नारकाणां स्वकीयेंद्रकप्रतिबद्धमुत्कृष्टमायुर्वेदितव्यं । यदल्पं तन्मुरां मुखं मूर्ध्वेशोव्य विशुद्धं च शेषमुच्छ्रयभाजितमिच्छया गुणितं मुरासहितं च कृत्वा सर्वत्र वाच्यमिति ॥ ७४ ॥

सर्वशुधिवीषु नारकारणां जघन्यस्थितिमायुपः प्रतिपादयन्नाहः—
पदमादियमुकसं विदियादिषु साधियं जहण्णत्तं ।

धम्मायभवणवित्तर वाससहस्सा दस जहण्णं ॥ ७५ ॥

प्रथमादिकमुत्कृष्टं द्वितीयादिषु साधिकं जघन्यं ।

धर्माभयनद्वयंतराणां यपं सहस्राणि दश जघन्यं ॥ ७५ ॥

टीका— प्रथमादिर्यम्य तत्प्रथमादिकं आयुरिति संबध्यते, उक्तसं-
उत्कृष्टं, विदियादिषु—द्वितीयाआदिर्यासां ता द्वितीयादयस्तासु द्वितीयादिषु

पृथिवीषु, साधियं—साधिकं समयाधिकं, जहण्णनं—जघन्यं तत् । प्रथमायां यदुत्कृष्टं द्वितीयायां समयाधिकं जघन्यं तदायुस्तया द्वितीयाया यदुत्कृष्ट-
मायुर्नारकाणां, तृतीयायां नारकाणां समयाधिकं जघन्यं तत् । तृतीया-
यामुत्कृष्टं यदायुभतुर्ध्यां समयाधिकं जघन्यं तत्, चतुर्थ्यां यदुत्कृष्टमायुः
पंचम्यां समयाधिकं जघन्यं तत् । पंचम्यामुत्कृष्टं यदायुः षष्ठ्यां समयाधिकं
जघन्यं तत् षष्ठ्यामुत्कृष्टं यदायुः सप्तम्यां समयाधिकं जघन्यं तत् । एवं
सर्वासु पृथिवीषु सर्वप्रस्तरेषु सर्वेद्रकेषु योज्यं, प्रथमेद्रके यदुत्कृष्टमायुर्नार-
काणां द्वितीयेद्रके समयाधिकं जघन्यं तत्, द्वितीयेद्रके यदुत्कृष्टमायुर्द्वितीये-
द्रके समयाधिकं जघन्यं तत् । एवमेकान्नपंचाशदिद्रकेषु नेतव्यमिति । अथ
केषां नारकाणां देवानां च जघन्यमायुर्दशवर्षसहस्राणीत्यत आह;—
धम्माय—धर्मायां सीमंतके नारके नारकाणां भजन—भजनवासिनां, विंतर-
व्यंतराणां, वाससहस्रा—वर्षसहस्राणि, दस—दश, जहण्णा—जघन्यायुषः
स्थितिः । सीमंतकरके नारकाणां भजनावसिनां देवानां व्यंतराणां च
जघन्यमायुर्दशवर्षसहस्राणीति ॥ ७५ ॥

भजनवासिनां व्यंतराणां चोत्कृष्टमायुःप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह;—

असुरेषु सागरोवम तिपह्ल पल्लं च णागमोमाणं ।

अद्वादिज्ज सुवण्णा दु दीव सेसा दिवहं तु ॥ ७६ ॥

असुरेषु सागरोपमं त्रिपह्यं पल्यं च नागमौमानां ।

अर्धतृतीये सुपर्णानां द्वे द्वीपानां शेषाणां द्व्यर्धं तु ॥ ७६ ॥

टीका—असुरेषु—असुराणां भजनवासिनां प्रथमप्रकाराणां अंशवरीषा-
दीनां, सागरोवम—सागरोपमं, तिपह्ल—त्रीणि पत्न्यानि त्रिपल्योपमानि, पल्लं
च—पल्यं च पल्योपमं णागमोमाणं—नागेंद्राणां—धरणेंद्रादीनां,
भोमाणं—भौमानां व्यंतराणां किनेन्द्राणां यथासंख्येन संबंधः नागेंद्राणां-
मुत्कृष्टमायुस्त्रीणि पल्योपमानि व्यंतराणां किनारादीनामुत्कृष्टमायुःके पल्यो-

पमं घातायुरपेक्ष्य सार्धपत्यं । अद्धादिज्ज अर्धततीये द्विपत्योपमे पत्योप-
मार्धाधिके द्वे पत्योपमे, सुवण्णा—सुपर्णकुमाराणां, तु—दु द्वे पत्योपमे
द्वि-द्वीपानां द्वीपकुमाराणां, सेसा—शेषाणां त्रियुदमिस्तनितोदधि-
दिग्वायुकुमाराणां दिवद्वं तु अर्धाधिकं पत्योपमं पत्योपमाद्धेनाधिकमेकं
पत्योपमं । सुपर्णकुमाराणां प्रकृष्टमायुर्द्वे पत्यापमे पत्योपमाद्धाधिके,
द्वीपकुमाराणां च द्वे पत्योपमे प्रकृष्टमायुः शेषाणां तु कुमाराणां पण्णां
पत्योपमं पत्योपमार्धाधिकमुत्कृष्टमायुरिति ॥ ७६ ॥

ज्योतिषां जघन्योत्कृष्टमायुः शक्रादीनां च जघन्यं प्रतिपादयन्नाह,—
पल्लवभाग पल्लं च साधियं जोदिसाण जहण्णिदरम् ।
हेट्टिल्लुक्कस्सठिदी सक्कादीणं जहण्णा सा ॥ ७७ ॥

पत्याष्टभागः पत्यं च साधिकं ज्योतिषां जघन्यमितरत् ।

अथ उत्कृष्टस्थितिः शक्रादीनां जघन्या सा ॥ ७७ ॥

टीका— पल्लवभाग-पत्याष्टभागः पत्योपमस्याष्टभागः, पल्लं च—
पत्योपमं च, साधियं—साधिकं वर्षलक्षणाधिकं, जोदिसाण—ज्योतिषां
चंद्रादीनां, जहण्णिदरं—जघन्यमितरत् । ज्योतिषां जघन्यमायुः पत्यो-
पमस्याष्टभाग उत्कृष्टं च पत्योपमं वर्षलक्षाधिकं घातायुरपेक्ष्य पत्योपमं
सार्धमुत्कृष्टं । हेट्टिल्लुक्कस्सठिदी—अथ उत्कृष्टमायुः स्थितिः, अथ स्थितानां
ज्योतिष्कादीनां सक्कादीणं—शक्रादीनां सौधर्मादिदेवानां, जहण्णा सा—
जघन्या सा । ज्योतिषा योत्कृष्टमायुः स्थितिःसौधर्मेशानयोः समयाधिका
जघन्या सा सौधर्मेशानयोर्लुक्कस्सठिदी स्थितिः सनत्कुमारमार्द्धेद्रयोर्देशानां
समयाधिका जघन्या सा, सानकुमारमार्हेन्द्रयोर्योत्कृष्टा ब्रह्मन्द्रोत्तरयोः
समयाधिका जघन्या सा । एवं योज्यं यावत् न्याधिसारसागरोप-
मार्णाति ॥ ७ ॥

अथ कोत्कृष्टाऽऽयुः स्थितिः शक्रादीनां या जघन्या स्यादित्यत्र
आर;—

वे सत्त दसय चोदस सोलस अट्टार वीस चावीसा ।

एयाधिया य एतो सक्कादिसु सागरुवमाणं ॥ ७८ ॥

द्वे सप्त दश चतुर्विंशत् षोडश अष्टादश विंशतिः द्वाविंशतिः ।

एकाधिका च इतः शक्कादिषु सागरोपमानं ॥ ७८ ॥

टीका—वे—द्वे, सत्त—सप्त, दस य—दश च, चोदस—चतुर्विंशत्, सोलस—षोडश, अट्टार—अष्टादश, वीस—विंशतिः, चावीस—द्वाविंशतिः, एयाधिया—एकाधिका एकैकोत्तरा, एतो—इतो द्वाविंशतेरुर्द्ध्वं सक्कादिसु—शक्कादिषु सौधर्मेशानादिषु, सागरुवमाणं—सागरोपमानं । सौधर्मेशानयोर्देवानां द्वे सागरोपमे परमायुषः स्थितिरघातायुषोऽपेक्ष्येतदुक्तं सूत्रे, घातायुषोऽपेक्ष्य पुनर्द्वे सागरोपमे सागरोपमार्धेनाधिके भवतः । एवं सौधर्मेशानमारभ्य तावदुर्द्ध्वसागरोपमेनाधिकं कर्त्तव्यं सूत्रनिर्दिष्टपरमायुर्यावत्सहस्रारकल्पः उपरि घातायुषः समुपत्तेर्भावात् । सप्तकुमारमोहद्रयोः सप्त सागरोपमाणि परमायुषः स्थिति सर्वत्र देवानामिति संबन्धीयं, ब्रह्मन्मोत्तरयोर्दश सागरोपमाणि, किन्तु लोकांतिरुद्रदेवानां सारस्वतादीनामष्टौ सागराः, एतत्तत्कापिष्योभ्रतुर्विंशत् सागराः, शुक्रमहाशुक्रयो षोडशाब्धयः, शतारसहस्रारयोरेष्टादश पयोधयः, आनतप्राणतयोर्विंशतिः सागरोपमाना, आरणाच्युनयोर्द्वाविंशतिः सागरोपमानां, सुदर्शने त्रयोविंशतिरर्न्वीना, अमोघे चतुर्विंशतिः पयोधीनां, सुप्रभुर्द्वे पञ्चविंशतिरुद्धीनां, यशोधरे षड्विंशतिर्नदीपतीनां, सुभद्रे सप्तविंशतिरुद्धीनां, सुविशालेऽष्टाविंशतिरर्न्वीनां, सुमनस्यैकात्रविंशत्तुद्धीनां, सौमनसे त्रिंशदर्णवानां, प्रीतिर्द्वे एकविंशत्तुद्धीनां, अनुदिशि द्वाविंशत्तुद्धीनां, सर्वार्थसिद्धौ त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानामेवं त्रिषष्टिपट्टलेषु चतुरशीतिलक्षविमानेषु त्रयोविंशत्यधिकसप्तनवतिसहस्राधिकेषु श्रेणिबद्धमकीर्णकर्सशाविमानेषु देवानां स्वकीयस्वकीयैर्द्रुवदेवायुषः प्रमाणं वेदितव्यं । ऋतुविमलचंद्रवन्मूर्ध्वरा-रणनंदननलिनकाचनरोहित चंचनमारुतार्द्धिर्द्विशानत्रैर्द्वयैरुचक्रुचिराकृत्कृ-टिकतपर्नीयमेघाभ्र-हास्त्रिपद्मलोहिताभ्यवन्नर्नधावत्प्रभंकराष्ट्रकरांजनमित्र-

प्रभास्यान्येकत्रिंशद्दिद्रकाणि सौधर्मेशानयोः । अंजनवनमालानागरुड-
लांगलवलभद्रचक्राणि समकेंद्रकाणि सन्त्कुमारमाहेंद्रयोः । अरिष्टदेवसमित
ब्रह्मब्रह्मोत्तराणि चत्वारिंशद्दिद्रकाणि ब्रह्मलोके । ब्रह्महृदयलातवे चंद्रके लांतवकल्पे
महाशुककल्पे शुक्रमेकमिंद्रकं, शतारमेकमिन्द्रकं सहस्रारकल्पे, प्राणतकल्पे
आनतप्राणतपुष्पकाणि त्रीणिंशद्दिद्रकाणि, अच्युतकल्पे सानत्कुमारारणाच्युतानीं-
शद्दिद्रकाणि त्रीणि, अधोर्ध्वैव्यके सुदर्शनामोघसुप्रवुद्धानि त्रीणिंशद्दिद्रकाणि,
मध्यमर्ध्वैव्यके यशोधरनुभद्रसुविशालानि त्रीणिंशद्दिद्रकाणि, ऊर्ध्वर्ध्वैव्यके
सुमनःसौमनसप्रीतिकराणि त्रीणिंशद्दिद्रकाणि, अनुदिश आदित्यमेकमिंद्रकं
अनुत्तरे सर्वार्थसिद्धिसंज्ञकमेकमिंद्रकं, इत्येतेषु स्वायुषः प्रमाणं वेदितव्यं ।
अत्र सौधर्मं प्रथमप्रस्तरे ऋतुसंज्ञके उत्कृष्टमायुरर्द्धसागरोपमं तन्मुखं तत्रै-
वावसानेंद्रके उत्कृष्टमायुर्द्धे सागरोपमे सागरोपमार्द्धाधिके तद्भूमिरुच्छ्रयसि-
शद्दिद्रकाणि भूमेर्मुक्तिमपनीयोच्छ्रायेण भागे हते सागरोपमस्य पंचदशभागो
वृद्धिरागच्छति इमामिष्टप्रतरसंख्यया गुणायित्वा मुरे प्राक्षिप्ते विमलादीनां
त्रिंशतः प्रस्ताराणामुत्कृष्टान्यायूपि भवन्ति । तेषां संहृष्टयः—न्यास इत्यम् ।

५

१०	५९	७	२३	५	२०	२९	३१	११	७	३७	१३	४१	३	६७	४९	१७	५३	११
१०	३०	१०	३०	६	१०	३०	३०	१०	६	३०	१०	३०	३	३०	३०	१०	३०	६

१९	५९	६१	४३	२९	१३	६०	३३	७१	७३	२
१०	३०	३०	३०	१०	६	३०	१०	३०	३०	२

शेषाणां संहतिः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ ।
३२ । ३३ । वेदितव्येति ॥ ७८ ॥

सौधर्मादिदेवीनां परमायुषः प्रमाणं प्रतिपादयन्नाह;—

पंचादी वेहिं जुदा सत्तावीसा य पल्ल देवीणं ।

तत्तो सत्तुत्तरिया जावद्दु अरणप्पयं कप्पं ॥ ७९ ॥

पंचादीनि द्वाभ्यां युतानि सप्तविंशतिः पल्यानि देवीनां ।

ततः सप्तोत्तराणि यावत् आरणाच्युतं कल्पः ॥ ७९ ॥

टीका—पंचादी-पंच आदि पंचपत्योपमानि मूलं, वेहि जुदा-द्वाभ्यां युक्तानि द्वाभ्यां द्वाभ्यामधिकानि वीप्सार्थो द्रष्टव्यः उत्तरोत्तरग्रहणात् । सत्ता वीसा य-सप्तविंशतिः “चशब्दो यावच्छन्दं समुच्चिनोति” पल्ल-पल्यानि पत्योपमानि यावत्सप्तविंशतिः पत्योपमानि, देवीणं-देवीनां देवपत्नीनां, तत्तो ततः पल्याना सप्तविंशतेरूर्द्धं सत्त-सप्तसप्त उत्तरिया-उत्तराणि सप्तसप्ताधिकानि पत्योपमानि जावद्दु-यावत्, अरणप्पयंकप्प-अच्युतकल्पः तावत् । सौधर्मकल्पे देवीनां परमायुः पंचपत्योपमानि, ईशाने सप्त पत्योपमानि, सनत्कुमारे नव पत्योपमानि, माहेंद्रे एकादश पत्योपमानि, ब्रह्मकल्पे त्रयोदश पत्योपमानि, ब्रह्मोत्तरे पचदश पत्योपमानि, लातवे सप्तदश पत्योपमानि, कापिष्ठे एकात्रविंशतिः पत्योपमानि, शुके एकविंशतिः पत्योपमानि, महाशुके त्रयोविंशतिः पत्योपमानि, शतारे पचविंशतिः पत्योपमानां, सह-

पणयं दस सत्तधियं पणवीसं तीसमेव पंचधियं ।

चत्तारं पणदालं पण्णाओ पण्णपण्णाओ ॥ ८० ॥

पंच दश सप्ताधिकानि पंचविंशतिः त्रिंशत् एव पंचाधिका ।
चत्वारिंशत् पंचचत्वारिंशत् पंचाशत् पंचपंचाशत् ॥ ८० ॥

टीका—पणयं—पंच सौधर्मज्ञानयोर्देवीनां पंचपत्योपमानि परमायुः ।
दस सत्तधियं—दश सप्ताधिकानि सन्त्कुमारमाहंद्रयोर्देवीनां परमायुः
सप्तदशपत्योपमानि पणवीसं—पंचत्रिंशतिः ब्रह्मरश्मोत्तरयोर्देवीनां पंचविं-
शतिः पत्योपमानि परमायुः, तीसमेव पंचधियं—त्रिंशदेव पंचाधिका छांत-
वकापिष्ठयोर्देवीनां त्रिंशदेवपंचाधिका पत्योपमानां परमायुः, चत्तारं—
चत्वारिंशच्छुक्रमहाशुक्रयोर्देवीनां चत्वारिंशत्पत्यानां परमायुः, पणदालं
पंचचत्वारिंशत् शतारसहस्रारयोर्देवीनां पंचचत्वारिंशत्पत्योपमानां पर-
मायुः, पण्णासं—पंचाशत् आनतप्राणतयोर्देवीनां परमायुः पंचाशत्पत्योप-
मानि, पण्णपण्णाओ—पंचपंचाशदारणाच्युतयोर्देवीनां परमायुषः प्रमाणं
पंचपंचाशत्पत्योमानि । आऊ—आयुः सर्वत्रानेन सर्वंधः । देवायुषः प्रति-
पादनन्यायेनायमेवोपदेशो न्याय्योऽत्रैवकारकरणादथवा द्वावप्युपदेशौ
याव्यौ सूत्रद्वयोपदेशात् द्वयोर्मव्य एकेन सत्येन भवितव्यं, नात्र संदेह-
मिथ्यात्वं, यद्दृष्टयणीतं तत्सत्यमिति संदेहामावात् । छन्नस्येस्तु विवेकः कर्तुं
न शक्यतेऽतो मिथ्यात्वभयादेव द्वयोर्ग्रहणमिति ॥ ८० ॥

ज्योतिषां यद्यपि सामान्येन प्रतिपादितं जघन्यं चोत्कृष्टमायुस्तथापि
स्वामित्वपूर्वको विशेषो नावगतस्तत्र तत्प्रतिपादनायाहः—

चंद्रस्य सदसहस्रं सहस्रं रविणो सदं च शुक्रस्य ।

वासाधिह हि पहं लेहिद्वं वरिसणामस्त ॥ ८१ ॥

चंद्रस्य गतसहस्रं सहस्रं रवेः शतं च शुक्रस्य ।

वर्षाधिकं हि पत्यं लघिष्ठं वर्षनाम्नः ॥ ८१ ॥

टीका—परमायुरित्यनुवर्त्तते—चंद्रस्स—चंद्रस्य, सदसहस्रं—शतसहस्रं, शतसहस्रेण, अत्र तृतीयार्थे द्वितीया, सहस्र—सहस्रेण, रविणो—रवेरादित्यस्य, शतं च—शतेन च, सुकस्स—शुकस्य, वास—वर्षाणां, अधियं—आधिकं, हि—स्फुटं निश्चयेन, पल्लं—पल्यं, पल्योपमं, लेहितुं—न्यूनं हीनं अनंतरेण शतेनाभिसंबंधः, वरिसणामस्स—वर्षनाम्नः बृहस्पतेः । चंद्रस्य परमायुरेकं पल्योपमं वर्षाणां शतसहस्रेणाधिकं, रवेरेकं पल्योपमं परमायुर्वर्षाणां सहस्रेणाधिकं, शुकस्य परमायुरेकं पल्योपमं वर्षाणां शतेनाधिकं, बृहस्पतेरेकं पल्योपमं वर्षाणां शतेन न्यूनं स्फुटमिति ॥ ८१ ॥

अथ कथं शेषाणामित्यत आह;—

सेसाणं तु महाणं पल्लद्धं आउगं मुणेयव्वं ।

ताराणं च जहण्णं पादद्धं पादमुक्कस्सं ॥ ८२ ॥

शेषाणां तु महाणां पल्यार्द्धं आयुः मंतव्यं ।

ताराणां च जघन्यं पादार्धं पादमुत्कृष्टं ॥ ८२ ॥

टीका—सेसाणं—शेषाणां, तुशब्दः समुच्चयार्थः स नक्षत्राणि समुच्चिनोति । महाणं—महाणां, पल्लद्धं—पल्यस्यार्द्धं, आउगं—आयुः, मुणेयव्वं—ज्ञातव्यं, । ताराणं—ताराणां ध्रुवकीलकादीनां, चशब्दात्केपांचिन्नक्षत्राणां च, जहण्णं—जघन्यं निकृष्टं पादद्धं—पादार्द्धं पल्योपमपादस्यार्द्धं पल्योपमस्याष्टमो भागः, पादं—पादः पल्योपमस्य चतुर्थो भागः उक्कस्सं—उत्कृष्टं, शेषाणां महाणां मंगलबुधशनिश्चरराहुकेत्वादीनां केपांचिन्नक्षत्राणां चोत्कृष्टमायुः पल्योपमार्द्धं ताराणां केपांचिन्नक्षत्राणां चोत्कृष्टमायुः पल्योपमस्य चतुर्थो भाग तेषामेव च जघन्यमायुः पल्योपमस्याष्टमभागः । एवं प्रतरासंख्यातभागप्रमितानां ज्योतिषां परमायुर्निकृष्टायुश्च वेदितव्यमिति ॥ ८२ ॥

तिर्यङ्गनुष्याणां निकृष्टमायुः प्रतिपादयन्नाह;—

सव्वेसिं अमणाणं भिण्णमुहुत्तं हवे जहण्णेण ।

सोवक्कमाउगाणं सण्णीणं चावि एमेव ॥ ८३ ॥

सर्वेषां अमनस्कानां भिन्नमुहूर्तं भवेत् जघन्येन ।

सोपक्रमायुष्काणां संज्ञिनं चापि एवमेव ॥ ८३ ॥

टीका— सव्वेसिं-सर्वेषां, अमणाणं-अमनस्कानां सर्वग्रहणादेकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां च ग्रहणं वेदितव्यं मिष्णमुहूर्तं-भिन्नमुहूर्तं क्षुद्रभवग्रहणमुच्छ्वासस्य किञ्चिन्यूनाष्टदशभागः, हवे-भवेत्, जहण्णेण-जघन्येन जघन्यं वा, सोपक्रमाउगाणं-उपक्रम्यत इति उपक्रमः विषवेदनारक्तक्षयभयसंकेतशश्रवातोच्छ्वासनिश्वासनिरोधैरायुषो घातः, सह उपक्रमेण वर्तत इति सोपक्रममायुर्येषां ते सोपक्रमायुषः सघातायुषस्तेषां सोपक्रमायुषां, सण्णीणं-संज्ञिनां समनस्कानांच चशब्दो मनुष्याणां समुच्चयार्थस्तेनात्र त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरमदेहवर्जितमनुष्याणां ग्रहणं भवति । सोपक्रमाविशेषणेन च देवनारकभोगभूमिजभोगभूमिप्रतिभागजानां प्रतिषेधो भवति, अवि एवेव=अप्येवमेव भिन्नमुहूर्तमेव किंतु पूर्वोक्ताद्भिन्नमुहूर्त्तादयं भिन्नमुहूर्तो महात्, एकेंद्रियेषु क्षुद्रभवग्रहणं यतोऽतोऽप्येवमेव ग्रहणेन सूचितमेतद्धजातं, अपर एवकारो निश्चयार्थः । सर्वेषाममनस्कानां जघन्यमायुर्भिन्नमुहूर्तं भवेत् सोपक्रमायुषां कर्मभूमिजानां कर्मभूमिप्रतिभागजानां च संज्ञिनां तिरश्चां त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरमदेहादिवर्जितमनुष्याणां चाप्येव जघन्यमायुरंतमुहूर्तमेवेति ॥ ८३ ॥

यद्यपि प्रमाणं पूर्वसूत्रैः व्याख्यातं तथापि विशेषेण प्रमाणं द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदेन चतुर्विधं, तत्र द्रव्यप्रमाणं द्विविधं संख्यातप्रमाणमुपमाप्रमाणं चेति तत्र संख्यातप्रमाणं तावन्निरूपयन्नाह,—

संखेज्जमसंखेज्जं विदियं तदियमणंतयं वियाणाहि ।

तत्थ य पढमं तिविहं णवहा णवहा हवे दोण्णि ८४

संख्यातमसंख्यातं द्वितीयं तृतीयं अनंतं विजानीहि ।

तत्र च प्रथमं त्रिविधं नवधा नवधा भवेतां द्वे ॥ ८४ ॥

१ अस्मादमे ' पाठः ' इति पाठः प्रेसपुस्तके ।

टीका—संखेज्जं—संख्यातं रूपद्वयमादिंकृत्वा यावद्रूपोनजघन्यपरीता-
 संख्यातं श्रुतज्ञानविषयभूतं, असंखेज्जं—असंख्यातं संख्यामतिक्रान्तमविधि-
 ज्ञानविषयभूतं, विदियं—द्वितीयं, तदियं—तृतीयं, अणत्तयं—अनंतं असं-
 ख्यातमतिक्रान्तं केवलज्ञानगोचरं वियाणाहि—विजानीहि, तत्थ य तत्र च
 तेषु संख्यातासंख्यातानंतेषु मध्ये पढमं—प्रथमं यत्संख्यातं त्रिविहं—त्रिविधं
 त्रिप्रकारं जघन्यमव्यमोत्कृष्टभेदेन; णवहा—नवधा नवप्रकारं, दोण्णि—द्वे,
 के ते ? द्वितीयतृतीये । प्रथमं यत्संख्यातं तत्रिविधं, द्वितीयं यत्सं-
 ख्यातं तत्रनवप्रकारं, तृतीयं यदनंतं तदपि नवप्रकारं । तत्र जघन्यसं-
 ख्यात द्वे रूपे, रूपत्रयमादिं कृत्वा यावद्रूपोनोत्कृष्टं संख्यातं तत्सर्वमजघ-
 न्योत्कृष्टसंख्यातं, जघन्यपरीतासंख्यातं रूपोनमुत्कृष्टं संख्यातं; अस्यान-
 यनविधानमुच्यते—प्रमाणयोजनलक्षायामविस्तारावगाधाश्चत्वारः कुशलाः
 शलाकामतिशलाकामहाशलाकानवस्थितसंज्ञकास्तत्रैकमनवस्थितसंज्ञकं कु-
 शूलं सर्पपपूर्णं कृत्वा देवो दानवो वा तत्रैकं सर्पं द्वीपे समुद्रे
 तावत्क्षिपेत् यावद्रिकः संजातः, ततः शलाकाकुण्डे एकं सर्पं क्षिपेत्
 अनवस्थितं कुण्डं तावन्मात्रं पुनः प्रकृत्य सर्पैश्च संपूर्णं कृत्वा द्वीपे समुद्रे
 च क्षिपेत् यत्र निष्ठितस्तत्र शलाकाकुण्डे द्वितीयमेवं सर्पं क्षिपेत्
 अनवस्थितं च कुण्डं तावन्मात्रं प्रकृत्य सर्पैश्च पूर्णं कृत्वा द्वीपेसमुद्रे
 च क्षिपेत् । यत्र निष्ठितस्तत्र शलाकाकुण्डे तृतीयं सर्पं क्षिपेत् ।
 अनवस्थितकुण्डं च तावन्मात्रं प्रकृत्य सर्पैश्च संपूर्णं कृत्वा द्वीपे समुद्रे च
 सर्पपक्षेपं, चतुर्थप्रदेशे शलाकाकुण्डे सर्पपक्षेपं चैवं तावत्कर्त्तव्यं यावच्छला-
 कामतिशलाकामहाशलाकानवस्थितानि कुडानि सर्वाणि पूर्णानि तदोत्कृष्ट-
 संख्यातमतिक्रान्तं जघन्यपरीतासंख्यातप्रमाणं जातं तस्मादेके सर्पेऽ
 पर्नाते जातमुत्कृष्टसंख्यातं । * असंख्यातं च परीतासंख्यातं युक्तासंख्यात-

१ द्वियं च-ग । २ तत्रिप्रकारं च-ग । ३ मानवो वा प्रेस-पुस्तके ।

* उपमन्वगतः पाठः च-ग पुस्तकाच्युतः ।

मसंख्यातासंख्यातमिति त्रिविधं, परीतासंख्यातमपि जघन्यमध्यमोत्कृष्ट-
भेदेन त्रिविधं युक्तासंख्यातमसंख्यातासंख्यातं च जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेन
त्रिविधं, तथानंतमपि परीतानंतयुक्तानंतानंतभेदेन त्रिविधमैकैकं
जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेन त्रिविधं । जघन्यपरीतासंख्यातानि जघन्यपरीता-
संख्यातमात्राणि परस्परगुणितानि कृत्वा तत्र यावन्मात्राणि रूपाणि
तावन्मात्रं जघन्ययुक्तासंख्यातप्रमाणं तस्मादेके रूपेऽपनीते * उत्कृष्टं
परीतासंख्यातप्रमाणं जातं जघन्यपरीतासंख्यातोत्कृष्टपरीतासंख्यातयोर्मध्ये
विकल्पोऽजघन्योत्कृष्टपरीतासंख्यातं, युक्तासंख्यातं अपरेण युक्तासंख्यातेन
प्रगुण्य यावन्मात्राणि रूपाणि तान्मात्रं जघन्यासंख्यातासंख्यातं तस्मादेके
रूपेऽपनीते जातमुत्कृष्टं युक्तासंख्यातं, जघन्योत्कृष्टयोर्मध्येऽजघन्योत्कृष्टं
युक्तासंख्यातं । जघन्यासंख्यातासंख्यातं त्रीन्वारान् वर्गितं संवर्गितं च
कृत्वा धर्माधर्मलोकाकाशप्रत्येकशरीरैकजीवप्रदेशत्रादरप्रतिष्ठितैश्च संयुक्तं
कृत्वा पुनरपि त्रीन् वारान् वर्गितं संवर्गितं च कृत्वा स्थितिबंधाध्यवसान-
स्थानानुभागबंधाध्यवसानस्थानयोगविभागपरिच्छेदोत्सर्पिष्यवसर्पिणीसमये-
श्च युक्ते कृते जातं जघन्यपरीतानंतं तस्मादेके रूपेऽपनीते जातमुत्कृष्टम-
संख्यातासंख्यातं तयोर्मध्ये मध्यमो विकल्पः । जघन्यपरीतानंतानि जघन्य-
परीतानंतमात्राणि परस्परं प्रगुण्य यत्प्रमाणं भवति तज्जघन्यं युक्तानंतं तस्मा-
देके रूपेऽपनीते जातमुत्कृष्टं परीतानंतं जघन्योत्कृष्टयोर्मध्ये मध्यमो विक-
ल्पः । जघन्ययुक्तानंतमपरेण जघन्ययुक्तानंतेन गुणितं जातं जघन्या-
नंतानंतं तस्मादेके रूपेऽपनीते जातमुत्कृष्टं युक्तानंतप्रमाणं जघन्योत्कृष्ट-
योर्मध्ये मध्यमो विकल्पः । जघन्यानतानंतं त्रीन् वारान् च वर्गितं * संव-
र्गितं च कृत्वा सिद्धनिगोदजीववनस्पतिकायपुद्गललोकाकाशानि प्रक्षिप्य
पुनरपि त्रीन् वारान् वर्गितं संवर्गितं च कृत्वा धर्माधर्मास्तिकायागुरुलघुगु-
णान् प्रक्षिप्य पुनरपि त्रीन् वारान् वर्गितं संवर्गितं प्रकृत्य केवलज्ञानकेवल-
दर्शनप्रमाणे प्रक्षिप्ते जातमुत्कृष्टमनंतानंतप्रमाणं जघन्योत्कृष्टयोर्मध्येऽजघ-

न्योत्कृष्टो विकल्पः । यत्रयत्रानंतप्रमाणं परिगृह्यते तत्रतत्राजघन्योत्कृष्टा-
नंतानंतप्रमाणं ग्राह्यं, यत्र यत्राभव्याः परिगृह्यन्ते तत्र तत्र जघन्ययुक्तानंत-
प्रमाणं वेदितव्यं, यत्र यत्र चावलिका पठ्यते तत्र तत्र जघन्ययुक्तासंख्यातं
भवतीत्यर्थः ॥ ८४ ॥

उपमाप्रमाणार्थमाहः—

पहो सागर सूई पदरो य घणंगुलो य जगसेढी ।

लोगपदरो य लोगो अट्ट दु माणा मुणेयव्वा ॥ ८५ ॥

पत्यं सागरः सूची प्रतरश्च घनांगुलं च जगच्छ्रेणी ।

लोकप्रतरश्च लोकः अष्टौ तु मानानि ज्ञातव्यानि ॥ ८५ ॥

टीका—पहो—पत्यं पत्योपमं, सागर—सागरः सागरोपमं, सूई—सूची
सूच्यंगुलं, पदरो य—प्रतरश्च प्रतरांगुलं, घणंगुलो य—घनांगुलं च, जगसेढी—
जगच्छ्रेणी, लोगप्रदरो य—लोकप्रतरं च, लोगो—लोकः अट्ट दु—अष्टौ तु,
माणा—मानानि प्रमाणानि, मुणेयव्वा—ज्ञातव्यानि । उद्धारपत्योपममुत्पादितं
तत्र यानि रोमाशाणि तान्येकैकं * वर्षशतसमयमात्राणि संधानि कर्तव्यानि
एवं कृते यत्प्रमाणभेतेषां रोमाणां तदुद्धारपत्योपमं प्रमाणं अनेन पत्योपमेन
सर्वैः कर्मस्थित्यादिर्द्रष्टव्यः । एतेषामुद्धारपत्योपमानां दशकोटीकोटिप्रमाणा-
नामेकमद्धारसागरोपमं भवति, अनेन सागरोपमप्रमाणेन देवनारकमनुष्यति-
रश्वां कर्मस्थितिभवस्थित्यायुःस्थितयो ज्ञातव्याः । सूच्यंगुलमुच्यते—अद्धार-
पत्योपममन्वेनान्देन तावत्कर्तव्यं यावदेकरोम, तत्र यावत्त्यर्द्धद्विनानि अद्धार-
पत्योपमस्य तावन्मात्राण्यद्धारपत्योपमानि परस्पराभ्यस्तानि कृत्वा यत्प्रमाणं
भवति तावन्मात्रा आकाशप्रदेशा ऊर्द्धमाख्याकारेण रचितास्तेषां यत्प्र-
माणं सूच्यंगुलं । तत्सूच्यंगुलं तदपरेण सूच्यंगुलेन गुणितं प्रतरांगुलं । तद्य-

* उपनाप्रमाणमाह—उ । २ अस्व स्थाने ' कर्मस्थितिर्भवति भवति यत्र-
स्थितयो ज्ञातव्याः ' इति पाठः त्रेह—पुस्तके ।

तरांगुलमपरेण सूच्यंगुलेन गुणितं घनांगुलं । जगच्छ्रेणिरुच्यते—यंचरि-
शतिकोटीकोटीनामुद्धारपल्यानां यावन्ति रूपाणि लक्षयोजनाद्द्वेद्वेदनानि च
रूपाधिकान्यैकैकं द्विगुणीकृतान्यन्योन्यभ्यस्तानि यत्प्रमाणं सा रज्जुरिति
रज्जुः सप्तभिर्गुणिता श्रेणिः वा परया गुणिता श्रेण्या जगत्प्रतरं, जगत्प्रतरं
च जगच्छ्रेण्या गुणितं लोकप्रमाणं । सूच्यंगुलस्य संदृष्टिः २ । प्रतरांगुलस्य
संदृष्टिः ४ । घनांगुलस्य संदृष्टिः ८ । रज्जोः संदृष्टिः ? । श्रेणिसंदृष्टिः ।
जगत्प्रतरस्य संदृष्टिः ? । लोकस्य संदृष्टिः १८ । संख्यातस्य संदृष्टिः ९ ।
असंख्यातस्य संदृष्टिः ६ । अनंतस्य संदृष्टिः ६ । क्षेत्रप्रमाणं लिक्षायरांगुल-
वितस्तिरत्निकिष्कुधनुर्योजनादिस्वरूपेण ज्ञातव्यम् । कालप्रमाणं परमसूत्रम्
समयः अणोरण्वंतरव्यतिक्रमः कालः समयः, जघन्ययुक्तासंख्यातमात्रा-
समया आवलीनाम् प्रमाणं असंख्यातावलयः कोटीकोटीनामुपरि यत्प्रमाणं
स उच्चासः, सप्तभिरुच्चासैः स्तवः, सप्तभिः स्तवैर्लगा, अष्टत्रिंशद्वानामर्द्ध-
लवा च नाडी, द्वे नाड्यो मुहूर्तः, त्रिंशन्मुहूर्तैर्द्विंशतरात्रिः इत्येवमादिकाल-
प्रमाणं । भावप्रमाणं मतिश्रुतावधिमनःपर्ययक्रेतलज्ञानानि परोक्षप्रत्य-
क्षाणि । एवं प्रमाणसूत्रं व्याख्यातमिति ॥ ८५ ॥

स्वामित्वेन योगस्य स्वरूपमाहः—

वेदंन्द्रियादि भासा भासा य मणो य सण्णिकायाणं ।
एदंन्द्रिया य जीवा अमणाय अभासया हंति ॥ ८६ ॥

द्वीन्द्रियादीनां भाषा भाषा च मनश्च संज्ञिकायानां ।

एकेन्द्रियाश्च जीवा अमनस्का अभाषका भवन्ति ॥ ८६ ॥

टीका—कायवाङ्मनसां निमित्तं परिस्पंदो जीवप्रदेशानां योगस्त्रिविधः
कायवाङ्मनोभेदेन । वेदंन्द्रियादि—द्वीन्द्रियादीनां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रि-
याणां असांज्ञेयैचेन्द्रियाणां च भासा-भाषा वचनव्यापारः । भासा य—

भाषा च, मणो य-मनश्च, साण्णकायाणं-संज्ञिकायानां पंचेन्द्रियाणां संज्ञि-
नां भाषामनोयोगौ भवतः कायश्च । एङ्दिया य-एकेन्द्रियाश्च पृथिवीका-
यिकाष्कायिकतेजःकायिकवायुकायिकवनस्पतिकायिका जीवाः अमणा य-
अमनस्काः, अभासया-अभाषकाः, ह्यंति-भवंति ते काययोगा इत्यर्थः ।
संज्ञिनो जीवा कायवाङ्मनोयोगा भवति, द्वीन्द्रियायसंज्ञिपंचेन्द्रियपर्यताः
कायवचनयोगा भवति, पृथिवीकायिकादिवनस्पतिकायांताः काययोगा
भवंति, सिद्धास्तु त्रिभिर्योगे रहिता भवंति । चशब्दादयमर्थो लब्धश्च-
तुर्विधस्य मनोयोगस्य चतुर्विधस्य वाग्योगस्य सप्ताविधस्य काययोगस्य च
तेष्वामवादिति ॥ ८६ ॥

स्वामित्वेन वेदस्य स्वरूपमाह,—

एङ्दिय वियलिंदिय णारय सम्मुच्छिमा य खलु सव्वे ।
वेदे णपुंसगा ते णादव्वा ह्यंति णियमादु ॥ ८७ ॥

एकेन्द्रिया विकलेन्द्रिया नारकाः सम्मूर्च्छनाश्च खलु सर्वे ।
वेदेन नपुंसकास्ते ज्ञातव्या भवति नियमात् ॥ ८७ ॥

टीका—एङ्दिय—एकेन्द्रियाः पृथिवीकायिकादिवनस्पत्यंताः, वियलि-
न्दय—विकलेन्द्रिया, द्वीन्द्रिययोर्द्वियचतुरिन्द्रियाः, णारय—नारकाः, सम्मु-
च्छिमा य—सम्मूर्च्छनाश्च, खलु—स्फुटं, सव्वे—सर्वे तेन पंचेन्द्रियाः संज्ञि-
नोऽसंज्ञिनश्च गृह्यन्ते सम्मूर्च्छिमविशेषणान्यथानुपत्तेः । एकेन्द्रियविकले-
न्द्रियास्तु सम्मूर्च्छिमा एव तेषां विशेषणमनुपपन्नमेव । वेदे—वेदेन वेद-
स्यविधः स्त्रीवेदः पुर्वेदो नपुंसकवेदश्च स्त्रीलिङ्गं पुलिङ्गं नपुंसकलिङ्गमिति
यावत्, स्त्रयायत्यस्या गर्भ इति स्त्री, सूते पुद्गुणानिति पुमान्, न स्त्री न पुमा-
निति नपुंसकं, स्त्रीपुंशब्दयोः प्रवृत्तिनिमित्तं स्त्रीलिङ्गं, पुंशब्दयोः प्रवृ-
त्तिनिमित्तं पुंलिङ्गं, नपुंसकपुंशब्दयोः प्रवृत्तिनिमित्तं नपुंसकलिङ्गं तेन लिङ्गेन

१ सिद्धाः पुन च-१ । २ ' स एव नरिनः कर्तार इति ' प्रेष-पुराणे ।

नपुंसकवेदेन नपुंसका नपुंसकलिङ्गाः, णायव्वा-ज्ञातव्याः, हांति-भवन्ति,
नियमाद्-नियमात् निश्चयात् । सर्वे एकेंद्रियाः, सर्वे च विकलेंद्रियाः,
नारकाः, सर्वे सम्मूर्च्छनजाः पंचेन्द्रियाः संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्च वेदेन नपुंसका
भवन्तीति ज्ञातव्या नात्र संदेहः सर्वज्ञवचनं यत इति ॥ ८७ ॥

स्वामित्वेन स्त्रीलिङ्गपुंलिङ्गयोः स्वरूपमाह,—

देवा य भोगभूमा असंखवासाउगा मणुयतिरिया ।
ते हांति दोसुवेदेसु णत्थि तेसिं तदियवेदो ॥ ८८ ॥

देवाश्च भोगभौमा असंख्यवर्षायुषः मनुजतिर्यचः ।

ते भवन्ति द्वयोः वेदयोः नास्ति तेषां तृतीयवेदः ॥ ८८ ॥

टीका—देवा य—देवा भवनवासिव्यंतरज्योतिष्कल्पवासिनः, च
शब्दः समुच्चयार्थः, भोगभूमा—भोगभोमास्त्रिंशद्भोगभूमिजातास्तिर्यङ्-
मनुष्याः, असंखवासाउगा—असंख्यवर्षायुषो भोगभूमिप्रतिभागजाः, सर्वे
म्लेच्छतंडोत्पन्नाश्च मनुष्याः, तिरिया—तिर्यचः, ते हांति—ते भवन्ति, दोसु
वेदेसु द्वयोर्वेदयोर्द्वाम्यां वेदाभ्यां, णत्थि—नास्ति न विद्यते, तेसिं—तेषां
पूर्वाक्तानां तदियवेदो—तृतीयवेदो नपुंसकलिङ्गं । देवा भोगभौमा असं-
ख्यातवर्षायुषास्तिर्यचः भोगभूमिप्रतिभागजाः च शब्दान्म्लेच्छाश्च सर्वे एते
स्त्रीलिङ्गपुंलिङ्गाभ्यां भवन्ति नास्ति तृतीयं नपुंसकलिङ्गमिति ॥ ८८ ॥

विशेषणं त्रिलिङ्गत्वं प्रतिपादयन्नाह;—

पंचेंद्रिया दु सेसा सण्णि असण्णीय तिरिय मणुसा य ।
ते हांति इत्थिपुरिसा णपुंसगा चावि वेदेहिं ॥ ८९ ॥

पंचेंद्रियास्तु शेषाः संज्ञिनोः असंज्ञिनश्च तिर्यचो मनुष्याश्च ।
ते भवन्ति स्त्रीपुरुषा नपुंसकाश्चापि वेदैः ॥ ८९ ॥

टीका—पंचेंद्रिया दु—पंचेंद्रियास्तु, सेसा—शेषाः देवनारकभोगभूमि-
जभोगभूमिप्रतिभागजतिर्यङ्म्लेच्छवर्ज्या अन्ये सण्णि सज्ञिनः असण्णीय

असंज्ञिनश्च, तिरिय-तिर्यचः, मणुसा य-मनुष्याश्च ते. ह्योति-ते सर्वे भवन्ति, इत्थिपुरिसा-स्त्रीपुरुषाः, णपुंसगा-नपुंसकाश्चापि, वेदेहिं-वेदेर्वेदेषु वा । पूर्वोक्तानां शेषाः पंचंद्रियाः संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्च ये तिर्यचो मनुष्यास्ते सर्वेऽपि स्त्रीपुंनपुंसकास्त्रिभिर्वेदेर्भवन्ति पुनर्वेदग्रहणं द्रव्यवेदप्रतिपादनार्थं भाववेदस्य स्त्रीपुंनपुंसकग्रहणेनैव ग्रहणादिति ॥ ८९ ॥-

ननु यथा तिर्यङ्मनुष्येषु सर्वत्र स्त्रीलिंगमुपलभ्यते किमेवं देवेष्वपि नेत्याह,-

आ ईशाना कप्पा उववादो होइ देवदेवीणं ।

तत्तो परं तु णियमा उववादो होइ देवानं ॥ ९० ॥

आ ईशानात् कल्पात् उपपादो भवति देवदेवीनां ।

ततः परं तु नियमात् उपपादो भवति देवानां ॥ ९० ॥

टीका—नात्रोपपादकथनमन्याय्यं विषयभेदात्, देवेषु स्त्रीलिंगस्य भावाभावविषयककथनमेतत् नोपपादकथनं, आड्यमभिविधौ गृह्यते ईशाना-ईशानात् कप्पो कल्पात् उववादो-उपपादो, होइ-भवति, देवदेवीणं देवदेवीनां देवानां देवीनांच, ततस्तस्मादीशानात्परं तूर्द्ध सनत्कु-मारादिषु उववादो उपपाद । उत्पत्तेःसंभवः, होइ-भवति, देवानं-देवानां । आईशानात्कल्पादिति किमुक्तं भवति-भवनव्यंतरज्योतिष्केषु सौधर्मशा-नयोश्च कल्पयोर्देवानां देवीनां चोपपादः स्त्रीलिंगपुंल्लिङ्गयोस्तत्तेः, परेषु कल्पेषु सनत्कुमारादिषु देवानामेवोत्पत्तेः संभवो न स्यात् स्त्रीलिंगस्योत्पत्तेः संभव इति ॥ ९० ॥

अथ स्त्रीलिंगस्या ईशानादुत्पन्नस्यक्रियद्गमनमित्याशंकायामाह,—

जावदु आरणअशुद् गमणागमणं च होइ देवीणं ।

तत्तो परं तु णियमा देवीणं णत्थि से गमणं ॥ ९१ ॥

यावत् आरणाच्युतौ गमनागमनं च भवति देवीनां ।

ततः परं तु नियमात् देवीनां नास्ति तासां गमनं ॥ ९१ ॥

टीका—यावद्—यावत्, आरणअच्चुद्—आरणाच्युतौ, गमणं—गमनं, आगमणं—आगमनं चशब्दः समुच्चये, होदि—भवति, देवीणं—देवीना, ततो—ततस्ताभ्यामूर्द्ध परंतु—परतः, णियमा—नियमात् निश्चयात्, देवीणं—देवीनां, णत्थि—नास्ति न विद्यते, से—तासां गमणं—गमन । यावदारणाच्युतकल्पो तावदागमन च भवति देवीनां ततः परेषु नवमैवेयकनवानुत्तरपंचानुसरेषु नास्ति तासां देवीनां गमनं कुत एतत् पूर्वागमात् ॥ ९१ ॥

तमेवागमं प्रदर्शयतीति,—

कंदर्पमाभिजोगा देवीओ चावि आरण चुदोत्ति ।

लंतवगादो उवरिं ण संति संमोहखिब्भिसया ॥ ९२ ॥

कांदर्पा आभियोग्या देव्यश्चापि आरणाच्युतौ इति ।

लंतवकात् उपरि न सति संमोहाः किल्बिपिकाः ॥ ९२ ॥

टीका—कंदर्प—कंदर्पस्य भावः कादर्प कादर्प योगादेवाः कांदर्पाः प्रहासोपप्लवशीलाः, अभिजोगा—अभियोग्या वाहनसुराः, देवीओ—देव्यः, चावि—चापि समुच्चयसंभावनार्थः, आरणच्युदोत्ति आरणाच्युतौ चशब्देन यावच्छब्दः समुच्चयते । तेनैवमभिसंबंधः क्रियते । कादर्पा आभियोग्या देव्योऽपि यावदारणाच्युतौ, अस्मादागमाज्ज्ञायते नास्ति देवीनामूर्द्ध गमनं । लंतवगादो—लंतवका, उवरि—उपरि ऊर्द्धं न संति न विद्यते, संमोह—सम्मोहा भंडदेवा नि यमैथुनसेविनः श्ववत् । खिब्भिसिया—किल्बिपिकाः पाटहिकमौरविकादयः वादित्रवादनपराः । लंतवाडुपरि किल्बिपिकाः संमोहाश्च न संतीति ॥ ९२ ॥

१ आरणाच्युतकल्पो यावदागमन भवति देवीनां ततः परस्मिन् ख-य । २ तदेवागमन प्रदर्शयतीति प्रेस-पुस्तके । ३ कांदर्पयोगोद्भवाः प्रेस-पुस्तके ।

लेश्यानां स्वामित्वेन स्वरूपं प्रतिपादयन्नाह,—

काऊ काऊ तह काऊणील णीला य णीलकिण्हाय ।
किण्हा य परमकिण्हा लेस्सी रदणादि पुढवीसु ॥ ९३ ॥
कापोती कापोती तथा कापोती नीलनीला च नीलकृष्णा च ।
कृष्णा च परमकृष्णा लेश्या रत्नादिपृथिवीषु ॥ ९३ ॥

टीका—लेश्यायाः सर्वत्र संबंधः, काऊ काऊ—कापोती कापोती जघन्य कापोतलेश्या, तह—तथा, काऊ—कापोती मध्यम—कापोतलेश्या, णील—नीला जघन्यनीललेश्या उत्कृष्टकापोतलेश्या नीलाय—नीला च मध्यमनीला, नीलकिण्हाय—नीलकृष्णा चोत्कृष्ट—नीला जघन्यकृष्णा च, किण्हाय—कृष्णा च मध्यमकृष्णालेश्या परमकिण्णा—परमकृष्णा सर्वोत्कृष्ट-कृष्णालेश्या, लेस्सा—लेश्या कषायानुरंजिता योगप्रवृत्तिः, रदणादि, रत्नादिषु पुढवीसु—धरित्रीषु रत्नप्रभादिसप्तसु नरकेषु यथासंख्येन संबंधः । रत्नप्रभाया नारकाणा जघन्यकापोतलेश्या, द्वितीयायां शर्कराप्रभायां मध्यमकापोतलेश्या, तृतीयायां वालुकाप्रभायामुपरिशुद्धोत्कृष्टकापोतीलेश्या आद्यो जघन्यनीला च, चतुर्थ्यां पक्वप्रभायां मध्यमनीललेश्या, पंचम्यां धूमप्रभाया उपरि उत्कृष्टनीला अधो जघन्यकृष्णा च, षष्ठ्यां तमः प्रभायां मध्यमकृष्णलेश्या, सप्तम्या महातमः—प्रभायामुत्कृष्टलेश्या सर्वत्र नारका-णामिति संबंधः । स्वायुः—प्रमाणावधृता द्रव्यलेश्याः । भावलेश्यास्तु अंतर्मु-हूर्तपरिवर्तित्यः । न केवलमशुमलेश्याः नारकाणा कितु अशुभपरिणामा अशुभस्पर्शरसगंधवर्णाः क्षेत्रविशेषनिमित्तवशादतिकुःरोहेतवो देहाश्च तेषाम-शुभनामोदयादत्यंताशुभतराः विकृताकृतयो हुंडसंस्थाना इति ॥ ९३ ॥

देवानां लेश्याभेदमाह,—

तेऊ तेऊ तह तेऊ पम्म पम्मा य पम्मसुक्का य ।
सुक्का य परमसुक्का लेस्साभेदो मुणेयव्यो ॥ ९४ ॥

१ काऊ—कापोती जघन्य कापोत लेश्या काऊकापोती मध्यमकापोतलेश्या, तह—तथा—काऊणीले—कापोतीनीले उत्कृष्टकापोतलेश्या, जघन्यनीललेश्या च इति शेषः ।

तेजस्तेजस्तथा तेजः पद्मा पद्मा च पद्मशुक्ला च ।

शुक्ला च परमशुक्ला लेश्याभेदो ज्ञातव्यः ॥ ९४ ॥

टीका—तेज तेज—तेजस्तेजः जघन्यतेजोलेस्या, तह—तथा, तेज—

तेजः मध्यमतेजोलेस्या पद्म—पद्मा जघन्यपद्मलेस्या उत्कृष्टतेजोलेस्या च,

पद्मा य—पद्मा च मध्यमपद्मलेस्या, पद्ममुक्ता य—पद्मशुक्ला च उत्कृष्ट-

पद्मलेस्या जघन्यशुक्लेस्या च, मुक्ता य शुक्ला—च मध्यमशुक्ला, परममुक्ता

परमशुक्ला सर्वोत्कृष्टशुक्लेस्या, लेसाभेदो—लेस्याभेदः, मुण्येष्वो—

ज्ञातव्य इति ॥ ९४ ॥

एते सप्त लेस्याभेदाः केपामित्याशंकायामाह;—

तिण्हं दोण्हं दोण्हं छण्हं दोण्हं च तेरसण्हं च ।

एतो य चोदसण्हं लेसा भवणादिदेवाणं ॥ ९५ ॥

त्रयाणां द्वयोर्द्वयोः पण्णां द्वयोश्च त्रयोदशानां च ।

इतश्च चतुर्दशानां लेस्या भवणादिदेवानाम् ॥ ९५ ॥

टीका—तिण्हं—त्रयाणा त्रिषु वा, दोण्हं—द्वयोः, पुनरपि दोण्हं—

द्वयोः, छण्हं—पण्णां, दोण्हं च—द्वयोश्च, तेरसण्हं च—त्रयोदशानां

त्रयोदशसु वा, एतो य—इतश्चोपरि चोदसण्हं चतुर्दशानां चतुर्दशसु वा

लेसा—लेस्याः पूर्वोक्ताः सप्त लेस्याभेदाः, भवणादिदेवाणं—भवणादिदेवाना ।

भवनवान यतरज्योतिष्केषु त्रिषु देवानां जघन्यतेजोलेस्या, सौधेमेशानयो-

र्देवानां मध्यमतेजोलेस्या, सनत्कुमारमाहेंद्रयोर्देवानामुत्कृष्टतेजोलेस्या

जघन्यपद्मलेस्या च, ब्रह्मब्रह्मोत्तरलांतवकापिष्टशुक्लमहाशुक्लेषु पद्मसु देवाना

मध्यमपद्मलेस्या, शतारसहस्रारयोस्त्कृष्टपद्मलेस्या जघन्यशुक्लेस्या च,

आनतप्राणतारणच्युतसहितेषु नवसु मैत्रेयकेषु त्रयोदशसंख्यकेषु मध्यमशुक्-

लेस्या, नगानुत्तरेषु पचानुत्तरेषु चतुर्दशसंख्येषु परमशुक्लेस्या, सर्वत्र

देवानामिति यथासंख्येन संबंध इति ॥ ९५ ॥

१ अत्रापि पूर्ववत्पाठेन भाव्यं केवलं ऋषोत्स्थाने तेजोलेस्या पदमीदा ।

तिर्यङ्मनुष्याणां लेख्याभेदमाह;—

एइंदियवियलिंदियअसण्णिणो होंति असुहाओ
संखादीदाउणं तिण्णि सुहा छप्पि सेसाणं ॥ ९६ ॥

एकेद्रियविकलेंद्रियासहिनां तिस्रो भवंत्यशुभाः ।

संख्यातीतायुष्काणा तिस्रः शुभाः पडपि शेषाणां ॥ ९६ ॥

टीका—एइंदिय—एकेन्द्रियाणां पृथिवीकायिकादिवनस्पतिकायिका-
ताना, वियलिंदिय—विकलेंद्रियाणा दीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां,
असण्णिणो—असंज्ञिनां शिक्षाऽऽलापादिग्रहणायोग्यानां पंचेंद्रियाणां,
तिण्णि—तिस्रः, होंति—भवन्ति, असुहाओ—अशुभाः कापोतनीलकृष्णलेश्याः ।
संखादी दाउणां—सख्यातीतायुष्काणां भोगभूमिजाना भोगभूमिप्रतिभाग-
जानां च तिण्णि तिस्रः शुभाः तेजः शुक्लपद्मलेश्याः, छप्पि—पडपि
कापोतनीलकृष्णतेजःपद्मशुक्ललेश्याः, सेसाणं—शेषाणां कर्मभूमिजानां
कर्मभूमिप्रतिभागजानां पंचेंद्रियाणां सज्ञिनां । एकेन्द्रियविकलेन्द्रियसंज्ञिनां
तिस्रोऽशुभलेश्या भवंति, भोगभूमिजाना भोगभूमिप्रतिभागजानां च
तिर्यङ्मनुष्याणां तिस्रः शुभा लेश्या भवंति, शेषाणां पुनः कर्मभूमिजानां
कर्मभूमिप्रतिभागजानां च तिर्यङ्मनुष्याणा पडपि लेश्या भवंति । अत्रापि
केपाचिद्रव्यलेश्याः स्वायुः प्रमाणावधृता । भावलेश्याः पुनः सर्वेषामंत-
र्मुहूर्तपरिवर्तिन्यः कपायाणा हानिवृद्धिभ्या तासा हानिवृद्धी वेदितव्ये
इति ॥ ९६ ॥

प्रवाचारकारणेंद्रियविषयभेदे प्रतिपादयन्नाह,—

कामा दुवे तरु भोग इंदियत्था विदूहिं पण्णत्ता ।
कामो रसो य फासो सेसा भोगेति आहीया ॥ ९७ ॥

कामो ह्यो त्रयो भागा इन्द्रियार्या विद्वद्भिः प्रज्ञताः ।

कामो रसश्च स्पर्शः शेषाः भोगा इति आहिताः ॥ ९७ ॥

टीका—कामा—कामः स्त्रीपुंनपुंसकवेदोदयकृततद्विषयाभिलाषस्तस्य
कारणात्वात्कामौ कारणे कार्योपचारात्, दुबे—द्वौ, तओ—त्रयः, भोग—
भोगाः, इन्द्रियत्वा—इन्द्रियार्था इन्द्रियविषयाः स्पर्शरसरूपगंधशब्दाः ।
अथर्वेन्द्रियाणि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणि तद्विषयाश्च, विदूहिं—
विद्वद्भिः प्रत्यक्षदर्शिभिः पण्णत्ता—प्रज्ञप्ताः कथिताः दृष्टा वा । कामो—
कामौ, रसोये—रसश्च, फासो—स्पर्शश्च, सेसा—शेषाः गंधरूपशब्दाः
भोगेति—भोगा इति, आहिता—आहिताः प्रतिपादिताः ज्ञाता वा ।
स्पर्शनेन्द्रियप्रवृत्तिकारणत्वात् रूपशब्दौ भोगौ रसनेन्द्रियस्य प्रवृत्तिहेतोः
स्पर्शनेन्द्रियस्य च घ्राणं भोगोऽतः यत एवं कामौ रसस्पर्शौ गंधरूपशब्दा
भोगाः कथिताः, अत इन्द्रियार्थाः सर्वेपि कामौ भोगाश्च विद्वद्भिः प्रज्ञप्ता
इति ॥ ९७ ॥

इन्द्रियैर्वेदनाप्रतिकारसुखं देवानामाह;—

आईसाणा कप्पा देवा खलु होंति कायपडिचारा ।
फासप्पडिचारा पुण सणक्कुमारे य माहिंदे ॥ ९८ ॥

आ ईशानात् कल्पात् देवाः खलु भवंति कायप्रतीचाराः ।
स्पर्शप्रतीचाराः पुनः सनत्कुमारे च माहेन्द्रे ॥ ९८ ॥

टीका—आइयमभिविधौ द्रष्टव्यः असंहिततया निर्देशोऽसंदेहार्यः
तिर्यङ्मनुष्यभवनवासिव्यंतरज्योतिःसौधर्माणां ग्रहणं लब्धं भवति,
ईसाणा—ईशानात्, कप्पा—कल्पाः, देवा—देवाः, खलु—स्फुटं, होंति—भवन्ति,
कायपडिचारा—कायप्रतीचाराः “ प्रतीचारो मेयूनोपसेवनं वेदोदय-
कृतपीडाप्रतीकारः ” काये कायेन वा प्रतीचारो येषां ते कायप्रतीचारा-
स्तिर्यङ्मनुष्या भवनवासिवानव्यंतरज्योतिष्कासौधर्मेशाना देवा देव्यश्च

१ ‘प्राणं, धोत्रं, चक्षुध-’ इति प्रेस-पुस्तके पाठ । २ ‘असनिहितउया’ इति
प्रेसपुस्तके । संहिता सन्धि ।

स्फुटं भवंति कायप्रतीचाराः सङ्घिष्टकर्मकलकत्वान्मनुष्यवत्स्त्रीसुखमनुभवंतीति । अवधिग्रहणादितरेषा सुखविभागे प्रतिज्ञाते तत्प्रतिज्ञानायाह-
 फासपडिचारा-स्पर्शप्रतीचाराः स्पर्शं स्पर्शनेन वा प्रतीचारो विषयसुखानुभवानं येषां ते स्पर्शप्रतीचाराः, पुण-पुनरन्येन प्रकारेण सणकुमारे य-
 सनत्कुमारे च कल्पे, माहिदे-माहेंद्रे कल्पे देवा इत्यनुवर्तते । सनत्कुमारे कल्पे माहेंद्रे कल्पे च ये देवास्ते स्पर्शप्रतीचाराः-देवागनास्पर्शमात्रकाम-
 कृतप्रतीतिसुखमुपलभते तथा देव्योऽपीति ॥ ९८ ॥

तथा शेषाणां सुखप्रतिपादनार्थमाह,—

वंभे कल्पे वंभुत्तरे य तह लंतवे य कापिठे ।

एदेसु य जे देवा बोधव्वा रूवपडिचारा ॥ ९९ ॥

ब्रह्मे कल्पे ब्रह्मोत्तरे च तथा लांतवे च कापिठे ।

एतेषु च ये देवा बोद्धव्या रूपप्रतीचाराः ॥ ९९ ॥

टीका—वंभे कल्पे-ब्रह्मकल्पे, वंभुत्तरे य-ब्रह्मोत्तरे च कल्पे, तह-
 तथा, लतवे य-लातवकल्पे, काविठे-कापिठकल्पे एदेसुय एतेषु च
 कल्पेषु चान्येषु तत्प्रतिबद्धेषु, जे देवा-ये देवाः, बोधव्वा-बोद्धव्याः
 ज्ञातव्याः, रूवपडिचारा-रूपे रूपेण वा प्रतीचारो येषां ते रूपप्रतीचाराः ।
 ब्रह्मब्रह्मोत्तरलातवकापिठेषु कल्पेषु ये देवास्ते रूपप्रतीचाराः दिव्यागनानां
 शृंगारचतुरमनोज्ञवेषरूपालोकनमात्रादेव परं सुखं प्राप्नुवन्ति देव्योऽपि
 चेति ॥ ९९ ॥

शब्दप्रतीचारान् प्रतिपादयन्नाह,—

शुक्कमहाशुक्केसु य सदारकल्पे तहा सहस्तारे ।

कल्पे एदेसु सुरा बोधव्वा सदपडिचारा ॥ १०० ॥

शुक्कमहाशुक्कयोश्च शतारकल्पे तथा सदस्तारे ।

कल्पे एतेषु सुरा बोद्धव्याः शब्दप्रतीचाराः ॥ १०० ॥

टीका—सुकमहासुकेसु य-शुकमहाशुकयोश्च, सदारकल्पे-शतार-
कल्पे, तथा-तथा, सहस्रसारे-सहस्रारे च, कल्पे-कल्पे, एतेसु-एतेषु, सुरा-
सुरा, देवाः, बोधव्वा-बोद्धव्याः, सङ्पडिचारा-शब्दप्रतीचाराः, शब्दे
शब्देन वा प्रतीचारो येषां ते शब्दप्रतीचाराः । एतेषु शुकमहाशुकशतार-
सहस्रारकल्पेषु ये देवा देव्योऽपि च ते शब्दप्रतीचाराः, देवचनितानां मधुर-
संगीतमृदुललितकथितभूपणारवभ्रवणमात्रादेवपरां प्रीतिमास्फंदंतीति ॥१००॥

मनः प्रतीचारात् प्रतिपादयन्नाहः,—

आणदप्राणदकल्पे आरणकल्पे य अच्युदे य तथा ।
मणपडिचारा णियमा एदेसु य होंति जे देवा ॥ १०१ ॥

आनतप्राणतकल्पयोः आरणकल्पे चाच्युते य तथा ।

मनः प्रतीचारा नियमादृतेषु च भवति ये देवाः ॥ १०१ ॥

टीका—आणदप्राणदकल्पे-आनतप्राणतकल्पयोः, आरणकल्पे—
आरणकल्पे, अच्युदे य तथा-अच्युते च तथैव देव्योऽपि, मणपडिचारा-
मनः प्रतीचाराः, णियमा-नियमान्निश्चयेन एदेसु य-एतेषु च, होंति-
भवंति, जे देवा-ये देवाः । एतयो आनतप्राणतकल्पयोरारणाच्युतकल्पयो-
र्देवा मनः प्रतीचारा मानसिककामागिलापमातसुखाः स्वांगनामनःसंकल्प-
मात्रादेव परमसुखमवाप्नुवंतीति ॥ १०१ ॥

अथोत्तरेषां किप्रकारं सुखमित्युक्ते तन्निश्चयार्थमाहः

ततो परं तु णियमा देवा खलु होंति णिप्पडिचारा ।
सप्पडिचारेहिं वि ते अणंतगुणसोक्खसंजुत्ता ॥ १०२ ॥

ततः परतो नियमात् देवाः खलु भवति निःप्रतीचाराः ।

सप्रतिचारेभ्योपि ते अनंतगुणसौख्यसंयुक्ताः ॥ १०२ ॥

टीका—ततो-ततस्तेभ्यो भवनायच्युतांतेभ्यः, परं तु-परत ऊर्ध्वं,
णियमा-नियमान्निश्चयादसंदेहात् देवा-अहमिन्द्रादयः, सलु स्फुटं व्यक्तमेत-
त्प्रत्यक्षज्ञानिदृष्टमेतत्, होंति-भवंति, णिष्पटीचारा-निष्पतीचारा प्रती-
चारनिर्गता निष्पतीचाराः कामाग्निदाहविनिर्मुक्ताः । वनिता विषयपंचेंद्रि-
यसुखरहिताः । यथेवं किं तेषां सुखमित्याशंकायामाह,—सण्डिचारेहि
वि-सप्रतीचारेभ्योऽपि कायस्पर्शरूपशब्दमन.प्रवीचारेभ्योऽपि ते नवग्रवे-
यकादिकेऽहमिन्द्राः, अणंतगुणसोक्त्वसंजुक्ता-अनंतगुणसौख्ययुक्ता । अनंतो
गुणो गुणकारो यस्य तदनंतगुणं अनंतगुणं च तत्सौख्यं चानंतगुणसौख्यं
स्वायत्तसर्वप्रदेशानंदप्रीणनं तेन संयुक्ताः सहिताःतेभ्यो भवनायच्युतांतेभ्यः
परेषु नवग्रवेयकनवानुत्तरेषु ये देवास्ते निश्चयेनाप्रतीचाराः सप्रतीचारेभ्यो-
ऽनंतगुणसंयुक्ताः, व्यक्तमेतत् प्रतीचारो हि वेदनाप्रतीकारस्तदभावे तेषां
परमसुखमनवरतमिति ॥ १०२ ॥

कुतो यतः,—

जं च कामसुहं लोए जं च दिव्यं महासुहं ।
वीतरागसुहस्सेदे णंतभागंपि नग्घदि ॥ १०३ ॥

यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महासुखं ।

वीतरागसुखस्यैते अनंतभागमपि नार्हति ॥ १०३ ॥

टीका—जं च-यच्च, कामसुह-कामसुखं विषयोत्थजीवप्रदेशाद्भेद-
कारण मनुष्यादिभवं लोए लेके तिर्यगूर्ध्वाधोभागेषु, जं च दिव्य
महासुहं—दिवि भवं दिव्यं दिव्यं च तन्महासुखं च दिव्यमहासुखं भव-
नायच्युतांतेदेवोत्थं, वीतरागसुहस्स-वीतरागसुखस्य निर्मूलितमोहनीया-
दिकर्मकलंकस्य, एदे एतानि तिर्यङ्मनुष्यदेवजनितानि सुरानि, णंत-
भागंपि-अनंतभागस्यापि वीतरागसुखस्यानंतराशिना भागे कृते यद्व्यं
नग्घानंतभागस्यापि णग्घंति नार्पन्ति नार्हति सदृशानि न तानि तस्य मूल्यं

वा नाहति । यतः सर्वाणि देवमनुष्यभोगभूमिजादिसर्वसुखानि वीतराग-
सुखस्यानंतभागमपि नाहति, अतःनिष्पत्तीचारेषु देवेषु महत्सुखं सर्वान्
सप्रतीचारानपेक्षयेति ॥ १०३ ॥

स्पर्शरसौ कामाविति व्याख्यातौ तत्र स्पर्शः कामो देवानामवगतो रसः-
कामो नाथापीत्युक्ते तदर्थमाह;—

जदि सागरोवमाओ तदि वाससहस्सियाडु आहारो ।

पक्खेहिं दु. उस्सासो सागरसमयेहिं चैव भवे ॥ १०४ ॥

यावत् सागरोपमायुः तावत् वर्षसहस्रैः आहारः ।

पक्षैस्तु उच्छ्वासः सागरसमयैश्चैव भवेत् ॥ १०४ ॥

टीका—जदि—यावत् यन्मात्रं, सागरोवमाऊ—सागरोपमायुः याव-
न्मात्रैः सागरोपमायुः तदि—तावन्मात्रैः वाससहस्सिया—वर्षसहस्रैरतिक्रां-
तैराहारो *भोजनेच्छा आहाराभिलाषः यावन्मात्राणि सागरोपमाण्यायु-
स्तावन्मात्रैर्वर्षसहस्रैः(तिक्रांतैराहारो *देवानां भवति । अथ गंधस्य कथमि-
च्युक्तेऽत आह;—पक्खेहिंदु—पक्षैस्तु पंचदशाहोरात्रैः, उस्सासो—उच्छ्वासो
निःश्वासश्च गंधद्रव्याघ्राणं, सायरसमयेहिं—सागरसमयसमानैः सागरोप-
मप्रमाणैः, चैव—चैव, भवे—भवेत् । यावन्मात्राणि सागरोपमाणि जीवंति
देवास्तावन्मात्रैः पक्षैर्गतिरुच्छ्वासनिःश्वासो भवतः । सौधर्मेऽनयोर्देवानामा-
हारसंज्ञा भवति द्वयोर्वर्षसहस्रयोः साधिकयोर्गतयोस्तथा मासे साधिके गते
उच्छ्वासो भवेत्, सनत्कुमारमाहंद्वयोर्देवानां सप्तभिर्वर्षसहस्रैः साधिके-
र्गतिराहारेच्छा जायते तावद्भिः पक्षैश्चोच्छ्वासः साधिकैश्च शब्दाद्देवीनामंतर्मु-
हूर्त्तपृथक्त्वेनैवमुत्तरत्रापि सर्वत्र योज्यमिति ॥ १०४ ॥

अथ येषां पत्योपमायुस्तेषामित्याशंकायामाह;—

उक्कस्सेणाहारो वाससहस्साहिएण भवणाणं ।

जोदिसियाणं पुण भिण्णमुहुत्तेणेदि सेस उक्कस्सं ॥ १०५ ॥

• पुष्यमभ्यगतौ पाठौ ख-ग-पुस्तको वेस्तः ।

उत्कृष्टेन आहारो वर्षसहस्राधिकेन भवनानां ।

ज्योतिष्काणां पुनः भिन्नमुहूर्तेन इति शेषाणामुत्कृष्टं ॥ १०५ ॥

टीका—उक्तस्तेण—उत्कृष्टेनाहारो भोजनाभिप्रायः, वाससहस्र-वर्षसहस्रेण, अहिण्ण-अधिकेन पंचदशवर्षशतैरित्यर्थः भवणाणां-भवनानां भवनवास्यसुराणां, जोदिसियाणं-ज्योतिष्काणां चंद्रादित्यादीनां, पुण-पुनः, भिण्णमुहूर्तेण भिण्णमुहूर्तेनेति, एवं सेस-शेषाणां भवनानां भवनवासिकुमाराणां सर्वदेवीनां च, किंतु केषांचिन्मुहूर्त्तपृथक्त्वेन उक्तसं-उत्कृष्टं । असुराणां वर्षसहस्रेण साधिकेनाहारग्रहणं भवति, ज्योतिषां शेषकुमाराणां ध्यंतराणां सर्वदेवीनां चांतर्मुहूर्त्तेन, केषांचिदन्तर्मुहूर्त्तपृथक्त्वेनेति ॥ १०५ ॥

अथोच्छ्वासः कथं तेषामित्याशंकायामाहः—

उक्तस्तेणुस्सासो पक्षेणहिण्ण होइ भवणाणं ।

मुहुत्तपुधत्तेण तहा जोइसणागाण भोमाणं ॥ १०६ ॥

उत्कृष्टेन उच्छ्वासः पक्षेणाधिकेन भवनानां ।

मुहूर्त्तपृथक्त्वेन तथा ज्योतिष्कनागभौमानां ॥ १०६ ॥

टीका—उक्तस्तेण—उत्कृष्टेन, उस्सासो—उच्छ्वासः, पक्षेण पक्षेण, पंचदशाहोरात्रेण, अहिण्ण अधिकेन, होइ—भवति भवणाणं—भवनानामसुराणां, मुहुत्तपुधत्तेण—मुहूर्त्तपृथक्त्वेन यद्यप्यत्र मुहूर्त्तपृथक्त्वमुक्तं तथाप्यत्रान्तर्मुहूर्त्तपृथक्त्वं ग्राह्यं तथोपदेशात् त्रैशिकन्यायाद्विन्नमुहूर्त्तानुवर्तनाच्च, तथा तेनैव प्रकारेण, जोइसणागाण भोमाणं—ज्योतिष्कनागभौमानां तथाशब्देन शेषकुमाराणां । सुराणां पक्षेण साधिकेनोच्छ्वासो नामानां कल्पवासिदेवीनां च, अंतर्मुहूर्त्तपृथक्त्वेन भिन्नमुहूर्त्तपृथक्त्वेन ज्योतिष्कभौमानां शेषकुमाराणां तद्देवीनां भिन्नमुहूर्त्तेनेति ॥ १०६ ॥

इंद्रियविषयक्षारेणैव देननारकाणामवधिरिपयं प्रतिपादयन्नाह,—

सङ्कीर्त्तना पढमं विदियं तु सणक्कुमारमाहिंदा ।

बंमालंतव तदियं सुक्तसहस्रारिया चउत्थी दु ॥ १०७ ॥

शक्रैशानाः प्रथमं द्वितीयं तु सनत्कुमारमाहेंद्राः ।

ब्रह्मलांतवाः तृतीयं शुक्रसहस्रारकाः चतुर्थी तु ॥ १०७ ॥

टीका—पश्यंतीति क्रियापदमुत्तरगाथायां तिष्ठति तेन सह संबन्धो द्रष्टव्यः । सर्कासाणा शक्रैशानाः सौधर्मेशानयोर्वा ये देवाः पदमं प्रथमं प्रथमपृथिवीपर्यंतं यावत्, विदियंतु द्वितीयं तु द्वितीयपृथिवीपर्यंतं सण-कुमारमाहिंद्रा सनत्कुमारमाहेंद्रयो र्यं देवाः, बंभालंतव ब्रह्मलांतवा ब्रह्मब्रह्मोत्तर लांतवकापिष्ठेषु ये देवास्ते तदियं तृतीयां तृतीयपृथिवीपर्यन्तं, सुक्रसहस्रारया शुक्रसहस्रारकाः शुक्रमहाशुक्रशतारसहस्रारेषु ये देवास्ते चउत्थी ह् चतुर्थपृथिवीपर्यंतमेव । सौधर्मेशानयोर्देवाः स्वावासमादिं कृत्वा प्रथमपृथिवीपर्यंतं यावदवधिज्ञानेन पश्यंति, तथा सनत्कुमारमाहेंद्रयोर्देवाः स्वावासमारभ्य यावद्वितीयावसानं तावत्पश्यंति, ब्रह्मब्रह्मोत्तरलांतवकापिष्ठेषु देवाः स्वविमानमादिं कृत्वा तावत्पश्यंति यावन्तृतीयपृथिवीपर्यन्तं, शुक्रमहाशुक्रशतारसहस्रारेषु सुराः स्वदेशमारभ्य तावत्पश्यंति यावच्चतुर्थीसमाप्तिरिति ॥ १०७ ॥

तथा,—

पंचमि आणदपाणद छट्टी आरणच्चुदा य पस्संति ।
णवगेवज्जा सत्तमि अणुदिस अणुत्तरा य लोगं तं ॥ १०८ ॥

पंचमी आनतप्राणताः षष्ठी आरणाच्युताश्च पश्यति ।
नवग्रैवेयकाः सप्तमी अनुदिशा अनुत्तराश्च लोकांतं ॥ १०८ ॥

टीका—पंचमि पंचमी पृथिवी आणदपाणद आनतप्राणांताः आनतप्राणतकल्पयोर्देवाः, छट्टी षष्ठी पृथिवीआरणाच्चुदायआरणाच्युताश्चारणाच्युतयोः कल्पयोर्यं देवास्ते पस्संति पश्यंति अवधिज्ञानेन सम्यगवलोकयंति, णवगेवज्जा नव ग्रैवेयका नवग्रैवेयकविमानेषु देवाः सत्तमि सप्तमी पृथिवी, अणुदिस अनुदिशेषु नवानुत्तरेषु देवाः अनुत्तरा य अनुत्तराश्च पंचानुत्तरेषु देवाः

लोकान्तं लोकान्तं अधोवातपर्यन्तं । आनतप्राणतकल्पयोर्देवाः स्वविष्टरमारभ्य
यावत्पञ्चमपृथिवीपर्यन्तं तावत्पश्यति आरणाच्युतकल्पयोः पुनर्देवाः स्थावस्थान-
मारभ्य यावच्छष्ठपृथिवीपर्यन्तं तावत्पश्यति, नवमैवेयकेषु देवाः स्ववि-
मानमारभ्य यावत्सप्तमी तावत्पश्यन्ति, नेवानुदिशेषु पञ्चानुत्तरेषु च देवाः
स्वदेवगृहमारभ्य यावत्लोकान्तं पश्यन्ति, ऊर्ध्वं पुनः सर्वे स्वविमानध्वजाग्रं
यावत्पश्यन्त्यसंख्यातयोजनानि वा तिर्यक् पुनरसंख्यातानि योजनानि
पश्यन्तीत्यर्थः ॥ १०८ ॥

व्यंतरादीनामवधिविषयमाहः—

पणवीस जोयणाणं ओही विंतरकुमारवग्गाणं ।

संखेज्जजोयणोही जोदिसियाणं जहण्णं तु ॥ १०९ ॥

पंचविंशति र्योजनानां अवधिः व्यंतरकुमारधर्माणां ।

संख्यातयोजनान्यवधिः ज्योतिषां जघन्यं तु ॥ १०९ ॥

टीका—पणवीस पंचविंशतिः जोयणाणं योजनानां ओही अवधिज्ञानं-
भवप्रत्ययजे विंतर व्यंतराणां किंनराद्यष्टप्रकाराणां कुमारवग्गाणं कुमारव-
र्गाणां नामकुमारादिनवानां संखेज्जजोयण संख्यातयोजनानि सप्ताष्टादीनि
ओही अवधिः जोदिसियाणं ज्योतिषां चतुः प्रकाराणां जहण्णं तु जघन्यं
एव । व्यंतराणां नामादिनवकुमाराणां च पंचविंशतियोजनान्यवधिर्जघन्यो
भवति, ज्योतिष्काणां पुनर्जघन्यतोऽवधिः संख्यातयोजनानि, एतावन्मात्रं
वस्तु परिच्छिन्दतीति ॥ १०९ ॥

असुरचंद्रादित्यादीनां जघन्यं सर्वेषामुत्कृष्टं चावधिं प्रतिपादयन्नाहः—

असुराणमसंखेज्जा कोढी जोदिसिय सेसाणं ।

संखादीदा य खलु उक्खसोहीपविसओ दु ॥ ११० ॥

असुराणामसंख्याताः कोट्यो ज्योतिष्काणां दोषाणां ।

संख्यातीताश्च खलु उत्कृष्टः अवधिविषयस्तु ॥ ११० ॥

टीका—असुराणं असुराणां प्रथमभवनवासिनां असंसेज्जा असं-
ख्याताः कोटी कोट्यो योजनानामिति संबंधः, जघन्योवधिसुराणां
चंद्रादीनां चासंख्याता योजनक्रांत्यः, इत उत्कृष्टं ज्योतिष्कादीनामाह,—
जोशसिय ज्योतिष्काणां चंद्रादीनां सेसाणं शेयाणां भवनवासिव्यंतराणां
निकृष्टकल्पवासिनां च संसादीदा य संख्यातीताश्च संख्यामतिक्रान्ताः
असंख्याता योजनकोटीकोट्यः सलु स्फुटं उक्तसोही उत्कृष्टावधिः विस-
ओ विषयः । भवनवासिवानव्यंतरज्योतिष्काणामुत्कृष्टावधिविषयोऽसंख्याता
योजनानां कोटीकोट्यः निकृष्टकल्पवासिनां च मिथ्यादृष्टीनां पुनर्विभंग-
ज्ञानं संख्यातयोजनविषयमसंख्यात योजनविषयं चेति ॥ ११० ॥

नारकाणामवधिविषयं निरूपयन्नाहः—

रयणप्पहाए जोयणमेयं ओहीविसओ मुणेयव्वो ।

पुढवीदो पुढवीदो गाऊ अद्धद्ध परिहाणी ॥ १११ ॥

रत्नप्रभायां योजनमेकं अवधिविषयो ज्ञातव्यः ।

पृथिवीतः पृथिवीतो गव्यूतस्यार्धार्ध परिहानिः ॥ १११ ॥

टीका—रयणप्पहाय रत्नप्रभायां प्रथमपृथिव्यां जोयणमेयं योजन-
मेकं चत्वारि गव्यूतानि ओहीविसओ अवधिविषय अवधिज्ञानस्य गोचरो
मुणेयव्वो ज्ञातव्यः, प्रथमपृथिव्यां नारकाणामवधिविषयो योजनप्रमाणं
स्वस्थानमादिं कृत्वां यावयोजनमात्रं पश्यंति, मिथ्या दृष्टीनां विभंगज्ञानं
स्तोकमात्रं ततोऽधः पुढवीदो पुढवीदो पृथिवीतः पृथिवीतः पृथिवीं प्रति
गव्यूतार्धस्य परिक्षयः । द्वितीयायां पृथिव्यां त्रीणि गव्यूतानि गव्यूतार्धं
च, सर्वत्र नारकाणामवधेर्विषयः संबंधनीयः; तृतीयायां त्रीणि गव्यूतानि,
चतुर्थ्यां द्वे गव्यूते सार्धं, पंचम्यां द्वे गव्यूते, षष्ठ्यां गव्यूतमेकं सार्धं,
सप्तम्यामेकं गव्यूतं सप्त्यादृष्टीनामेतत् मिथ्यादृष्टीनां पुनर्विभंगाज्ञानमस्मा-
न्न्यूनमिति ॥ १११ ॥

पदमं पुढविमसण्णी पदमं विदियं च सरिसवा जंति ।
पक्खी जावदु तदियं जाव चउत्थी दु उरसप्पा ॥ ११२ ॥

प्रथमां पृथिवीमसंज्ञिनः प्रथमां द्वितीयां च सरीसृपा याति ।
पक्षिणो यावत् तृतीयां यावच्चतुर्थीं तु उरःसर्पाः ॥ ११२ ॥

टीका—यांतीति क्रियापदं तेन सह संबंधः, प्रथमां पृथिवीमसंज्ञि-
नोऽमनस्का याति प्रथमां द्वितीयां च पृथिवीं कृकलासादयो यांति, पक्षिणो
सरीसृपगोध भेकंदादयः प्रथमामारभ्य यावत्तृतीयां पृथिवीं याति प्रथमा-
मारभ्य यावच्चतुर्थीं पृथिवीमुरः सर्पा अजगरादयो यांति। अत्र पापं कृत्वा
तत्र च गत्वा दुःखमनुभवन्तीति ॥ ११२ ॥

तथाः—

आ पंचमिति सीहा इत्थीओ जंति छट्ठिपुढवित्ति ।
गच्छंति माघवीत्ति य मच्छा मणुया य पे पावा ॥ ११३ ॥

आपंचमीमिति सिंहाः स्त्रियो याति पष्ठीपृथिवीमिति ।

गच्छति माघवीमिति च मत्स्या मनुजाश्च ये पापाः ॥ ११३ ॥

टीका—आडभिविधौ द्रष्टव्यः आ पंचम्या इति । प्रथमामारभ्य
यावत्पंचमीं सिंहव्याघ्रादयो गच्छति, स्त्रियः पुनर्महापापपरिणताः प्रथमा-
मारभ्य पष्ठीपृथिवीं याति, मत्स्याः मनुष्याश्च ये पापा महाहिंसादिपरि-
णताः माघवीं सप्तमीं पृथिवीं प्रथमामारभ्य गच्छंति । अयं पापशब्दः
सर्वेषामभिसंबध्यते । यदि रौद्रध्यानेन हिंसादिक्रियाया परिणताः श्रुतत्वा
ते पापानुरूपं नरकं गत्वा दुःखमनुभवन्तीति ॥ ११३ ॥

नारकाणामुपपदं प्रतिपाद्यते तेषामुद्दनेन प्रतिपाद्यन्नाह,—

उब्वादिदाय संता णेरइया तमतमादु पुढवीदो ।

ण लहंति माणुसत्तं तिरिक्खजोणीमुचणयंति ॥ ११४ ॥

उद्धर्तिताः संतो नारकास्तमस्तमसः पृथिवीतः ।

न लभन्ते मानुषत्वं तिर्यग्योनिमुपनयन्ति ॥ ११४ ॥

टीका—तमस्तमः पृथिव्या नारका उद्धर्तिताः संतः सप्तमनरकादगताः

संतो मानुषत्वं मनुष्यभवं न लभन्ते न प्राप्नुवांति सुषु संक्लेशकारणं यतस्तत-
स्तिर्यग्योनिमुपनयन्ति सिंहव्याघ्रादिकं पुनः पापकारणं प्राप्नुवांति ॥ ११४ ॥

अथ केपु तिर्यक्षत्पद्यन्त उत्पन्नाश्च क्व गच्छन्तीत्याशंकायामाहः,—

वालेसु य दाढीसु य पक्खीसु य जलचरेसु उववण्णा ।

संखेज्जाउठ्ठिदिद्या पुणेवि गिरयावहा होंति ॥ ११५ ॥

व्यालेषु च वंष्ट्रीसु च पक्षिषु च जलचरेषु उत्पन्नाः ।

संख्यातायुःस्थितिकाः पुनरपि निरयावहा भवन्ति ॥ ११५ ॥

टीका—वालीसु व्यालेषु श्वापदभुजगेषु चशब्दादन्येष्वपि तत्समानेषु

दाढीसु य दंष्ट्रिषु च सिंहव्याघ्रवराहादिषु पक्खीसु य पक्षिषु च गृध्रभेसुंटादिषु

च जलचरेषु जलचरेषु तिमितिमिंगलादिमत्स्यमकरादिषु उववण्णा उत्पन्नाः

संखेज्जाउठ्ठिदिद्या संख्यातायुःस्थितिर्येषां ते संख्यातायुःस्थितिकाः कर्मभू-

मिकर्मभूमिप्रतिभागजाः संतः पुणेवि पुनरपि पापवशात् गिरयावहा नर-

कावहा नारका होंति भवन्ति नारककर्मसमानका भवन्ति । सप्तमपृथिव्या

आगत्य व्यालदंष्ट्रिपक्षिजलचरेषूपथ पुनरपि नरकं गच्छन्तीति ॥ ११५ ॥

अथ पष्ठया आगताः कोत्पद्यन्ते किं लभन्ते किं च न लभन्त इत्याशंका-

यामाहः,—

छट्ठीदो पुढवीदो उव्वट्ठिदा अणंतर भवम्हि ।

भज्जा माणुसलंभे संजमलंभेण तु विहीणा ॥ ११६ ॥

पष्ठ्याः पृथिव्या उद्धर्तिता अनंतर भवे ।

भाज्या मनुष्यलाभे संयमलाभेन तु विहीनाः ॥ ११६ ॥

टीका—पष्ठयाः पृथिव्या पष्ठनरकादुद्धर्तिता आगताः संतोऽनंतरभवे

तस्मिन् भाज्या विकल्पयुक्ताः मनुष्यलाभेन सम्यक्त्वलाभेन च, संयमलाभेन

तु विहीनाः । यष्टनरकादागतानां तस्मिन् भवे कदाचिन्मनुष्यलाभः सम्य-
क्त्वलाभश्च भवति नापि भवति, संयमलाभस्तु निश्चयेन न भवतीति ॥११६॥

पंचमपृथिव्या आगता यद्धमते यच्च न लभते तदाह;—

होज्जदु संजमलाभो पंचमखिदिणिग्गतस्स जीवस्स ।

णत्थि पुण अंतकिरिया णियमा भवसंक्खिलेसेण ॥ ११७ ॥

भवतु संयमलाभः पंचमक्षितिनिर्गतस्य जीवस्य ।

नास्ति पुनः अंतक्रिया नियमात् भवसंक्लेशेन ॥ ११७ ॥

टीका—पंचमपृथिव्या निर्गतस्य जीवस्य भवत्येव संयमलाभः, अंत-
क्रिया मोक्षगमनं पुनर्नियमाच्चास्ति भवसंक्लेशदोषेणेति । यथापि पंचमनर-
कादागतस्य संयमलाभो भवति तथापि मोक्षगमनं नास्ति भवसंक्ले-
शदोषेणेति ॥ ११७ ॥

चतुर्थ्या आगतस्य यद्भवति तदाह;—

होज्जदु णिव्वुदिगमणं चउत्थिखिदिणिग्गदस्स जीवस्स ।

णियमा तित्थयरत्तं णत्थित्ति जिणेहिं पणत्तं ॥ ११८ ॥

भवतु निर्वृतिगमनं चतुर्थ्याक्षितिनिर्गतस्य जीवस्य ।

नियमात्तीर्थकरत्वं नास्तीति जिनैः प्रहृतम् ॥ ११८ ॥

टीका—चतुर्थक्षितेरागतस्य जीवस्य भवत्येव निर्वृतिगमनं, तीर्थकरत्वं
पुनर्निश्चयेन नास्ति जिनैः प्रहृतमेतत् । चतुर्थनरकादागतस्य यथापि निर्वृति-
गमनं भवति जीवस्य तथापि तीर्थकरत्वं नास्ति, नात्र संदेहो जिनैः प्रति-
पादितत्वादिति ॥ ११८ ॥

तत ऊर्द्धमाह;—

तेण परं पुढवीसु मयणिज्जा उवररिमा हु णेरइया ।

णियमा अणंतरमवे तित्थयरत्तस्स उत्पत्ती ॥ ११९ ॥

तेन परं पृथिवीषु च भजनीया उपरितमास्तु नारकाः ।
नियमादनंतरभवेन तीर्थकरत्वस्योत्पत्तिः ॥ ११९ ॥

टीका—तेन परं तस्माच्च पृथिव्या ऊर्ध्वं पुटवीसु य पृथिवीषु च प्रथ-
मद्वितीयतृतीयप्रभासु भयणिज्जा भाज्या विभाज्या उवरिमा उपरितमा
णेरइया नारकाः नियमादनंतरभवेन तीर्थकरत्वस्योत्पत्तिः । तृतीयद्वितीय-
प्रथमेभ्यो नरकेभ्य आगतानां नारकाणा तेनैव भवेन संयमलाभो मोक्षगति-
स्तीर्थकरत्व च संभवति नात्र प्रतिषेध इति ॥ ११९ ॥

सप्तम्यः पृथिवीभ्य आगतास्तेनैव भवेन यत्र लभंते तदाह—

णिरयेहिं णिग्गदाणं अणंतरभवम्हि णत्थि णियमादो ।
बलदेववासुदेवत्तणं च तह चक्कवदिच्चं ॥ १२० ॥

नरकेभ्यो निर्गतानां अंतरभवे नास्ति नियमात् ।

बलदेववासुदेवत्तं च तथा चक्कवर्तित्वम् ॥ १२० ॥

टीका—नरकेभ्यो निर्गतानामनंतरभवे नास्ति नियमात् बलदेवत्वं वासु-
देवत्वं तथा सकलचक्कवर्तित्वं च । नरकादागतस्य तेनैव भवेन बलदेव-
वासुदेवचक्कवर्तिभावा न संभवंति संयमपूर्वका यतः नरके च संयमेन गमनं
नास्तीति ॥ १२० ॥

नारकाणा गत्यागतिस्वरूपमुपसंहरन् शेषाणां च सूचयन्नाह,—

उववादोवदणमा णेरइयाणं समासदो भणिओ ।
एत्तो सेसाणं पि य आगदिगदिमो पवक्खामी ॥ १२१ ॥

उपपादोद्धर्त्तने नारकाणां समासतो भणिते ।

इतः शेषाणामपि च आगतिगती प्रवक्ष्यामि ॥ १२१ ॥

टीका—उपपादोद्धर्त्तने गत्यागती नारकाणां समासतो भणिते अति-
पादिते, इत ऊर्ध्वं शेषाणां तिर्यङ्नुष्यदेवानां च ये संभवतो गत्यागती च
प्रवक्ष्याम्यागमबलाद्गणिष्मामीति ॥ १२१ ॥

सर्वमपज्जत्ताण सुहुमकायाण सब्वतेऊणं ।
वाऊणमसण्णीणं आगमणं तिरियमणुसेहिं ॥ १२१ ॥

सर्वापर्याप्ताना सूक्ष्मकायाना सर्वतेजसा ।
वायूनामसङ्गिनामागमन तिर्यङ्गनुष्येभ्य ॥ १२२ ॥

टीका—सर्व सर्वेषा अपज्जत्ताण अपर्याप्ताना सुहुमकायाण सूक्ष्म
याना सब्वतेऊण सर्वतेजस्कायाना वाऊण वायुकायाना अणु
असङ्गिना अत्रापि सर्वशब्द. सर्वधर्माय सर्ववायुकायाना सर्वासङ्गिना अणु
मनमागतिं तिरियमणुसेहिं तिर्यङ्गनुष्ये । पृथिवीकायिकाष्कायिकतन्म
यिकवायुकायिकवनस्पतिकायिका द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियचन्द्रियाय
सर्वपर्याप्तास्तेषु मध्येषु तिर्यचो मनुष्याश्चोत्पद्यते तथा पृथिवीकायि
कादिवनस्पतिपर्यन्तेषु सर्वसूक्ष्मेष्वपर्याप्तेषु तथा तेज कायिकवायुकादिषु
बादरेषु पर्याप्तापर्याप्तेषु असङ्गिषु च तिर्यङ्गनुष्या एवोत्पद्यते न देवा न
नारका न चैव भोगभूमिजा भोगभूमिप्रतिभागजाश्चोति ॥ १२२ ॥

अत पृथिवीकायादयो गत्वा चोत्पद्यत इत्याशकायामाह,—

तिण्ह खलु कायाणं तहेव विगळिदियाण सब्वेसि ।
अविरुद्धं सकमण माणुसतिरिएसु य भवेसु ॥ १२३ ॥

त्रयाणा खलु कायानां तथैव विकलेंद्रियाणां सवयाम् ।
अविरुद्ध सकमण मानुपतिर्यधु च भवसु ॥ १२३ ॥

टीका—तिण्ह त्रयाणां खलु स्फुट कायाण कायानां पृथिवीकायाष्काय-
वनस्पतिकायानां तहेव तथैव विगळिदियाण सर्वेषां विकलेंद्रियाणां पर्या-
प्तापर्याप्ताना अविरुद्ध अप्रतिपिद्ध सकमण गमन माणुस मनुष्यभवे तिरिय
तिर्यग्भव । पृथिवीकायिकाष्कायिकवनस्पतिकायिका सर्वा विगळिदि-
याद्भागत्य तिर्यधु मनुष्येषु चोत्पद्यते नात्र विरोध इति ॥ १२३ ॥

तेजोवायूनां संक्रमणमाह;—

सध्वेवि तेजकाया सध्वे तद् वायुकाइया जीवा ।

ण लहन्ति माणुसत्तं णियमादु अणंतरभवेहिं ॥ १२४ ॥

सर्वेपि तेजःकायाः सर्वे तथा वायुकायिका जीवाः ।

न लभन्ते मानुपत्वं नियमात् अनंतरभवेन ॥ १२४ ॥

टीका—सर्वेऽपि वादरसुशुम्पर्याप्तापर्याप्ता तेजस्कायिकास्तथैव सर्वे वादरसुशुम्पर्याप्तापर्याप्ताः वायुकायिका जीवा न लभन्ते न प्राप्नुवन्ति मनुष्यत्वं नियमात् अनंतरभवेन तेनैव भवेनेति ॥ १२४ ॥

प्रत्येकवनस्पतिपृथिवीकायाक्वायवादरपर्याप्तानामागमनमाह;—

पत्तेयदेहा वणफइ वादरपज्जत्त पुढवि आऊय ।

माणुसतिरिक्खदेवेहिं चेवाइन्ति खलु एदे ॥ १२५ ॥

प्रत्येकदेहा वनस्पतयो वादराः पर्याप्ताः पृथिवी आपश्च ।

मानुपतिर्यग्देवेभ्यः एव आयाति खलु एते ॥ १२५ ॥

टीका—प्रत्येकदेहाः नालिकेरादिवनस्पतयः वादराः पर्याप्ता पृथिवीकायिका आप्तायिकाश्चैतेऽपि वादराः पर्याप्तापर्याप्ताश्च मनुष्यतिर्यग्देवेभ्य एवायाति स्फुटमेतत् नान्येभ्य इति । मनुष्यतिर्यग्देवाः संक्रिष्टा आर्तध्यानपरा मिथ्यादृष्टय आगत्य प्रत्येकवनस्पतिपृथिवीकायिकाप्रायिकेपूपयन्ति इति ॥ १२५ ॥

असंज्ञिपर्याप्तानां संक्रमणमाह;—

अविरुद्धं संक्रमणं असण्णिपज्जत्तपाण तिरियाणं ।

माणुसतिरिक्खसुरणारएसुण दु सव्यभावेसु ॥ १२६ ॥

अविरुद्धं संक्रमणं असंज्ञिपर्याप्तकानां तिरिच्यां ।

मानुपतिर्यक्सुरनारकेषु न तु सर्वभावेषु ॥ १२६ ॥

टीका—असंज्ञिपर्याप्तकानां तिरश्चा संक्रमणमविरुद्धं न विरोधमुप-
 याति क्व मनुष्यतिर्यक्सुरनारकेषु यतस्तपु गतिष्वपि व्रजति न तु सर्वभा-
 वेषु नैव सर्वेषु नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवपर्यायेषु यतः प्रथमायामेव पृथिव्या-
 मुत्पद्यन्तेऽसंज्ञिनस्तथा देवेषु भवनवासिव्यंतरज्योतिष्केषूप्यद्यन्ते नान्यत्र तथा
 भोगभूमिजेषु तत्प्रतिभागजेष्वन्येष्वपि पुण्यवत्सु तिर्यङ्मनुष्येषु नोत्प-
 दन्ते ॥ १२६ ॥

अथासंख्यातायुषः केभ्य आगच्छन्तीत्याह,—

संखादीदाओ खलु माणुसतिरिया दु मणुयतिरियोहिं ।
 संखिज्जआउगेहिं दु गियमा सण्णीय आयंति ॥ १२७ ॥

संख्यातीतायुषः खलु मानुपतिर्यचस्तु मनुष्यतिर्यग्भ्यः ।

संख्यातायुष्केभ्यस्तु नियमात् सज्ञिभ्यः आयान्ति ॥ १२७ ॥

टीका—संख्यातीतायुषः भोगभूमिजा भोगभूमिप्रतिभागजाश्च मनुष्य-
 स्तिर्यचः संख्यातायुष्केभ्यो मनुष्यतिर्यग्भ्यः संज्ञिभ्योऽपि नियमेनायाति
 व्यक्तमेतत् नान्यत्र दानानुमोदोऽदत्तादानफलं च यत इति ॥ १२७ ॥

अथ संख्यातीतायुषो भूत्वा का गतिं गच्छन्तीत्यशंक्यामाह,—

संखादीदाऊणं संक्रमणं गियमदो दु देवेसु ।
 पयडीए तणुकसाया सव्वोसिं तेण बोधवरा ॥ १२८ ॥

संख्यातीतायुषां संक्रमणं नियमस्तु देवेषु ।

प्रकृत्या तनुकपायाः सर्वेषां तेन बोद्धव्याः ॥ १२८ ॥

टीका—संख्यातीतायुषां भोगभूमिजानां भोगभूमिप्रतिभागजानां च
 संक्रमणं सूत्रोत्पादः नियमस्तु देवेषु, कुत एतत् यतः प्रकृत्या एवभाषेन
 तेषां तनोत्वाः कपायाः श्रेयमानभायालोभास्तेन ते देवेषूपपद्यन्ते इति
 ज्ञातव्यं नात्र शंका कर्तव्येति ॥ १२८ ॥

अथ केभ्य आगत्य शलाका पुरुषा भवंति केभ्यश्च न भवतीत्याशङ्क्या
यामाह,—

माणुस तिरियाय तद्वा सलागपुरिसा ण हांति सलु
णियमा ।

तेसिं अणंतरभवे भयणिज्जं णिव्वुद्दीगमणं ॥ १२९ ॥

मनुष्या स्तिर्यचच्च तथा शलाकापुरुषा न भवति सलु नियमात् ।

तेषां अनतरभवे भवनीय निवृत्तिगमनं ॥ १२९ ॥

टीका—मनुष्यास्तथा तिर्यश्च शलाकापुरुषास्तीर्यकरचक्रवर्निवृत्तये-
ववासुदेया न भवति नियमात् निवृत्तिगमनं तु भाज्यं तेषां कदाचिद्भ्रमतर-
पदे न तेनेत्र भवे नरा भवति मनुष्याणां, न तु तिर्यां सुकमत्तु निवृत्ति-
त्मनकारणं तु भययेव विरुधामपि सम्यक्त्वादिकं तत्र न दोष इति ॥ १२९ ॥

अथ मिथ्यापवादः के इत्याशङ्क्यामाह,—

सणिण असण्णीण तद्वा वाणेषु य तद्द य भवणयासीसु ।

उववादो वोधव्यो मिच्छादिद्वीण णियमादु ॥ १३० ॥

सन्निना असन्निना तथा वाणेषु च तथा च भवनयासिषु ।

उपपादो वोधव्यो मिथ्याद्वीणो नियमात् ॥ १३० ॥

टीका—सन्निनामसन्निनां च मिथ्याद्वीणो उपपादो मूलोऽस्ति. कदा-
चिद्भ्रमतरपदे च मिथ्याद्वीणो नियमनं, नात्र विरोध-
एनेषूदपनेऽप्यत्र च परिणामवशादिति ॥ १३० ॥

अथ ज्योतिष्पिषु क उच्यते इत्याशङ्क्यामाह,—

संसादीदाऊणं मणुपतिरिक्खाण मिच्छभायेण ।

उववादो जोदिसिए उऊस्सं तावसाण दु ॥ १३१ ॥

सह्यतीतागुषां मनुष्यतिरथां मिथ्यात्वभावेन ।

उपपादो ज्योतिष्केषु उत्कृष्टस्थापसानां तु ॥ १३१ ॥

टीका—संख्यातीतायुषामसंख्यातवर्षप्रमाणायुषा मनुष्याणा तिरश्चां च मिथ्यात्वभावेनोपपादः भवनवास्यादिषु ज्योतिष्कदेवेषु कंदफलाया-
हाराणा तापसाना चोत्कृष्ट उपपाद स्तेष्वेवं ज्योतिष्केषु शुभपरिणामेना-
न्येनेति ॥ १३१ ॥

अयाजीवकपरिवाजकानां शुभपरिणामेन क्रियदूरगमनमित्याशंकाया-
माह;—

परिवायगाण णियमा उक्कस्सं होदि वंभलोगग्ग्हि ।

उक्कस्स सहस्सरत्ति होदि य आजीवगाण तहा ॥ १३२ ॥

परिवाजकाना नियमात् उत्कृष्टो भवति ब्रह्मलोके ।

उत्कृष्ट. सहस्रार इति भवति च आजीवकानां तथा ॥ १३२ ॥

टीका—परिवाजकानां सन्यासिना शुभपरिणामेन नियमात् उत्कृष्ट
उपपादो भवनवास्यादिब्रह्मलोके भवति, आजीवकानां तद्योपपादो भवन
वास्यादि सहस्रारं यावद्भवति सर्वोत्कृष्टाचरणेन मिथ्यात्वभावेन शुभपरि-
णामेनेति वक्तव्यं नान्यथेति । अन्येषां च लिगिनां भवनादिषु च द्रष्टव्य
शुभपरिणामेनेति ॥ १३२ ॥

अथोर्ध्वं क उतयत इत्याह,—

तत्तो परं तु णियमा उवावादो णत्थि अण्णलिगिणं ।

णिगंथसावगाणं उवावादो अब्बुदं जाव ॥ १३३ ॥

ततः परं तु नियमात् उपपादो नास्ति अन्यलिगिनां ।

निर्ग्रथध्रावकाणां उपपादः अच्युतं यावत् ॥ १३३ ॥

टीका—ततः सहस्रारादूर्ध्वं परेषु कल्पेषु नियमादुपपादो नास्त्यन्यलि-
गिनां परमोत्कृष्टाचरणेनापि, निर्ग्रथानां ध्रावकाणां आर्यिकाणां च शुभ
परिणामेनोत्कृष्टाचरणेनोपपादः सौपर्यमादिं कृत्वा यावदच्युतकल्पः निधि-
तमेतदिति ॥ १३३ ॥

अथामव्या जिनलिंगेन कियदूरं गच्छंतीत्याशंकायामाह;—
जाडवरिमगेवेज्जं उववादो अभवियाण उक्कस्सो ।
उक्कट्टेण तवेण दु णियमा णिगंथलिंगेण ॥ १३४ ॥

यावत् उपरिमगैवेयकं उपपादः अभव्यानां उत्कृष्टः ।
उत्कृष्टेन तपसा तु नियमान्निर्ग्रन्थलिंगेन ॥ १३४ ॥
टीका—अभव्यानां निर्ग्रन्थलिंगेनोत्कृष्टतपसा निश्चयेनोत्पाद उत्कृष्ट-
भवनवासिनमादिं कृत्वोपरिमगैवेयकं यावन्निध्यात्वभावेन शुभपरिणामेन
रागद्वेषाद्यभावेनेति वक्तव्यं ॥ १३४ ॥

अथोपरि कं न गच्छंतीत्याशंकायामाह;—
तत्तो परं तु णियमा तवदंसणणाणचरणजुत्ताणं ।
णिगंथाणुववादो जावदु सव्वहसिद्धित्ति ॥ १३५ ॥

ततः परं तु नियमात् तपोदर्शनज्ञानचरणयुक्तानाम् ।
निर्ग्रथानामुपपादः यावत् सर्वार्थसिद्धिरिति ॥ १३५ ॥
टीका—ततः सर्वोत्कृष्टगैवेयकादूर्ध्वं परेषु नवोनुत्तरादिषु सौधर्मादिषु
च निर्ग्रन्थानां सर्वसंगपरित्याग्निनां तपोदर्शनज्ञानचरणयुक्तानां चरमदे-
हिनां शुभपरिणामिनां निश्चयेनोपपादः सर्वार्थसिद्धिर्यावत् । सर्वार्थसिद्धि-
मेतं कृत्वा सर्वेषु सौधर्मादिषुत्पद्यंत इति ॥ १३५ ॥

अथ देवा आगत्य कोत्पद्यंत इत्याशंकायामाह;—
आईसाणा देवा चएत्तु एइंदिएत्तणे भज्जा ।
तिरियत्तमाणुसत्ते भयणिज्जा जाव सहसारा ॥ १३६ ॥

आ ईशानात् देवाः च्युत्या एकेंद्रियत्वेन भाज्याः ।
तिर्यक्त्वमानुषत्वेन भजनीया यावत् सहस्रारं ॥ १३६ ॥
टीका—भवनवासिनमादिं कृत्वा आ ईशानात् ईशानकल्पो यावत्
देवाश्च्युत्या एकेंद्रियत्वेन भाज्याः कदाचिदात्तव्यानेनागत्य पृथिवीकायिका-
कायिकप्रत्येकवनस्पतिकायिकेषु बादरेषुत्पद्यंत परिणामवशेनान्येषु पंचे-

द्रियपर्याप्ततिर्यङ्मनुष्येषु भोगभूमिजादिवर्जितेषु तत ऊर्ध्वं सहस्रारं यावत्
 देवाभ्युवा तिर्यक्तेन मनुष्यत्वेन च भाज्याः नैते एकद्रियेषूपत्यते पुनस्तिर्य-
 ग्रहणाभारकदेवविकलेंदियासंज्ञिसूक्ष्मापर्याप्तसर्वतजोवासुभोगभूमिजादिषु
 सर्व देवा नोत्पयंत इति च द्रष्टव्यं ॥ १३६ ॥

उपरितनानामाह,—

ततो परं तु णियमा देवावि अणंतरे भवे सव्वे ।

उववज्जंति मणुस्से ण तेसिं तिरिएमु उववादो ॥ १३७ ॥

ततः परं तु नियमात् देवा अपि अनंतरे भवे सर्वे ।

उत्पद्यते मानुष्ये न तेषां तिर्यङ्मु उपपादः ॥ १३७ ॥

टीका—ततः सहस्रारादुपरि नियमादेवाः सर्वेऽपि अनंतरभवेन मनुष्ये-
 षूपत्यते न तेषां तिर्यङ्मुपपादः च्यवनकाले महतः सङ्केशस्याभावो यत
 इति ॥ १३७ ॥

शलाकापुरुषा आगत्य ये देवा न भवति तान्प्रतिपादयन्नाह,—

आजोदिसित्ति देवा सलागपुरिसा ण होंति ते णियमा ।

तेसिं अणंतरभवे भयणिज्जं णिव्वुदीगमणं ॥ १३८ ॥

आज्योतिष इति देवा शलाकापुरुषा न भवति ते नियमात् ।

तेषामनंतरभवे भाज्यं निर्वृतिगमनं ॥ १३८ ॥

टीका—आ ज्योतिषो देवा भवनवासिन आदौ कृत्वा ज्योतिष्का
 यावदेवाः शलाकापुरुषा न भवति तीर्थंकरचक्रवर्तित्रलदेववासुदेवा न
 भवंतीति निश्चयेन निर्वृतिगमनं पुनस्तेषामनंतरभवे भाज्यं कदाचिद्भवति
 कदाचिन्नेति तस्य सर्वथा प्रतिषेधोनास्तीति ॥ १३८ ॥

अथ के शलाकापुरुषा भवतीत्याशंकायामाह,—

ततो परं तु गेवेज्जं भयणिज्जा सलागपुरिसा इ ।

तेसिं अणंतरभवे भयणिज्जा णिव्वुदीगमणं ॥ १३९ ॥

ततः परं तु श्रेयैकं भजनीयाः शलाकापुरुषास्तु ।

तेषामनंतरभवे भजनीयं निर्वृत्तिगमनं ॥ १३९ ॥

टीका—ततः परं सौधर्मप्राप्त्यै नवश्रेयैकं यावत्तेभ्यो देवा आगत्य शलाकापुरुषा भवन्ति न भवन्तीति भाज्यास्तेषामनंतरभवेन च निर्वृत्तिगमनं भाज्यं कदाचिद्भवति कदाचिन्नेति ॥ १३९ ॥

तत ऊर्ध्वं वासुदेवा आगत्य भवन्तीति प्रतिपादयन्नाह,—

णिव्वुदिगमणे रामत्तणे य तित्थयरचक्रवद्वित्ते ।

अणुदिसणुत्तरवासी तदो चुदा हांति मयणिज्जा ॥ १४० ॥

निवृत्तिगमनेन रामत्वेन च तीर्थकरचक्रवर्तित्वेन ।

अनुदिशानुत्तरवासिनः तेभ्यः च्युता भवन्ति भजनीया ॥ १४० ॥

टीका—निर्वृत्तिगमनेन रामत्वेन तीर्थकरत्वेन चक्रवर्तित्वेन च भाज्याः अनुदिशानुत्तरवासिनो देवास्तेभ्यो विमानेभ्यश्च्युताः संतः कदाचितीर्थकर-रामचक्रवर्तिनो मुक्ताश्च भवन्ति न भवन्ति च, वासुदेवाः पुनर्न भवन्ति एवेति ॥ १४० ॥

ये पुनर्निश्चयेन निर्वृतिं गच्छन्ति तान् प्रतिपादयन्नाह,—

सव्वट्टादो य चुदा भज्जा तित्थयरचक्रवद्वित्ते ।

रामत्तणेण भज्जा णियमा पुण णिव्वुदिं जंति ॥ १४१ ॥

सर्वार्थाच्च च्युता भाज्याः तीर्थकरचक्रवर्तित्वेन ।

रामत्वेन भाज्या नियमात् पुनर्निर्वृतिं यांति ॥ १४१ ॥

टीका—सर्वार्थात्सर्वार्थसिद्धेश्च्युता देवास्तीर्थकरत्वेन चक्रवर्तित्वेन रामत्वेन च भाज्याः, निर्वृतिं पुनर्निश्चयेन यात्येव न तत्र विद्व्यः सर्वे त आगत्य चरमदेहा भवन्ति तीर्थकरचक्रवर्तिनामविभूति भुक्ता मंडलिकविक्रि-भूति च संयममादाय नियमान्मुक्तिं गच्छन्ति ॥ १४१ ॥

पुनरपि निश्चयेन ये ये सिद्धि गच्छति तान् प्रतिपादयन्नाह,—
सक्को सहग्रमहिषी सलोकपाला य दक्षिणेंद्रा य ॥
लोगंतिगा य णियमा चुदा दु खलु णिव्वुदिं जंति ॥ १४२ ॥

शक. सहाग्रमहिषी सलोकपालाश्च दक्षिणेंद्राश्च ।

लौकातिकाश्च नियमात् च्युतास्तु खलु निर्वृतिं याति । १४२ ॥

टीका—शक सौधर्मैद्र सहाग्रमहिषी अग्रमहिषी शची तथा सह वर्तत इति साग्रमहिषी सलोकपाला लोकान् पालयतीति लोकपाला-चरारक्षिकसमानास्तै सह वर्तन्त इति सलोकपाला दक्षिणेंद्राश्च दक्षिणशब्द प्रथमोच्चरणे वर्तते तेन सनत्कुमारब्रह्मलातवशतारानतारणेन्द्राणा ग्रहण च शब्देनान्येषा च, लौकातिकाश्च सारस्वतादित्यवह्न्यचरुणन्द्र-गर्दतोयतुषिताव्यावाधारिष्ठाश्चाष्टप्रकारा ब्रह्मलोकवासिनो देवर्षयो नियमात् च्युता मनुष्यक्षेत्रमागता निर्वृतिं याति । सौधर्मो मनुष्यभव प्राप्य मोक्ष याति तथा तस्याग्रमहिषी लोकपालाश्च मनुष्यत्व प्राप्य नियमतो निर्वृतिं याति तथा दक्षिणेंद्रा लौकातिकाश्च चरमदेहता प्राप्य निश्चयेन मुक्तिं गच्छति स्फुटमतन्नात्र सदेह इति ॥ १४२ ॥

गत्यागत्यधिकार समुच्चयन्नाह,—

एवं तु सारसमए भणिदा दु गदीगदी मया किंचि ।
णियमादु मणुसगदिए णिव्वुदिगमणं अणुण्णाद ॥ १४३ ॥

एकेन्द्रियादय प्राणा चतुर्दश तु भवति जीवस्थानानि ।

गुणस्थानानि च चतुर्दश मार्गणास्थानान्यपि तथैव ॥ १४३ ॥

टीका—एव तु अनेन प्रकारेण सारसमये व्याख्याप्रज्ञप्तया सिद्धाते तस्माद्वा भणिते गत्यागती गतिश्च भणिता आगतिश्च भणिता मया किंचित् स्तोकरूपेण । सारसमयाद्ब्रह्मत्य गत्यागतिस्वरूप स्तोत्र मया प्रतिपादित-मित्यर्थ । निर्वृतिगमन पुनर्मनुष्यगत्यामेव निश्चयेनानुज्ञात जिनवरैर्नान्यासु गतिषु तत्र सयमाभावादिति ॥ १४३ ॥

अथ कैः किंभूताः कैः कृत्वा निर्वृतिं यांतीत्याशंकायामाह,—

सम्मदंसणणाणेहिं भाविदा सयलसंजमगुणेहिं ।
णिट्टुवियसव्वकम्मा णिग्गंथा णिव्वुदिं जंति ॥ १४४ ॥

सम्यग्दर्शनज्ञानाभ्यां भाविताः सकलसंयमगुणैः ।

निष्ठापितसर्वकर्माणो निर्मन्था निर्वृतिं यांति ॥ १४४ ॥

टीका—सम्यग्दर्शनज्ञानाभ्यां भाविताः सकलसंयमगुणैश्च भाविताः यथाख्यातसंयमविशुद्धिवर्द्धिता निष्ठापितसर्वकर्माणः विनाशितसर्वकर्मभूता संतो निर्मन्था अनंतचतुष्टयसहाया निर्वृतिं याति नात्र सदेह इति ॥ १४४ ॥

अथ ते तत्र गत्वा कीदृग्भूतं सुखमनुभवति कियतं कालमधितिष्ठंतीत्याशंकायामाह,—

ते अजरमरुजममरमशरीरमक्खयमणुवमं सोकरं ।
अव्वाबाधमणंतं अणागदं कालमत्थति ॥ १४५ ॥

ते अजरमरुजममरमशरीरमक्षयमनुपम सौख्यं ।

अव्याबाधमनत अनागतं काल तिष्ठति ॥ १४५ ॥

टीका—ते मुक्तिं प्राप्ता अजरं न विद्यते जरावस्था वृद्धत्वं यत्र तदजरं, न विद्यते रुजा रोगो यत्र तदरुजं, न म्रियते यत्र तदमरं, अशरीरं औदारिकादिपंचशीररहितं, अक्षयं क्षयरहितं शाश्वतं सुखं अनंतज्ञानदर्शनसुखवीर्यरूपं, अव्याबाधं अन्योपघातविनिर्मुक्तं, अनंतमनागतं कालमधितिष्ठंति भविष्यत्कालपर्यंतं परमसुखे निमग्रास्तिष्ठंतीति ॥ १४५ ॥

गत्यागतिस्वरूप निरूप्य स्थानाधिकारं प्रतिपादयन्नाह,—

एइंदियादि पाणाचौद्दस दु हवंति जीवठाणाणि ।
गुणठाणाणि य चौद्दस मग्गणठाणाणि वि तहेव १४६ ॥

एकेंद्रियादयः प्राणाः चतुर्दश तु भवंति जीवस्थानानि ।

गुणस्थानानि च चतुर्दश मार्गणास्थानान्यापि तथैव १४६

टीका—जीवस्थानान्याधारभूतानेकेंद्रियादीन् प्रतिपादयति एकेंद्रियादय एकं सूत्रं प्राणो द्वितीयं सूत्रं चतुर्दश जीवस्थानानि भवंति तृतीयं सूत्रं गुणस्थानानि चतुर्दश चतुर्थं सूत्रं मार्गणास्थानानि चतुर्दश भवंति पंचमं सूत्रं पंचत्रिःसंग्रहस्तत्र संग्रहस्थानसूत्रं व्याख्यायते—जीवास्तिष्ठन्ति येषु तानि जीवस्थानानि, गुणा मिथ्यात्वादयो निरूप्यन्ते येषु तानि गुणस्थानानि, जीवा मृग्यन्ते येषु यैर्वा तानि मार्गणास्थानानि इति ॥ १४६ ॥

अथ का मार्गणाऽऽदौ जीवगुणमार्गणा का इत्याशंकायामाह;—

गदिआदिमग्गणाओ परूविदाओ य चोदसा चैव ।

एदेसिं खलु भेदा किंचि समासेण वोच्छामि ॥ १४७ ॥

गत्यादिमार्गणाः प्ररूपिताश्च चतुर्दश चैव ।

एतेषां खलु भेदाः कियन्तः समासेन वक्ष्यामि ॥ १४७ ॥

टीका—गत्यादिमार्गणाश्चतुर्दश एवागमे निरूपिताः, चशब्दाद्वादरेकेंद्रियादीनि जीवस्थानानि चतुर्दश मिथ्यादृष्ट्यादीनि गुणस्थानानि चतुर्दशेत्येतेषां भेदान्क्रियतः समासेन संक्षेपेण प्रवक्ष्यमीति ॥ १४७ ॥

एवं सर्वमाक्षिप्येकेंद्रियादिभेदोस्तावत्प्रतिपादयन्नाह;—

एइंदियादि जीवा पंचविधा भयवदा हु पण्णत्ता ।

पुढवीकायादीया विगला पंचेंद्रिया चैव ॥ १४८ ॥

एकेन्द्रियादयः जीवाः पंचविधा भगवता हु प्रज्ञताः ।

पृथिवीकायादयः विकलाः पंचेंद्रिया एव ॥ १४८ ॥

टीका—ये एकेंद्रियादयो जीवाः संग्रहसूत्रेण सूचितास्ते पंचविधाः पंचप्रकारा एव भगवता प्रज्ञताः । के ते पंचप्रकारा इत्याशंकायामाह;—

शुथिर्वीकायिकादय एकः प्रकारः, विकलेंद्रिया द्वितीयः प्रकारः, त्रीन्द्रिया-
स्तृतीयः प्रकारः, चतुरिन्द्रियाः चतुर्थः प्रकारः, तथा पंचेन्द्रियाः पंचमः
प्रकारः । पंचप्रकारा एव न षट्प्रकार नापि चत्वार इति ॥ १४८ ॥

शुथिर्वीकायादिभेदा उत्तरत्र प्रबंधेन प्रतिपाद्यंत इति कृत्वा द्वीन्द्रियादीन्
प्रतिपादयन्नाह;—

संखो गोभी भमरादिया दु विगलेंद्रिया मुणेदब्वा ।
पंचेंद्रिया दु जलथलसचरा सुरणारयणरा य ॥ १४९ ॥

संखो गोभी भमरादयस्तु विकलेंद्रिया ज्ञातव्याः ।
पंचेंद्रियास्तु जलस्थलसचराः सुरनारकनराश्च ॥ १४९ ॥

टीका—आदिशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते; संसादयः भमरादयः, गोभ्या-
दयः विकलेंद्रिया द्वीन्द्रियाः त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रिया यथासंख्येनाभिसंबध्यते । एते
संखकृम्यक्षवराटकभृङ्गगंडूपादयः द्वीन्द्रिया ज्ञातव्याः, गोभीकुंडुपिपी-
लिकामरकुणवृश्चिकयूकेंद्रगोपादयस्त्रीन्द्रिया ज्ञातव्याः, भमरमधुकरीदंशक-
पतंगमक्षिकादयश्चतुरिन्द्रिया ज्ञातव्याः, पंचेंद्रियास्तु जलचराः स्थलचराः
सचराः सुरा नारका नराश्च ज्ञातव्या इति ॥ १४९ ॥

प्राणान् प्रतिपादयन्नाह;—

पंचय इंद्रियपाणा मणवचकाया दु तिण्णि बलपाणा ।
आणप्पाणप्पाणा आउगपाणेण होंति दस पाणा १५०

पंचैव इंद्रियाणि प्राणा मनोवचनकायास्तु त्रयो बलप्राणाः ।
आनप्राणः प्राणः आयुःप्राणेन भवंति दश प्राणाः ॥ १५० ॥

टीका—पंचेंद्रियाणि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणि पंच प्राणाः
मनोवचः कायास्तु बलरूपास्तयः प्राणाः आनप्राणावुच्छ्वासनिश्वासरक्षण
एकः प्राणा आयुर्भवधारणलक्षणं पुद्बलप्रचय एकः प्राणा एवमेते दश
प्राणा भवंतीति ॥ १५० ॥

एकेंद्रियादीनां प्राणानां च स्वस्वामिसंबंधं प्रतिपादयन्नाह;—

इंद्रिय बल उस्तासा आज् चदु छक्क सत्त अट्टेव ।

एगिंदिय विगलिंदिय असण्णिण सण्णीण णव दस
प्राणा ॥ १५१ ॥

इंद्रियं बलं उच्छ्वास आयुः चत्वारः पद सप्त अष्टैव ।

एकेंद्रियस्य विकलेंद्रियस्य असंज्ञिनः संज्ञिनो नव दश प्राणाः ॥

टीका—इंद्रियं स्पर्शनेंद्रियमेकः प्राणः, बलं कायबलं द्वितीयः प्राणः, उच्छ्वासस्तृतीयः प्राणः, आयुश्चतुर्थः प्राणः, एते चत्वारः प्राणा एकेंद्रियस्य पर्याप्तस्य भवंति पर्याप्तिरहितस्य पुनरुच्छ्वासरहिता भवंति । द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तस्य स्पर्शनरसनकायबलवाग्बलोच्छ्वासायुंषि पद प्राणा भवंति, अपर्याप्तस्य त एव वागुच्छ्वासरहिताश्चत्वारः । त्रीन्द्रियस्य पर्याप्तस्य स्पर्शनरसनघ्राणकायबलवाग्बलोच्छ्वासायुंषि पद प्राणा भवंति, त एव वागुच्छ्वासरहिताः पंचपर्याप्तस्य । स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुः कायबलवाग्बलोच्छ्वासायुंष्यष्टौ प्राणाश्चतुरिंद्रियस्य पर्याप्तस्य भवंति वागुच्छ्वासरहितास्त एव षडपर्याप्तस्य भवंति । पंचेंद्रियस्य कायबलवाग्बलोच्छ्वासायुंषि चासंज्ञिनः पर्याप्तस्य नव प्राणा भवंति त एव वागुच्छ्वासरहिताः सप्त भवंत्यपर्याप्तस्य । संज्ञिनः पर्याप्तस्य पुनः सर्वेऽपि दश प्राणा भवंति, अपर्याप्तस्य मनोवागुच्छ्वासरहितास्त एव सप्त भवंतीति ॥ १५१ ॥

जीवसमासान्त्रिरूपयन्नाह;—

सुद्धुमा वादरकाया ते खलु पज्जत्तया अपज्जत्ता ।

एइंदिया दु जीवा जिणेहिं कहिया चदुवियप्पा ॥ १५२

सुक्ष्मा वादरकायास्ते खलु पर्याप्तका अपर्याप्तकाः ।

एकेंद्रियास्तु जीवा जिनैः कथिताः चतुर्विकल्पाः ॥ १५२ ॥

टीका—ते पुनरेकेंद्रिया वादरसूक्ष्मपर्याप्तभेदेन जिनेश्रतुर्विकल्पाः कथिता इति कृत्वा चत्वारो जीवसमासा भवतीति ॥ १५२ ॥

शेषजीवसमासान् प्रतिपादयन्नाह,—

पञ्चत्तापञ्चत्तां वि ह्यंति विगलिदिया दु छब्मेया ।

पञ्चत्तापञ्चत्ता सण्णि असण्णीय सेसा दु ॥ १५३ ॥

पर्याप्ता अपर्याप्ता अपि भवति विकलेन्द्रियास्तु पद्भेदाः ।

पर्याप्ता अपर्याप्ताः सञ्चिनः असञ्चिनः शेषास्तु ॥ १५३ ॥

टीका—विकलेन्द्रिया द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिया पर्याप्तापर्याप्तभेदेन पद्भेदा भवति तथा पंचेंद्रियाः सञ्चिनोऽसञ्चिनः पर्याप्तापर्याप्तभेदेन चतुर्विकल्पा भवति । एवमेते दश जीवसमासा पूर्वाक्ताश्चत्वारः सर्व एते चतुर्दश जीवसमासा भवतीति ॥ १५३ ॥

गुणस्थानानि प्रतिपादयन्नतरं सूत्रद्वयमाह,—

मिच्छादिद्वी सासादणो य मिस्तो असजदो चव ।

देसविरदो पमत्तो अपमत्तो तह य णायव्यो ॥ १५४ ॥

एत्तो अपुव्वकरणो अणियद्वी सुहुमसंपराओ य ।

उवसंतरणीणमोहो सजोगिकेवलिजिणो अजोगी य १५५

मिथ्यादृष्टि सासादनश्च मिश्रः असयतश्चैव ।

वेशविरतः प्रमत्तः अप्रमत्तः तथा च ज्ञातव्यः ॥ १५४ ॥

इतः अपूर्वकरणः अनिवृत्ति सूक्ष्मसांपरायश्च ।

उपशांतक्षीणमोहो सयोगिकेवलिजिनः अजोगी च ॥ १५५ ॥

टीका—मिथ्या वितयाऽसत्या दृष्टिर्दर्शन विपरंतेकांतविनयसंज्ञया-ज्ञानरूपमिथ्यात्वकर्मादयजनिता येषां ते मिथ्यादृष्टयोऽथवा मिथ्या वितय तत्र दृष्टी रुचिः श्रद्धा प्रत्ययो येषां ते मिथ्यादृष्टयोऽनेकांततत्त्वपराद्मुक्ताः । आसादनं सम्यक्त्वविराधन सहासादनेन वर्तत इति सासादने विनाशित-

सम्यद्दर्शनः । अप्राप्तमिथ्यात्वकर्मोदयजनितपरिणामः मिथ्यात्वामि-
 मुक्तः । दृष्टिः श्रद्धा रुचिः एकार्थः समीचीना च मिथ्या च दृष्टिर्यस्यासौ
 सम्यङ्मिथ्यादृष्टिः सम्यङ्मिथ्यात्वोदयजनितपरिणामः सम्यक्त्वमिथ्यात्व-
 योरुदयप्राप्तस्पर्द्धकाना क्षयात् सतामुदयाभावलक्षणोपशमाच्च सम्यङ्मि-
 थ्यादृष्टिः समीचीना दृष्टिः श्रद्धा यस्यासौ सम्यग्दृष्टिः असंयतश्चासौ
 सम्यग्दृष्टिश्चासंयतसम्यग्दृष्टिः क्षायिकक्षायोपशमिकौपशमिकदृष्टिभेदेन
 त्रिविधः सप्तप्रकृतीना क्षयः क्षयोपशमेनोपशमेन च स्यात् । संयतश्च संयता-
 संयतः न चात्रविरोधः संयमासंयमयोरेकद्रव्यवर्तिनोः त्रसस्थावरनिबंधन-
 त्वात् अप्रत्याख्यानवरणस्य सर्वघातिस्पर्द्धकानामुदयक्षयात्सता चोपशमा-
 त्प्रत्याख्यानवरणीयोदयाच्च संयमासंयमो गुणः । प्रकर्षेण प्रमादवतः
 प्रमत्ताः सम्यक्च्यताः संयताः प्रमत्ताश्च ते संयताश्च प्रमत्तसंयताः नात्र विरोधो
 यतः संयमो नाम हिसानूतस्तेयाद्भ्रमपरिग्रहेभ्यो विरतिर्गुप्तिसमित्यनुरक्षि-
 तोऽसौ प्रमादेन (न) विनाश्यत इति, प्रमत्तवचनं अतदीपकत्वात् शेषार्थात्-
 सर्वगुणेषु प्रमत्ताश्रितत्व सूचयति, प्रमत्तसंयतः संयमे(मो)ऽपि क्षायोपशमिक-
 संयमनिबंधनं सम्यक्त्वापेक्षया क्षायोपशमिकगुणनिबंधनः प्रमत्तसंयताः
 पूर्वोक्तलक्षणोत्प्रमत्तसंयता अप्रमत्तसंयताः पचदशप्रमादरहिताः एषोऽपि
 क्षायोपशमिकगुणः प्रत्याख्यानावरणस्य कर्मणः सर्वघातिस्पर्द्धकाना उदय-
 क्षयात् तेषामेव सतां पूर्ववदुपशमात्सज्वलनोदयाच्च । प्रत्याख्यानोत्पत्तेः
 आदिदीपकत्वाच्छेषाणां सर्वेषामप्रमत्तत्वं । करणाः परिणामा न
 पूर्वा अपूर्वा अपूर्वाः करणा यस्यासौ अपूर्वकरणः स द्विविधः
 उपशमः, क्षपककः, कर्मणामुपशमनक्षपणनिबंधनत्वात् । क्षपकस्य क्षौ-
 यिको गुणः, उपशमकस्य क्षायिक औपशमिकश्च दर्शनमोहनीयक्षयम-

१ ' क्षायिकौपशमिको गुणः ' इति प्रेस-ख-ग-पुस्तके पाठ । स च सिद्धान्त-
 विरुद्धो दर्शनमोहनीयक्षयमविधाय इति हेतुविरुद्धधातो नि सार्ध ' क्षायिको गुणः '
 इत्येव पाठो मुद्रितः ।

विषाय क्षपकश्रेण्यारोहणानुपपत्तेर्दर्शनमोहनीयक्षयोपशमाभ्यां विनोपशम-
 श्रेण्यारोहणानुपलंभाच्च । समानसमयस्थितजीवपरिणामानां निर्भेदेन वृत्ति-
 रथवा निवृत्तिर्न्यवृत्तिर्नविद्यते निवृत्तिर्येषां ते निवृत्तयस्तैः सह चरितो गुणो-
 ऽनिवृत्तिर्गुणः वादरसांपरायः सोऽपि द्विविधः उपशमकः क्षपकः काश्चित्प्र-
 कृतीरुपशमयति काश्चिदुपरिष्टादुपशमयिष्यतीति औपशमिकोऽयं गुणः
 काश्चित्प्रकृतीः क्षपयति काश्चित् क्षपयिष्यतीति क्षायिकोऽयं गुणः औप-
 शमिकश्च क्षायिकः क्षायोपशमिकश्च सूक्ष्मसांपरायः कषायो येषां ते सूक्ष्म-
 सांपरायास्तैः सहचरितो गुणोऽपि सूक्ष्मसांपरायः स द्विविधः उपशमकः
 क्षपकः, सम्यक्त्वापेक्षया क्षपकः क्षपकस्य क्षायिको गुणः औपशमि-
 कस्य क्षायिको गुण उपशमकस्य क्षायिकोपशमिकश्च काश्चिच्च प्रकृतीः
 क्षपयति क्षपयिष्यति क्षपिताश्चैव क्षायिकः काश्चिदुपशमयति उपशम-
 यिष्यति उपशमिताश्चेति औपशमिको मोहशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते उप-
 शातो मोहो येषां ते उपशांतमोहास्तैः सहचरितो गुण उपशांतमोह उप-
 शमिताशेषकपायत्वादौपशमिकः । क्षीणो विनष्टो मोहो येषां ते क्षीणमो-
 हास्तैः सहचरितो गुणः क्षीणमोहःद्रव्यभावद्वैविध्यादुभयात्मकस्य निरन्वयवि-
 नाशात्क्षायिकगुणा एते सर्वेऽपि उभ्रस्थाः । केवलं केवलज्ञान तद्विद्यते
 येषां ते केवलिनः सह योगेन वर्तत इति सयोगाः सयोगाश्च ते केवलिनश्च
 सयोगकेवलिजिनास्तैः सह चरितो गुणः सयोगकेवली क्षपिताशेषघाति-
 कर्मकत्वात् निःशक्तीकृतवेदनीयकर्मकत्वात् नष्टाष्टकर्मावयवकत्वात् क्षायि-
 कगुणः केवलिजिनशब्द उत्तरत्राप्यभिसंबध्यते काकाक्षितारकवत् । न वि-
 द्यते योगो मनवचः सह कायपरिस्पंदो द्रव्यभावरूपो येषांतेऽयोगिनस्ते च ते
 केवलिजिनाश्चायोगिकेवलिजिनास्तैः सहचरितो गुणोऽयं योगकेवलिनः क्षी-
 णाशेषाघातिकर्मकत्वात् निरस्यमानघातिकर्मकत्वाच्च क्षायिको गुणः ।
 च शब्दात्सिद्धा निष्ठिता निष्पन्ना निराकृताशेषकर्माणः बाह्यार्थ निरपेक्षा-
 नंतनुपमसहजाप्रतिपक्षमुखा निःशेषगुणनिधानाध्वरमदेहात् किञ्चिन्न्यूनस्व-
 देहाः कोशविनिर्गतसायकोपमा लोकशिसरवासिनः ॥ १५४-१५५ ॥

चतुर्दश गुणस्थानानि प्रतिपाद्य मार्गणास्थानानि निरूपयन्नाह,—
 गइ इंदिये च काये जागे वेदे कसाय णाणे य ।
 संजम दंसण लेस्सा भविया सम्मत्त सण्णि आहारे ॥ १५६ ॥

गतिरिन्द्रियाणि च कायो योगो वेदः कपायो ज्ञान च ।

सयमो दर्शन लेश्या मद्य सम्यक्त्य सङ्गी आहार ॥ १५६ ॥

टीका—गम्यत इति गति गतिकर्मोदयापादितचेष्टा भवाद्भवात्स-
 सक्रातिर्वा गति सा चतुर्विधा नरकगतितिर्यग्गतिमनुष्यगतिदेवगतिभेदेन,
 स्वार्थनिरतानीन्द्रियाणि अथवा इन्द्र आत्मा तस्य लिगमिद्रिय इद्रेण दृष्ट-
 मिति चेंद्रिय, तद्विबिध द्रव्येंद्रिय भावेन्द्रिय चेति, निर्वृत्युपकरण द्रव्येन्द्रियं,
 लब्ध्युपयोगौ भावेन्द्रिय, कर्मणा या निर्वर्च्यते सा निर्वृत्ति, सापि द्विविधा
 बाह्याभ्यंतरभेदेन, तत्र लोकप्रमितविशुद्धात्मप्रदेशाना प्रतिनियतचक्षुरादी-
 न्द्रियस्थानेनावस्थितानामुत्सेधारगुलस्यासख्येयभागप्रमिताना वृत्तिरभ्यतरा
 निर्वृत्तिरात्मप्रदेशेष्विन्द्रियव्यपेदशभाकय प्रतिनियतचक्षुरादिसस्थानो नाम
 कर्मोदयापादितावस्थाविशेष. पुद्गलप्रचय सा बाह्या निर्वृत्ति, उप-
 क्रियतेऽनेनेत्युपकरण येन निर्वृत्तेरुपकार क्रियते तदुपकरण, तदापि
 द्विविध, बाह्याभ्यतरभेदात्, अभ्यतर कृष्णशुक्लमडलादिक, बाह्य अक्षिप-
 क्षमपत्रद्वयादि, इन्द्रियनिर्वृत्तिहेतु क्षयोपशमाविशेषो लब्धिर्यत्सनिधानादात्मो
 द्रव्यद्रिय प्रति व्याप्रियत, तन्निमित्त प्रतीत्योत्पद्यमान आत्मन परिणाम
 उपयोग कार्ग्रे कारणोपचारात्, तदिन्द्रिय पचविधं स्पर्शनादिभेदेन तानि
 विद्यते येषां ते एकेंद्रियादय । आत्मवृत्त्युपचितपुद्गलपिड काय श्रुतिवी-
 कायादिनामकर्मजनित परिणामो वा स पृथिवीकायादिभेदेन पट्टिध ।
 आत्मप्रवृत्तिसकाचविकोचो योग मनोवाक्कायावष्टम्बलेन जीवप्रदेशपरिस्पदो
 वा योग स पचदृशभेदो मनवचनकायश्चतुश्चतु सप्तभेदेन । आत्मप्रवृत्ति-
 मैथुनसमोहोत्पादो वेद. स्त्रीपुनपुसकभेदेन त्रिविध. । क्रोधादिपरिणामक-

शेन कषतीति कषायाः क्रोधमानमायालोभभेदेन चतुःप्रकाराः । भूतार्थ-
 प्रकाशकं ज्ञानं, आत्मार्योपलभकं वा तत्पंचविधं मतिश्रुतावधिमनःपर्यय-
 केवलभेदेनायथार्थोपलभकमज्ञानं तत् त्रिविधं मत्त्यज्ञानं श्रुताज्ञानं विभंग-
 ज्ञानभेदेन । अतःसमितिकषायदंडेद्रियाणां रक्षणपालनानिमहत्यागजन्यः
 संयमः सः सप्तविधः सामायिकछेदोपस्थापनपरिहारशुद्धिमूहमसांपराय-
 यथाख्यातभेदेन असंयमासंयमासंयमश्च । प्रकाशवृत्तिदर्शनं तच्चक्षुरचक्षु-
 रवधिकेवलदर्शनभेदेन चतुर्विधं । आत्मप्रवृत्तिसंश्लेषकरी लेस्या कषाया-
 नुरंजिता योगप्रवृत्तिर्वा सा च पद्धिधा कृष्णनीलकापोततेजःपद्मशुक्ललेस्या
 भेदेन । निर्वाणपुरस्कृतो भव्यः सम्यक्दर्शनादिग्रहणयोग्यस्तद्विपरीतोऽभव्यो
 ऽनाद्यनिघनकर्मबंधः । तत्त्वरुचिः सम्यक्त्वं प्रशमसंवेगानुकंपास्तिक्याभिव्यक्ति
 लक्षणं वा तत्क्षायिकक्षायोपशमिकौपशमिकभेदेन त्रिविधं मिथ्यात्वसासो-
 दनसम्यक्त्वित्यात्वभेदेन च तद्विपरीतं त्रिविधं । शिक्षाक्रियोपदेशालापग्राहि-
 कः संज्ञी तद्विपरीतोऽसंज्ञी । शरीरप्रायोग्यपुद्गलपिंडग्रहणमाहारः स विद्यते
 यस्य स आहारी तद्विपरीतोऽनाहारी । अत्र सर्वोपि विभक्तिनिर्देशः प्रथ-
 माविभक्त्यर्थे द्रष्टव्योऽथवा प्राकृतवलादेकाराद्यशब्द सर्वविशेषसंग्रहार्थः
 समुच्चयार्थो वा ॥ १५६ ॥

गुणं चतुर्दश मार्गणास्थानानि प्रतिपाद्य तत्रजीवगुगस्थानानि निरू-
 पयन्नाह—

जीवाणं खलु ठाणाणि जाणि गुणसण्णिदाणि ठाणाणि ।
 एदे मग्गणठाणेसुचेव परिमग्गदब्वाणि ॥ १५७ ॥

जीवानां खलु स्थानानि यानि गुणसंहितानि स्थानानि ।
 एते मार्गणास्थानेषु चैव परिमार्गयितव्यानि ॥ १५७ ॥
 टीका—जीवानां यानि स्थानानि गुणसंज्ञकानि च यानि स्थानानि
 तान्येतानि मार्गणास्थानेषु नान्येषु स्फुटं मार्गं कथयितव्यानि यथासंभवं
 द्रष्टव्यानीत्यर्थः ॥ १५७ ॥

तदेव दर्शयन्नाह,—

तिरियगदीए चोदस हवंति सेसासु जाण दो दो दु ।

मग्गणठाणस्सेदं पेयाणि समासठाणाणि ॥ १५८ ॥

तिर्यग्गतौ चतुर्दश भवति शेषासु जानीहि द्वौ द्वौ तु ।

मार्गणास्थानेषु एतानि ज्ञेयानि समासस्थानानि ॥ १५८ ॥

टीका—तिरश्चा गतिस्तिर्यग्गतिस्तस्या तिर्यग्गतौ जीवसमासस्थानानि चतुर्दशैवापि भवति सर्वेषामेकेंद्रियवाद्दरसूक्ष्मपर्याप्तापर्याप्तद्वान्द्रियत्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तरचेंद्रियसश्यसज्ञिपर्याप्तापर्याप्ताना समवात् शेषासु पुनर्नरकमनुष्यदवगतिषु द्वौ सज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ जीवसमासौ भवत न तासु तृतीयं सम्भवति, एव सर्वेषु मार्गणास्थानेषु इन्द्रियादिषु एतानि जीव-समासस्थानानि परमागमानुसारेणानेतव्यान्यन्वेषितव्यानीति 'तद्यथा-एकें-द्रियेषु वाद्दरसूक्ष्मपर्याप्तापर्याप्ताश्चत्वारो जीवसमासा, द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियच-तुरिन्द्रियेषु पर्याप्तापर्याप्तौ द्वौ स्वकीयौ जीवसमासौ पंचाद्रियेषु सश्यसज्ञिपर्या-प्तापर्याप्ताश्चत्वारो जीवसमासा, पृथिवीकायिकाकायिकतेजकायिकवा-युकायिकवनस्पतिकायेषु एकैकशो वाद्दरसूक्ष्मपर्याप्तापर्याप्ताश्चत्वारस्र-सकायिकेषु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियसश्यसज्ञिन प्रत्येक पर्याप्तापर्याप्ता दश जीवासमासाश्चतुर्षु मनोयोगेषु सत्यमनोयोगमूषामनोयोगसत्यमूषा मनोयोगेषु, अनुभयमनोयोगेषु सज्ञिपर्याप्तक एको जीवसमास, त्रिषु वाग्योगेषु सत्यमूषोभयवाग्योगेषु सज्ञीपर्याप्त एक अनुभयवाग्योगे द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासज्ञिसाज्ञिन पर्याप्ता पंचौदारिककाययोगे वाद्दरसूक्ष्म-विकलेंद्रियसश्यसज्ञिन पर्याप्ता सप्तौदारिकमिश्रकाययोगे त एव क्त्वप-र्याप्ताः सज्ञिपर्याप्ताश्चाष्टौ वैक्रियककाययोगे सज्ञी पर्याप्त वैक्रियकमिश्रका-ययोगे निर्वृत्तपर्याप्तापेक्षया सज्ञिपर्याप्ता लब्ध्यपर्याप्तापेक्षया लब्ध्यपर्याप्त आहारमिश्रयोरैक एव सज्ञी पर्याप्त कार्माणकाययोगे सप्तापर्याप्ताः अष्टम-

संज्ञी पर्याप्तः लोकपूरणस्थः, स्त्रीविदे च संज्ञ्यसंज्ञ्यपर्याप्तपर्याप्ताश्वत्वारः
 नपुंसकवेदे च चतुर्दशापि क्रोधमानमायालोभेषु चतुर्दशापि मतिश्रुताव-
 धिज्ञानेषु द्वौ संज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ निर्वृत्यपर्याप्तापेक्षया केवलमनःपर्यय-
 विभंगज्ञानेषु संज्ञी पर्याप्त एकः सामायिकछेदोपस्थापनपरिहारशुद्धिसूक्ष्म-
 सापराययथाख्यातसंयमेषु संयमासयमे च संज्ञी पर्याप्त एक एव असंयमे
 च चतुर्दशापि; चक्षुर्दर्शने चतुरिन्द्रियसंज्ञ्यसंज्ञिपर्याप्तापर्याप्ताः षट् अप-
 र्याप्तकालेषु चतुर्दश क्षयोपशमस्य सद्भावादुपयोगः पुनर्नास्त्येव अचक्षु-
 र्दर्शने चतुर्दशाभ्यवधिदर्शने द्वौ संज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ केवलदर्शने संज्ञी
 पर्याप्त एक एव, कृष्णनीलकापोतलेश्यासु चतुर्दशापि तेजः पद्मशुक्ले-
 श्यासु द्वौ संज्ञिपर्याप्तौ, भव्यसिद्धेषु चतुर्दशापि, क्षायोपशमिकक्षायिकसा-
 सादनसम्यस्त्वकेषु उपशमश्रेण्यपेक्षया औपशमिकसम्येकृत्वे च द्वौ संज्ञिपर्या-
 प्तापर्याप्ता सम्यङ्निश्चयात्वे प्रथमसम्येकृत्वे च पर्याप्तः संज्ञी एक एव मिथ्यात्वे
 चतुर्दशापि, संज्ञिषु संज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ द्वौ, आहारिषु चतुर्दशापि अना-
 हारिषु सप्तापर्याप्ताः अष्टमः संज्ञी पर्याप्तः केवली । सर्वत्र जीवसमासा
 शति संबंधः ॥ १५८ ॥

मार्गणास्थानेषु जीवसमासात् प्रतिपाद्य गुणस्थानानि प्रतिपादयन्नाह—

सुरणारयेसु चत्वारि ह्येति तिरियेसु जाण पंचेव ।
 मणुसगदीएवि तथा चोद्दसगुणणामधेयाणि ॥ १५९ ॥

सुरनारकेषु चत्वारि भवन्ति तिर्यक्षु जार्नाहि पंचेव ।
 मनुष्यगतावपि तथा चतुर्दश गुणणामधेयानि ॥ १५९ ॥

टीका—सुरेषु नारकेषु च मिथ्यादृष्ट्यायसंयतपर्यतानि चत्वारि गुण-
 स्थानानि भवन्ति, तिर्यक्षु तान्येव कथितानि संयतासंयतश्च पंच भवन्ति,
 मनुष्यगतौ पुनः चतुर्दशापि मिथ्यादृष्ट्याययोगपर्यतानि गुणस्थानानि
 भवन्ति, इत्येवं सर्वासु मार्गणासु योज्यं । तद्यथा—एकेंद्रियद्वान्द्रियत्रीन्द्रिय

चतुरिद्वियासज्ञिपचेंद्रियेषु सर्वेषु मिथ्यादृष्टिगुणस्थानमेकमेव, सज्ञिषु चतुर्दशापि गुणस्थानानीति सर्वत्र सबधः । पृथिवीकायाः कयतेजकायवायुकायवनस्पतिकायेषु मिथ्यादृष्टिसज्ञकमेक, द्वीन्द्रियाद्यसज्ञिपर्यतेष्वेकमेव मिथ्यादृष्टिगुणस्थान सज्ञिषु त्रसेषु चतुर्दशापि, सत्यमनोयोगसत्यमृषामनोयोगसत्यवाग्योगासत्यमृषावाग्योगेषु मिथ्यादृष्ट्यादिसयोगपर्यतानि मृषामनोयोगसत्यमृषामनोयोगमृषावाग्योगसत्यमृषावाग्योगेषु मिथ्यादृष्ट्यादीनि क्षीणकषायातानि, औदारिककाययोगे मिथ्यादृष्ट्यादिसयोगतानि, औदारिकमिश्रकार्माणकाययोगे मिथ्यादृष्टिसादनासयतसम्यग्दृष्टिसयोगकेवलिसज्ञकानि चत्वारि, वैक्रियककाययोगे मिथ्यादृष्ट्याद्यसयतातानि, वैक्रियिकमिश्रकाययोगे तान्येव सम्यग्मिथ्यादृष्टिरहितानि, आहाराहारमिश्रयोगयोरेक प्रमत्तगुणस्थान पुवेदाभावापेक्षया स्त्रीवेदेनपुसकवेदे च मिथ्यादृष्ट्याद्यनिवृत्तिपर्यतानि स्त्रीनपुसकयोर्द्रव्यापेक्षया मिथ्यादृष्ट्यादिसयतासयतातानि, पुँष्टिगे सर्वाणि, क्रोधमानमायासु ताभ्येव लाभकषायेषु सूक्ष्मसापरायाधिकानि, मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभगाज्ञानेषु मिथ्यादृष्टिसासादनसज्ञके द्वे, मतिश्रुतावीधज्ञानेषु असयतसम्यग्दृष्ट्यादिक्षीणकषायातानि, मन पर्ययज्ञाने प्रमत्तादिक्षीणकषायातानि, केवलज्ञाने सयोग्ययोगिसज्ञके द्वे अतीतगुणस्थान च सामायिकद्वेदोपस्थानसयमयो प्रमत्ताद्यनिवृत्त्यतानि चत्वारि, परिहारविशुद्धिसयमे प्रमत्ताप्रमत्तसज्ञके द्वे सूक्ष्मसापरायसज्ञके सयमे सूक्ष्मसापरायिकमेक, यथाख्यातसयमे उपशांताद्ययोगातानि, सयमासयम सयतासयतमेक, असयम मिथ्यात्वाद्यसयतातानि चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनयोर्मिथ्यादृष्ट्यादिक्षीणकषायातानि, अवधिदर्शनेऽसयतादिक्षीणकषायातानि, केवलदर्शने सयोगायोगसज्ञके द्वे अतीतगुणस्थान च, कृष्णनीलकापोतलेश्यासु मिथ्यादृष्ट्याद्यसयतातानि, तेजःपद्मलेश्ययोर्मिथ्यादृष्ट्याद्यप्रमत्तातानि शुक्ललेश्याया मिथ्यादृष्ट्यादिसयोगातानि, कषायसहचरितयोगप्रवृत्त्युपचारेण भव्यसिद्धिषु चतुर्दशापि अभव्यासिद्धेष्वेकं

मिथ्यादृष्टिसंज्ञक, औपशमिकसम्यक्त्वेऽसयताद्युपशातकपायांतानि, वेदक-
सम्यक्त्वे असयताद्यप्रमत्तातानि, क्षायिकसम्यक्त्वेऽसयताद्ययोगातानि, सासा-
वनसंज्ञके ससादननामधेयमेक, सम्यङ्मिथ्यात्वे सम्यङ्मिथ्यादृष्टिसंज्ञक,
संज्ञिषु मिथ्यादृष्ट्यादिकर्षीणकषायातानि, असंज्ञिषु मिथ्यादृष्टिसंज्ञकमेक,
आहारेषु मिथ्यादृष्ट्यादिसयोगातानि, नोकर्मापेक्षयैतन्ना कवलाहारापेक्षया
तस्याऽभावात् नाहारिषु मिथ्यादृष्टिसासादनासयतसम्यङ्मिथ्यादृष्टिसयोग्ययोगिसंज्ञ-
कानि विग्रहप्रतरलोकपूरणापेक्षयेति ॥ १५९ ॥

जीवगुणमार्गणास्थानानि प्रतिपाद्य तत्सूचित क्षेत्रप्रमाणं द्रव्यप्रमाणं च
प्रतिपाद्यन्नाह,—

एइंदियाय पंचेदिया य उड्डमहोतिरियलोएसु ।
सयलविगलिंदिया पुण जीवा तिरियंमि लोयंमि ॥ १६० ॥

एकेंद्रियाः पंचेद्रियाश्च ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्लोकेषु ।

सकलविकलेंद्रिया. पुन. जीवा तिर्यग्लोके ॥ १६० ॥

टीका—एकेंद्रिया पंचेद्रियाश्च जीवा ऊर्ध्वलोके तिर्यग्लोके च भवति
विकलेंद्रिया पुन सकला समस्ता द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिया
असंज्ञिपंचेद्रियाश्च तिर्यग्लोक एव नान्यत्र यतस्तेषां नरकादेव लोके सिद्धि
क्षेत्रे चाभावः, यथापि पंचेद्रिया ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्लोकेषूक्ता सामान्येन तथापि
त्रयाणां लोकानामसख्यातभागे तिष्ठतीति कैवल्यपेक्षया पुनर्लोकस्य स-
ख्यातभागेऽसख्यातभागेचासंज्ञिपंचेद्रियेष्वपि तथैवेति ॥ १६० ॥

पुनरप्येकेंद्रियाणां विशेषमाह,—

एइंदियाय जीवा पंचविधा वादरा य सुहुमा य ।
देसेहिं वादरा खलु सुहुमेहिं गिरंतरो लोओ ॥ १६१ ॥

एकेंद्रिया जीवाः पंचविधा वादराश्च सूक्ष्माश्च ।

देशे वादरा खलु सूक्ष्मे निरतरो लोकः ॥ १६१ ॥

- टीका—एकेंद्रिया जीवाः पंचप्रकाराः पृथिवीकायादिवनस्पतिपर्यंतास्ते प्रत्येकं वादरसूक्ष्मभेदेन द्विप्रकारा एकैकशो वादराः सूक्ष्माश्च, लोकस्यैक-देशे वादरा यतो वातवलये पृथिव्यष्टकं विमानपटलानि वाभित्य तिष्ठं-तीति, सूक्ष्मैः पुनर्निरंतरो लोकः, सूक्ष्माः सर्वास्मिन् लोके ते रहितः कश्चि-दपि प्रदेशो नेति ॥ १६१ ॥

यस्मात्—

अत्थि अणंता जीवा जेहिं ण पत्तो तसाण परिणामो
भावकलंकसु पउरा णिगोदवासं अमुंचंता ॥ १६२ ॥

सन्ति अनंता जीवा येः न प्रातः ब्रसानां परिणामः ।

भावकलंकसु प्रचुरा णिगोदवासं अमुंचता ॥ १६२ ॥

टीका—संति विद्यंतेऽनंता जीवास्ते यैः कदाचिदपि न प्रातःखस-परिणामः द्वीन्द्रियादिस्वरूपं, भावकलंकप्रचुरा मिथ्यात्वादिकलुपिताः नि-गोदवासमत्यजंतः सर्वकालं । सूक्ष्मवनस्पतिस्वरूपेण व्यवस्थिता ये जी-वास्तादृग्भूता अनंताः सतीति ॥ १६२ ॥

सर्वलोके तावत्तिष्ठंति कितु,—

एगणिगोदशरीरे जीवा द्रव्यप्रमाणदो दिट्ठा ।

सिद्धेहिं अणंतगुणा सब्बेण वितीदकालेण ॥ १६३ ॥

एकनिगोदशरीरे जीवा द्रव्यप्रमाणतो दृष्टाः ।

सिद्धैरनंतगुणाः सर्वेणाप्यतीतकालेन ॥ १६३ ॥

टीका—एकनिगोदशरीरे गुडूच्यादिवनस्पतिसाधारणकाये जीवा अनं-तकायिका द्रव्यप्रमाणतः संख्यया दृष्टाः जिनेः प्रतिपादिताः सिद्धैरनंत-गुणाः सर्वेणाप्यतीतकालेन । एकनिगोदशरीरे ये तिष्ठंति ते सिद्धैरनंत-गुणाः इत्यवगाह्यावगाहनमाहात्म्यादसंख्यातप्रदेशे लोके कथमनंतास्तिष्ठं-

तीति नाशं कनीयमिति, एवं सर्वासु मार्गणास्वस्तित्वपूर्वकं क्षेत्रप्रमाणं द्रष्टव्यं
स्पर्शनमप्यत्रापि द्रष्टव्यं यतोऽतीतविषयं स्पर्शनं वर्तमानविषयं क्षेत्र-
मिति ॥ १६३ ॥

द्रव्यप्रमाणं निरूपयन्नाह;—

एइंद्रिया अणंता वणप्फदीकायिगा णिगोदेसु ।

पुढवी आऊ तेऊ वाऊ लोया असंखिज्जा ॥ १६४ ॥

एकेंद्रिया अनंता वनस्पतिकायिका निगोदेषु ।

पृथ्वी आपः तेजः वायवः लोका असंख्याताः ॥ १६४ ॥

टीका—निगोदेषु ये वनस्पतिकायिकेन्द्रिया जीवास्तेऽनंतास्तथा
पृथिवीकायिका अप्कायिकास्तेजस्कायिका वायुकायिकाः सर्व एते सुशुभाः
प्रत्येकमसंख्यातलोकप्रमाणा असंख्याता लोकानां यावन्तः प्रदेशास्ताव-
न्मात्रा वादराः पुनः प्रतरा असंख्यातभागमात्रा विशेषः परमागमतो
द्रष्टव्य इति ॥ १६५ ॥

त्रसकायिकानां संख्यामाह;—

तसकाइया असंखा सेढीओ पदरछेदणिप्पण्णा ।

सेसासु मग्गणासुवि णेद्व्वा जीव समासेज्ज ॥ १६५ ॥

त्रसकायिका असंख्याताः श्रेण्यः प्रतरछेदनिष्पन्नाः ।

शेषासु मार्गणास्वपि नेतव्या जीवाः समाश्रित्य ॥ १६५ ॥

टीका—त्रसकायिका द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेंद्रियाः प्रत्येकमसं-
ख्याताः श्रेण्यः प्रतरछेदनिष्पन्नाः प्रतरासंख्येयभागप्रमिताः त्रसकायिकाः
प्रतरासंख्येयभागमात्राः स च प्रतरासंख्यातभागः असंख्याताः श्रेण्यः प्रत-
रागुलस्यासंख्यातभागेन जगच्छ्रेणेः भागे हते यहद्वयं तावन्मात्राः श्रेण्य
इति एवं शेषास्वपि मार्गणासु जीवानाश्रित्य प्रमाणं नेतव्यं ज्ञातव्यमिति ।
आगमानुसारेण । तद्यथानरकगतो नारकाः प्रथमपृथिव्यां मिथ्यादृश्योऽस्ति-

ख्याताः श्रेणयः घनागुलकिचिन्पूनाद्वितीयवर्गमूलमात्राः , द्वितीयादिषु
 सप्तम्यतासु श्रेण्यसख्येयभागमात्राः , द्वितीयादिषु सर्वासु पुनः सासादनस-
 म्यद्भिध्यादृष्ट्यसंयताः पल्योपमासंख्यातभागमात्राः , तिर्यग्गतौ मिध्या-
 दृष्टयोऽनतानंता सासादनादिसंयतासयताताः पल्योपमासख्येयसागरप्रमिताः
 मनुष्यगतौ मिध्यादृष्टयो मनुष्याः श्रेण्यसख्येयभागप्रमिताः स चासख्येय-
 भागः असख्याताः योजनकोट्य , सासादनसम्यग्दृष्टयो द्विपचाशत्कोर्गमात्रा
 सम्यद्भिध्यादृष्ट्यश्चतुररुत्तरैककोटीशतमात्रा , असयतेसम्यग्दृष्टय सप्तको-
 टीशतमात्रा . संयतास्त्रयोदशकोटीमात्राः प्रमत्ता पचकोटयस्त्रिनवतिलक्षा-
 धिका अष्टानवातिसहस्राधिकाः षडुत्तरद्विशताधिकाश्च , अप्रमत्ता द्वे कोट्यौ
 षण्णवतिलक्षाधिके नवनवातिसहस्राधिके शतत्रयधिके च , चत्वार उपशमकाः
 प्रत्येक प्रवेशेन एको वा द्वौ वा त्रयो वोत्कृषेण चतुपचाशत्स्वकालेन
 समुदिता द्वे शते नवत्यधिके चत्वारः क्षपका अयोगिकेवलिनश्च प्रत्येकं
 एको वा द्वौ वा त्रयो वोत्कृष्टेनाष्टोत्तरशतं स्वकालेन समुदिताः पचश-
 तान्यष्टानवत्याधिकानि सयोगिकेवलिन . अष्ट शतसहस्राणि अष्टानवति-
 सहस्राधिकानि द्वयधिकपंच-शताधिकानि च अष्ट सिद्धसमयो भवति
 तत्रोपशमश्रेण्या प्रवेशेन जघन्येनैकेनादि कृत्वोत्कृष्टेनैकैकसमये षोडश
 चतुर्विंशतिस्त्रिंशन् षट्त्रिंशद्विचत्वारिंशदष्टचत्वारिंशच्चतु पचाशदिति,
 एव क्षपकश्रेण्या एतदेव द्विगुण द्वात्रिंशदष्टचत्वारिंशच्छष्टि . द्वास-
 पतिश्चतुरशीति . षण्णवतिरष्टोत्तरशत च वेदितव्य प्रत्येक सिद्धसमय प्रति ।
 देवगतौ देवा मिध्यादृष्टय ज्योतिष्कव्यतरा असंख्याता . श्रेणयः प्रतरा-
 सख्येयभागप्रमिताः श्रेणे संख्येयप्रमितागुलैर्भागि हते यल्लब्ध तावन्मात्रा
 श्रेणयः भवनवासिन असंख्याताः श्रेणयः घनागुलप्रथमवर्गमूलमात्राः सौधर्मा
 देवा मिध्यादृष्टयोऽसख्येयाः श्रेणयः घनागुलतृतीयवर्गमूलमात्राः सनत्कुमारा-
 दिषु मिध्यादृष्टय . श्रेण्याः सख्येयभागप्रमिता असख्यातयोजनकोटीप्रदेशमा-
 त्राःसर्वध्वेषु सासादनसम्यग्भिध्यादृष्ट्यसंयता . प्रत्येक पल्योपमासख्येयभाग
 मथित्वा शेषासु मार्गणासु नपुसकमत्यज्ञानश्रुताज्ञानकाययोग्यचक्षुर्दर्शनक-

ष्णनीलकापोतलेश्यासंयमक्रोधमानमायालोभमिथ्यादृष्टिभ्रम्याहार्यनाहारिणः
 प्रत्येकमनंतानंताः केवलज्ञानिकेवलदर्शनिनोनताश्रुर्दर्शनिनः स्त्रीपुत्रेदिनः-
 मनोवागयोगिसंज्ञिविभंगज्ञानितेजोलेश्यापद्मलेश्याः प्रतरासंख्येयभागप्रमिताः-
 शेषाः क्षायिकक्षायोपशमिकौपशमिकसम्यग्दृष्टिसासादनसम्यग्मिथ्यादृष्टि-
 सयतासंयतशुक्लेश्याः पत्योपमासख्येयभागप्रमिताः, आहाराहारामिश्र-
 सामायिकश्रेयोपस्थापनपरिहारविशुद्धिसुहृत्संपराययथाख्यातसयताः स-
 ख्याता भवंतीति ॥ १६५ ॥

कुलानि प्रतिपादयन्नाह,—

वावी सत्त तिष्ठिण य सत्त य कुलकोडि सदसहस्साइं ।
 णेया पुढविद्गागणिवाऊकायाण परिसंसा ॥ १६६ ॥
 कोडिसदसहस्साइं सत्तद्व व णव य अट्टवीसं च ।
 वेइदियतेइंदियचउरिंदियहरिदकायाणं ॥ १६७ ॥
 अद्धत्तरेसं वारस दसयं कुलकोडि सदसहस्साइ ।
 जलचर पक्सिचउप्पउरपरिसप्पेसु णव हांति ॥ १६८ ॥
 छव्वीसं पुणवीसं चउदस कुलकोडिसदसहस्साइं ।
 सुरणेरइयणराणं जहाकमं होइ णायव्वं ॥ १६९ ॥

टीका—एतानि गाथासूत्राणि पचाचारे व्याख्यातानि अतो नेह पुन-
 र्वाख्यायते पुनरुक्तत्वाच्चेति । १६६-१६७-१६८-१६९ एतेषा संस्कृ-
 तच्छाया अपि तत एव ज्ञेयाः ॥

अल्पबहुत्वं प्रतिपादयन्नाह,—

मणुसगदीए थोवा तेहिं असंखिज्जसंगुणा णिरये ।
 तेहिं असंखिज्जगुणा देवगदीए हवे जीवा ॥ १७० ॥
 मनुष्यगतौ स्तोकाः तेभ्यः असख्येयसगुणा नरके ।
 तेभ्यः असख्येयगुणा देवगतौ भवेयुः जीवाः ॥ १७० ॥

टीका—मनुष्यगतौ सर्वस्तोका मनुष्या श्रेण्यसख्येयभागमात्राः । १३ ।
तेभ्यो मनुष्येभ्योऽसंख्यातगुणाः श्रेणयः । २ । नारकाः तेभ्यश्च नारकेभ्यो
देवगतौ देवा असख्यातगुणाः प्रतरासंख्येयभागमात्राः । ४९ । इति ॥ १७० ॥

तथा,—

तेहिंतो णंतगुणा सिद्धिगदीए भवंति भवरहिया ।

तेहिंतो णंतगुणा तिरयगदीए किलेसंता ॥ १७१ ॥

तेभ्योऽनंतगुणाः सिद्धिगतौ भवति भवरहिताः ।

तेभ्योऽनंतगुणा तिर्यग्गतौ क्लिश्यतः ॥ १७१ ॥

टीका—तेभ्यो देवेभ्यः सकाशात्सिद्धिगतौ भवरहिताः सिद्धा अनंत-
गुणास्तेभ्यः सिद्धेभ्यस्तिर्यग्गतौ तिर्यग्भ्यः क्लिश्यंतोऽनंतगुणाः ॥ १७१ ॥

सामान्येनाल्पबहुत्वं प्रतिपाद्य विशेषेण प्रतिपाद्यन्नाह;—

थोवा दु तमतमाए अणंतराणंतरे दु चरमासु ।

होंति असंखिज्जगुणा णारइया छासु पुढवीसु ॥ १७२ ॥

स्तोकास्तु तमस्तमायां अनतरारतरे तु चरमासु ।

भवन्ति असख्येयगुणा नारका पद्दसु पथिघीपु ॥ १७२ ॥

टीका—स्वस्थानगतमल्पबहुत्वमुच्यते—सप्तमपृथिव्या नारका. सर्व-
स्तोकाः श्रेण्यसख्येयभागप्रमिताः श्रेणिद्वितीयवर्गमूलेन सांदिता श्रेणि १ ।
तेभ्यश्च सप्तमपृथिवीनारकेभ्यः पृथ्वीपृथिवीनारका असख्यातगुणाः श्रेणितृ-
तीयवर्गमूलेनाहतश्रेणिमात्रा ३ । तेभ्यश्च षष्ठपृथिवीनारकेभ्यः पंचमपृथि-
वीनारका असख्यातगुणाः श्रेणिषड्वर्गमूलापहतश्रेणिलब्धमात्राः ६ । तेभ्यश्च
चतुर्थपृथिवीनारकेभ्यश्चतुर्थपृथिवीनारका असंख्यातगुणाः श्रेण्यष्टवर्गमूलाप-
हतश्रेणिपरिमिताः ८ । तेभ्यश्चतुर्थपृथिवीनारकेभ्यस्तृतीयपृथिवीनारका
असंख्यातगुणाः श्रेणिदशवर्गमूलापहतश्रेणिलब्धमात्राः १० । तेभ्यस्तृतीय-
द्वितीयपृथिवीनारका असंख्येयगुणाः श्रेणिदशवर्गमूलस-

द्वितश्रेण्येकभागमात्राः ३६ । तेभ्यश्च द्वितीयपृथिवीनारकेभ्यः प्रथमपृथिवी-
नारका असंख्यातगुणा घनांगुलद्वितीयवर्गमूलमात्राः श्रेणयः ३ इति ॥ १७२ ॥

तिर्यग्गतावल्पवहुत्वमाहः—

थोवा तिरिया पंचेंद्रिया दु चउरिंदिया विसेसहिया ।
वेइंदिया दु जीवा ततो अहिया विसेसेण ॥ १७३ ॥
ततो विसेसअहिया जीवा तेइंदिया दु णायव्वा ।
तेहिंतोणंतगुणा भवंति एइंदिया जीवा ॥ १७४ ॥

स्तोकाः तिर्यचः पंचेंद्रियास्तु चतुरिंदिया विशेषाधिकाः ।
द्वीन्द्रियास्तु जीवाः ततः अधिका विशेषेण ॥ १७३ ॥
ततो विशेषाधिका जीवाः त्रीन्द्रियास्तु ज्ञातव्याः ।
तेभ्योऽनंतगुणा भवंति एकेंद्रिया जीवाः ॥ १७४ ॥

टीका—तिर्यचः पंचेंद्रियाः स्तोकाः प्रतरासंख्यातभागमात्राः ३ ।
तेभ्यश्च पंचेंद्रियेभ्यश्चतुरिंदिया विशेषाधिकाः स्वराश्यसंख्यातभागमात्राः

३
३
३

तेभ्यश्चतुरिंदियेभ्यो द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः

५

विशेषाः पुनः स्वराश्यसंख्यातभागमात्राः

३
३
३

तेभ्यश्च द्वीन्द्रियेभ्यस्त्री-

न्द्रिया विशेषाधिकाः विशेषः पुनः स्वराश्यसंख्यातभागमात्राः

३
३
३

तेभ्यश्च त्रीन्द्रियेभ्योऽनंतगुणाः भवंत्येकेंद्रिया जीवा ज्ञातव्याः

३
३
३

इति ॥ १७३-१७४ ॥

- मनुष्यगतावल्पबहुत्वमाह,—

अंतरद्वीवे मणुया थोवा मणुयेसु होंति णायव्वा ।
 कुरुवेषु दससु मणुया संखेज्जगुणा तथा होंति ॥ १७५ ॥
 ततो संखेज्जगुणा मणुया हरिरम्मएसु वस्सेसु ।
 ततो संखिज्जगुणा हेमवदहरिणवस्साय ॥ १७६ ॥
 भरहेरावदमणुया संखेज्जगुणा हवंति खलु ततो ।
 ततो संखिज्जगुणा णियमादु विदेहगा मणुया ॥ १७७ ॥
 सम्मुच्छिमा य मणुया होंति असंखिज्जगुणा य ततो दु
 ते चेव अपज्जत्ता सेसा पज्जत्तया सव्वे ॥ १७८ ॥

अंतर्द्वीपेषु मनुजाः स्तोका मनुजेषु भवंति ज्ञातव्याः ।

कुरुषु दशसु मनुजाः संख्येयगुणाः तथा भवति ॥ १७५ ॥

ततः संख्येयगुणा मनुजा हरिरम्यकेषु वर्षेषु ।

ततः संख्येयगुणा हेमवतहरिण्यवर्षयोः ॥ १७६ ॥

भरतैरावतमनुजाः संख्येयगुणा भवति खलु ततः ।

ततः संख्येयगुणाः नियमात् विदेहका मनुजाः ॥ १७७ ॥

संमुच्छिमाश्च मनुजा भवति असंख्येयगुणाश्च ततस्तु ।

एते एव अपर्याप्ताः शेषाः पर्याप्ताः सर्वे ॥ १७८ ॥

टीका—मनुष्यगतौ सर्वे स्तोकाः संख्याताः सर्वांतर्द्वीपेषु मनुष्याः

ऊ । तेभ्यश्च दशसु कुरुपूषभोगभूमिषु मनुष्याः संख्यातगुणा

भवंति ज्ञातव्याः । ऊऊ । तेभ्यश्च दशसु भोगभूमिषु हरिरम्यक-

वर्षेषु मनुष्याः संख्यातगुणाः । ऊऊऊ । तेभ्यश्च दशसु जपन्य भोग-

भूमिषु हेमवतहरिण्यवतसंज्ञकासु मनुष्याः संख्यातगुणाः । ऊऊऊऊ । तेभ्यश्च

पंचसु भरतेषु पंचसैरावतेषु च मनुष्याः संख्यातगुणाः । ऊऊऊऊऊ ।

तेभ्यश्च निश्चयेन मनुष्या विदेहेषु संख्यातगुणा भवंति । ऊ ऊ ऊ ऊ ऊ ।

द्वते यल्लब्धं तावन्मात्राः श्रेण्यः $\frac{3}{4}$ । अथ वा सर्वतः स्तोत्राः सर्वार्थसि-
 $\frac{4}{5}$

द्धिदेवाः संख्याताः ततो विजयवैजयन्तजयन्तापराजितनवानुत्तरस्था अस-
 ख्यातगुणाः पल्योपमासंख्यातभागप्रमितास्ततो नव त्रिवेयका आनतप्राणता-
 रणाच्युताश्वसंख्यातगुणाः पल्योपमासंख्यातभागप्रमिताः ९ । ततः शता-
 रसहृत्वारदेवा असंख्यातगुणाः श्रेणिचतुर्थवर्गमूलखंडितश्रेण्येकभाग-
 मात्राः $\frac{1}{4}$ । ततः शुक्रमहाशुक्रदेवाः असंख्यातगुणाः श्रेणिपंचमवर्ग-
 मूलखंडितश्रेण्येकभागमात्राः $\frac{1}{5}$ । ततो लांतवकापिष्ठदेवाः अस-
 ख्यातगुणाः श्रेणिसप्तमवर्गमूलखंडितश्रेण्येकभागमात्राः $\frac{1}{7}$ । ततो-
 ब्रह्मब्रह्मोत्तरदेवा असंख्यातगुणाः श्रेणिनवमवर्गमूलगुणाः श्रेणिचतुर्थवर्गमूल-
 खंडितश्रेण्येकभागमात्राः $\frac{1}{4}$ । नवमवर्गमूलखंडितश्रेण्येकभागमात्राः $\frac{1}{9}$ । ततः
 सनत्कुमारमार्हेन्द्रदेवा असंख्यातगुणाः श्रेण्येकादशवर्गमूलखंडितश्रेण्येक-
 भागमात्राः $\frac{1}{12}$ । ततः सोषमंशानदेवा असंख्यातगुणाः $\frac{1}{3}$ । शेषं पूर्ववत्
 द्रष्टव्यमिति । अथ वा सर्वस्तोत्रा अयोगिनश्चत्वार उपशमकाः संख्यात-
 संगुणाः ततः सयोगिनः संख्यातगुणास्ततोऽपमत्ताः संख्यातगुणास्ततः संय-
 तासंयतास्तिर्यह्मनुश्या असंख्यातगुणाः पल्योपमासंख्यातभागमात्राः ५९९
 ९९ । ततश्चतसृषु गतिषु सासादनसम्यग्दृष्टयोऽसंख्यातगुणाः ५० । तत-
 श्चतसृषु गतिषु सम्यग्दृष्ट्यादृष्टयः संख्य तगुणाः पल्य ९० । ततश्चतसृषु
 गतिषु असंयतसम्यग्दृष्टयोऽसंख्यातगुणा एतैः सिद्धा अनंतगुणास्ततः सर्वे
 मिथ्यादृष्टयोऽनंतानतगुणाः स्युरिति ॥ १७९-१८० ॥

पुनरपि देवान् गुणेन निरूपयन्नाहः—

अणुदिसणुत्तरदेवा सम्मादिद्वीय होंः बोधव्वा ।

ततो खलु हेद्विमया सम्माभिस्सा य तह सेसा ॥ १८१ ॥

टीका—पंचानुत्तरनवानुदिशदेवाः सम्यग्दृष्टयो निश्चयेन ज्ञातव्या भवति तेभ्यः पुनरधो मिथ्यादृष्टयः सासादनाः सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽसंयत-सम्यग्दृष्टयो भवंति तथा शेषाश्च नारकतिर्यङ्मनुष्या मिश्रा भवतीति ॥ १८१ ॥

अल्पगुह्यं प्रतिपाद्य बंधकारणं प्रतिपादयन्नाह,—

मिच्छादंसणअविरदिकसायजोगा हवंति बंधस्स ।
आऊसज्झवसाणं हेदव्यो ते दु णायव्वा ॥ १८२ ॥

मिथ्यादर्शनाविरतिकपाययोगा भवंति बंधस्य ।
आयुपोऽध्यवसानं हेतवस्ते तु ज्ञातव्याः ॥ १८२ ॥

टीका—मिथ्यात्वाविरतिकपाययोगास्त एव हेतवो बंधस्यायुषो भवंति पुनरध्यवसायः परिणामः हेतुर्भवतीति ज्ञातव्याः । पंच मिथ्यात्वानि पंच-द्रियाणि मनः षट्कायविराधनानि त्रयोदश योगाः षोडश कपाया नव नोकपायाश्च सर्वे एते पंचपंचाशत्प्रत्ययाः कर्मबंधस्य हेतवो वादव्या भवंति, अन्ये भेदा अत्रैवातर्भवतीति ॥ १८२ ॥

बंधस्वरूपं प्रतिपादयन्नाह,—

जीवो कसायजुत्तो जोगादो कम्मणो दु जे जोग्गा ।
गेणहइ पांगालदव्वे बंधो सो होदि णायव्यो ॥ १८३ ॥

जीवः कपाययुक्तो योगात् कर्मणस्तु गानि योग्यानि ।
शृद्धाति पुद्गलद्रव्याणि बंधः स भवति ज्ञातव्यः ॥ १८३ ॥

नामप्रागपरणादायुसवधात्, न पुनरायुर्विरहाज्जीवो येन आत्मना पुरत-
 पुद्गलानादत्ते कर्मयोग्यानिति लघुनिर्देशात्सिद्धः कर्मणो योग्यानिति पृथ-
 ग्विभक्त्युच्चारण वाक्यातरज्ञापनार्थं, किं पुनस्तद्वाभ्यातरमत आह,—
 कर्मणो जीव सकपायो भवतीत्येव वाक्य एतदुक्तं भवति कर्मण इति
 हेतुनिर्देशः, कर्मणो हेतोर्जीवि कपायपरिणतो भवति अकर्मकस्य कपाय-
 लोपोऽस्ति ततो जीवः कर्मणो योग्यानिति, तयोरनादिसवध इत्युक्तं भवति
 ततोऽमूर्त जीवः मूर्तेर्न कर्मणा कथं वध्यत इति बोध्यमपाकृतं भवति,
 इतरथा हि वधस्यादिमत्त्वे आत्यतिकीं शुद्धिं दधत सिद्धस्यैव वधाभावः
 प्रसज्येत इति द्वितीयवाक्यं योग्यान् पुद्गलान् गृह्णातीति । अर्थवशाद्भि-
 क्तिपरिणाम इति पूर्वं हेतुसवधं च्यक्त्वा पटीसवधमुपैति कर्मणो योग्या-
 निति । पुद्गलवचनं कर्मणस्तादात्म्यख्यापनार्थं तेनात्मगुणो दृष्टो निराकृतो
 भवति ससारहेतुर्न भवति यतो गृह्णातीति हेतुहेतुमद्भावख्यापनार्थं अतो
 मिथ्यादर्शनाद्यावेशादाद्द्रवितस्यात्मनः सर्वयोगविशेषसूक्ष्मेकक्षेत्रायगाहि-
 नामनतप्रदेशानां पुद्गलानां कर्मभावयोग्यानामविभागेनोपश्लेषो वध इत्या-
 ख्यायते, यथा भाजनविशेषक्षितानां विविधरसपुष्पफलानां मदिराभावेन
 परिणामस्तथा पुद्गलानामप्यात्मनि स्थितानां योगकपायवशात्कर्मभावेन
 परिणामो वेदितव्यः । स वचनमन्यनिर्बुध्यर्थं स एव वधो नान्योऽस्ति तेन
 गुणगुणिवधो निर्वर्तितो भवति तुशब्दोऽवधारणार्थः । कर्मादिसाधनो वध-
 शब्दो व्याख्यात इति ॥ १८३ ॥

अहं, किमयं वध एकरूप एवाहोस्वित्प्रकारा अस्य, तदुच्यते,—

पयडिद्विदिअणुमामप्पदेसबंधो य चटुविहो होइ ।

दुविहो य पयडिबंधो मूलो तह उत्तरो चैव ॥ १८४ ॥

टीका—बंधशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । प्रकृतिबंधः, स्थितिबंधः, अनु-
 भागबंधः, प्रदेशबंधः इति चतुर्विधो बंधो भवति । प्रकृतिबंधस्तु द्विविधः
 मूलस्तथोत्तरो, मूलप्रकृतिबंध उत्तरप्रकृतिबंधश्चेति । प्रकृतिः स्वभावः निमित्तस्य
 का प्रकृतिस्तिकता गुडस्य का प्रकृतिर्मधुरता तथा ज्ञानावरणस्य का
 प्रकृतिरर्थानवगमः, दर्शनावरणस्यार्थानालोकनं, वेद्यस्य सदसदक्षणस्य
 सुखदुःखसंबेदनं, दर्शनमोहस्य तत्त्वार्थाश्रद्धानं, चारित्रमोहस्यासंयमः, आयु-
 पो भवधारणं, नाम्नो नरकादिनामकारणं, गोत्रस्योच्चैर्नीचैः स्थानसम्बन्धनं,
 अंतरायस्य दानादिविघ्नकरणं । तदेव लक्षणं कार्यं प्रक्रियते प्रभवयस्या
 इति प्रकृतिः । तत्त्वभावाप्रच्युतिः स्थितिः यथाऽजागोमहिष्यादिक्षीराणां
 माधुर्यस्वभावाप्रच्युतिः स्थितिः । तद्रसविशेषोऽनुभवः यथाऽजागोमहि-
 प्यादिक्षीराणां तीव्रमंदादिभावेन रसविशेषस्तथा कर्मपुद्गलानां स्वगतसाम-
 र्थ्यविशेषोऽनुभवः । इयत्तावधारणं प्रदेशः कर्मभावपरिणतपुद्गलस्कंधानां पर-
 माणुपरिच्छेदेनावधारणं प्रदेश इति । एवं चतुर्विध एव बंध इति ॥ १८४ ॥

तत्रायस्य मूलप्रकृतिबंधस्य भेददर्शनार्थमाह,—

णाणस्त दंसणस्त य आवरणं वेदणीयं मोहणिचं ।
 आउगणामा गोदं तहंतरायं च मूलाओ ॥ १८५ ॥

ज्ञानस्य दर्शनस्य च आवरणं वेदनीयं मोहनीयं ।
 आयर्नाम गोत्रं तथांतरायं च मूलाः ॥ १८५ ॥

इदानीमुत्तरप्रकृतिबंधमाह,—

पंच णव दोणिण अट्ठावीसं चदुरो तहेव वादालं ।

दोणिण य पंच य मणिया पयडीओ उत्तरा चेव ॥१८६॥

पंच नव द्वे अष्टाविंशतिः चतस्रः तथैव द्वाचत्वारिंशत् ।

द्वे च पंच च मणिताः प्रकृतय उत्तराश्चैव ॥ १८६ ॥

टीका—ज्ञानावरणस्य पंच प्रकृतयः, दर्शनावरणस्य नव प्रकृतयः, वेदनीयस्य द्वे प्रकृती, मोहनीयस्याष्टाविंशतिः प्रकृतयः, आयुषश्चतस्रः प्रकृतयः, नाम्नो द्विचत्वारिंशत्प्रकृतयः, गोत्रस्य द्वे प्रकृती, अंतरायस्य पंच प्रकृतयः । अथवा पंचप्रकृतयो ज्ञानावरणमित्येवमादि । इत्येवं नामत्रिनवत्यपेक्षयाऽष्टचत्वारिंशच्छतमुत्तरप्रकृतयो भवन्तीति वेदितव्यम् ॥ १८६ ॥

के ते ज्ञानावरणस्य पंच भेदा इत्याशंकायामाह;—

आभिनिबोहियसुदओहीमणपज्जयकेवलानं च ।

आवरणं णाणाणं णादब्बं सव्वभेदाणं ॥ १८७ ॥

आभिनिबोधिकश्रुतावधिमनःपर्ययकेवलानां च ।

आवरणं ज्ञानानां ज्ञातव्यं सर्वभेदानां ॥ १८७ ॥

टीका—अभिमुखो नियतो बोध अभिनिबोधः स्थूलवर्तमानांतरिता अर्था अभिमुक्ताश्चक्षुरिन्द्रिये रूपं नियमितं श्रोत्रेन्द्रिये शब्दः घ्राणेन्द्रिये गंधः रसनेन्द्रिये रसः स्पर्शनेन्द्रिये स्पर्शः नोहंन्द्रिये दृष्टश्रुतानुभूता नियमिताः, अभिमुखेषु नियमितेष्वर्थेषु यो बोधः स अभिनिबोध अभिनिबोध एवाभिनिबोधकं ज्ञानमत्र विशेषस्य सामान्यरूपत्वात्, आभिनिबोधिकं विशेषेणान्येभ्योऽवच्छेदकमतो न पुनरुक्तद्रोषः । श्रुतं मतिपूर्वमिन्द्रियगृहीतार्थात्पृथग्यथा घटशब्दात् घटार्थप्रतिपत्तिर्धूमाच्चान्युपलंभ इति । अवधानादवधिः पुद्गलैर्यथादावबोधः । परकीयमनोगतार्थं मन इत्युच्यते

तत्परि समतादयत इति मनःपर्ययः । त्रिकालगोचरानंतपर्यायाणा अव-
 बोध केवल सर्वथा शुद्धः । ज्ञानशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । अभिनिबोधि-
 कज्ञान, श्रुतज्ञान, अवधिज्ञानं, मनःपर्ययज्ञान, केवलज्ञानं चेति । आव-
 रणशब्दोऽपि प्रत्येकमभिसंबध्यते, आभिनिबोधिकज्ञानावरण, श्रुतज्ञानावरणं,
 अवधिज्ञानावरणं, मनःपर्ययज्ञानावरण, केवलज्ञानावरणं चेति । एतेषा
 सर्वभेदानामावरणं ज्ञातव्यं । अभिनिबोधिकं ज्ञानमवग्रहेहावायधारणामेदेन
 चतुर्विधं, विषयविषयिसन्निपातानंतरमवग्रहणमवग्रहः, सोऽप्यर्थव्यजनावग्रह-
 भेदेन द्विविधः, प्रातार्थग्रहणमवग्रहः यथा चक्षुरिन्द्रियेण रूपग्रहणं प्रातार्थग्रहणं
 व्यजनावग्रहो यथा स्पर्शनैन्द्रियेण स्पर्शग्रहणं । गृहीतस्यार्थस्य विशेषाकाक्षण-
 मीहा योऽवग्रहेण गृहीतोऽर्थस्तस्य विशेषाकाक्षणं भवित-यता प्रत्यय यथा
 क्वचित् दृष्ट्वा किमेषो भव्य उत अभव्यः भव्येन भवितव्यमिति विशेषाका-
 क्षणमीहा । ईहितस्यार्थस्य भवित-यतारूपस्य संदेहापोहनमवायः भव्य
 एवायं नाभव्यः भव्यत्वाविनाभाविस्म्यग्दर्शनज्ञानचरणानामुपलभात् । निर्णी-
 तस्यार्थस्य कालातरेष्वविस्मृतिर्धारणा यस्याज्ज्ञानात्कालातरेऽप्यविस्मरणहे-
 तुभूतो जीवे सस्कार उत्पद्यते तज्ज्ञान धारणा । न चैतेषामवग्रहादीना
 चतुर्णां सर्वत्र क्रमेणैवोत्पत्तिस्तथानुपलभात् ततः क्वचिदवग्रह एव, क्वचिद-
 वग्रहो धारणा च, क्वचिदवग्रह ईहा च, क्वचिदवग्रहेहावायधारणा इति ।
 तत्र बहुबहुविधक्षिप्रानि सूतानुक्तध्रुवसेतरभेदेनैकैको द्वादशविधः । तत्र
 बहूनामेकवारेण ग्रहणं बहुवग्रहः युगपत्पञ्चागुलिग्रहणवत् । बहुप्रकाराणा
 हस्त्यश्वगोमहिष्यादीनां नानाजातीनां ग्रहणं बहुविधावग्रहः । एकजातिग्रह-
 णमेकविधावग्रहः । आशु ग्रहणं क्षिप्रावग्रहः । चिरकालग्रहणमक्षिप्रावग्रहः ।
 अमिमुस्त्वार्थग्रहणं निःसृतावग्रहः । अनभिमुस्त्वार्थग्रहणमनि सूतावग्रहः । अथ-
 वोपमानोपमेयभावेन ग्रहणं निःसृतावग्रहस्ताद्विपरीतोऽन्यथा, यथा कमलद-
 लनेप्रातद्विपरीतो वा । नियमितगुणविशिष्टार्थग्रहणमुक्तावग्रहः यथा चक्षु-
 रिन्द्रियेण धवलग्रहणं । अनियमितगुणविशिष्टद्रव्यं ग्रहणमनुक्तवग्रहः यथा

चक्षुरिन्द्रियेण द्रव्यातरस्य । निर्णयेन ग्रहणं ध्रुवावग्रहस्तद्विपरीतोऽध्रुवाव-
ग्रहः । एवमीहादीनामपि द्वादशभेदा ज्ञातव्याः । “ यथा चक्षुरिन्द्रियस्या-
ष्टचत्वारिंशद्भेदास्तथा पंचानामिन्द्रियाणां षष्ठस्य मनसश्चैवमष्टाशीत्युत्तरद्विश-
तभेदा भवंति तेषु व्यंजनावग्रहस्याष्टचत्वारिंशद्भेदानां मिश्रणे कृते सति
षट्त्रिंशदुत्तरत्रिंशतभेदा आभिनिवोधिकस्य ज्ञानस्य भवंति ” ज्ञानभेदादा-
वरणस्यापि भेदो द्रष्टव्य इति । श्रुतज्ञानमपि पर्यायादिभेदेन विशतिभेदं ।
पर्यायः, पर्यायसमासः अक्षरं, अक्षरसमासः, पदं, पदसमासः संघातः
संघातसमासः प्रतिपत्तिः, प्रतिपत्तिसमासः, अनियोगः, अनियोगसमासः,
प्राभूतकः, प्राभूतकसमासः, प्राभूतकप्राभूतकः, प्राभूतकप्राभूतकसमासः,
वस्तुः, वस्तुसमासः, पूर्व, पूर्वसमासः । तत्राक्षराणां भावादक्षरं केवलज्ञान
तस्यानंतभागः पर्यायलव्यक्षरसंज्ञकं केवलज्ञानमिव निरावरणं सूक्ष्मनिगो-
दस्य तदपि भवति तत्स्वकीयानंतभागेनाधिकं पर्यायसंज्ञकं भवति ज्ञानं
तस्मादुत्पन्नं श्रुतमपि पर्यायसंज्ञकं कार्ये कारणोपचारात् । ततस्तदेवानंत-
भागेन स्वकीयेनाधिकं पर्यायसमासः । एवमनंतभागासंख्यातगुणानंतगुण-
वृद्ध्या चैकाक्षरं भवति वृद्धीरिदृशीः असंख्यातलोकमात्रा पद्भुद्धीरिति-
क्रम्य पर्यायाक्षरसमासस्य सर्वपाश्चैमो विकल्पो भवति तदनंतभागा-
धिकमक्षरं नाम श्रुतज्ञानं भवति । कथं १ द्रव्यश्रुतप्रतिबद्धैकाक्षरोत्पन्न-
स्योपचारेणाक्षरव्यपदेशात् । तस्योपर्येकाक्षरे वृद्धि गतेऽक्षरसमासः अक्षर-
स्यानंतभागे वा वृद्धि गतेऽक्षरसमासो भवति एवं यावत्पदं न प्राप्तं तावदक्षर-
समासं । तस्योपर्येकाक्षरे वृद्धि गते पदं षोडशशतचतुस्त्रिंशत्कोटीभिस्त्र्य-
शीतिलक्षाधिकाभिरष्टसप्ततिशताधिकाभिरष्टाशीत्यक्षराधिकाभिश्चाक्षराणां
गृहीताभिरेकं द्रव्यं श्रुतपदं तस्मादुत्पन्नज्ञानमप्युपचारेण पदसंज्ञकं श्रुतं ।
तस्योपर्येकाक्षरे वृद्धिं गते पदसमासः । एवमेकैकाक्षरवृद्धिक्रमेण यावत्संघातं

न प्राप्नोति तावत्सर्वं पदसमासः । तत एकाक्षरे वृद्धिं गते संघातः ।
संघातः पदैर्यावद्धिर्नरकगतिः प्ररूप्यते तावद्धिर्भवाते तस्मादुत्पन्नं ज्ञानमपि
संघातसंज्ञकं, एतस्योपर्येकाक्षरे वृद्धिं गते संघातसमासः । एकाक्षरे प्रविष्टे
प्रतिपत्तिः स्यात् यावद्धिः पदैरेकगतीन्द्रियकाययोगादयः प्ररूप्यते तावद्धिः
पदैर्गृहीतैः प्रतिपत्तिश्रुतं भवति तस्यांपर्येकाक्षरे वृद्धि गते प्रतिपत्तिसमासः
यावदनुयोगो न भवति । एकाक्षरे वृद्धि गतेऽनियोगो भवति चतुर्दशमार्गणा-
प्ररूपकस्तत एकाक्षरे वृद्धेऽनियोगसमासः । एकाक्षरेण प्राभूतकप्राभूतकं
भवति संख्यातानियोगद्वारेस्तत एकैकाक्षरवृद्धिक्रमेण यावत्प्राभूतकं न परिपूर्णं
तत्सर्वं प्राभूतकसमासस्तत एकाक्षरेण प्राभूतकप्राभूतकं भवति तत एकाक्षरेण
वृद्धिर्यावद्वस्तु एकाक्षरेणोनं तत्सर्वं प्राभूतकप्राभूतकसमासः एकाक्षरेण वस्तु
विशतिप्राभूतकेस्तत एकाक्षरवृद्ध्या नेतव्यं यावत्सर्वमेकाक्षरेणोनं तत्सर्वं
वस्तुसमासः । तत एकाक्षरेण पूर्वं भवति संख्यातवस्तुभिस्तत एकैकाक्षर-
वृद्ध्या तावन्नेतव्यं यावद्दोषविदुसारश्रुत । एकाक्षरेणोनं तेनाधिकं पूर्वं
पूर्वसमासः । एतस्य श्रुतस्यावरणं श्रुतावरणं श्रुतज्ञानभेदावरणस्यापि भेद-
इति ॥ अत्राधिज्ञानं देशावधिपरमावधिसर्वावधिभेदेन त्रिभिर्धमेकेकमपि जघ-
न्योत्कृष्टभेदेन द्विविधं । तत्र जघन्यदेशावधिर्द्रव्यत एकजीवोद्यारिकशरीरस्य
लोकोनभागे हत एकभागं जानाति, क्षेत्रतः घनागुलायासंख्यातभागं जानाति,
कालत आवल्या असंख्यातभागं जानाति, भागतो जघन्यद्रव्यपर्यायेषु आव-
ल्यसंख्यातभागेषु कृतेषु तत्रैकखंडं जानाति । उत्कृष्टदेशावधिर्द्रव्यतः
कार्माणवर्गणाया मनोवर्गणानंतभागेन भागे हते तत्रैकखंडं जानाति
क्षेत्रतः संख्यातलोकं जानाति कालतः पन्थोपमं जानाति भाव-
तोऽसंख्यातलोकपर्यायान् जानाति । तत्र परमावधिर्जघन्यद्रव्यतो देशाद्यु-
त्कृष्टद्रव्यस्य मनोवर्गणानंतभागस्यानंतभागेन

मनोवर्गणाया अनंतभागं जानाति क्षेत्रतोऽसंख्याताँल्लोकान् जानाति कालतोऽसंख्यातलोकसमयान् भावतोऽसंख्यातलोकपर्यायान् जानाति । सर्वावधिद्रव्यत एकं परमाणुं जानाति क्षेत्रतोऽसंख्याताँल्लोकान् जानाति कालतोऽसंख्यातलोकसमयान् जानाति भावतोऽसंख्यातलोकपर्यायान् जानाति । सर्वत्रासंख्यातगुणो गुणकारो द्रष्टव्यः पूर्वपूर्वापेक्षयाऽनुगाम्यननुगामिवर्द्धमानहीयमानावस्थितभेदात् षड्विधो वावधिः, एतस्यावधिज्ञानस्यावरणमवधिज्ञानावरणं । मनःपर्ययज्ञानमृजुविपुलमतिभेदेन द्विविधमृजुमतिमनःपर्ययज्ञानं विपुलमतिमनःपर्ययज्ञानं चेति । ऋज्वी प्रगुणा निर्वातिता वाक्कायमनस्कृतार्थस्य परमनोगतस्य विज्ञानं निर्वातिता कुटिला विपुला च मतिर्विपुलमतिर्निर्वातिता वाक्कायमनस्कृतार्थस्य परकीयमनोगतस्य विज्ञानात्, अथवा ऋज्वी मतिर्यस्य ज्ञानविशेषस्यासौ ऋजुमतिर्विपुला मतिर्यस्यासौ विपुलमतिः । ऋजुमतिर्विपुलमतिश्च मनःपर्ययः । तत्र ऋजुमतिर्द्रव्यतो जघन्येनैकसामयिकीं सौदारिकशरीरनिर्जरां जानात्युत्कृष्टत एकसामयिकीं चक्षुरिन्द्रियनिर्जरां जानाति, क्षेत्रतो जघन्येन गव्युतिपृथक्त्वं, उत्कृष्टतो योजनपृथक्त्वं जानाति, कालतो जघन्येन द्वौ वा त्रीन्वा भवान्, उत्कृष्टतः सप्ताष्टौ भवान् जानाति, भावतो जघन्येनोत्कृष्टेन चासंख्यातभावान् जानाति किं तु जघन्याउत्कृष्टानां साधिकत्वं इति । विपुलमतिर्द्रव्यतो जघन्येनैकसामयिकीं चक्षुरिन्द्रियनिर्जरां जानाति उत्कृष्टेनैकसमयप्रवृद्धकर्मद्रव्यस्य मनोवर्गणाया अनंतभागेन भागे द्वेते एकखंडं जानाति, क्षेत्रतो जघन्येन योजनपृथक्त्वं साधिकं जानाति उत्कृष्टतो मनुष्यक्षेत्रं जानाति, कालतो जघन्येन सप्ताष्टभवान् जानात्युत्कृष्टतोऽसंख्यातान् भवान् जानाति, भावतो जघन्येनासंख्यातपर्यायान् जानाति उत्कृष्टतस्ततोऽधिकान् पर्यायान् जानाति । एतस्य मनःपर्ययस्यावरणं मनःपर्ययावरणं । केवलज्ञानमसहायमन्यनिरपेक्षं तस्यावरणं केवलज्ञानावरणं । एवं पंच-

दर्शनावरणप्रकृतिभेदानाह,—

णिद्राणिद्रा पयलापयला तह थीणगिद्धि णिद्रा य ।
पयला चक्खु अचक्खू ओहीण केवलस्सेदं ॥ १८८ ॥

निद्रानिद्रा प्रचलाप्रचला तथा स्त्यानगृद्धिः निद्रा च ।
प्रचला चक्षुः अचक्षुः अवधीनां केवलस्येदं ॥ १८८ ॥

टीका—आवरणमित्यनुवर्तते तेन सह संबंधः । निद्रानिद्रा प्रचलाप्र-
चला स्त्यानगृद्धिः निद्रा प्रचला अत्र दर्शनावरण सामानाधिकरण्येन दृश्यते
निद्रानिद्रा चासौ दर्शनावरणं च एवं प्रचलाप्रचला दर्शनावरणं स्त्यान-
गृद्धिर्दर्शनावरणं निद्रा दर्शनावरणं प्रचला दर्शनावरणं, उत्तरत्र वेयाधिकर-
ण्येन चक्षुर्दर्शनावरणमधुर्दर्शनावरणमधिदर्शनावरणं केवलदर्शनावरणं
चेति नवविधं दर्शनावरणमेतदिति । तत्र मदस्वेदक्लमविनोदार्थं स्वापो निद्रा
तस्या उपर्युपरि वृत्तिर्निद्रानिद्रा, स्वापक्रिययात्मानं प्रचलयति सा प्रचला
शोकश्रममदादिप्रभवा आसीनस्यापि नेत्रगात्रविकृतिसूचिकासौ च पुनः
पुनर्वर्चमाना प्रचलाप्रचला, स्वप्ने वीर्यविशेषाविर्भावः सा स्त्यानगृद्धिः स्त्याय-
तेरनेकार्थत्वात् स्वपार्थं इह गृह्यते गृधेरपि दृष्टिः स्त्याने स्वप्ने गृह्यते दृश्यते
यदुदयादात्मा रौद्रं बहुकर्म करोति स्त्यानगृद्धिः । तत्र निद्रानिद्रादर्शना-
वरणोदयेन वृक्षाग्रे समभूमौ यत्र तत्र देशे घोरं सं घोरयाग्निर्भर स्वपिति,
प्रचलाप्रचलातीव्रोदयेन आसीन उत्थितो वा गलल्लालामुखं पुनः शरीर
शिरः कंपयन् निर्भर स्वपिति, स्त्यानगृद्धिर्दर्शनावरणोदयेन उत्थितोऽपि
पुन स्वपिति सुप्तोऽपि कर्म करोति दत्तान् कटकटायमानः शेते इति ।
निद्रायास्तीव्रोदयेनाल्पकाल स्वपिति उत्थाप्यमानः सोऽपि शीघ्रमुत्तिष्ठति
अल्पशब्देन चेतयते । प्रचलायास्तीव्रोदयेन वालुकाभृते इव लोचने भवतः
गुरुभारावष्टब्धमिव शिरो भवति पुनः पुनर्लोचने उन्मीलयति स्वपतमान्
वारयति ।

चक्षुर्दर्शनरूपं दर्शनक्षमं तस्यावरणं चक्षुर्दर्शनावरणं । शेषेद्रियज्ञानोत्पाद-
कप्रयत्नानुविद्धगुणीभूताविशेषसामान्यालोचनमचक्षुर्दर्शनं तस्यावरणमचक्षु-
दर्शनावरणं । अत्रधिज्ञानोत्पादकप्रयत्नानुविद्धसन्निपातगुणीभूतविशेषरूपि-
वस्तुसामान्यालोचनमवधिदर्शनं तस्यावरणमवधिदर्शनावरणं । युगपत्सर्वद्र-
व्यपर्यायसामान्यविशेषप्रकाशकं केवलं केवलं जानाति भाविकेवलदर्शनं
तस्यावरणं केवलदर्शनावरणं । मिथ्यात्वासंयमकपाययोगैकरूपेण परिणतो
जीवसमवेतदर्शनगुणप्रतिबंधकस्तद्दर्शनावरणमिति ॥ १८८ ॥

वेदनीयमोहनीययोरुत्तरप्रकृतीः प्रतिपादयन्नाह,—

सातमसात् द्विविहं वेदणियं तथैव मोहणीयं च ।

दंसणचरित्तमोहं कसाय तह णोकसाय च ॥ १८९ ॥

सातमसात् द्विविधं वेदनीयं तथैव मोहनीयं च ।

दर्शनचरित्रमोहः कपायस्तथा नोकपायश्च ॥ १८९ ॥

टीका—सातमसात् द्विविधं वेदनीयं, तथैव मोहनीयमपि द्विविधं
दर्शनमोहनीयं चरित्रमोहनीयं च, द्विविधमुत्तरत्र भणति तेन सह
संबंधः । चरित्रमोहनीयमपि द्विविधं कपायमोहनीयनोकपायमोहनीयभेदेन
सात् सुखं सासारिकं तद्भोजयति वेदयति जीवं सातवेदनीयं, असात्
दुःखं तद्भोजयति वेदयति जीवमसातवेदनीयं । यदुदयादेवादिगतिपु
शारीरिकमानसिकसुखप्राप्तिस्तत्सातवेदनीयं, यदुदयान्नरकादिगतिपु शारी-
रमानसदुःखानुभवनं तदसातवेदनीयं । एवं वेदनीयकर्मणो द्वे प्रकृती सुख-
दुःखानुभवननिबंधनः पुद्गलस्कंधचयो मिथ्यात्वादिप्रत्ययवशेन कर्मपर्यायप-
रिणतो जीवः समवेतो वेदनीयमिति । अप्राप्तसमयपदार्थेषु रुचिः श्रद्धा
दर्शनं तन्मोहयति परतंत्रं करोति दर्शनमोहनीयं, पापक्रियानिवृत्तिश्चारित्र
पुत्रं घातिकर्माणि पापं तेषां क्रिया मिथ्यात्वासंयमकपायास्तेषामभावश्चारित्र

मायाः, स्थित्यनुभागोदये कृपायेभ्य एतेषां स्तोत्रत्वं यत् ईप्सुकृपायत्वं
युक्तमिति ॥ १८९ ॥

दर्शनमोहनीयस्य कृपायनोकृपायाणां च भेदानाह,—

तिष्ठिणय दुबेय सोलस णवभेदा जहाकमेण णायव्वा ।
मिच्छत्तं सम्मत्तं सम्मामिच्छत्तमिदि तिष्ठिण ॥ १९० ॥

त्रयो द्वौ षोडश नव भेदा यथाक्रमेण ज्ञातव्याः ।

मिथ्यात्वं सम्यक्त्वं सम्यङ्मिथ्यात्वमिति त्रयः ॥ १९० ॥

टीका—त्रयो, द्वौ-षोडश नव भेदा यथाक्रमेण ज्ञातव्याः । दर्शन-
मोहनीयस्य त्रयो भेदाः । चारित्रमोहनीयस्य द्वौ भेदाः, चारित्रकृपायमोह-
नीयस्य षोडश भेदाः चारित्रनोकृपायमोहनीयस्य नव भेदाः । अथ दर्शन-
मोहनीयस्य के ते त्रयो भेदा इत्याशंकायामाह,—मिथ्यात्वं सम्यक्त्वं
सम्यङ्मिथ्यात्वमिति त्रयो भेदाः दर्शनमोहनीयस्य, यस्योदयेनाज्ञातगमपदार्थ-
ेषु श्रद्धा न भवति तन्मिथ्यात्वं कोद्रवतुपरूपं, यस्योदयेनाज्ञातगमपदार्थपु-
त्रद्वयाः शैथिल्य तत्सम्यक्त्वं कोद्रवतदुलसदृशं, यस्योदयेनाज्ञातगम-
पदार्थेषु अक्रमेण श्रद्धे उत्पद्येते तत्सम्यङ्मिथ्यात्वं, दर्शनमोहनीयस्य पूर्वा-
दिकरणोर्दलितस्य कोद्रवस्येव त्रिधा गतिर्भवति । तत्र बंध प्रत्येकं सत्ताकर्म
प्रति त्रिविधं तत्सम्यङ्मिथ्यात्वस्यैककारणत्वादिति ॥ १९० ॥

षोडशकृपायभेदं प्रतिपादयन्नाह,—

कोहो मानो माया लोहोणंताणुबंधिसण्णा य ।
अप्पच्चक्खाण तहा पच्चक्खाणो य संजलणो ॥ १९१ ॥

कोधो मानो माया लोभोजनतानुबंधिसंज्ञा च ।

अवत्यारयानं तथा प्रत्यारयानं च संजलनः ॥ १९१ ॥

जुत्वं लोभो गृहमूर्च्छा अनंतानुभवान्मिथ्यात्वासंयमादौ अनुबंधः शीलं येषां तेऽनंतानुबंधिनस्ते च ते क्रोधमानमायालोभा अनंतानुबंधिक्रोधमानमायालोभाः, अथ वाऽनतेषु भवेष्वनुबंधो विद्यते येषां तेऽनंतानुबंधिनः संसारापक्षयानतकालत्वं एते सम्यक्त्वचारित्रविरोधिनः शक्तिद्वयापनोदायेति, अथ वाऽनतानुबंधिन इति संज्ञा भवति एत इति । प्रत्याख्यानं संयम ईषत्प्रत्याख्यानं संयमासंयम इत्यर्थः, अत्रावरणशब्दो द्रष्टव्यः, अप्रत्याख्यानमावृण्वतीत्यप्रत्याख्यानावरणाः । प्रत्याख्यान संयममावृण्वतीति प्रत्याख्यानावरणाः । अथवा येषु सत्सु प्रत्याख्यानसयमादिरहितं सम्यक्त्व भवतीति अप्रत्याख्यानसंज्ञाः क्रोधमानमायालोभास्तादर्थ्यात्ताच्छब्दमिति । तथा येषु सत्सु प्रत्याख्यानं सम्यक्त्वसहितः सयमासयमो भवति क्रोधमानमायालोभाः प्रत्याख्यानसंज्ञा भवत्यत्रापि तादर्थ्यात्ताच्छब्दमिति । तथा सयमेन सहैकीभूय संज्वलति संयमो वा ज्वलत्येषु सत्त्विति वा संज्वलनाः क्रोधमानमायालोभा इति । आयाः सम्यक्त्वसयमघातिनः, द्वितीया देशसयमघातिनः, तृतीयाः संयमघातिनः, चतुर्थाः, यथाख्यातसंयमघातिन इति ॥ १९१ ॥

नोकपायभेदान्प्रतिपादयन्नाह,—

इत्थीपुरिसणउंसयवेदा हास रदि अरदि सोगो य ।
भयमेतोय दुगंछा णवविह तह णोकसायभेयं तु ॥१९२॥

इत्थीपुररुपनपुसकवेदाः हासो रतिः अरतिः शोकश्च ।

भयमेतस्मात् जगत्सा नवविधस्तथा नोकपायभेदस्तु ॥१९२॥

इति संज्ञा । हसनं हासो यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन हास्यनिमित्तो जीवस्य
 राग उत्पद्यते तस्य हास इति संज्ञा कारणे कार्योपचारात् । रम्यतेऽनयेति
 रमणं वा रतिः कुत्सिते रमते येषां कर्मस्कंधानामुदयेन द्रव्यक्षेत्रकालभा-
 वेषु रतिरुत्पद्यते तेषां रतिरिति संज्ञा । न रमते न रम्यते वा यथा
 साऽरतिर्यस्य पुद्गलस्कंधस्योदयेन द्रव्यादिष्वरतिर्जायते तस्यारतिरिति-
 संज्ञा । शोचनं शोचयतीति वा शोकः यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन शोकः
 समुत्पद्यते जीवस्य तस्य शोक इति संज्ञा । भीतिर्यस्माद्भिमेति वा भयं यः
 कर्मस्कंधैरुदयमागतैर्जीवस्य भयमुत्पद्यते तेषां भयमिति संज्ञा । जुगुप्सन
 जुगुप्सा येषां कर्मस्कंधानामुदयेन द्रव्यादिषु जुगुप्सा उत्पद्यते तेषां जुगुप्सेति
 संज्ञा । एवं नवाविधमेव नोक्त्वायवेदनीयं ज्ञातव्यमिति । कपायवेदनीया-
 स्यभेदास्तुर्द्धमेतस्माच्चागमाज्ज्ञातव्या इति ॥ १९२ ॥

आयुषो नाश्रश्च प्रकृतेर्भेदान् प्रतिपादयन्नाह—

णिरियाऊ तिरियाऊ माणुसदेवाण होंति आऊणी ।
 गदिजादिसरीराणि य बंधणसंघादसंठाणा ॥ १९३ ॥

नारकायुः तैरश्चायुः मानुषदेवानां भवन्ति आयुषि ।
 गतिजातिशरीराणि च बधनसंघातसंस्थानानि ॥ १९३ ॥

टीका—नारकादिषु संबधत्वेनायुषो भेदद्रव्यपदेशः कियते नारकेषु भवं
 नारकायुः, तिर्यक्षु भवं तैरश्चायुः, मनुष्येषु भवं मानुष्यायुः, देवेषु भवं
 दैवायुः, एवमायुषि चत्वारि । येषां कर्मस्कंधानामुदयेन जीवस्याधोगतिस्व-
 भावेषु नारकेषु तीव्रशीतोष्णवेदनेषु दीर्घजीवनेनाधः स्थानं भवति तेषां नार-
 कायुरिति संज्ञा, येषां पुद्गलस्कंधानामुदयेन तिर्यङ्मनुष्यदेवभवानामेव स्थानं
 भवति तेषां तैश्चमानुषदेवायुषि इति संज्ञेति । गतिर्भवः संसारः यदुदया-
 दात्मा भवातरं गच्छति सा गतिर्यदि गतिनाम कर्म न स्थात्तदाऽगतिर्जाय-
 स्यात् । यस्मिन् जीवभावे सत्यायुःकर्मणो यथावस्थानं सारोरादीनि कर्माणि

उदय गच्छति स भावो यस्य पुद्गलस्कधस्य मिथ्यात्वादिकारणं प्राप्त-
 कर्मण उदयाद्भवति तस्या गतिरिति सज्ञा । सा चतुर्विधा—नरकगति,
 तिर्यग्गतिः, मनुष्यगतिः, देवगतिश्चेति । येषां कर्मस्कधानामुदयादात्मना
 नारकादिभवस्तेषां नरकगत्यादयः सज्ञाश्चतस्रो भवति नरकादिगतिषु ।
 तदव्याभिचारिणा सादृश्येनेनैकीकृतात्मा जातिर्जीवानां सदृशपरिणाम
 यदि जातिनामकर्म न स्यात्तदा मत्कुणा मत्कुणैर्वृश्चिका वृश्चिकैर्ब्राह्मयो
 वीहिभिः समाना न जायेरन्, दृश्यते च सादृश्यं तस्माद्यत कर्मस्कधाच्च
 याति सादृश्यं तस्य जातिरिति सज्ञा । सा च पञ्चविधा, एकेंद्रियद्वीन्द्रिय
 त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेंद्रियजातिभेदेन । यदुदयादात्मा एकेंद्रियं स्यात्तदेकें-
 द्रियजातिनामकर्म एव शेषेष्वपि योज्यं । यदुदयादात्मनः शरीरनिर्वृतिस्त-
 च्छरीरनाम, यस्य कर्मस्कधस्योदयेनाहारतैजसकार्माणवर्गणापुद्गलस्कधा
 शरीरयोग्यपरिणामैः परिणता जीवेन संबध्यते तस्य शरीरमिति सज्ञा ।
 यदि शरीरनामकर्म न स्यादात्मा विमुक्तः स्यात् । तच्छरीरं पञ्चविधं,
 औदारिकवैक्रियिकाहारकतैजसकार्माणशरीरभेदेन । यदुदयादाहारवर्गत-
 णागतपुद्गलस्कधा जीवगृहीता रसरुधिरमासास्थिमज्जाशुक्रस्वभावौदारिक-
 शरीरं भवति तदौदारिकशरीरनाम, एव सर्वत्र यदुदयादाहारवर्गणापुद्गल-
 स्कधा सर्वशुभावयसाहारशरीरस्वरूपेण परिणमति तदाहारकशरीरं नाम-
 कर्म, तथा यदुदयातैजसवर्गणापुद्गलस्कधा निःसरणानि सरणप्रकामप्राप्त-
 समस्तप्रत्यकस्वरूपेण भवति ततैजसशरीरं नाम, तथा यदुदयादाहारवर्ग-
 णागतपुद्गलस्कधा अणिमादिगुणोपलक्षितास्तद्वैक्रियकं शरीरं, यदुदयात्कृ-
 प्माटफलवृताकफलवृतवत्सर्वकर्मश्रयभूतं तत्कार्मणशरीरं । शरीरार्थागत-
 पुद्गलस्कधाना जीवसन्धाना ये पुद्गलस्कधः प्राप्तोदयेरन्योन्यसंश्रयणस-
 बधो भवति तच्छरीरवधनं नामकर्म । यदि शरीरवधननामकर्म न स्यादा

तथा;—

संघडणंगोवंगं वण्णरसगंधफासमणुपुव्वी ।

अगुरुलहुगुवघादं परघादमुस्सास णामं च ॥ १९४ ॥

संहननमंगोपांगं वर्णरसगंधस्पर्शा आनुपूर्व्या ।

अगुरुलघूपघाताः परघात उच्च्वास नाम च ॥ १९४ ॥

टीका—यस्योदयादस्थिसंधिवंधविशेषो भवति तत्संहननं नाम, एत-
स्याभावे शरीरसंहननं न भवेत् । तत् पट्टिधं, वज्रर्षभनाराचसंहननं,
वज्रनाराचसंहननं, नाराचसंहननं, अर्द्धनाराचसंहननं, कीलकसंहननं,
असंप्राप्तासृपाटिकासंहननं चेति । अस्थिसंचयं ऋषभवेष्टनं वज्रवद्-
भेदस्वाहृषभः वज्रश्च नाराचश्च वज्रनाराचौ तौ द्वावापि यस्य शरीरसंह-
ननं तद्वज्रर्षभनाराचसंहननं यस्य कर्मण उदयेन वज्रास्थीनि वज्रवेष्टनेन
वेष्टितानि वज्रनाराचेन च कीलितानि भवंति । एष एवास्थिवंधो ऋषभ-
रहितो यस्योदयेन भवति तत् द्वितीयं । यस्य कर्मण उदयेन वज्रविशेष-
णरहितोऽस्थिवंधो नाराचकीलितो भवति तत्तृतीयं । यस्य कर्मण उदयेनास्थि-
संचयो नाराचेनार्द्धकीलितो तद्वतुर्थं । यस्य कर्मण उदयेन वज्रास्थीनि
वज्रवेष्टनेन वेष्टितानि वज्रनाराचेनैव कीलितानि न भवति तत्पंचमं । यस्य
कर्मण उदयेनान्योन्यसंप्राप्तानि असृपाटिका णिरावद्धानि भवंति तत् षष्ठ
मिति ॥ यदुदयादंगोपागविवेकनिष्पत्तिः तद्गोपाग नाम यस्य कर्मण
उदयेनानलकवाहूरुदरानितवोरःशृङ्गाशिरांस्यष्टावंगानि उपांगानि च मूर्द्ध-
कण्ठोदिसस्तुललाटसंधिभुजकर्णनासिकानयनाक्षिकूपहनुकपोलाधरोष्ठसूक्-
तालुजिह्वाग्रीवास्तनचुचुकांगुन्यादीनि भवति । तद्गोपांगं त्रिविधमौदारि-
कशरीरांगोपांगं, वैक्रियकशरीरांगोपांगं, आहारकशरीरांगोपांगं चेति । यस्य

मवर्णं स्यात् तत्पंचविधं; कृष्णवर्णनाम, नीलवर्णनाम, रक्तवर्णनाम, हरि-
 तवर्णनाम, शुक्लवर्णनाम चेति । यस्य कर्मण उदयेन शरीरपुद्गलानां कृष्ण-
 वर्णता भवति तत्कृष्णवर्णनामैवं शेषाणामपि द्रष्टव्यं ॥ यस्य कर्मस्कंधस्यो-
 दयाज्जीवशरीरे जातिप्रतिनियततित्कादिरसो भवति तद्रस इति संज्ञा, एतस्य
 कर्मणोऽभावे जातिप्रतिनियतरसो न भवेत् निर्वादीनां प्रतिनियतरसोपलंभात् ।
 तत्पंचविधं; तिकनाम कटुकनाम, कषायनाम, आम्लनाम, मधुरनाम चेति ।
 यस्य कर्मण उदयेन शरीरपुद्गलास्तिकरसस्वरूपेण परिणमंति तत्तिकनामैवं
 शेषाणामप्यर्थो वाच्य इति ॥ यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन जीवशरीरे जातिप्रति-
 नियतगंध उत्पद्यते तस्य गंध इति संज्ञा, न च तस्याभावो हस्त्यजादिषु प्रति-
 नियतगंधोपलंभात् । तत् द्विविधं सुरभिगंधनामासुरभिगंधनाम चेति । यस्य
 कर्मस्कंधस्योदयेन शरीरपुद्गलाः सुरभिगंधयुक्ता भवति तत्सुरभिगंधनाम,
 यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन शरीरपुद्गला दुर्गंधा भवति तद्दुर्गंधनामेति ॥ यस्य
 कर्मस्कंधस्योदयेन जीवशरीरे जातिप्रतिनियतः स्पर्श उत्पद्यते तत्स्पर्शनाम न
 चेतस्याभावः सर्वोत्पलकमलादिषु प्रतिनियतस्पर्शदर्शनात्तद्विधं; कर्कश-
 नाम, मृडुनाम, गुरुनाम, लघुनाम, स्निग्धनाम, रूक्षनाम, शीतनाम, उष्णनाम
 चेति । यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन शरीरपुद्गलानां कर्कशभावो भवति तत्क-
 र्कशनामैवं शेषस्पर्शानामप्यर्थो वाच्यः ॥ आनुपूर्व्यं; पूर्वोत्तरशरीरयोरंतराले
 एकद्वित्रिसमयेषु वर्तमानस्य यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन जीवप्रदेशानां विशिष्टः
 संस्थानविशेषो भवति तद्वानुपूर्व्यं नाम, न च तस्याभावो विग्रहगतौ जातिप्र-
 तिप्रतिनियतसंस्थानोपलंभात् उत्तरशरीरग्रहणं प्रति गमनोपलंभात् । तच्चतुर्विधं;
 नरकगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यं, तिर्यग्गतिप्रायोग्यानुपूर्व्यं, मनुष्यगतिप्रायोग्यानु-
 पूर्व्यं, देवगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यं चेति । यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन नरकगतिं
 गतस्य जीवस्य विग्रहगतौ वर्तमानस्य नरकगतिप्रायोग्यसंस्थानं भवति
 तन्नरकगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यं नामैवं शेषाणामप्यर्थो वाच्य इति ॥ यस्य कर्म-
 स्कंधस्योदयाज्जीवोऽनतानंनपुद्गलपूर्वोऽयःपिंडवद्दृष्टत्वात्

चार्कतूलवल्गुत्वाद्दूर्ध्वं गच्छति तदगुरुलघुनाम ॥ उपेत्य घात उपघात
 यस्योदयात् स्वयंकृतोद्धनमरुत्यतनादिनिमित्त उपघातो भवति तदुपघात
 नाम, अथ वा यत्कर्म जीवस्य स्वपीडाहेतूनवयवान्महाशृगलाध्वस्तानुद
 रादीन् करोति तदुपघात ॥ परेषा घात परघात यस्य कर्मण उदयात्
 घातेहेतव शरीरपुङ्गलाः सर्पदंष्ट्रावृश्चिकपुच्छादिभवा परशस्त्राघाता वा
 भवति तत्परघातनाम ॥ उच्छ्वासमुच्छ्वास यस्य कर्मण उदयेन जात
 उच्छ्वासनिश्वासकायोत्पादनसमर्थ स्यात्तदुच्छ्वासनिश्वासनाम ॥ अय
 नामशब्द सर्वत्रामिसवध्यत इति ॥ १९४ ॥

तथा,—

आदावुज्जोदविहायगङ्गुयलतस सुहुमणाम च ।
 पञ्जतसाधारणजुग थिरसुह सुहगं च आदेज्ज ॥ १९५ ॥
 अथिरअसुहदुब्भगयाणादेज्जं दुस्सरं अजसकित्ती ।
 सुस्सरजसकित्ती विय णिमिण तित्थयर णामबादाळं ॥ १९६ ॥

आतपोद्योतविहायोगतियुगलत्रसा. सूक्ष्मनाम च ।

पर्याप्तसाधारणयुग स्थिरशुभ सुभग च आदेय ॥ १९५ ॥

अस्थिराशुभदुर्भगा अनादेय दुस्वरमयशस्कीर्ति ।

सुस्वरयश कीर्तिरापि च निर्माण तीर्थकृत्व नाम द्वाच-
 त्वारिशत् ॥ १९६ ॥

टीका—आतपनमातप यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन जीवशरीर आतपो
 भवति तदातापननाम, न च तस्याभाव सूर्यमडलादिषु पृथिवीकायिक
 तापोपलभात् ॥ उद्योतनमुद्योत यस्य कर्मस्कंधस्यादयार्जावशरीर उद्योत

उत्पद्यते तदुद्योतनाम, न चास्याभावः चन्द्रनक्षत्रादिमटलेषु स्वद्योतादिषु
च पृथिवीकायिकशरीराणामुद्योतदर्शनात् ॥ विहाय आकाशं विहायसि
ण्णतिर्विहायोगतिर्येषा कर्मस्कंधानामुद्येन जीवस्याकाशे गमनं तद्विहायोग-
तिनाम, न चास्याभावो वितस्तिमात्रपादजीवप्रदेशेभूमिमिवगाह्यसकलजीव-
प्रदेशानामाकाशे गमनोपलंभात्, तत् द्विविधं प्रशस्तविहायोगतिनामाप्रश-
स्तविहायोगतिभेदेन, यस्य कर्मण उद्येन सिंहकुंजरहसवृषभादीनामिव
प्रशस्ता गतिर्भवति तत्प्रशस्तविहायोगतिनाम ॥ यस्य कर्मण उद्येनोष्ट्र-
शृगालश्वादीनामिवाप्रशस्ता गतिर्भवति तदप्रशस्तविहायोगतिनाम ॥ यस्य
कर्मण उद्येन जीवः स्थावरेषूपत्यते तत्स्थावरनामान्यथा स्यावराणाम-
भावः स्यात् । यस्य कर्मण उद्यादन्यवाधाकरशरीरेषूपत्यते जीवस्तदादर-
नामान्यथाऽप्रतिहतशरीरा जीवाः स्युः ॥ यस्य कर्मण उद्येन सूक्ष्मेषूपत्यते
जीवस्तत् सूक्ष्मशरीरानिवर्तकं ॥ यदुद्यादाहारादि परंपर्याप्तिनिवृत्तिस्त
पर्याप्तिनाम । तत् षड्विधं तद्यथा,—शरीरनामकर्मोद्यात्पुद्गलविपाकिन
आहारवर्गणागतपुद्गलस्कंधा. समवेतानंतपरमाणुनिष्पादिता आत्मावष्टब्ध-
क्षेत्रस्थाः कर्मस्कंधसंबन्धतो मूर्तिभूतमात्मान समवेतत्वेन समाश्रयति
तेषामागताना पुद्गलस्कंधाना खलरसपर्यायैः परिणमनशक्तिराहारपर्याप्तिः ।
सा च नातमुहूर्त्तमतरेण समयेनैकेन जायते शरीरोपादानात्प्रथमसमयादार-
भ्यातमुहूर्त्तनाहारपर्याप्तिनिष्पाद्यते खलभाग तिलखलोपमास्थ्यादिस्थिराव-
यवैस्तिलतैलसमानं रसभाग रसरुधिरवसाशुकादिद्रव्यं तदवयवपरिणमन-
शक्तिनिष्पत्तिः शरीरपर्याप्तिः साहारपर्याप्तिः पश्चादंतमुहूर्त्तंन निष्पद्यते ।
योग्यदेशस्थितरूपादिविशिष्टार्थग्रहणशक्तेर्निष्पत्तिरिन्द्रियपर्याप्तिः सापि
ततः पश्चादंतमुहूर्त्तौडुपजायते न चेंद्रियनिष्पत्तौ सत्यामपि तस्मिन् क्षणे
बाह्यार्थज्ञानमुत्पद्यते तदा तदुपकरणभावात् । उच्छ्वासनिःसरणशक्तेर्निष्प-
त्तिरानपानपर्याप्तिरेषापि तदंतमुहूर्त्तकाले समर्तति भवति । भाषावर्गणया-
श्रतुर्विधभाषाकारपरिणमनशक्तेः परिसमाप्तिर्भाषापुः

मुहुर्त्ताडुपजायते । मनोवर्गणाभिर्निष्पन्नद्रव्यमनोवर्षभभेदानुभूतार्थस्मरण-
 शक्तेरुत्पात्तिर्मन'पर्याप्ति' । प्रारभोऽक्रमेण जन्मसमयादारभ्य तासा सत्त्वा-
 भ्युपगमान्निष्पत्तिस्तु पुन. क्रमणैतासामनिष्पत्तिरपर्याप्तिः । न च पर्याप्ति-
 प्राणयोरभेदो यत आहारादिशक्तीना निष्पत्ति' पर्याप्ति' प्राणःयेभिरात्मेति
 प्राण' । षड्विधपर्याप्तिहेतुर्यत्कर्मतत्पर्याप्तिनाम ॥ शरीरनामकर्मोदयान्निर्वर्त्य-
 मान शरीरमेकात्मोपभोगकारण यतो भवति तत्प्रत्येकशरीरनाम । बहूनामा-
 त्मनामुपभोगहेतुत्वन साधारणशरीर यतो भवति तत्साधारणशरीरनाम । यस्य
 कर्मण उदयात् रसरुधिरमेदमज्जास्थिमासशुक्राणा सप्तधातूना स्थिरत्व भवति
 तत्स्थिरनाम । यदुदयादेतेषामस्थिरत्वमुत्तरोत्तरपरिणामो भवति तदास्थिर-
 नाम । यदुदयाद्गोपागनामकर्मजानितानामगानामुपागाना च रमणीयत्व
 तच्छुभनाम, तद्विपरीतमशुभनाम । यदुदयात्स्त्रीपुंसयोरन्योन्यप्रीतिप्रभव
 सौभाग्य भवति तत्सुभगनाम । यदुदयाद्रूपादिगुणोपेतोऽप्यप्रीतिकरस्तद्दुर्भ-
 गनाम । चशब्दो नामशब्दस्य समुच्चयार्थः । यस्य कर्मण उदयेनादेयत्व
 प्रभोपेतशरीर भवति तदादेयनाम । यदुदयादनादेयत्व निष्प्रभशरीर तदना-
 देयनाम, अथवा यदुदयादादेयवाच्य तदादेय विपरीतमनादेयमिति ।
 शोभन स्वर मधुरस्वर यस्योदयात्सुस्वरत्व मनोज्ञस्वरनिर्वर्त्तन भवति
 तत्सुस्वरनाम । यदुदयात् दुस्वरताऽमनोज्ञस्वरनिर्वर्त्तन तत् दुस्वरनाम ।
 पुण्यगुणाख्यापनकरण घश'कीर्तिनाम, अथवा यस्य कर्मण उदयात्सद्भूताना
 च ख्यापन भवति तद्यश'कीर्त्तन नाम । तत्प्रत्यर्नाकमपरमयशस्कीर्तिनाम
 यदुदयात्सद्भूतानामसद्भूताना चाप्यगुणाना ख्यापन तदयशस्कीर्तिनाम ।
 नियत मान निमान तत् द्विविध प्रमाणनिमान स्थाननिमान चेति यस्य
 कर्मण उदयेन द्वे अपि निमाने भवतस्तन्निमाननाम, अन्यथा कर्णनयन-
 गतिकार्दीना स्वजातिप्रतिरूपणमात्मन' स्थानेन प्रमाणेन च नियमो न
 यात् । यस्य कर्मण उदयेन परममार्हत्य त्रैलोक्यपूजाहेतुर्भवति तत्परमो-
 । एव पिढप्रकृतीना द्वाचत्वारिंशन्नाम्न एकैकापेक्षया
 ॥ १९५—१९६ ॥

गोत्रप्रकृतिभेदमंतरायप्रकृतिभेदं चाह;—

उच्चाणिच्चागोदं दाणं लामंतराय मोगो य ।

परिमोगो विरियं चैव अंतरायं च पंचविहं ॥ १९७ ॥

उच्चैर्नाचैर्गोत्रं दानं लामांतरायो भोगश्च ।

परिमोगो वीर्यं चैव अंतरायश्च पंचविधः ॥ १९७ ॥

टीका— गोत्रशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्ध्यते; उच्चैर्गोत्रं, नीचैर्गोत्रं । यद्-
दयालोकपूजितेषु कुलेषु जन्म तदुच्चैर्गोत्रं, यद्दयाद्वर्हितेषु कुलेषु जन्म
तन्नीचैर्गोत्रं ॥ अंतरायशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्ध्यते अनुग्रहार्थं स्वयाति-
सर्गादानं तस्यांतरायः दातृदेयादीनामंतरायो दानांतरायः, । लामः
समीक्षितवस्तु तस्यांतरायो लामांतरायः, सकृद्भुज्यते भोगस्तस्यांतरायो
भोगांतरायः, पुनर्भुज्यते परिभोगस्तस्यांतरायः परिभोगांतरायः, वीर्यः
शक्तिवृत्साहस्तस्यांतरायो वीर्यांतरायः । दानादिपरिणामव्याघातहेतुत्वात्
तद्व्यपदेशः । यद्दयादानुकामोऽपि न ददाति, लब्धुकामोऽपि न लभते,
भोक्तुमिच्छन्नपि न भुंक्ते, उपभोक्तुमभिगच्छन्नपि न परिभुंक्ते, उत्सहितुक्ता-
मोऽपि नोत्सहते । इत्येवमंतरायः पंचविधो भवति उत्तमप्रकृतिभेदेन ॥ १९७ ॥

एवमुत्तरप्रकृतिभेदोष्टचत्वारिंशच्छतं भवति ॥

प्रकृतिस्वामित्वं प्रतिपादयन्नाह;—

सयअटयालपर्दणं बंधं गच्छंति वीसअहियसयं ।

सब्बे मिच्छादिही बंधदि नाहारतित्थयरा ॥ १९८ ॥

शताष्टचत्वारिंशत्प्रकृतीनां बंधं गच्छंति विशत्यधिकशतं ।
मर्गं मिथ्यादृष्टिः वध्नाति नाहारतीर्थकराः ॥ १९८ ॥

धातानि चत्वारो वर्णा चत्वारो रसा एको गंध सप्त स्पर्शा सम्यक्त्वस-
म्यङ्घ्रियात्वे द्वे इत्येवमष्टाविंशति । एताभ्य शपाणा प्रकृतीनामाहारद्वय-
तीर्थकररहिताना सप्तदशाधिक शत मिथ्यादृष्टिर्विद्नाति । एतासा मिथ्यादृ-
ष्टिः स्वामीति । तीर्थकर सम्यक्त्वेन आहारद्वय च सयमेनातो न मिथ्यादृष्टि-
र्विद्नाति, आहारकाहारकागोपागतीर्थकरनामानीति ॥ १९८ ॥

सासादनादीना वधप्रकृती प्रतिपादयन्नाह,—

वज्जिय तेदालीस तेवण्ण चैव पचवण्ण च ।

वधइ सन्भादिट्ठी दु तावओ सजदो तथा चव ॥ १९९ ॥

वर्जयित्वा त्रिचत्वारिंशत् त्रिपचाशत् चैव पचपचाशच्च ।

वद्नाति सम्यग्दृष्टिस्तु श्रावक सयतस्तथाचैव । १९९ ॥

टीका—चशब्देन सूचिता सासादनसम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्ट्योवधप्रकृती-
स्तावन्निरूपयाम — मिथ्यात्वनपुसकवेदनरकायुर्नरकगत्येकद्वित्रिचतुरिन्द्रिय-
जातिहुडसस्थानासप्राप्तासुपाटिकासहनननरकगतिप्रायाग्यानुपूर्व्यात्पस्थावर-
सूक्ष्मापर्याप्तकसाधारणशरीरसज्ञका पाडश प्रकृतास्त्यमत्वा शेषा मिथ्यादृ-
ष्टिवधप्रकृतीरेकोत्तरशत सासादनसम्यग्दृष्टिर्विद्नातीति । सम्यङ्घ्रियादृष्टि सम्य-
ग्दृष्टिवधप्रकृतीस्तीर्थकरदेवमनुष्यायुरहिताश्चतु सप्ततिसरयाका वद्नातीति,
निद्रानिद्राप्रचलाप्रचलास्थानगृह्यनतानुव्रधिकाधमानमायालोभस्त्रिविदतिर्य-
गायुस्तिर्यग्गतिमध्यमचतु सस्थानमध्यमचतु सहननतिर्यग्गतिप्रायोग्या
नुपूर्व्याद्योताप्रशस्तविहायोगति दुर्भगदुस्वरानादयनीचैर्गोत्रसज्ञका पच-
विशतिप्रकृती परिहृत्य तीर्थकररहिता सासादनवधप्रकृतीर्वासप्तसप्त-
तिरसयतसम्यग्दृष्टिर्विद्नाति । अप्रत्याख्यानावरणक्रोधमानमायालोभमनुष्य-
गत्यौदारिकशरीरागोपागमनध्यायवर्षभनाराचसहननमनुष्यगतिप्रायोग्या-

संयतो वध्नाति । प्रत्याख्यानावरणक्रोधमानमायालोभसंज्ञकाश्चतस्रः प्रकृतीः
 परिहृत्य शेषाः संयतासंयतबंधप्रकृतीः पंचपंचाशद्रहितमिथ्यादृष्टिबंधप्रकृ-
 तीर्वा तीर्थकराहारद्वयबंधसहिताः पंचपाष्टिप्रकृतीः प्रमत्तसंयतो वध्नाति ।
 तथा तेनैव प्रकारेणाप्रमत्तादीनां बंधप्रकृतयो द्रष्टव्यास्तयथाअसद्देव्यारति-
 शोकास्थिराशुभायशस्कीर्तिसंज्ञकाः षट् प्रकृतीः परिहृत्य शेषा अप्रमत्तो
 वध्नातीति । अप्रमत्तप्रकृतीस्त्यक्तदेवायुः प्रकृतीरष्टापंचाशत्संज्ञका अपूर्वकरणो
 वध्नातीति । ता एव निद्राप्रचलारहिताः षट्पंचाशत्प्रकृतीः स एवापूर्वकर-
 णसंख्यातभागेषु वध्नाति तत ऊर्ध्वं संख्येयभागे पंचंद्रियजातिवैक्यिका-
 हारतैजसकर्मणशरीरसमचतुरस्रसंस्थानवैक्यिकाहारकशरीरोगोपागवर्णबंध-
 रसस्पर्शदेवगतिदेवगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यागुरुलघूपघातपरघातोच्छ्वासविहायो-
 गतित्रसवादरपर्याप्तकप्रत्येकशरीरस्थिरसुभगसुस्वरादेयनिमागतीर्थकरार्याः
 प्रकृतीः परिहृत्य शेषाः षड्विंशतिप्रकृतीः स एवापूर्वकरणो वध्नाति ततोऽनि-
 वृत्तिप्रथमभागे ता एव प्रकृतीर्हास्यरतिभयजुगुप्साराहिता द्वाविंशतिसंख्याका
 वध्नाति, अनिवृत्तिवादरस्तत ऊर्ध्वं पुंवेदरहिता एकविंशतिप्रकृतीरनिवृत्ति-
 द्वितीयभागे वध्नाति ततः संज्वलनक्रोधरहिता विंशतिप्रकृतीस्तृतीयभागे
 वध्नाति ततः संज्वलनमानरहिता एकोनविंशतिप्रकृतीश्चतुर्थभागे वध्नाति तत
 ऊर्ध्वं मायाराहिता अष्टादशप्रकृतीः पंचमभागे वध्नाति । तत ऊर्ध्वं ता एव
 लोभरहिताः सप्तदशप्रकृतीः सूक्ष्मसांपरायो वध्नाति, ज्ञानातरायदशकदर्शन-
 चतुष्कोच्चैर्गोत्रयशः कीर्तिपोडशप्रकृतीर्मुम्त्वैकं सद्देयं द्वितीयभागे सूक्ष्मसा-
 परायो वध्नाति, तत ऊर्ध्वं सातवेदनीयाख्यामेका प्रकृतिमुपशातकपायक्षी-
 णकपाययोगिकेवलिनो वध्नाति । अयोगकेवली अवंधको न किञ्चित्कर्म
 वध्नातीति ॥ १९९ ॥

स्थितिः समाना तन्निर्देशार्थमुच्यते,—

तिण्हं खलु पढमाणं उक्कस्सं अंतराययस्सेव ।

तीसं कोडाकोडी सायरणामाणमेव ठिदी ॥ २०० ॥

त्रयाणां खलु प्रथमानां उत्कृष्टं अंतरायस्यैव ।

त्रिंशत् कोटीकोट्यः सागरनाम्नामेव स्थितिः ॥ २०० ॥

टीका—त्रयाणां प्रथमानां ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयानां सामी-
प्यात्साहचर्याद्वा सर्वेषां प्रथमत्वमतरायस्य च उत्कृष्टा स्थितिः सागरनाम्नां ।
त्रिंशत्कोटीकोट्यो नाधिकाः । पंचानां ज्ञानावरणीयानां नवानां दर्शना-
वरणीयानां सातवेदनीयस्यासातवेदनीयस्य पंचातरायारणां चोत्कृष्टः स्थिति-
बंधः स्फुटं त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यः । एत कर्मरूपपुद्गला एतावता कालेन
कर्मस्वरूपाभावे क्षयमुपव्रजंतीति ॥ २०० ॥

तथाः—

मोहस्स सत्तरिं खलु वीसं णामस्स चेव गोदस्स ।

तेतीसमाउगाणं उवमाओ सायरणं तु ॥ २०१ ॥

मोहस्य सप्ततिः खलु विंशतिः नाम्नश्चैव गोत्रस्य ।

त्रयस्त्रिंशत् आयुष उपमाः सागराणां तु ॥ २०१ ॥

टीका—मोहस्य मिथ्यात्वस्य सागरोपमानां कोटीकोटीनां सप्ततिरु-
त्कृष्टा स्थितिः, नामगोत्रयोः कर्मणोरुत्कृष्टस्थितिः सागराणां कोटीकोटीनां
विंशतिः पूर्वोक्तेन सागरनाम्ना कोटीकोटी इत्यनेन संबंधः । आयुषः पुनः
कोटीकोटीशब्दो नास्तीति संबन्धस्तथानभिधानादागमे इत्यतः सागरशब्देनैव

स्तयथा, सातवेदनीयस्त्रीवेदमनुष्यगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यनाम्नामुत्कृष्टा स्थिति-
 र्दशसागरोपमकोटीकोट्यः, षोडशकपायाणामुत्कृष्टः स्थितिवंधश्चत्वारिंश-
 त्कोटीकोट्यः सागराणां, पुंवेदहास्यरतिदेवगतिसमचतुरस्रसंस्थानवर्षम-
 नाराचसंहननदेवगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यप्रशस्ताविहायोगतिस्थिरसुभागशुभारवा-
 देययशः कीर्तिरुच्चैर्गोत्राणामुत्कृष्टः स्थितिवंधः दशसागरोपमकोटीकोट्यः,
 नपुंसकवेदारतिशोकभयजुगुप्सानरकगतितिर्यग्गत्यकेंद्रियपंचेंद्रियजात्यौदा-
 रिकवैक्रियिकतेजसकर्मणशरीररहुंडसंस्थानौदारिकवैक्रियिकांगोपां-गासंप्रा-
 ष्ठासूपाटिकासंहननवर्णरसांग्पशर्नरकगतितिर्यग्गतिप्रायोग्यानुपूर्व्यांगुरुलधु-
 कशरीरास्थिराशुभदुर्भगदुःस्वरानादेयायशस्कीर्तिनाम्नां नीचैर्गोत्राणामु-
 त्कृष्टः स्थितिवंधो विंशतिसागरोपमकोटीकोट्यो नरकदेवायुषोन्नय-
 त्रिंशत्सागरोपमाण्युत्कृष्टास्थितिः, तिर्यङ्गनुष्यायुष उत्कृष्टा स्थितिस्त्रीणि
 पत्योपमानि द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजातिवामनसंस्थानकीलकसंहन-
 नसूमापर्याप्तसाधारणनाम्नामुत्कृष्टास्थितिः अष्टादशसागरोपमकोटीकोट्यः,
 आहारशरीरांगोपांगतीर्थकरनाम्नामुत्कृष्टा स्थितिः अंतःकोटीकोट्यः न्यग्रो-
 धसंस्थाननाराचसंहननयोरुत्कृष्टास्थितिश्चतुर्दशसागरोपमकोटीकोट्यः, कुब्ज-
 संस्थानार्द्धनाराचसंहननयोरुत्कृष्टा स्थितिः षोडशसागरोपमकोटी-
 कोट्यः । सर्वत्र यावंत्यः सागरोपमकोटीकोट्यस्तावन्ति वर्षशता-
 न्यायाधकर्मस्थितिः कर्मनिषेधकः, येषां तु अंतःकोटीकोट्यः स्थिति-
 स्तेषामंर्मुहूर्त्त आवाधा, आयुषः पूर्वकोटीत्रिभाग उत्कृष्टावाधा आवाधानां
 कर्मस्थितिः कर्मस्थितिकर्मनिषेधक इति इयं संज्ञिपंचेंद्रियस्योत्कृष्टा स्थिति-
 रेंकेंद्रियस्य पुनर्मिथ्यात्वस्योत्कृष्टः स्थितिवंध एकं सागरोपमं ।
 कपायाणां सप्त चत्वारो भागा ज्ञानावरणदर्शनावरणातरायसातवेदनीयानामु-
 त्कृष्टः स्थितिवंधः सागरोपमस्य त्रयः सप्त भागाः;
 मस्य द्वौ सप्तभागौ । एवं शेषाणां

साध्या, तस्याः संदृष्टिरेवं

१	४	३	२
	७	७	७

एवं द्वीन्द्रियायसं-

ज्ञिपंचेंद्रियपर्यतानामुत्कृष्टा स्थितिः साध्या । द्वीन्द्रियस्य मिथ्यात्वस्योत्कृष्टा स्थितिः पंचविंशतिः सागरोपमाणां, त्रीन्द्रियस्य पंचाशत्, चतुरिन्द्रियस्य शतं असज्ञिपंचेंद्रियस्य सहस्रं । तद्विभागेनैव शेषकर्मणामप्युत्कृष्टा स्थितिः साध्या त्रैराशिकक्रमेण । तेषां संदृष्टयः ।

२५		१००	७४	४४	द्वीन्द्रियस्य मिथ्यात्वदीना
१००	४००	७	७	७	
१०००	७				५० २०० १५० १००
					७ ७ ७

त्रीन्द्रियस्य मिथ्या-
त्वादीना

४०००	३०००	३००	२००	चतुरिन्द्रिया स्यमिथ्यात्व-
७	७	७	७	

दीनां असाज्ञि
२००० पंचेंद्रियस्य मिथ्यात्वादीना-
मुत्कृष्टः स्थितिवंधः । सर्वत्र चाल्यः संख्यातभाग एव आवाधा इति ॥ २०१ ॥

उत्कृष्टस्थितिवंधं प्रतिपाद्य जघन्यस्थितिवंधं प्रतिपादयन्नाह,—

वारस य वेदणीए णामागोदाणमट्टय मुहुत्ता ।

भिण्णमुहुत्तं तु ठिदी जहण्णं सेस पंचण्हं ॥ २०२ ॥

द्वादश च वेदनीयस्य नामगोत्रयोरष्टौ मुहूर्ताः ।

भिन्नमुहूर्तं तु स्थितिः जघन्या शेषाणां पचानां ॥ २०२ ॥

धीर्त्युच्चगोत्रयोरष्टौ मुहूर्ताः क्रोधसंज्वलनस्य द्वौ मासौ मानसंज्वलनस्यैक-
 मासः मायासंज्वलनस्यार्द्धमासः पुरुषवेदस्याष्टौ संवत्सराः निद्रानिद्राप्रचला-
 प्रचलास्त्यानगृह्णन्निद्राप्रचलाऽसातवेदनीयानां सागरोपमस्य त्रयः सप्तभागाः
 पल्योपमासंख्यातभागहीनाः । मिथ्यात्वस्य सागरोपमस्य सप्तदशभागाः
 पल्योपमासंख्यातभागहीना अनंतानुबंध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानानां सागरो-
 पमस्य चत्वारः सप्तभागाः पल्योपमासंख्यातभागहीना अष्टानां नोकषायाणां
 सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पल्योपमासंख्यातभागहीनौ नरकदेवायुंषादशव-
 र्षसहस्राणि तिर्यङ्मनुष्यायुषोरंतमुहूर्तः नरकगतिवैक्रियिकशरीरागोपागदेव-
 त्तिप्रायोग्यानुष्व्याणां सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पल्योपमासंख्यातभागहीनौ
 आहाराहारागोपांगतीर्थकराणां सागरोपमाणां काटीकोट्योऽतः कोटीकोटी
 शेषाणां सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पल्योपमासंख्यातभागहीनौ । सर्वत्र
 जघन्या स्थितिरिति संबंधनीया । सर्वत्र चातमुहूर्तमावाधा आवाधो नाम
 कर्मस्थितिः कर्मनिषेधकः । सर्वोऽयं जघन्यस्थितिबंधः सामान्यापेक्षया
 संज्ञिपंचद्रियस्यैकेंद्रियद्वौद्रियत्रीन्द्रियचतुरिद्रियासंज्ञिपंचेंद्रियाणां सर्वक-
 र्मणा जघन्यस्थितिबंधः य एवोत्कृष्ट उक्तः स एव पल्योपमासंख्यातभाग-
 हीनो द्रष्टव्य इति ॥ २०२ ॥
 अनुभागबंधं निरूपयन्नाह,—

र्थ्याविशेषः शुभोऽशुभो वा यः सोऽनुभागबंधः । शुभपरिणामानां प्रकर्षभावा-
 च्छुभप्रकृतीनाप्रकृष्टोऽनुभवोऽशुभप्रकृतीनां निकृष्टः अशुभपरिणामानां
 प्रकृष्टभावादशुभप्रकृतीनां प्रकृष्टोऽनुभवः शुभप्रकृतीनां निकृष्टः ।
 स एवं प्रकृतिवशादुपपन्नो रसविशेषः द्विधा प्रवर्तते स्वमुखेन परमुखेन
 चैवं सर्वासां मूलप्रकृतनां स्वमुखेनेवानुभवः उत्तरप्रकृतीनां तुल्यजातीनां परमुखे
 नापि आयुर्दर्शनचारित्रमोहवर्ज्यानां, न हि नरकायुर्मुखेन तिर्यगायुर्मनुष्या-
 युर्वा विपच्यते नापि दर्शनमोहश्चारित्रमोहमुखेन चारित्रमोहो वा दर्शनमो
 हमुखेनेति । तथा देशघातिसर्वघातिभेदेनानुभागो द्विविधः, देश घातयतीति
 देशघाती सर्वं घातयतीति सर्वघाती । निद्रानिद्राप्रचलाप्रचलास्त्यानगृद्धिप्र-
 चलानिद्राः चतुः संज्वलनवर्ज्यां द्वादश कयाया मिथ्यात्वादीनां विशतिप्रकृती-
 नामनुभागः सर्वघाती ज्ञानादिगुणं सर्वं घातयतीति वनदाह इव । मतिज्ञानश्रुत-
 ज्ञानावाधिज्ञानमनःपर्ययजानावरणपंचांतरायसंज्वलनक्रोधमानमायालोभनव-
 नोकपायाणामुत्कृष्टानुभागबंधः सर्वघाती वा जघन्यो देशघाती साता-
 सातचतुरायुः सर्वनामप्रकृत्युच्चैर्नाचैर्गोत्राणामुत्कृष्टायनुभागबंधः घातिनां
 प्रतिभागो देशघाती घातिविनाशे स्वकार्यकरणसामर्थ्याभावात् एता
 अघातिप्रकृतयः पुण्यपापसंज्ञाः शेषाः पुनः पूर्वोक्ता घातिसंज्ञाः पापा भवं-
 तीति । अशुभप्रकृतीनां चत्वारि स्थानानि निंबकाजीरविषकालकृटानीति,
 शुभप्रकृतीनां च चत्वारि स्थानानि गुडखंडशर्करामृतानीति । मोहनीयांतर-
 रायवर्जितानां पण्णा कर्मणामुत्कृष्टानुभागबंधः चतुः स्थानिको जघन्यानु-
 भागबंधो द्विस्थानिकः शेषः द्वित्रिचतुः स्थानिकः, मोहनीयांतराययोस्तु-
 ष्ठानुभागबंधश्चतुः स्थानिको जघन्यानुभागबंध एकस्थानिकः शेषा एकाद्वि-
 त्रिचतुः स्थानिकाः । चतुर्ज्ञानावरणत्रिदर्शनावरणपुवेदचतुःसंज्वलनपंचा-
 ष्ठरायाणां सप्तदशप्रकृतीनामुत्कृष्टानुभागबंधश्चतुःस्थानिको जघन्यानुभाग-

अथतुःस्थानिक जघन्यो द्विस्थानिकः शेषो द्वित्रिचतुः स्थानिकः ।
 पातिनामेकस्थानं नास्ति । पुंवेदरहितानां नोकपायाणामेकस्थानं नास्ति
 निंबवदेकस्थानं कांजीरवत् द्विस्थानं विषवत् त्रिस्थानं कालकूटवत् चतुः
 स्थानं अशुभप्रकृतीनामेतत् । गुडवदेकस्थानं खडवत् द्विस्थानं शर्करावत्
 त्रिस्थानं अमृतवत् चतुः स्थानं शुभप्रकृतीनामेतदिति । पंचशरीरपट्टसंस्था-
 न्यगोपागपट्टसंहननपंचवर्णद्विगंधपचरसाष्टस्पर्शागुरुलघूपघातपरघातातपो-
 योतनिमानप्रत्येकसाधारणस्थिरास्थिरशुभाशुभा एता प्रकृतयः पुद्गलवि-
 पाकाः पुद्गलपरिणामिन्यो यत इति चत्वार्यायूंषि भवविपाकानि भवधारण-
 त्वाच्चत्वार्यानुपूर्व्याणि क्षेत्रविपाकानि क्षेत्रमाश्रित्य फलदानात् । शेषास्तु
 प्रकृतयो जीवविपाका जीवपरिणामनिमित्तत्वात् इति ॥ २०३ ॥

अनुमागवधं व्याख्याय प्रदेशबंधं प्रतिपादयन्नाह,—

सुहुमे जोगविसेसेण एगखेत्तावगाढठिदियाणं ।

एक्केक्के डु पदेसे कम्मपदेसा अणंता डु ॥ २०४ ॥

सूक्ष्मा योगविशेषात् एकक्षेत्रावगाहस्थिताः ।

एकैकस्मिन् तु प्रदेशे कर्मप्रदेशा अनंतास्तु ॥ २०४ ॥

टीका—सुहुमे सूक्ष्माः न स्थूलाः ओगविसेसेण योगविशेषेण मनोव-
 चनकायविशिष्टव्यापारात् एकखेत्तोवगाढ एकक्षेत्रावगाहिनो न क्षेत्रतराव-
 गाहिनः यस्मिन्नेवात्मा कर्मादानरतस्ततः परस्मिन् क्षेत्रे ये पुद्गलास्ते इति
 ठिदियाणं स्थिताः न गच्छंतः एक्केक्के डु पदेसे सर्वात्मप्रदेशेषु कम्मपदेसा
 कर्मप्रदेशाः ज्ञानावरणादिनिमित्तपरमाणवः अणंता डु अनंतास्तु । सूक्ष्मप्र-
 हण ग्रहणयोग्यपुद्गलस्वभावानुवर्णनार्थं वर्णग्रहणयोग्याः पुद्गलाः सूक्ष्माः न
 स्थूलाः, एकक्षेत्रावगाहवचन क्षेत्रातरानिवृत्त्यर्थं एकक्षेत्रे कर्मादानशक्तियुक्त-
 जीवसहचरितप्रदेशे अवगाहो येषां एकक्षेत्रावगाहः, स्थिता इति क्रियात-

क तर्हि ऊर्ध्वमधः स्थितास्तिर्यक्च सर्वेष्व्वात्मप्रदेशेषु व्याप्य स्थिता इति । कर्मग्रहणं सर्वकर्मप्रकृतिसंग्रहार्थं अनेनोपादानहेतुसंग्रहः कृतः, प्रदेशा इति पुद्गलग्रहणं तेनाकाशादिप्रदेशनिवृत्तिः । अनंतानंत इति परिमाणः अनंतरव्यपोहार्थं, तुशब्दः अनुक्तसर्वविशेषसंग्रहार्थं, न संख्येया नचासंख्येयाः नाप्यनंतास्ते पुद्गलस्कंधाः किं तु अभव्यानंतगुणाः सिद्धानंतभागप्रमिताः घनांगुलस्य संख्येयभागावगाहिनः एकद्वित्रिचतुः समयस्थितिकाः पंचवर्णरसद्विगंधचतुःस्पर्शभवाः सूक्ष्मा अष्टविधकर्मप्रकृतियोग्या एकक्षेत्रावगाहिनः स्थिताः सर्वात्मप्रदेशेषु योगवशादात्मना प्रदेशाः कर्मरूपेणात्मसात्क्रियंते । अर्थप्रदेशबंधः । अथवाऽऽत्मनो योगवशादष्टविधकर्महेतवोऽनंतानंतप्रदेशा एकेकप्रदेशे ये स्थितास्ते प्रदेशबंधा इति । अष्टविधकर्मयोग्यपुद्गलानां एकैकसमयेन बंधनमागतानां आयुर्भाग एकः नामगोत्रयोरन्योन्यसमोऽधिक एकतरो भाग आयुर्भागात् ज्ञानावरणदर्शनावरणांतरायाणां भागोऽन्योन्यसदृश एकतरः नामगोत्रयोरेकतरभागाधिकः मोहस्य भाग आवरणांतरायैकतरभागादाधिकः मोहभागाद्वेदनीयभागोऽधिकः । सर्वत्र आवल्याः संख्यातभागेन भागे ल्हते यद्बन्धं तेनाधिक इति । एवं सप्तविधबंधकानां षड्विधबंधकानां च ज्ञातव्यं । ज्ञानावरणादीनामात्मप्रदेशभाग आत्मात्मेतरप्रकृतयो यावत्यस्तावद्भागैरभिगच्छंति ॥ २०४ ॥

एवं बंधपदार्थो व्याख्यातः संक्षेपतः, इत उर्ध्वमुपशमनविधिं क्षपणविधिं च प्रपंचयन्नाहः—

मोहस्सावरणाणं खयेण अह अंतरायस्त य एव ।

उववज्जइ केवल्यं पयासयं सव्वभावाणं ॥ २०५ ॥

मोहस्यावरणयोः क्षयेण अयं अंतरायस्य चैव ।

उत्पद्यते केवलं प्रकाशकं सर्वभावानां ॥ २०५ ॥

मिथ्यात्वसम्बन्धिध्यात्वानीत्येताः सप्त प्रकृतीः असंयतसम्यग्दृष्टिसंयतासंयत-
 प्रमत्ताप्रमत्तादीनां मध्ये कोऽप्येक उपशमयति तत्राद्यः प्रकृत्युत्पत्त्यपूर्वकरणानिकर-
 णानिकृत्वा अनिवृत्तिकरणकालस्य संख्येयेषु भागेषु गतेषु विशेषघातेन हन्य-
 मानमनंतानुबंधिचतुष्कं स्थितिसत्कर्मोपशमं याति स्वस्वरूपं परित्यज्यान्यस्य
 प्रकृतिस्वरूपेण स्थानमनंतानुबंधिनामुपशमः पुनरद्यः प्रवृत्त्यपूर्वानिवृत्तिकरणा-
 नि कृत्वा अनिवृत्तिकरणकालस्य संख्येयेषु भागेषु गतेषु दर्शनमोहत्रिकस्यो-
 दयाभाव उपशमस्तेषामुपशान्तानामप्युत्कर्षापकर्षपरप्रकृतिसंकमणानामस्तित्वं
 यत इति । अपूर्वकरणेनैकमपि कर्मोपशाम्यति किंःवपूर्वकरणः
 प्रति समयमनंतगुणविशुद्ध्या वर्द्धमानः अंतर्मुहूर्त्तेनैकैकस्थितिसंढकं पात-
 यन् संख्यातशतसहस्राणि स्थितिसंढकानि पातयति तावन्मात्राणि च
 स्थितिबंधापसरणानि करोति एकैकस्थितिबंधाभ्यंतरे संख्यातसहस्राण्यनु-
 भागखडकानि पातयति प्रति समयमसंख्यातगुणश्रेण्या प्रदेशनिर्जरा करोति
 अप्रशस्तकर्मांशान्न वध्नाति तेषां प्रदेशग्रमसंख्यातगुणश्रेण्या अन्यासु प्रकृ-
 तेषु वध्यमानस्ततिस्तिपरि संकामयति । पुनरपूर्वकरणमतिक्रम्यानिवृत्तिक-
 रणं प्रविश्यांतर्मुहूर्त्तमात्रमनेन विधानेन स्थित्वा द्वादशानां कपायाणां नवाना
 नोकपायाणामंतरमंतर्मुहूर्त्तं करोति । अंतरे क्षते प्रथमसमयादुपरि अंतर्मुहूर्त्तं
 गत्वा असंख्येयगुणश्रेण्या नपुसंकवेदमुपशमयति ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा नपुस-
 कवेदोपशमनविधिना त्रिवेदमुपशमयति ततोऽतर्मुहूर्त्तं तेनेव विधिना पण्णां
 कपायाणां पुरुषवेदं चिरंतनसत्कर्मणा सह युगपदुपशमयति तत ऊर्ध्वं सम-
 योने द्वे आवृत्यौ गत्वा पुंवेदनवक्रबंधमुपशमयति ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा अप्रत्या-
 ख्यानप्रत्याख्यानसंज्ञकौ क्रोधौ क्रोधसंज्वलन चिरंतनसत्कर्मणा सह युगप-
 दुपशमयति ततः समयोने द्वे आवृत्यौ गत्वा क्रोधसंज्वलननवक्रबंधमुपशम-
 यति ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा अप्रत्याख्यान प्रत्य ख्यानमानौ असंख्यातगुणश्रेण्या

तगुणश्रेण्या उपशमयन्नंतर्मुहूर्तं गत्वा द्विप्रकारां मायां मायासंज्वलनं चिर-
 तनसत्कर्मणा सह युगपदुपशमयति ततो द्वे आवृत्यो समयोने गत्वा
 मायासंज्वलननवकबंधमुपशमयति ततोऽतर्मुहूर्तं गत्वा द्विप्रकारं लोभं लोभ-
 संज्वलनेन चिरंतनसत्कर्मणा सह लोभवेदकाद्वा द्वितीयत्रिभागे सूक्ष्मां
 किट्टिकां मुक्त्वा शेषं बादरलोभं स्पर्द्धकगतं सर्वनवकबंधोच्छिष्टावलिक-
 वर्ज्यं अनिवृत्तिचरमसमयैर्निवृत्तिरुपशमयति नपुंसकवेदमादिं कृत्वा याव-
 दलोभसंज्वलनं एतेषामनिवृत्तेरुपशमकं भवति ततोऽन्तरसमये सूक्ष्माकिट्टि-
 कास्वरूपं वेदलोभं वेदयन् नम्याऽनिवृत्तिसंज्ञो सूक्ष्मसांपरायो भवति ततश्चा-
 त्मनश्चरमसमये लोभसंज्वलनं सूक्ष्मकिट्टिकास्वरूपं निःशेषमुपशमयति तत
 उपशातकपायः वीतरागद्वन्द्वो भवति । उदयोदीरणात्कर्मणोपकर्मणपर-
 प्रकृतिसंक्रमणस्थित्यनुभागखंडकघातैर्विना स्थानमापि समंनान्मैप मोहनी-
 योपशमनविधिः इति ।

अथ क्षपणविधि वक्ष्ये । क्षपण नाम अष्टकर्मणां मूलोत्तरभेद इति न
 प्रकृतिस्थित्यगुभागप्रदेशानां जीवा ज्योतिः शेषे विन्यास इति ? । अनन्ता-
 नुबंधिकोधमानमायालोभमिध्यात्वसम्यद्विध्यात्वसम्यत्प्राख्याः सप्रसक्तृतिरेता
 असंयतसम्यग्दृष्टिः संयतासंयतः प्रसक्तसंयतोऽप्रसक्तो वा क्षपयति, किमङ्ग-
 मेण नेत्याह,— पूर्वमन्तानुबंधिचतुष्कं त्रीन् करणान् कृत्वाऽनिवृत्तिकरणच-
 रणमसमयेऽक्रमेण क्षपयति पश्चात्पुनरपि त्रीन् करणान् कृत्वा अधः प्रवृत्ति-
 करणापूर्वकरणौ द्वावतिक्रम्यानिवृत्तिकरणकालसंख्येयभागं गत्वा मिध्यात्वं
 क्षपयति ततोऽतर्मुहूर्तं गत्वा सम्यद्विध्यात्वं क्षपयति ततोऽतर्मुहूर्तं गत्वा
 सम्पक्त्वं क्षपयति ततोऽधः प्रवृत्तिकरणं कृत्वाऽतर्मुहूर्तेनापूर्वकरणो
 भवति स एकमपि कर्म क्षपयति कितु समयं प्रति असंख्येयगुणस्वरूपेण

पर्याप्त्याधिकारः ।

शते । एवविधं कृत्वाऽनिवृत्तिगुणस्थानं प्रविश्यानिवृत्तिसंख्यातभागोऽपूर्व-
 क्रणप्रधानेन गमयित्वाऽनिवृत्तिकालसंख्यातिभागे शेषे स्थानगुणद्वित्रय-
 नरकगतितिर्यग्गत्येकेंद्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरीन्द्रियजातिनरकगतितिर्यग्गति-
 प्रायोग्यानुपूर्व्यात्तपोद्योतस्थावरसूक्ष्मसाधारणसंज्ञकाः षोडशप्रकृतीः क्षपयति
 ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा अप्रत्याख्यानावरणक्रोधमानमायालोभान् क्रमेण क्षपयति
 स एष कर्मप्राभृतस्योपदेशः, कपायप्राभृतोपदेशः पुनः अष्टसु कपायेषु
 क्षीणेषु पश्चादन्तमुहूर्त्तं गत्वा षोडशकर्माणि द्वादश वा क्षपयत्यत-
 उपदेशौ शब्दोद्भावप्यवयभीरुभिरिति । ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा चतुर्णां
 संज्वलनानां नगानां नोकपायाणां अंतरं करोति, सोदयानामत-
 र्मुहूर्त्तमात्रं प्रथमस्थितिं स्थापयति अनुदयानां समयोनाबलिकामात्रां प्रथम-
 स्थितिं स्थापयति ततोऽंतरं कृत्वाऽतर्मुहूर्त्तं नपुंसकवेदं क्षपयति ततोऽतर्मु-
 हूर्त्तं वा स्त्रीवेदं क्षपयति ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा पण्णो कपायाणां वेदं चिरं-
 तनसत्कर्मणा सह वेदविद्विचरमसमये युगपत् क्षपयति तत आदर्शमात्र-
 कालं गत्वा पुंवेदं क्षपयति ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा मायासंज्वलनं क्षपयति ततोऽत-
 र्मुहूर्त्तेन मानसज्वलनं क्षपयति ततोऽतर्मुहूर्त्तेन मायासंज्वलनं क्षपयति ततो-
 ऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा सूक्ष्मसांपरायणगुणस्थानं प्रतिपाद्यते एतेषु सोऽपि सूक्ष्मसांपग-
 मात्मनश्चरमसमये किट्टिकागतं सर्वं लोभसंज्वलनं क्षपयति ततोऽन्तरं
 क्षीणकपायो भवति सोऽभ्यंतर्मुहूर्त्तं गमयित्वा आत्मनो द्विचरमसमये निद्राप्र-
 चलासंज्ञके द्वे प्रकृती क्षपयति ततोऽन्तरं चरमसमये पंचज्ञानावरणचतुर्द-
 र्शनावरणपचांतरायाख्याभ्रतुर्दश प्रकृतीः क्षपयति एतेषु निपट्टिकर्मसु
 क्षीणेषु सयोगिजिनो भवति ॥ २०५ ॥

तत औदारिकदेह नामगोत्र च केवली युगपत् ।

आयु. वेदनीय चत्वारि क्षपयित्वा नीरजा भवति ॥ २०६ ॥

टीका—तत ऊर्ध्वं सयोगिकेवली औदारिकशरीर सनिश्वास एवाय नामगोत्रे कर्मणी आयुर्वेदनीय च युगपत् क्षपयित्वा नीरजा सिद्धो भवति । विशेषमाह,—अयोगिकेवली आत्मकालद्विचरमसमयेऽनुदय वेदनीयदेवगतिपचशरीरपचसघातपचशरीरबधनपटसस्थानव्यगोपागपटसहननपचवर्णाद्विगधपचरसाष्टस्पर्शदेवगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यागुरुलघूपघातपरघातोच्छ्वासद्विविहायोगत्यपर्याप्तस्थिरास्थिरशुभाशुभसुभगङ्गुर्भङ्गसुस्वरदुस्वरानादेयायशकीर्तिनिमाननीचैर्गोत्राणि एता द्वासप्ततिप्रकृती क्षपयति ततोऽनतर सोदयवेदनीयमनुष्यायुर्मनुष्यगतिपचेंद्रियजातिमनुष्यगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यत्रसवादरपर्याप्तोच्चैर्गोत्रप्रत्येकतीर्थकरनामादययशकीतिसज्ञकास्त्रयोदशप्रकृतीश्वरमसमये क्षपयति, ततो द्रव्यरूपमौदारिकशरीर त्यक्त्वा नीरजा निर्मल सिद्धो निर्लेप सर्वद्वरहितोऽनतज्ञानदर्शनसुखवीर्यसमन्विताऽक्षयो युगपत्सर्वद्रव्यपर्यायावभासकोऽनतगुणाधारः परमात्मा भवतीति ॥ २०६ ॥

इति श्रीमदाचार्यवर्यवृद्धकेरिप्रणीतमूलाचारे श्रीवसुनादिप्रणीतटीकासाहिते द्वादशोऽधिकारः ।

स्रग्धरावृत्तम् ।

वृत्तिः सर्वार्थसिद्धिः सकलगुणनिधिः सूक्ष्मभावानुवृत्ति—

राचारस्यात्तनीतेः परमजिनपतेः ख्यातनिर्देशवृत्तेः ।

शुद्धैर्वाक्यैः मुसिद्धा कलमलमथनी कार्यसिद्धिर्मुनीनां

स्थेयाज्जनेद्रमार्गे चिरतरमवर्तौ वासुनदी शुभा यः ॥

इति ॥

अथ प्रशस्ति-पाठः ।

प्रणमामि महावीर सिद्धं शुद्धं जिनेश्वर ।
 यस्य ज्ञानाम्बुधो भाति जगद्धिन्दूपम स्थितं ॥ १ ॥
 कृतात्मनो जना यत्र कर्म प्रक्षिप्य हेलया ।
 रमन्ते मुक्तिलक्ष्मीं तज्जैनं जयति शासनं ॥ २ ॥
 जयन्तु गौतमस्वामिप्रमुखा गणनायकाः ।
 सूरयो जिनचन्द्रान्ताः श्रीमन्तः क्रमदेशकाः ॥ ३ ॥
 वर्ष षडेकपञ्चैऋपूरणे विक्रमे नतः (?) ।
 शुक्ले भाद्रपदे मासे नवम्या गुरुवासरे ॥ ४ ॥
 श्रीमदद्वैतकाचार्यकृतसूत्रय सद्विधेः ।
 मूलाचारस्य सद्वृत्तैर्दातुर्नामावली बुधे ॥ ५ ॥

अथ—

श्रीजंबूपपदे द्वीपे क्षेत्रे भरतसङ्गके ।
 कुरुजाङ्गलदेशोऽस्ति यो देशः सुरसम्पदा ॥ ६ ॥
 तत्रास्ति हस्तिना नाम्ना नगरा मागरीयसी ।
 शान्तिकुम्भरतीर्थेऽशा यत्रासन्निद्रवदिता ॥ ७ ॥
 विद्यते तत्समीपस्था श्रीमती योगिनीपुरी ।
 या पाति पातिमाहिर्श्रीर्वहलोलाभिधो नृपः ॥ ८ ॥
 तस्याः प्रत्याग्निदृशि ख्यात श्रीहिसारपिरोजक ।
 नगरं नगरंभादिबर्द्धाराजिविराजित ॥ ९ ॥
 तत्र राज्य करोत्येष श्रीमान् कुतप्रखानकः ।
 तथा हेवतिखानश्च दाता भोक्ता प्रतापवान् ॥ १० ॥

तत्राजनि प्रभाचन्द्रः सूरिचन्द्रो जिताङ्गजः ।

दर्शनज्ञानचारित्रतपोवीर्यसमन्वितः ॥ १२ ॥

श्रीमान् बभूव मार्तण्डस्तत्पट्टोदयभूधरे ।

पद्मनन्दी बुधानन्दी तमश्छेदी मुनिप्रभु ॥ १३ ॥

तत्पट्टाम्बुधिसच्चन्द्रः शुभचन्द्रः सता वरः ।

पचाक्षवनदावाम्निः कषायक्षमाधराशनिः ॥ १४ ॥

तदीयपट्टाम्बरभानुमाली

क्षमादिनानागुणरत्नशाली ।

मङ्गारकश्रीजिनचन्द्रनामा

सैद्धान्तिकाना भुवि योऽस्ति सीमा ॥ १५ ॥

स्याद्वादामृतपानवृषमनसां यस्यातनोत् सर्वतः ।

कीर्तिर्भूमितले शशाङ्कधवला सञ्ज्ञानदानात् सतः ।

चार्वाकादिमतप्रवादितिमिरोष्णाशोर्मुनीन्द्रप्रभोः ।

सूरिश्रीजिनचन्द्रकस्य जयतात् संघो हि तस्यानवः ॥ १६ ॥

तच्छिष्या बहुशास्त्रज्ञा हेयादेयविचारकाः ।

शमसयमसम्पूर्णा मूलोत्तरगुणान्वितः ॥ १७ ॥

जयकीर्तिश्चारुकीर्तिर्जयनन्दी मुनीश्वरः ।

भीमसेनादयोऽन्ये च दशधर्मधरा वराः ॥ १८ ॥ युगम् ॥

अस्ति देशव्रताधारी ब्रह्मचारी गणाग्रणीः ।

नरसिंहोऽभिधानेन नानामन्थार्थपारगः ॥ १९ ॥

तथा मूरिगुणोपेतो भूरानामा महत्तमः ।

मवाङ्गमोभिर्विण्णस्तिहुणाख्योऽपरो मतः ।
 सम्यक्त्वादिगुणोपेतः कषायद्रववारिदः ॥ २२ ॥
 दाकाख्यो ब्रह्मचार्यस्ति संयमादिगुणालयः ।
 सर्वे ते जिनचन्द्रस्य सूरः शिष्या जयन्निवह ॥ २३ ॥
 श्रीमान् पंडितदेवोऽस्ति दक्षिणात्यो द्विजोत्तमः ।
 यो योग्यः सूरिमंत्राय वैयाकरणतार्किकः ॥ २४ ॥
 ज्योतिर्वंशजः साधुर्लववेवामिधानकः ।
 तत्पुत्रो धरणः संसा तन्द्रार्या नीषुही मता ॥ २५ ॥
 तत्पुत्रो जिनचन्द्रस्य पादपंकजपदपदः ।
 मोहाख्यः पंडितस्त्वस्मिन् श्रावकव्रतभावकः ॥ २६ ॥
 तदन्वयेऽथ खंडेलवज्ञो श्रेष्ठीयगोत्रके ।
 पद्मावत्याः समाम्नाये यक्षाः पार्श्वजिनेशिनः ॥ २७ ॥
 साधुः श्रीमोहणाख्योऽमूर्त् संघभारधुरंधरः ।
 तत्पुत्रो रावणो नाम पंचाणुत्रनवालकः ॥ २८ ॥
 तस्य पुत्रो समुत्पन्नो पार्श्वचोपामिधानको ।
 कल्पवृक्षासमो दाने जिनपादाब्जघटपदौ ॥ २९ ॥
 साधोः पार्श्वस्य भार्याऽभूदाद्या पद्मिनिसंज्ञिका ।
 पद्मानस्य पद्मेव सती पद्मानना मता ॥ ३० ॥
 सुहोनाम्नी द्वितीयाभूया सोभाग्येन पार्वती ।
 रतिं रूपेण शीलिन सीता जितवती सती ॥ ३१ ॥
 सा धन्याः सन्ति पद्मिन्यास्रयः पुत्रा हितावज्ञाः ।

रुक्मिणी नामनी तस्य गेहनी शीलशालिनी ।
स्ववाचा कोकिला जिग्ये कान्त्या भा सवितुर्यया ॥ ३४ ॥

चत्वारः सन्ति तत्पुत्रास्तोल्हातेजाभिधानकौ ।
भोजाधिउराजनामानौ प्रफुल्लकमलानना ॥ ३५ ॥

तोल्हाख्यस्य मता भार्या तोल्हश्री श्रीनिवासिनी ।
साढामिधोऽस्ति तत्पुत्रो दीर्घायुः स भवेदिह ॥ ३६ ॥

पत्नी तेजाभिधानस्य तेजश्रीर्लज्जयान्विता ।
भोजारयस्य तथा भार्या भोजश्रीर्भक्तिकारिणी ॥ ३७ ॥

पार्श्वसाधोद्वितीयोऽस्ति सेतानामा तनूद्रव ।
श्रीमान् विनयसम्पन्न सज्जनानन्ददायकः ॥ ३८ ॥

गेहिनी तस्य नीकारया रतिर्वा मन्मथस्य वै ।
या जिगाय स्वनेत्राभ्या स्फुरद्भ्या चकृता मृगी ॥ ३९ ॥

तस्या पुत्रोऽस्ति वीक्षारयो विद्याधार प्रियवद ।
ज्ञातीनानन्दयामास विनयादिगुणेन यः ॥ ४० ॥

पार्श्वपुत्रस्तृतीयोऽस्ति नेमारयो नियमालय ।
देवपूजादिपटुर्भपन्निर्नासिडभास्करः ॥ ४१ ॥

सामूनाम्नी तु तज्जाया रूपलज्जावती मती ।
वस्तासुरजनौ तस्या हुतौ जनमनोहरा ॥ ४२ ॥

पार्श्वभार्या द्वितीया या सूर्होनाम्नाति तत्सुत ।
ईश्वराद्धो कलावास कलुपापेतमानसः ॥ ४३ ॥

साधुचोपाभिधानस्य स्ववशाम्बरभास्करः (स्वतः) ।
न्ति सद्भार्या शीलानेकफलालया ॥ ४४ ॥

गविभपितौ ।

प्रशस्तिपाठः ।

तयोरायोऽस्ति संघेशो वृसिहः पद्मसिंहकः ।
 चक्रार नेमिनाथस्य यात्रां यो दुःखहारिणीं ॥ ४६ ॥
 तत्कलत्रं लसद्गात्रं पद्मश्रीर्नाम कामदं ।
 गृहे पात्रे समायाते यदानन्दयते चिरं ॥ ४७ ॥
 तस्य पुत्रास्त्रयः सन्ति दीर्घायुषो भवन्तु ते ।
 हेमराजो गजमल्लोऽपरः श्रवणसंज्ञकः ॥ ४८ ॥
 चोपापुत्रो द्वितीयोऽस्ति रूहानामा गुणाकरः ।
 रूहश्रीर्महिला तस्य देवराजाख्य अंगजः ॥ ४९ ॥
 एतैः श्रीसाधुपाश्वर्यस्य चोपाख्यस्य च कायजैः ।
 वसद्भिर्द्वैद्वेषुस्थाने रम्ये चैत्यालयेर्वरैः ॥ ५० ॥
 चाहमानकुलोत्पन्ने राज्यं कुर्वति भूपतौ ।
 श्रीमत्समसत्त्वानाख्ये (?) न्यायान्यायविचारके ॥ ५१ ॥
 सूरिश्रीजिनचन्द्रस्य पादपंकजघट्टपदैः ।
 साधुभीमादिभिः सर्वैः साधुपद्मादिभिस्तथा ॥ ५२ ॥
 कारित श्रुतपंचम्यां महदुपापन च तैः ।
 श्रीमदेश्वरताधारिनरसिंहोपदेशतः ॥ ५३ ॥ चतुष्कलं ।
 तदा तैर्जिनविम्बानामभिषेकपुरस्तरा ।
 कागितार्चा महामक्त्या यथायुक्ति च सोत्तरा ॥ ५४ ॥
 भुंगारकलशार्शनि जिनावासेषु पचसु ।
 क्षितानि पंच पचैव चैत्योपकरणानि च ॥ ५५ ॥
 एतच्छास्त्रादिभक्त्या तैर्ज्ञानदानमद्राधि च ।
 ब्रह्मश्रीनरसिंहाख्यतिहुणादियतीक्षिने ॥ ५६ ॥

मित्रयाचकहीनेभ्य प्रीतितुष्टिकृपादि च ।

दान प्रदत्तमित्यादि धन्यव्ययो व्यधायि ते ॥ ५८ ॥

इत्थ सप्तक्षेत्र्या वपते यो दानमात्मनो भक्त्या ।

लभते तदनन्तगुण परत्र सोऽत्रापि पूज्य स्यात् ॥ ५९ ॥

एतच्छास्त्र लेखयित्वा हिसारादानाप्य स्वोपाजितेन स्वराया ।

सपेशश्रीपद्मसिंहेन भक्त्या सिद्धान्ताथ श्रीनाराय प्रदत्त ॥ ६० ॥

यो दत्ते ज्ञानदान भवति हि स नरो निर्जराणा प्रपूज्या,

भुक्त्वा देवाङ्गन भिविषयसुखमनुप्राप्यमानुष्यजन्म ।

भक्त्वा राज्यस्य सौख्य भवतनुष (?) सुखान्निस्पृहीकृत्य चित्त,

लात्वा दीक्षा च बुद्ध्या श्रुतमपि सकल ज्ञानमन्य लभेत ॥ ६१ ॥

ज्ञानदानाद्भवेज्ज्ञानी सुखी स्याद्भोजनादिह ।

निर्भयोऽभयतो जीवो नीरुगौषधदानत ॥ ६२ ॥

धर्मत सकलमगलावली धर्मतो भवति मुडकेवली ।

धर्मतो जिनसुचक्रभृद्वली नाथतद्विपुसुतो नरो बली ॥ ६३ ॥

ज्ञात्वेति कुर्वन्तु जना सुधर्म सदैहिकामुष्मिकसौरयक्रामा ।

देवार्चनादानतपोव्रतार्थैर्धान्य न लभ्य कृपिमन्तरेण ॥ ६४ ॥

खडेलान्वयमठनेन्दुवदन त्व पद्मसिंहारय भो,

हेमाथैस्त्रिभिरगर्जैर्गतिमितैर्भामादीभिर्वन्धुभि ।

भव्याभोरुहस्रडवासरमणेश्चारित्रचूडामणे

प्रशस्तिपाठ ।

यावत्तिष्ठति भूतले सुरनदी रत्नाकरो भूधर ।
 कैलाश किल चाक्रिकारितजगद्न्यज्ञचैत्यालय ।
 यावद्भोमि शशाङ्कवासरमणी प्रस्फोटयन्तौ तम—
 स्तावत्तिष्ठतु शास्त्रमेतदमल सम्पद्यमान बुधै ॥ ६८ ॥

सूरिश्रीजिनचन्द्राहिस्मरणाधीनचेतसा ।
 प्रशस्तिर्विहित्वा चासौ मीहारयेन सुधीमता ॥ ६९ ॥
 यत्र काव्यवय स्यादर्थे पाठे मयाहत ।
 तदाशोभ्य बुधैर्वाच्यमनन्त शब्दवारिधि ॥ ७० ॥
 इति श्रीभक्तिकुमुदचन्द्रस्य सुरे श्रीजिनचन्द्रस्य पादाभोरुहपट्टपदेन
 पटितश्रीमेधाविसज्ञेन काव्येन विरचिता प्रशस्ताप्रशस्ति समाप्ता ।

(इति पर्यन्त ख-ग-पुस्तकीय पाठ सहस्र ।)

ख—पुस्तकीयपाठ—सवत् १८८७ का पोपमासे कृष्णपक्षतिथौ
 ६ रविवासरे लिपाइत पटितसरूपचन्द्र तद्विध्यसदासुपालिप्यकृत म्हात्मा
 सभुराम सवाईजैपुरमध्ये । स १८८७ ऋषिवसुसिद्धीन्द्रयुते पोप-
 मासे कृष्णपक्षे दशमीगुरुवासरे अनेकशोभाशाभिते श्रीसपादजयपुराह्वये
 नगरे श्रीमन्महाराजाधिराजराजराजेंद्रश्रीसवाईजयसिंहजिद्राज्यप्रवर्तमाने
 नानाविधिवादिप्रशोभिते विविचित्रोदिकान्विते म

ग—पुस्तकीयपाठ—लिपित भारतीपुरवास्तव्यपडितपुरुषोत्तमपुत्र
 धाराधरसज्ञेन ॥ ६९ ॥ शुभ भूयात् लेखकपाठकयो ॥ ॥ ६९ ॥ ६९ ॥ श्री ॥
 ॥ ६९ ॥ शुभ भवतु ॥ ६९ ॥

न हि ज्ञानेन सदृश पवित्रमिदं विद्यते ।

माणिकचन्द-दिगम्बर-जैन
ग्रन्थमाला ।

मूलाचारः सटीकः ।
द्वितीयो भागः ।